

AKİF RÜSTƏMOV

Jurnalistika

Bakı - 2005

Elmi redaktoru: **C. Məmmədli**, jurnalistikanın nəzəriyyəsi və təcrübəsi kafedrasının müdürü, filologiya elmləri namizədi, dosent, Mətbuat Şurasının sədr müavini

Rəyçilər:

M. Mahmudov, jurnalistikanın nəzəriyyəsi və təcrübəsi kafedrasının dosenti, filologiya elmləri namizədi.

M. Mehdiyev, mətbuat tarixi kafedrasının baş müəllimi, tarix elmləri namizədi.

4 612
+ R 96

Rüstəmov A. R. Jurnalistika. Bakı Universiteti nəşriyyatı. Bakı, 2005, 307 s.

Filologiya elmləri namizədi, dosent Akif Rüstəmovun «Jurnalistika» kitabında jurnalistikanın yaranması, tarixi və bu günü barədə, mətbuat janrları, şərəf və ləyaqətin qorunması və söz azadlığı uğrunda mübarizəsi öz əksini tapıb. Yeni mərhələyə qədəm qoymuş Azərbaycan jurnalistikası kütləvi informasiya vasitələri sahəsində beynəlxalq təcrübəyə, qanunvericilik aktlarına söykənərək inkişaf edir və bu inkişafın yolları kitabda göstərilir. Kitab jurnalist tələbələr üçün nəzərdə tutulub. KİV-də çalışanlar da istifadə edə bilər.

R 4502020000-1 01-2005
658 (07)-01

C

C

Akif Rüstəmov, 2005.
Bakı Universiteti Nəşriyyatı

252394

GİRİŞ

1. Hər kəsin istədiyi məlumatı qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq azadlığı vardır.
2. Kütləvi informasiyanın azadlığına təminat verilir. Kütləvi informasiya vəsi-tələrində, o cümlədən mətbuatda dövlət senzurası qadağandır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 50-ci maddə

Kütləvi informasiya vasitələri cəmiyyətdəki iqtisadi, siyasi, ictimai və sosial durum haqqında, dövlət orqanlarının, bələdiyyələrin, idarə, müəssisə və təşkilatların, ictimai birliklərin, siyasi partiyaların, vəzifəli şəxslərin fəaliyyəti barədə operativ və doğru-dürüst məlumatlar almaq hüququna malikdirlər.

«Kütləvi informasiya vasitələri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 8-ci maddə

Əlində tutduğun bu kitab jurnalistika fakültələrində tədris olunan fənlərin az bir qismini əhatə edir. Onlar haqqında qısa məlumat verməyi lazımlı bildik. Kitab yalnız tələbələrə kömək məqsədi ilə qələmə alınıb.

Dünyamız sürətlə inkişaf edir. Bu inkişaf jurnalist peşəsindən də yan keçmir. Həmişə olduğu kimi indinin özündə də jurnalist peşəsi ən «prestijni» peşə hesab olunur. Heç də təsadüfi deyil ki, ali məktəblərə qəbul imtahanları zamanı bu peşəyə ərizə verənlərin sayı daha çox olur.

Cəmiyyətimizin müasir inkişaf mərhələsində sözə maraq və tələb xeyli artmışdır. Maraq doğuran məlumatları toplamaq və yaymaq jurnalistin öhdəsinə düşür və bu onun peşə vəzifəsidir. Vətəndaşlar ölkədə baş verən hadisələrdən vaxtında məlumat ala bilmirlərsə, onunla bağlı müzakirələrdə iştirak edə bilmirlər. Amerika konstitusiyasının yaradıcılarından biri olan Ceyms Medison deyirdi ki, məlumatdan məhrum olan xalq məzhəkə və faciə doğuran hakimiyyətin astanasındadır.

Biz informasiyalı cəmiyyətdə yaşayırıq. Belə bir cəmiyyətdə yaşamaq və informasiyalardan məhrum olmaq ən azı «bədbəxtlikdir». Ancaq təəssüflər olsun ki, bəzi hökumət adamları öz əməllərini ört-basdır etməyə, fəaliyyətləri barədə məlumat verməyi lazımlı bilmir, onu xalqdan gizlətməyə çalışır. Bu da talançılığa, korrupsiyaya yol açır. Bütün bunların qarşısını almaq üçün jurnalistlər çətin də olsa qanunun onlara verdiyi hüquqlardan istifadə etməyi bacarmalı, xalqa dövlət orqanları, vəzifəli şəxslərin işləri barədə ətraflı və düzgün məlumat verməlidir.

Artıq cəmiyyətimiz demokratiya və insan haqları anlayışını 80-ci illərin əvvəllərindəki kimi qavramır. Bolşevik

təfəkküründən çıxmış Azərbaycan xalqı demokratiyanın üstünlüklerini indi daha çox dərk edir. İnsanlarda dünyaya yeni baxış formalaşdırmaq günün ən vacib məsələsidir. Bu sahədə kütləvi informasiya vəsítələrinin rolü çox böyükdür. Aşkarlıq və plüralizmin, söz və mətbuat azadlığının bərqərar olmasında KİV-in IV hakimiyyət kimi fəaliyyəti artıq hamı tərəfindən birmənalı qəbul olunub. Lakin jurnalistlərə qarşı təzyiqlər də ara vermir. Bu təzyiqlər təkcə indi yox, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində də uzun illər mövcud olmuşdur.

Söz azadlığı təhlükəsini hiss edən İngiltərə Krallığı hələ 1637-ci ildə mətbuata senzura qoydu. İngiltərə parlamenti mətbuat azadlığını boğan yeni bir qanun qəbul etməyə hazırlaşarkən Con Milton (1608-1674) parlament qarşısında (1644) «Areopagitica»* adlanan nitqini etdi. Con Milton bildirdi ki, senzura cəmiyyətin inkişafına zərər götürir, daha çox isə o azad, yaradıcı insanın ləyaqətini təhqir edir. O, nitqini beşə tamamayırlar: «... mənə hər cür söz azadlıqlarından əvvəl bilmək, danışmaq və öz məsləkimə uyğun olaraq sərbəst fikir yürütmək azadlığı verin». Onun bu tarixi nitqi parlament tərəfindən qəbul olunmur. Yalnız onun ölümündən 20 il sonra – 1694-cü ildə senzura ləğv olunur.

Con Miltonun sərbəst fikir yürütmək azadlığı haqqındaki qiymətli fikirlərini sonralar bir çox ölkələrin müdrikləri inkişaf etdirdi. Böyük öndər M.Ə.Rəsulzadə 1911-ci ildə «İrani - nov» qəzetində çap etdirdiyi məqaləsində bu fikrə gəlirdi ki, «mətbuat o zaman öz vəzifəsini lazımlıca yerinə yetirə bilər ki, öz işində tam azad olsun. Öz məqsədinə çatmaq üçün mətbuat azad olmalıdır» [55, 75].

Azərbaycan mətbuati yarandığı dövrdən – 1875-ci ildən 1990-ci illərin əvvəllərinədək senzura şəraitində fəaliyyət göstərmişdir. Sonralar senzura ləğv olunsa da, Ermənistən –

* Qədim Afinada Ali Məhkəmə (Areopag) qarşısında söylənilən nitq.

Azərbaycan müharibəsi getdiyindən hərbi senzura qalmışdı. Yalnız sonralar senzuranın ləğvi Azərbaycanda KİV-in fəaliyyətini gücləndirdi.

Azərbaycanın müasir KİV sistemində əsasən iki mühüm model – dövlət və özəl kütləvi informasiya vasitələri fəaliyyət göstərir. Etiraf edək ki, dövlət KİV-i keçmiş ənənəsindən hələ yaxasını qurtara bilmir. Azərbaycan Qərb qanunvericiliyinə və Qərb modellərinə üstünlük verirsa, deməli, bizim istəyimizdən asılı olmayaraq dövlət nəzarətində olan KİV-lər azalmalıdır. Bugünkü Azərbaycan KİV sistemində özəl kütləvi informasiya vasitələri mühüm rol oynayır və həyatımıza nüfuz etməkdədir.

Həyatımız sürətlə inkişaf edir. Lakin problemlərdən də xali deyilik. Onların aradan qaldırılmasında publisistik sözün imkanlarından ağıllı şəkildə, ustahıqla istifadə olunmalıdır. Neçə ki, vaxtilə H.Zərdabi, C.Məmmədquluzadə, Ü.Hacıbəyli, Ə.Hüseynzadə, Ə. Ağayev, M.Ə.Rəsulzadə və başqaları publisistik sözün gücündən bacarıqla istifadə etmişlər.

Biz bu kitabda jurnalistikyanın yaranmasına, Azərbaycan və xarici ölkə jurnalistikasının keçdiyi yola qısa da olsa nəzər salmışıq. Bununla yanaşı, kitabda mətbuat janrları, jurnalistin etik normaları, qeyri-hökumət jurnalist təşkilatları barədə də söhbət açılır. Son illər KİV-lə bağlı verilən bir sıra qərar və sərəncamlar da kitabın əlavələr bölməsində öz əksini tapıb.

Əlbəttə, demək olmaz ki, kitabda jurnalist tələbələri maraqlandıran bütün suallara cavab var. Hər halda ümüdvarıq ki, onları maraqlandıran bir çox sualların cavabları tələbələrə yardımçı olacaq.

«Jurnalistika» kitabı jurnalistika fakültəsinin programı əsasında dərs vəsaiti kimi yazılmışdır. Jurnalist tələbələrlə yanaşı, bu kitab KİV-də çalışanlar üçün də maraqlı ola bilər.

I FƏSİL

AZƏRBAYCAN JURNALİSTİKƏ TARİXİ

- Jurnalistikanın yaranması
- XIX əsr jurnalistikası
- XX əsr jurnalistikası
- Müstəqil jurnalistikasının ilk addımları
- Qeyri-hökumət jurnalist təşkilatları
- Jurnalist təhsili tarixindən

Hər kəsi çağırıram – gəlmir, göstərirəm – görmür, deyirəm – ganmir. Axırda gördüm ki, onları haraylayıb çağırmaqdan, onlara deməkdən başqa bir qeyri əlac yoxdur. Olmaz ki, mənim sözümü eşidənlərdən hec bir qanan olmasın. Necə ki, bir bulağın suyunun altına nə qədər bərk daş qoysan, bir necə ildən sonra su tökülməkdən o bərk daş mürur ilə əriyib deşilir, habelə söz də. Ələlxüsus doğru söz. Belədə qəzet cixarmaqdan savayı bir qeyri əlac yoxdur.

Həsənbəy Zərdabi

JURNALİSTİKANIN YARANMASI

Jurnalistika!

Hər gün ən çox eşitdiyimiz sözdür. Ola bilsin sən bu sözün mahiyyətinə varmamışan. Amma jurnalist olmaq arzusundasan. Ya mətbuatda, ya da teleradioda işləyəcəksən. Bəs heç bir dəfə də olsa maraqlanmışanı jurnalistika nədir? Yox? Elə isə aşağıdakılara diqqət yetirək:

- Jurnalistika – kütləvi informasiya vasitəsidir...
- Jurnalistika - dördüncü hakimyyətdir...
- Jurnalistika – doğru, həm də yalan informasiyadır...
- Jurnalistika – yaradıcılıqdır...
- Jurnalistika – publisistikadır...
- Jurnalistika – cəmiyyətin güzgüsüdür...

Siyahını uzadmağa ehtiyac yoxdur. Müxtəliflik göz qabağındadır. Deməli, jurnalistika çoxmənalı, çoxüzlü, çoxşəhərliidir. Bir sözlə, jurnalistika hərtərəfliidir, həyatımızın bütün sahələrini əhatə edir.

Jurnalistika fransızca «*journal*» sözündən yaranıb və «*gündəlik*», «*jurnal*» deməkdir. İctimai maraq kəsb edən informasiyanın toplanması, müxtəlif kütləvi vasitələrlə adamlara çatdırılması kimi çox mühüm bir missiyani yerinə yetirən xüsusi peşə sahəsini jurnalistika adlandırırlar [47, 7].

Bizcə, «jurnalistika» sözü haqqında az da olsa təsəvvür yarandı. «Qəzet» sözünün mənşəyini və harada yarandığını da bilmək lazımdır. Elə isə kitabı oxumaq məsləhətdir...

Ta qədimdən, bəşəriyyətin yarandığı gündən insanların informasiyaya ehtiyacı duyulub. Mübaligəsiz demək olar ki, insan susuz yaşaya bilmədiyi kimi, informasiyasız da yaşaya bilməz. Bir anlığa təsəvvür edək ki, indiki informasiya bolluğu şəraitində bir neçə gün televiziya, radio və mətbuatsız, bir sözlə, informasiyasız qalmışdır. Belə bir şəraitdə insanın özünü

necə hiss etməsini şərh etməyə ehtiyac yoxdur. İnsanlar arasında mənəvi körpüyü çevrilən informasiya həm də ünsiyyət yaradır. Keçmişdə adamlar görüb eşitdiklərini bir-birinə danışır, beləliklə, hər hansı xəbor az müddətdə geniş yayılmışdı. Bu da informasiyanın primitiv şəkildə ötürülməsi idi. İformasiyaların bu cür ötürülməsində carçılardan, tacirlərdən, səyyahlardan, elçilərdən, məktublardan, hətta göyərçinlərdən istifadə olunurdusa, bu forma getdikcə təkmilləşmişdir.

Keçmişdən ta indiyədək natiqlərin çıxışları kütləvi informasiya fəaliyyətinin əsas formalarından biridir. Şifahi yolla yayılan informasiyalar hal-hazırda işlənən «form», «tribuna», «soviet», «duma» sözləri ilə bağlıdır. Onlarca qəzet var ki, indi də həmin sözləri adlarında yaşıdır. Məsələn, 1986-ci ildə nəşr olunmuş «Xarici mətbuat» adlı məlumat kitabında adında «tribuna» sözü olan 19 belə qəzet göstərilir: «Tribuna» (Paraqvay, Avstraliya), «Tribun de Jenev» (İsviçrə), «Tribuna popular» (Venesuela) və sair.

Qədim Romada ilk dəfə Yuli Sezarın göstərişi ilə yaradılmış «Acta Senatus» və «Acta diurna populi Romani» adlı məlumatlar toplusu uzun illər fəaliyyət göstərmişdir. Məlumatlar gipsdən hazırlanmış lövhələrdə yazılır və insanların toplaşlığı görkəmli yerlərdə asılırdı. Başqa ölkələrdə məsələn, Yaponiyada «qəzet»lərin buraxılmasında gil lövhələrdən istifadə edirdilər. Belə qədim qəzet «Iomiuri Kavaraban» (1615) idi. İngiltərədə əlyazma halında, «News Letters», Rusiyada isə saray və ticarət xəbərlərindən bəhs edən «Kuranti» (1655-1701) qəzetləri buraxılırdı.

Azərbaycanda da yazı materialı kimi papirusdan istifadə olunmuşdur. Şərq rəssamı, həkimi, alimi Mani (216-276) öz əsərlərini papirus vərəqələrində yazmışdır. O, 7 kitabın

müəllifidir. Mani, deyilənə görə, Azərbaycanın Həmədan şəhərində doğulmuş, sonralar Babilə köçmüştür.

Papyrus dünya kitab mədəniyyətinin inkişafında çox mühüm rol oynamışdır. Bir çox xalqlar, məsələn, fransızlar indi də kağıza «papye», almanlar «papir», ingilislər «peyper», latışlar isə «peypers» deyirlər.

Tarixdən biziə məlumdur ki, yunanlar dəridən (perqamentdən) yazı materialı kimi istifadə ediblər. Onların bu kəşfi dünyaya yayılaraq Azərbaycana da gəlib çatmışdır. Zərdüştün Avesta kitabı da 12 min inək dərisi üzərində yazılmışdır.

Eramızın II əsrində, 105-ci ildə Çində Tsay Lun tərəfindən kağızın ixtirası o dövr üçün böyük hadisə, kitab mədəniyyəti tarixində əsl inqilab idi. Kağız VI əsrə Yaponiyaya, X əsrə isə Avropaya yayıldı.

Bələ deyirlər ki, Azərbaycanda XV əsrə qədər kağız olmamışdır. Bəzi kitabşünaslar Azərbaycanda kağız istehsalını müxtəlif əsrlər (XIII, XIV və XVI əsrlər) aparıb çıxarırlar. Halbuki son araşdırmlara görə IX əsrin sonu, X əsrin əvvəllərində Azərbaycanın Xunəc şəhərində ilk kağız fabriki fəaliyyət göstərmişdir. Qısa müddətdə Azərbaycan kağız istehsalında uğurlar qazanır və öz məhsullarını xarici ölkələrə ixrac edir [7, 27, 28].

Kağızın kəşfi yazılı informasiyaların çoxalmasına gətirib çıxardı. Bu da informasiya xidmətində çalışan mütəxəssislərə ehtiyac yaratdı. Orta əsrlərdə Avropada yazılı informasiyaları toplayan büro da yaradılmışdı. İlk belə büro 1530-cu ildə Venetsiyada yaradılır. «Qəzet» sözü də həmin dövrdə meydana gəlmişdir. Bu ad Venetsiyada işlənən pul vahidinin adıdır. Həmin pula, yəni «qəzetə» informasiya alıb oxumaq olardı.

Dövri mətbuatın yaranması alman alimi İohan Qutenberqin 1450-ci ildə ixtira etdiyi kitab çap maşını ilə

bağlıdır. XV əsrin ikinci yarısından başlayaraq Avropada-İtaliyada 1465, İsveçrədə 1468, Fransada 1470, Belçika, Macarıstan və Polşada 1473, Çexiya və İngiltərədə 1482, Avstriya və Danimarkada 1482, İsveçdə 1483, Portuqaliyada isə 1487-ci illərdə mətbəə yaranır [84, 118]. Avropada mətbəələrin birdən- birə belə sürətlə artması kitab çapının inkişafına təkan verdi. Onu göstərmək kifayətdir ki, Avropada 1500-cü ildə 30, 1600-cü ildə 285, 1700-cü ildə 500 min adda kitab çap olunub. Lakin Azərbaycan bu sahədə çox geri qalırdı.

Böyük Azərbaycan filosofu, yaziçi və dramaturqu M.F.Axundov bu geriliyin səbəbini mətbəələrin olmamasında görürdü. O, Qafqaz canışını general Qolovinə məktubunda yazdı ki, «... müsəlman dillərində kitab çox azdır... Bunun səbəbi tamamilə aydındır. Kitabların çoxu əlyazmasıdır, çap kitabı isə azdır. Çünkü bu yaxınlaradək müsəlman hökumətlərində mətbəə yox idi». Yeri gəlmışkən, qeyd edək ki, Şimali Azərbaycan torpağında biza məlum olan ilk mətbəə isə XIX əsrin 30-cu illərində Şuşada təşkil olunmuşdur.

Yuxarıda qeyd etdik ki, çap maşınının kəşfi böyük hadisə idi. Bu da mətbuatın inkişafına təkan verdi. İlk qəzetlər XVII əsrin əvvəllərində Avropada – Almaniyada 1609-cu ildə, İngiltərədə 1622-ci ildə, Fransada 1631-ci ildə meydana gəldi. Adında qəzet sözünü yaşadan həftəlik «La qazette» Fransada çap olunurdu. I Pyotrun fərmani ilə 1702-ci ildə Rusiyada ilk dövrü mətbü orqan «Vedomostि» qəzeti çıxmağa başladı.

Avropa ölkələri ilə müqayisədə iqtisadi cəhətdən zəif inkişaf edən Azərbaycanda jurnalistika XIX əsrin otuzuncu illərində yaranmış və XX əsrдə püxtələşərək böyük bir inkişaf yolu keçmişdir. Jurnalistikyanın hər iki əsrдə keçdiyi yola ayrı – ayrılıqlıda qısa da olsa nəzər salaq.

XIX ƏSR JURNALİSTİKASI

XIX əsrin əvvəllərində Tiflis Zaqafqaziyanın inzibati-mədəni mərkəzinə çevrilmişdi. Azərbaycanın bir çox ziyahları da Tiflis mühitində yaşayıb yaratmışdır.

Məhz onların köməyi sayəsində Tiflisdə bir sıra mətbuat orqanları işiq üzü gördü. Qafqazda rus dilində ilk mətbu orqan «Tiflisskiye vedomosti» (1828-1832) qəzetinin çapı demək olar ki, qəzetçilik sahəsində yenilik idi və sonralar başqa qəzetlərin çapı üçün canlanma yaratdı. Bu qəzet gürçü dilində (1829), fars dilində (1830) və Azərbaycan dilində (1832) buraxılmışdır. Qəzetlərin redaktoru P. S. Sankovski idi. Azərbaycan dilində qəzetiñ adı «Tiflis əxbarı» («əxbar» ərəbcə «xəbər» deməkdir) idi. Təəssüflər olsun ki, bu qəzetiñ bir nüsxəsi belə əldə yoxdur. Lakin qəzet haqqında çoxlu arxiv sənədləri var. Və bu da imkan verir deyək ki, qəzet həqiqətən 1833-cü ilin əvvəllərinə qədər çıxmışdır.

«Tiflis əxbarı»nın materiallarını Şərq dillərini bilən Mirzə Əpriəm Yenikolopov redaktə edirdi. Qəzetiñ ilk nömrəsi 1832-ci ilin yanvarında çıxmışdır. Arxiv sənədində göstərilir ki, «bu il yanvarın 1-dən Tiflisdə aşağıdakı şərtlərlə tatar dilində (Azərbaycan-A.R.) qəzet buraxılacaqdır. 1. Qəzet həftədə bir dəfə çıxacaqdır. 2. Rusca nəşrində olduğu kimi tatar qəzetiñ də illik abunə haqqı gümüş pulla 8 manat, yarıml illik isə 5 manatdır. 3. Nömrələrin vaxtında çıxmasına və abunəçilərə müntəzəm çatdırılmasına nəzarət qəzetiñ baş redaktoru, baş saray müşaviri Sankovskiyə tapşırılır. Qəzet almaq istəyənlər ona ya şəxsən, ya da ki, yerli hökumət vasitəsilə müraciət edə bilərlər» [62, 10].

P.S.Sankovskinin ölümündən (1832-ci il 19 oktyabr) sonra Tiflisdə bir neçə il Azərbaycan dilində qəzet çıxmamışdır. Lakin bu vəziyyət çox davam edə bilməzdi.

Beşillik fasılıdən sonra 1838-ci ildə Tiflisdə rus dilində «Zaqafkazski vestnik» adında qəzet çap olunmağa başladı.

1845-ci ildə isə «Qafqazın bu tərəfinin xəbərləri» çap olunur. Qəzet rəsmi dövlət səfərmanlarını, qanun və qərarlarını yayan bir orqan idi. Qeyri-rəsmi məlumatata görə, qəzet 1846-ci ildə bağlanmışdır. Həm «Tiflis əxbarı», həm «Qafqazın bu tərəfinin xəbərləri» milli Azərbaycan mətbuatını yaratmadı. Lakin demək olmaz ki, həmin qəzetlərin gələcəkdə mətbuat orqanlarının yaradılmasında rolü olmadı. Əksinə, bu qəzetlər milli mətbuatımızın yaradılmasında onun rüseymi oldu.

XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda kapitalist münasibətləri meydana gəlmış və inkişaf etməyə başlamışdı. Yeni sənaye sahələri ilə yanaşı, kənd təsərrüfatı da inkişaf yoluna qədəm qoydu. Lakin etiraf etməliyik ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı Rusiya sənayesi və bazarının tələbinə tabe olmuş, onun başlıca vəzifəsi Rusiya sənayesini xammalla təmin etmək idi. Rusiya qəsdən Azərbaycan iqtisadiyyatını özündən asılı vəziyyətə salmağa çalışırdı. İstəmirdi ki, Azərbaycanda iqtisadiyyat müstəqil inkişaf etsin. Cənki, müstəqil inkişaf olan yerdə asılılıq da az olur.

Bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycanın sosial-iqtisadi həyatındaki dəyişikliklər maarif və mədəniyyətin inkişafına da təsir göstərdi. Bakıda, Gəncədə, Şamaxıda və Şuşada məktəblər açılırdı. Azərbaycanda maarifçiliyin inkişafında S.Ə.Şirvani, M.T.Sidqi, H.Zərdabi, N.B.Vəzirov, S.M.Qənizadənin rolü böyük olmuşdur.

Bir məsələni xüsusilə qeyd etmək lazımdır. 1876-ci ildə açılmış Qori seminariyasının Azərbaycan üçün müəllim kadrların hazırlanmasında xidmətləri danılmazdır. Azərbaycanın görkəmli maarifçiləri C.Məmmədquluzadə, R.Əsfəndiyev, H.Mahmudbəyov, F.Köçərli bu seminariyada təhsil almışlar.

XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda ilk kütləvi kitabxana və qiraətxanalar açıldı ki, bu da xalqın maariflənməsində ona yardımçı oldu.

Bu dövrdən söhbət açarkən, Azərbaycan maarifçiliyinin görkəmli nümayəndəsi, təbiətşunas alim H.Zərdabi haqqında böyük məhəbbətlə danışılmalıdır. Bu gün də, sabah da, həmişə ilk milli Azərbaycan mətbuatının banisi və redaktoru H.Zərdabinin surəti gözlərimiz qarşısında əzəmətlə ucalıb və ucalacaq.

Şirvan torpağının Zərdab kəndində anadan olmuş H. Zərdabi orta təhsilini Şamaxı və Tiflisdə almışdır. Onun dünyagörüşü Moskva Universitetində təhsil aldığı illərdə formalaslaşmışdı. Universiteti bitirdikdən sonra H.Zərdabi Tiflisə gəlir, bir müddət orada çalışdıqdan sonra Qubaya, 1869-cu ildə isə Bakıya köçür.

H.Zərdabinin yaradıcılığında «Əkinçi» qəzeti çox mühüm yer tutur. Qəzeti ilk nömrəsi 1875-ci il iyulun 22-də çıxmışdır. Gec də olsa, 70 ildən sonra öz soy kökünə qayıdan xalqımız həmin tarix – 22 iyulu mətbuat günü kimi qeyd edir.

Arzu və istəklərini həyata keçirmək üçün yorulmadan mübarizə aparan H.Zərdabi M.F.Axundovdan əlavə, dövrünün görkəmli ziyahları olan S.Ə.Şirvani, N.B.Vəzirov, Əhsənül-Qəvaid, Ə.Gorani, Ə.Heydəri və başqalarının qüvvəsinə arxalanırdı. «Yalnız belə bir tərəqqipərvər müəlliflər heyətinin sayəsində «Əkinçi» zəmanəsinin mühüm elmi, texniki, kənd təsərrüfatı, mədəni yenilikləri, nailiyyətləri haqqında müntəzəm məlumat verə bilmış, öz səhifələrində Azərbaycan ictimai fikrinin inkişafı baxımından faydalı polemika açmış, yeni elmi dünyagörüşünün parlaq nümunələrini vermişdi» [22, 9].

Qəzet əvvəlcə dörd şöbədən - «Daxiliyyə», «Əkin və ziraət», «Elmi xəbərlər» və «Təzə xəbərlər»dən ibarət idi. Sonralar Zərdabi «Məktubat» şöbəsinə ehtiyac olduğunu hiss etdi və belə bir şöbəni də açdı. Beləliklə, beş şöbə qəzetiñ sonuncu nömrəsinə kimi davam etmişdir.

252397

«Əkinçi» hər bir işdə yeniliyin tərəfdarı kimi çıxış edirdi. Maarifi, mədəniyyəti, ədəbiyyatı, mösiətdə tərəqqini təbliğ edirdi. Qəzətin birinci nömrəsində (22 iyul 1875, № 1) dərc edilmiş program məqaləsində deyilir:

*«Dünya bir şeydir ki, həmişə dövran edir və insan bu tövr
dünyanın gərdişiñə görə gərək habelə öz rəftarını da dəyişdirsin,
necə ki, məsəldir deyərlər zəmanə dəyişilməyi əlbəttə hər
anlayan kəsə məlumdur və bu tövr zəmanənin dəyişilməyi bizim
ilə deyil, həmçinin biz qadir deyilik ki, zəmanəni dəyişilməkdən
saxlayaqq. Ol kəslər ki, həmişə biza etibar edib bizim sözlərimizə
əməl ediblər, zəmanə dəyişildiyinə görə gün-gündən tərəqqi edib
irəli gedirlər». Köhnə həyat tərzini pisləyən qəzet xalqı yeniliyə
səsləyirdi, onları «avropalaşmağa» çağırırdı.*

M.F.Axundovla H.Zərdabi arasında aparılan yazışmalarda qəzet barəsində qiymətli, dəyərli fikirlər söylənilmişdir. M.F.Axundov 1875-ci il aprelin 21-də Zərdabiyə göndərdiyi məktubunda «Əkinçi» qəzətinin qarşısında duran vəzifələri belə müəyyənləşdirmişdi: «Sizin qəzətinizin əsas məziyyətlərindən biri ifadənin gözəlliyi, ibarələrin zərifliyi və aydınlığı, orfoqrafiyanın düzgünlüyü olmalıdır. Çünkü sizin qəzətiniz başqa məsələlərlə yanaşı, Azərbaycan yazılımını düzgün olmayan ifadələrdən təmizləməyə çalışmalı, bu dildə yanan bütün adamlar üçün nümunə olmalıdır» [1, 387]. Qəzet belə bir nümunə olmağa çalışırdı.

«Əkinçi»nin əməkdaşlarından olan S.Ə.Şirvaninin yaradıcılığının bir hissəsi qəzətlə bağlıdır. Onun satirik şerləri qəzətin nüfuzunu xeyli artırırdı. Avam müsəlmanların gözünü açmaqda S. Ə. Şirvani az iş görməyib. O, avamlığın daşını atmaq üçün çıxış yolunu maariflənməkdə görürdü. «Əkinçi»nin rolu yüksək qiymətləndirən S. Ə. Şirvani şerlərinin birində belə deyir:

*Xassə ol kim, «Əkinçi»yi dana,
Əhli-islami eyləyib ehya,
Gah Peterburqdan olur guya,
Gah olur Hindi- Şərqdən peyda.*

*Gah Dunaydan qəzet verir xəbəri,
Gah Parisdən gəlir omin əsəri.
Kəşf edir karxanadən səməri,
Söyləyir hər kraldan xəbəri [58, 56, 57].*

S.Ə.Şirvaninin «Əkinçi»də 10-dan çox satirik şer və məktubu çap olunmuşdur.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus yeri olan, görkəmli dramaturq Nəcəfbəy Vəzirov publisist yazıları ilə yanaşı, satira ustası kimi də məşhurdur. «Əkinçi» məktəbini keçən N.Vəzirov ilk publisist əsərini məhz orada çap etdirmişdir.

Moskvada təhsil alan N.Vəzirov daim «Əkinçi» ilə əlaqə saxlamışdır. Onun qəzətdə 8 məqaləsi dərc olunmuşdur. Dramaturq «Bəndi məxsusi» sərlövhəli məqaləsində yazırı:

«Hərdəm tənha oturub fikir edirəm: xudavənda, bizim axırımız necə olacaq? Ağlımız ata-baba aqli, getdiyimiz ata-baba yolu, heç bir dəyişilmək yoxdur. Ata - babamız xoruz və qoç döyüsdürüb, it boğuşdurub, qurşaq tutdurub, dərvish nağılinə qulaq asıb, qızıl quş saxlayıb günlərin keçirdib, biz də ki, bu yolu gedirik, tələf olacayıq» [22, 353].

Tənqid hədəfini düz seçən publisist N.Vəzirov xalqın gələcək taleyi üçün narahatlığını bildirir. Və məktəblərdə uşaqların tərbiyəsini düzgün qurmağı vacib sayır. O, arzu edir ki, məktəblərdə təbii elmlərin tədrisi üstünlük təşkil etsin, coğrafiyanı öyrənməklə uşaqlar dünyada olan vilayətlərdən xəbərdar olsun. N.Vəzirov sonrakı yaradıcılığında da öz ideyasına sadıq qalaraq xalqın gözünü açmağı qələm dostlarına məsləhət görmüşdür. Görkəmli publisist Nəcəf Vəzirzadə imzası ilə «Əkinçi»də (12 may 1877, № 10) yazırı:
«... bizim zəmanə tərəqqi zamanıdır və tərəqqi etməyən tayfa günü-gündən tənəzzül edib axırda puc olacaq, ona binaən bizim şüəra qardaşlarımızdan - ki, onlar əlhəqq xalqın gözçüsüdürər, - iltimas edirik təqazayı - zəmanəyə müvafiq xalqın gözünü açmağa səy eləsinlər...».

N.Vəzirov vətənin halına yanan, elminin dərdinə qalan, hər vasitə ilə xalqına dayaq olan, onun köməyinə qələn maarifpərvər yaziçi - publisist idi.

«Əkinçi»dən danışarkən Əsgər ağa Goranidən danışmamaq mümkün deyil. O, məşhur «Qarabağnamə» əsərinin müəllifi Mirzə Adıgözəlbəyin nəslindəndir. Onun «Əkinçi»də 40-dək məktubu dərc olunmuşdur. Moskvada təhsil aldığı illərdə H.Zərdabi ilə əlaqə saxlamış və qəzətdə yaxından iştirak etmişdir. Ə.Goraninin Moskvadan göndərdiyi təzə xəbərlər «Əkinçi»də çap olunurdu. H.Zərdabi xəbərlərin əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirərək qəzet səhifələrində ona geniş yer ayırmışdır.

H.Zərdabi qəzetiñ məzmununun izahını verərkən bildirmişdir ki, orada elmi xəbərlərlə yanaşı, təzə xəbərlər olacaqdır. O, axıra kimi məramnaməsinə sadıq qalmışdır. Elmi və təzə xəbərləri verməklə Azərbaycan xalqının ölkə və dünya hadisələrindən xəbər tutmasına, maariflənməsinə xidmət göstərmiş, onların gözünü açmışdır. Bir neçə xəbərə diqqət yetirək:

Elm xəbərləri

...Amerikada bir telegraf kimi əsbab ixtira olunub ki, onilə danışmaq da olur. Bu telegrafi belə imtahan ediblər: Boston şəhərində bir şəxs vəz deyəndə o şəhərin 150 verstliyində olan Salim şəhərinin əhli zikr olan vəzə qulaq asıb, sonra ona mərhəba deməyinin və əl çalmaqlarının sədasi ol vaizə gəlib və bir də Nyu-York şəhərində çalınan muzikaya bu şəhərdən 500 verst arası olan Filadelfi şəhərinin əhli qulaq asıb əl çalacaqlar. Bu əsbabin adına telefon deyirlər...

(«Əkinçi», 28 aprel 1877, № 9).

Amerikada yazı yazmaqdan ötrü bir maşın ixtira olunub ki, fortepianoya oxşayır. Onun hər dilini basanda bir hərf

yazılır. Deyirlər bu maşın əl ilə yazılımaqdan birə-bir tez və yaxşı yazır.

(«Əkinçi», 8 oktyabr 1876, № 19)

Təzə xəbərlər

...Həzrəti - şahənşahi - İran Peterburqa vəkil göndərib ki, Osmanlı ilə cəng olsa, İran kimin tərəfini saxlamağı məlum eləsin.

(«Əkinçi», 22 dekabr 1876, № 24)

Qarabağdan yazırlar ki, cənab knyaz Usmiyevin mülkündə bir hacı Molla Ələkbər adlı şəxs maşın ixtira etmək fikrinə düşüb ki, öz - özüna diyüü döysiün, təmizlaşın və bir də çox dərin çaydan su çıxartsın.

(«Əkinçi», 23 avqust 1876, № 16)

H.Zərdabi xəbərlərə belə geniş yer verməklə oxucuların gözünü açırdı.

«Əkinçi»də imzasına rast gəldiyimiz müəlliflərdən biri də Əhsənül-Qəvaiddir (Hacı Məmmədsadıq). «Məktubat» səbəsində gedən məqalələrin çoxunda onun imzası var.

«Əkinçi»nin müəlliflərindən olan Ələkbər Heydəri publisist yazıları ilə yadda qalıb. O, dünyəvi elmləri yüksək qiymətləndirərək onun tədrisini vacib sayırdı.

Yuxarıda adları çəkilən müəlliflər «Əkinçi»nin ən fəal yazarlarından idi. Qəzet təkcə onlarla kifayətlənməyərək digər müəlliflərə də öz səhifələrində yer ayırdı. Həsənbəy Zərdabi «Əkinçi»nin qarşısında duran vəzifələri müəyyənləşdirərkən onun müasir məssələlərlə nəfəs almasını, xalqın gözünü açan bir vasitə olduğunu yaxşı bilirdi. O, yazırdı:

«... Qəzet dərviş kimi nağıl deyə bilməz. Onun borcudur işlərin yaxşı və yamanlığını ayna kimi xalqa göstərsin, ta xalq öz nik-bədindən xəbərdar olub onun əlacının dalınca olsun» [22, 150].

Göründüyü kimi, «Əkinçi» yaxşı ilə pisi, xeyirlə şəri

ayırmağı məsləhət görürdü. Zərdabi cəmiyyətdə haqq və ədalətin, xeyir və işığın, azadlığın, ağlın zəfər çalacağına inanırdı.

Senzura və jandarmanın təzyiqlərinə məruz qalan «Əkinçi» az yaşadı. Cəmi 56 nömrəsi çıxmışdır (1875-ci ildə 12, 1876-ci ildə 24, 1877-ci ildə isə 20). Qəzet tez bağlanmasına baxmayaraq mədəniyyətimiz tarixində böyük bir ad qoydu. Onun milli mətbuat tariximizdə açdığı yol çox uğurlu oldu. Bundan sonra Azərbaycan mətbuatı və ədəbiyyatı tarixində xidmətləri olan bir sıra qabaqcıl xadimlər «Əkinçi»nin başladığı xeyirxah işi davam etdirdi, onun ideyalarını yaşıatdı.

Təəssüflər olsun ki, indinin özündə bəziləri «Əkinçi»nin Azərbaycan jurnalistikası tarixindəki rolunu düzgün qiymətləndirmir, onu təkcə kənd təsərrüfatından yazan qəzet kimi qələmə verirlər. Belə düşüncənlər əsasən qəzetiñ adının «Əkinçi» olmasın: əsas gətirirlər. Bu yanlış fikirdir. Düzdür, «Əkinçi» əsasən kənd təsərrüfatından yazıldı. Amma demək olmaz ki, o başqa mövzulara toxunmurdu. Unutmaq olmaz ki, o vaxt qəzet buraxmaq çətin idi. Elə buna görə də H.Zərdabiyə məsləhət görülür ki, qəzeti «Əkinçi» adlandırınsın ki, onun çapına icazə ala bilsin. O özü bu barədə 1905-ci ildə «Rusiyada əvvəlinci türk qəzetəsi» məqaləsində yazdı: «*Mən ona (Staroselski nəzərdə tutulur- A. R.) dərdimi deyəndən sonra ... məsləhət gördü ki, qəzetiñ adını «Əkinçi» qoyum ki, guya məhz əkin və ziraətdən danışacaq.*

2001-ci ilin iyul ayında xalqımız «Əkinçi»nin 125 illiyini qeyd etdi. Yubileylə bağlı mətbuatda dərc olunmuş yazıldarda qəzetiñ Azərbaycan milli mətbuatı tarixindəki rolu bir daha çox yüksək qiymətləndirildi. Respublika prezidentinin yubileylə bağlı fermanında göstərilir ki, milli demokratik mətbuatın «Əkinçi» qəzeti tərəfindən bəyan edilmiş başlıca prinsipləri - maarifləşmə, müasirləşmə, məskurə saflığı, ümummilli məqsədlərin təbliği, bəşəri dəyərlərin milli ənənələrlə üzvi vəhdəti, ədəbi dilin danışiq dilinə

yaxınlaşdırılması, hadisələrin obyektiv işıqlandırılması Azərbaycanda milli demokratik mətbuatın gələcək inkişafı üçün təməl daşları rolunu oynadı.

«Əkinçi» bağlandıqdan sonra Zaqafqaziyada Azərbaycan mətbuatı aləmində boşluq yarandı. Belə ki, Azərbaycan dilində bir müddət qəzət çıxmamışdır. 1879-cu il yanvarın 14-də birinci nömrəsi işıq üzü görən «Ziya» («Ziyayı Qafqaziyə») qəzeti bu boşluğu aradan qaldırdı. Qəzət Hacı Səid Ünsizadə tərəfindən buraxılırdı. Hətta S. Ünsizadə qəzətin nəşri üçün xüsusi mətbəə yaratmışdı. Qəzət «Ziya» adı ilə 76 nömrədən sonra «Ziyayı Qafqaziyə» başlığı ilə nəşr olundu. Və bu adla 1884-cü ilə qədər davam etmiş, sonuncu 183-cü nömrəsi Şamaxıda buraxılmışdır.

Səid Ünsizadənin ortancıl qardaşı Cəlal Ünsizadə qardaşının yolu ilə gedərək qəzət buraxmaq fikrinə düşür. Lakin o, qəzət yox, «Kəşkül» adlı jurnal buraxır. Onun birinci nömrəsi 1883-cü ilin yanvarında işıq üzü gördü. On bir nömrədən sonra C. Ünsizadə onu qəzətə çevirdi. «Kəşkül» jurnalı və qəzeti 1891-ci ilədək davam edərək cəmi 123 nömrə çıxmışdır. Burada azərbaycanca materiallarla yanaşı ərəb və fars dillərində də məqalələr verilirdi. XIX əsrin sonunda Azərbaycanda nəşriyyat işinin inkişafında Ünsizadə qardaşlarının da rolü böyük olmuşdur.

XIX əsrin 70-80-ci illərində Bakıda kapitalizmin inkişafı mətbuata da öz təsirini göstərdi. Təkcə bu faktı göstərmək kifayətdir ki, 1870-1899-cu illərdə Qafqazda 56 mətbuat orqanı fəaliyyət göstərmişdir. Təəssüflər olsun ki, onlardan yalnız 3-ü Azərbaycan dilində idi. Başqa dillərdə də qəzətlər çıxırdı. Onlardan rus dilində çıxan «Bakinski listok» (1871-1872), «Kaspi» (1881-1919) qəzətlərini misal göstərmək olar. 38 il fəaliyyət göstərən «Kaspi» qəzeti uzunömürlü olub 10 min 65 nömrəsi çıxmışdır.

Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri təkcə Azərbaycan dilində çıxan qəzetlərdə yox, həmçinin rus mətbuatında da çıxış edirdilər. Bu da rus mətbuatı ilə milli mətbuat arasında yaxınlaşmağa xidmət edirdi.

Fəxrlə demək olar ki, XIX əsrдə yaranan Azərbaycan jurnalistikası xalqın milli şürurunun oyanmasında mütərəqqi fikirlərin tribunasına çevrilmişdi. Bu oyanma XX əsrдə jurnalistikanın inkişafına yeni təkan verdi.

XX ƏSR JURNALİSTİKASI

XIX əsrin axırlarında «Kəşkül» bağlandıqdan sonra Azərbaycanın maarifpərvər, demokratik fikirli ziyahları ana dilində qəzet, jurnal yaratmaq üçün səy göstərirdilər. Məhəmməd ağa Şahtaxtinski Azərbaycan dilində «Tiflis» adlı, Kamal Ünsizadə (Səid və Cəlal Ünsizadələrin qardaşı) isə «Daniş» adlı qəzet çıxarmaq istəmişlər, lakin buna nail olmamışlar. C.Məmmədquluzadənin dediyi kimi, «o vaxtlar türk qəzetiñə izn hasıl etmək bə-hər- hal çox çətin bir məsələ imiş» [46, 660]. Bu çətin işin öhdəsindən ilk gələn Avropa təhsilli M.Şahtaxtinski oldu. Onun nəşr etdiyi «Şərqi-rus» (1903-1905) qəzetiñin birinci nömrəsi 1903-cü il martın 30-da çıxmışdır. Bu qəzet XX əsrin ilk gündəlik Azərbaycan qəzeti idi. M.Şahtaxtinski «Şərqi-rus»da «Qəzət-nəvis», xarici mətbuatda isə «Mehmet bəy» imzası ilə çıxış edirdi. M.Ə.Sabir «Şərqi-rus»un nəşrini müsəlmanların yoluna işiq salan «sözün günəş» adlandırmışdır.

Fransız şərqşünası Lüsyen Büva Parisdə nəşr olunan «Jurnal Aziyatik» adlı məcmuədə çıxış edərək «Şərqi-rus» qəzetiñi çox yüksək qiymətləndirmiştir. O, yazırı: «*Qafqazın türk müsəlmanlarını maarifləndirmək və savadlandırmaq məqsədi ilə «Şərqi-rus» qəzeti bütün əməkdaşları istək, arzu və fikirlərini açıq söyləməyə, onları müdafiə etməyə çağırır.*»

C.Məmmədquluzadə M.Şahtaxtinskinin məsləhəti ilə mətbuat aləminə daxil olmuşdur. Onun «Poçt qutusu»nu oxuyub bəyənən M.Şahtaxtinski C.Məmmədquluzadəni «Şərqi-rus»da əməkdaşlığa dəvət etmişdir. Mirzə Cəlil «Xatiratım»da «Şərqi-rus»un onun jurnalistlik fəaliyyətində oynadığı rolə belə təsəvvür edir:

«Birinci tərəfi budur ki, möhtərəm ədibimiz Məhəmməd ağa Şahtaxlı məni öz qəzetiñin idarəsinə cəlb etməklə, məni qəzet dünyasına daxil etdi.

Ikinci tərəfi odur ki, bu qəzetiñ idarəsində mən elə bir yoldaşa rast gəldim ki,... onunla bərabər, onunla birlikdə «Molla Nəsrəddin» məcmuəsini bina etdik» [46, 659].

Bəs «Şərqi-rus»un məsləki nə idi? Bu suala qəzet özü 1903-cü ildə çıxan 7-ci nömrəsində belə cavab vermişdi: «...bizim borcumuz həqayiqnəvislikdir: yaxşılığı dediyimiz kimi yamanlığı da gizlətməyəcəyik. Biz meydana onun üçün çıxdıq ki, xalqa doğru söz deyək və nəinki ona-buna vicdanfıruşanə mədhiyyələr oxuyaq. Biz İbn-Xəldunuq, Qaani deyilik».

«Şərqi-rus» xalq həyatının müxtəlif sahələrini işıqlandırır, onların mənafeyini müdafiə edirdi. Azərbaycan ziyalılarının bir çoxu «Şərqi-rus»da çıxış edir, dövrün aktual məsələlərinə toxunurdular. Əli Nəzmi, Ö.F.Nemanzadə, Səməd ağa Qayıbov, Ü.Hacıbəyli, F.Köçərli və başqaları «Şərqi-rus»un əməkdaşları idi. Onun axırıncı nömrəsi 1905-ci il yanvarın 15-də buraxılmışdır.

«Şərqi-rus» qəzetiñin bağlanması ziyalıların mətbuata olan sevgisini söndürə bilmədi. Əksinə, onlar yeni mətbuat orqanları barədə fikirləşir, münasib şəraiti gözləyirdilər. Belə bir şəraiti 1905-ci ilin inqilabi hadisələri yaratdı. Bu inqilab təkcə Rusiyada yox, neft Bakısında da mətbuatın inkişafına təkan verdi. Bakı proletariati bir sıra qəzetlər buraxdı: «Hümmət», «Bakinski raboçi», «Priziv», «Ryadavoy», «Dəvət-qoç» və s.

Dövrün ictimai-siyasi hadisələrinin təsiri ilə inqilabi demokratik mətbuatın ilk klassik nümunəsi olan satirik «Molla Nəsrəddin» jurnalı yarandı. Onun birinci nömrəsi 1906-cı il aprelin 7-də Tiflisdə «Qeyrət» mətbəəsində nəşr olunmuşdur. Jurnalın redaktoru Cəlil Məmmədquluzadə idi.

«Molla Nəsrəddin» XX əsrin əvvəllərində Rusiya və Azərbaycanda mövcud olan mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə meydana gəldi. Mirzə Cəlil «Xatiratım»da yazdığı kimi «Molla Nəsrəddin»i təbiət özü yaratdı, zəmanə özü yaratdı».

«Molla Nəsrəddin» müəyyən fasılərlə iyirmi beş il fəaliyyət göstərmişdir. Tiflisdə (1906-1918), Təbrizdə (1921), sonra Bakıda (1922-1931) çap olunmuşdur. Jurnalın Tiflisdə 370, Təbrizdə 8, Bakıda 398 nömrəsi çıxmışdır.

Qafqaz Senzura Komitəsinə göndərilən təliqədə jurnalın programı aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir: məqalələr, kəskin tənqidlər, felyetonlar, məzhəki şerlər, məzəli teleqramlar, satirik hekayələr, lətifələr, poçt qutusu, məzhəki elanlar, xüsusi elanlar, karikatura və illüstrasiyalar.

Jurnalın birinci nömrəsi 1000 nüsxə tirajla çap olunmuşdur. Əslində elə bu birinci nömrə sonrakı bütün nömrələr üçün əsas fəaliyyət programı idi. Bu nömrə Mirzə Cəlil və Ömər Faiq Nemanzadənin gücünə işiq üzü gördü. Jurnalın üz qabığındakı çox dərin və mənalı şəkil, həmçinin Mirzə Cəlilin «Sizi deyib gəlmışəm» adlı program məqaləsi yatmış xalqı öyanmağa səsləyirdi. O, mürğüləməkdə olan Şərqə üz tutub deyirdi:

«Sizi deyib gəlmışəm, ey mənim müsəlman qardaşlarım! O kəsləri deyib gəlmışəm ki, mənim söhbətimi xoşlamayıb, bəzi bəhanələrlə məndən qaçıb gedirlər, məsələn, fala baxdırmağa, it boğuşdurmağa, dərviş nağılinə qulaq asmağa, hamamda yatmağa və qeyri bu növ vacib əməllərə. Çünkü hükəmələr buyurublar: «Sözünü o kəslərə de ki, sənə qulaq vermirlər».»

Ey mənim müsəlman qardaşlarım! Zəmani ki, məndən bir gülməli söz eşidib, ağzınızı göyə açıb və gözlərinizi yumub, o qədər «xa- xa!...» edib güldünüz ki, az qaldı bağırsaqlarınız yırtılsın və dəsmal əvəzinə ətəklərinizlə üz gözünüüzü silib, «lənət seytana!» dediniz, o vaxt elə güman etməyin ki, Molla Nəsrəddinə gülürsünüz.

Ey mənim müsəlman qardaşlarım! Əgər bilmək istəsəniz ki, kimin üstünə gülürsünüz, o vaxt qoyunuz qabağınuza aynanı və diqqətlə baxınız camalınıza.

Sözümü tamam etdim, ancaq bircə üzrüm var: məni gərək bağışlayasınız, ey mənim türk qardaşlarım ki, mən sizlə türkün açıq ana dili ilə danışıram. Mən onu bilirom ki, türk dili danışmaq eybdir və şəxsin elminin azlığına dəlalət edir. Anma hərdən bir keçmiş günləri yad etmək lazımdır: salınız yadınıza o günləri ki, ananız sizi beşikdə yırğalaya- yırğalaya sizə türk dilində lay- lay deyirdi və siz qulaq ağrısı səbəbinə sakit olmurduınız. Axırı biçarə ananız sizə deyirdi:

- «*Bala, ağlama, xorfdan gələr, səni aparar!*» - Və siz dəxi canunuzın qorxusundan səsinizi kəsib, ağlamaqdan sakit olurdunuz.

Hərdən bir ana dilini danışmaqla keçmişdəki gözəl günləri yad etməyin nə eybi var?!» (7 aprel 1906, № 1).

«Molla Nəsrəddin» elə birinci nömrədən oxucuların rəğbətini qazandı. Bundan narahat olan hökumət 2000 nüsxə tirajla çıxan ikinci nömrəni müsadirə etmişdi. Səbəbi də jurnalın şəkillərinin qırmızı rəngdə olması idi. Bu barədə məlumatı «İrşad» qəzeti (1903, № 93) vermişdi.

Ü.Hacıbəyli jurnalın müsadirə olunmasını ürəkağrısı ilə qarşıladı. O, yazırıdı: «...İndi zavallı «Molla Nəsrəddin» dustaqdır... Həbsxanada oturub öz- özünə fikir edir, əcəba, ərbabi- hökumət bu qırmızı şeylərdən əcəb yaman ürkürmüş?!» [24, 64].

Çar senzurasının diqqətini cəlb edən «Molla Nəsrəddin» ardıcıl təqiblərə məruz qalırdı. Demək olar ki, onun hər bir nömrəsi senzura yoxlanışından keçirdi. Hökumətin daxili və

xarici siyasətinə toxunan məqalə, felyeton və şəkillərin çap olunmasına icazə verilmirdi. Bu təzyiqi oxuculara catdırmaq üçün Mirzə Cəlil çox orijinal və həm də mənalı bir yol tapdı. O, qadağan olunmuş materialların, şəkillərin yerini boş qoyur və üzərində çarpez xətt çəkirdi. Və onların aşağısında belə yazırırdı: «Bizdən asılı olmayan səbəblərə görə, bu yer boş qaldı», «Buradakı şəkilə izn verilmədi» və s.

Azərbaycan satira jurnallarının tədqiqatçısı Nazim Axundov qeyd edir ki, «bu üsul oxuçulara hökümət tərəfindən jurnalın siyasi xəttinə sərbəstlik verilməməsini çatdırmaq məqsədini güdürdü» [2, 52]. Yeri gəlmışkən, qeyd edək ki, müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycan mətbuatı da bu üsuldan bir müddət istifadə etmişdir.

«Molla Nəsrəddin»in bütün əziyyətini Mirzə Cəlil çəksə də, jurnal kollektiv əməyin gücünə çıxırırdı. O özü də bu həqiqəti belə etiraf etmişdir: «Molla Nəsrəddin» tək bir nəfər müəllifin əsəri deyil. «Molla Nəsrəddin» bir neçə mənim əziz yoldaşlarımın qələmlərinin məcmuəsidir ki, mən də onların ağsaqqal yoldaşıyam». Bu da Mirzə Cəlilin insanlığını, böyüklüyünü göstərir.

Mirza Cəlil jurnalda Molla Nəsrəddin təxəllüsü ilə çıxış edirdi. Bəzən də Lağlağı, Dəli, Dəmdəməki, Circırama, Hərdəmxəyal imzalarından da istifadə edirdi.

İnqilabi satiranın banisi M.Ə.Sabir «Molla Nəsrəddin»də Mirzə Cəlildən sonra ikinci qüdrətli qələm ustası idi. Hop-hop, Ağlar güləyən, Əbunəsr Şeybani, Çingiz bəy imzaları Sabirə məxsusdur. «Molla Nəsrəddin»lə Sabir demək olar ki, əkiz qardaşdır. Onları bir-birindən ayırmaya olmaz. Sabirin jurnalda çıxan ilk şerisi «Millət necə tarac olur - olsun» şeridir. Bu şer «Niyə məni döyürsünüz?» felyetonu ilə birlikdə çap olunub:

*Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?
Düşmənlərə möhtac olur-olsun, nə işim var?
Qoy mən tox olum, özgələr ilə nədi karum?
Dünyavii cahan ac olur olsun, nə işim var?*

Bəlli, özlərindən savayı başqalarının taleyi ilə maraqlanmayanları, xalqın qəflət yuxusunda qalmasına çalışanları Sabir onların öz dilləri ilə kəskin tənqid atəşinə tutur:

*Səs salma, yatanlar ayilar, qoy hələ yatsın!
Yatmışları razı deyiləm kimsə oyatsın.
Tək-tük ayılan varsa də, haqq dadıma çatsın!
Mən salım olum, cümlə cahan batsa da batsın!
Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?
Düşmənlərə möhtac olur olsun, nə işim var?*

(«Molla Nəsrəddin» 28 aprel 1906, №4)

«Bir utan», «Qurban bayramı», «Bizə nə», «Ey pul», «Paradır», «Hər nə versən, ver» və sair satiralarında Sabir cəmiyyətdəki ziiddiyətlərin barişmazlığını göstərir, özünün vətəndaşlıq mövqeyini nümayiş etdirirdi.

Sijimqulu imzası ilə yazan Əli Nəzmi, «Əcəb», «Əbəsdir ahın», «İnan», «Qorxuram» şerlərini «Molla Nəsrəddin»ə həsr etmişdir. Mollanəsrəddinçilər yerli hökumətdən, onların senzurasından qorxduqları üçün, əsl adları ilə yox, gizli imzalarla çıxış edirdilər. Görkəmli yazıçı və dramaturq Ə.Haqverdiyevin Xortdan, Ceyranəli, Mozalan bəy, Əliqulu Qəmküsərin, Cüvəllağı bəy, Sarsaqqulu bəy, M.S.Orudbadinin hərdəmxəyal, Ö.F.Nemanzadənin Ümidvar, Əli Razinin Dabaniçatdaq xala, Heyvərə, Əli Məhzunun Yetim cüçə, Bayraməli Abbaszadənin Hammal, Salman Mümtazın Xortdan bəy imzaları «Molla Nəsrəddin»in bəzəyi idi.

Heç kəsə sərr deyil ki, jurnalın məşhurlaşmasında, onun karikaturalarını çəkən Rotter, Şmerlinq və Ə. Əzimzadənin də

rolu çox böyükdür. Təbrizdə jurnalın rəssamı Əli Behzad olmuşdur.

O dövrün fəhlə-kapitalist münasibətləri jurnalda daim öz əksini tapırdı. İctimai-siyasi hadisələrə münasibətini jurnal müxtəlif formalarda bildirirdi. Nümunə üçün jurnalın 1906-ci ildə çıxan 12-ci nömrəsində qanlı bazar hadisələrinə bənzər hadisənin Bakıda baş verdiyinə həsr olunmuş «Başı qapazlı» felyetonuna nəzər salaq. Felyetonda məscidə toplaşmış, başı sarıqlı, döyülməkdən şil-şülkü olmuş fəhlələrdən bəhs olunur. Fəhlələrdən biri başına gələnləri belə nəql edir:

Biz «fəxri-millət» Hacının fabrikasında işləyirdik. Allah lənət eləsin pis adama, bizi başdan çıxartdilar ki, siz də adamsınız, ixtiyarınız var, hüququnuz var, biz nə bilək... Biz də bir tələbnamə yazdırıb verdik Haciya, birdən gördük... saldat, kazak töküldü üstümüzə, bizləri əzzilər, döydülər... Biz nə bilək ki, fəqirlərin, kasıbların heç bir şeydə həqqi yox, ixtiyarı yoxdur...»

Bakı fəhlələrinin ağır həyatı, inqilabi çıxışları «Molla Nəsrəddin»in aparıcı mövzularından idi. Sabir və Əli Nəzminin satirik şerlərində də bu mövzu geniş yer tuturdu.

Mirzə Cəlil böyük arzularla yaşayırıdı. O, geridə qalmış müsəlmanları ictimai fəaliyyətə həvəsləndirir, mütərəqqi mədəniyyətə qovuşmağa, azad və xoşbəxt həyat uğrunda mübarizəyə səsləyirdi. Müstəmləkə siyaseti imkan vermirdi ki, adamlar maariflənsin. Çünkü xalqın maariflənməsindən qorxurdular. Qorxurdular ki, savadlı xalq əzildiyini, pis günlərə qaldığını başa düşüb onlara qarşı çıxar, haqqını tələb edər.

«Molla Nəsrəddin»in amalı həm də laqeydliklə mübarizə idi. O, bu laqeydliyə dözə bilmirdi. Bəzən işi elə adamlara tapşırırdılar ki, o işdən xəbərsiz idi, mahiyyətini belə anlamırıdı. Adamlar qabiliyyətinə, bacarığına, savadına görə yox, kiməsə görə irəli çəkilirdi. Jurnalda belə ugursuz vəzifə

sahibləri tənqid atəşinə tutulurdu. Məsalən, Mirzə Cəlilin «Pambıq» felyetonuna diqqət yetirək:

«Hələ payız vaxtı mənim yolum düşdü bir böyük idarəyə, gördüm orada bir adam oturub, ətrafına da bir neçə adamları yiğib məşvərət edirlər. Məlum oldu ki, bunlar pambıq barəsində danışırlar, məşvərət edirlər ki, necə eləmək ki, üzümüzə gələn il kəndlilər pambıq əksinlər.

Hələ mən özüm də bilirdim ki, bu adamların məşvərətindən bir şey çıxmayacaq; çünkü mən o vədə gördüm ki, bu adamlar pambıq sənətindən xəbərdar deyillər. Çünkü onların biri dəmirçi idi, biri dərzi şagirdi idi, biri yarımcıq dərsdən qaçanlardan idi, birisi də bunların tayı.

Mən onlara o vədə lap açıqca dedim ki, siz camaata pambıq əkdirə bilməyəcəksiniz və buna mənim iki dəlilikim var:

Dəlilikim biri budur ki, siz nə pambıq əkmək elmindən xəbərdarsınız, nə əkinçilər sizi tanıyırlar ki, sizdən dəlil-nəsihət qəbul eləsinlər.

And olsun allaha ki. mən bu sözü o vədə həmin adamlara dedim.

Və axırda mənim sözüm göyərdi: çünkü indi bu saat gərək pambıqçılar zəmiləri də hazırlmış olaydılardır, pambıq toxumunu da alıb əldə hazır saxlamış olaydılardır və bunlar keçəndən sonra hələ bəlkə hökumətdən avans babətindən bir qədər qızıl pul da borc almış olaydılardır ki, dəxi həvəslə işə başlayaydalar.

xxx

Amma indi hamı bunu bildi ki, bu danış(il)anların hamısı boş-boş sözlərdir.

Və onunçün heç kəs pambıq əkmək fikrində deyil və olmayıacaq da və hər nə qədər yazılırsa və danışırlarsa pambıq belə gəldi, ciyid belə getdi, – hamısı faydasız qalacaq.

xxx

Və nə qədər ki, pambıq işinin başında duranlar yuxarıda kılardır, pambıq əkilməyəcək, əkilməyəcək, əkilməyəcək!...» [46, 49, 50].

Bu tipli yazılar «Molla Nəsrəddin» jurnalının nüfuzunu birə beş artırırdı.

«Molla Nəsrəddin» dilimizin saflığı uğrunda da mübarizə aparırdı. Azərbaycan dilini yad təsirlərdən qorumağa çalışan jurnal birinci nömrədən başlayaraq axıra kimi bu mübarizəni davam etdirmişdir. Jurnalda xeyli felyeton, karikatura və satirik şerlər bu mövzuya həsr olunmuşdur. «Dil» (1908, № 12), «Pək eyi» (1912, № 2), «Zəncir» (1909, № 7), «Bizim obrazovannilar» (1906, № 2) kimi felyetonları nümunə göstərmək olar. Jurnalın 1908-ci ildə çıxan yeddinci nömrəsində iki ziyalının söhbəti verilmişdir. Bu söhbət «Müsəlman oxumuşları»nın münaqışasıdır. Karikaturanın altında özünü ziyalı adlandıranın sözləri verilib:

- «*Məni izvinit elə, mən urusca obrazovaniya almışam, tatariski panimat eləmirəm*».

Bu o demək deyil ki, «Molla Nəsrəddin» əcnəbi dillərin əleyhinə çıxırırdı. Əksinə, əcnəbi dilləri də öyrənməyi məsləhət görürdü. Jurnalın əməkdaşları yad kəlmələri yerli-yersiz işlədən, ana dilinə etinasızlıq göstərən, dili eybəcərləşdirənlərə qarşı çıxırıdı.

Böyük ədib «Meymunlar» felyetonunda (3 noyabr 1906, № 31) öz doğma dilini unudanları, başqalarını yamsalayanları meymun adlandırırdı. O, yazırıdı:

«*Bir saathığa tutaq ki, hökumət qoymur məktəblərdə ana dilimizi oxuyaq. Tutaq ki, bunu hökumət qoymur... Bəs kim bizi öz dilimizdən utanmağa və öz dilimizlə danışmağı ar bilməyə vadar edir? Məgar bunu da hökumət edir?*»

Daim publisist işi görən, zəmanəsinin tarixini yazan C.Məmmədquluzadə oxucuya düşünməyi, həqiqətləri dərk etməyi məsləhət görürdü: «*Ey mənim hörmətli oxucularım! Ey mənim munislərim! Mən bu sözləri ondan ötrü yazmiram ki, siz oxuyandan sonra məcmuəni qoyasınız kənara və bu sözləri yaddan çıxarasınız! Mən bu sözləri yazıram ki, siz oxuyub fikirə*

gedəsiniz. Mən bu sözləri yazıram ki, fikir edəsiniz, yazıram ki, fikir edəsiniz ...» [45, 119].

Azərbaycan dilini ərəb, fars kəlmələri ilə dolduran ziyanlılara qarşı çıxan «Molla Nəsrəddin» çox amansız idi.

Şərq qadınının taleyi də həmişə Mirzə Cəlili düşündürdü. «Şərq qadını mənim köhnə dərdimdir»- deyən yazıçı onları müsəlmanlılığın zəncirindən, zülmətdən azad etmək istəyirdi. «Xanımlar» (1909, № 13), «Molla Cəfərqulu» (1907, № 19), «Övrət məsələsi» (1913, № 3), «Keçən günlər» (1906, № 24), «Məryəm xanım» (1907, № 45), «Mirt-mirt» (1908, № 6), «Dağarcıq» (1909, № 42) və s. felyetonlar qadın azadlığı məsələlərinə həsr olunub.

Mullanəsrəddinçinlər adı çəkilən felyetonlarda qaldırılan ideyaları müdafiə edirdilər. Müsəlman aləmində qadın azadlığı problemi həmişə görkəmli yazıçı-publisistlərin diqqət mərkəzində olub. Qadın və qızların kölə vəziyyəti Avropa və rus qadınlarının həyatı ilə müqayisədə verilir və tənqid olunurdu. 1908-ci ildə «Mirt-mirt» felyetonunda Mirzə Cəlil Avropa təhsilli oğlanların müsəlman qızına evlənmədiklərindən, və ya evlənəndən sonra ailədəki dedi-qoduya toxunur, bunun da günahını qızların təhsilsiz olmasında görür. «Bu dərdə bir çara tapmaq lazımdır» deyən Mirzə Cəlil onun çarəsini qızların təhsilində görür: «... Oğlanlarımızı Avropa dərsinə göndərəndə qızlarımızı da qoyaq dərsə ki, heç olmasa Avropa elmindən və tərbiyəsindən bari yarımcıq da olsa, bir az oxusunlar və öyrənsinlər».

Azərbaycan qadınını savadlı, azad və firavan görmək istəyən təkcə Mirzə Cəlil deyildi, onun «Molla Nəsrəddin» jurnalı ətrafına topladığı qələm dostları da bu yolda səylərini əsirgəmirdilər.

«Molla Nəsrəddin» jurnalının səhifələrində təkcə Zaqafqaziya xalqlarının həyatı işıqlandırılmırıldı. Rusiya, Volqaboyu, Orta Asiya, İran, Türkiyə, Hindistan, Əfqanistan

və sair ölkələrin həyatı da jurnalda öz əksini tapırdı. Jurnal dünyyanın bir sıra ölkələrində sevilə-sevilə oxunurdu.

Ümumiyyətlə, «Molla Nəsrəddin» ilk nömrəsindən elmdən, mədəniyyət və mətbuatdan qaçan avam, daşürəkli nadanlardan yazaraq, çətin bir şəraitdə mübarizə aparırdı. İlk nömrəsində «sözünü o kəslərə de ki, sənə qulaq vermirlər»-deyən jurnal Azərbaycan jurnalistikası tarixində özünəməxsus yer tutur. Bu yer mətbuatımızın ən parlaq səhifələrini təşkil edir.

C.Məmmədquluzadə irsinin görkəmli tədqiqatçılarından olan Əziz Mirəhmədov «Azərbaycan Molla Nəsrəddini» adlı monoqrafiyasında jurnalın fəaliyyətinə çox yüksək qiymət vermiş, onun simasını belə müəyyənləşdirmişdir: «Molla Nəsrəddin» adı ictimai- ədəbi jurnal deyil, sözün ən yüksək mənasında orijinal bir satira orqanı olduğuna görə və onun ən iri yazılışı ancaq bir-iki jurnal səhifəsi təşkil etdiyinə görə, burada böyük, ciddi ideyalar belə gah üstüörtülü, yarıhənək, yanigerçək ifadə tərzində, spesifik bədii obrazlar vasitəsilə, gah kiçik bir kəlamlı, gah da söz yerinə bir-birinin yanında düzülən nöqtələrlə ifadə olunmuşdur ki, jurnalın siması çox vaxt elə bunlarda müəyyənləşir» [52, 246]. 1988-ci ildə «Molla Nəsrəddin»in kitab nəşrinin birinci cildi çapdan çıxdı. Bu münasibətlə kitaba ön sözü yazan Əziz Mirəhmədov bir daha jurnalın rolunu yüksək qiymətləndirdi: «Kolokol», «Oteçestvenniye zapiski», «Sovremennik» rus ədəbi- ictimai fikrinin inkişafında necə rol oynamışdır, «Molla Nəsrəddin» də Azərbaycan xalqının, Şərqiyan oyanmasına, inkişafına bir o dərəcədə təsir göstərmişdir».

Cəmi 776 nömrəsi çıxan «Molla Nəsrəddin»in sonuncu nömrəsi 1931-ci il yanvarın 7-də buraxılmışdır.

«Molla Nəsrəddin» yarandığı və yayıldığı ilk günlərdən geniş oxucu kütləsinin rəğbətini qazandı. Onun təsiri ilə bir

çox satirik jurnallar çıktı. Onun səsinə ilk səs verən «Azərbaycan» satirik jurnalı idi. Jurnalın ilk nömrəsi 1906-ci il dekabrın 6-da çıxmışdır. M.S.Ordubadi yazır: «Sətərəxan «Azərbaycan» jurnalının birinci nömrəsini gördükdə: «Bu gün Azərbaycan xalqının milli bayramıdır» demiş və ağlamışdı» [61, 86]. Jurnalın nəşri 1907-ci ilin sentyabrınadək davam etmişdir. «Azərbaycan» jurnalı ilə yanaşı «Bəhlul» (1907), «Zənbur» (1909-1910), «Mirat» (1910), «Ari» (1910-1911), «Kəlniyat» (1912-1913), «Leylək» (1914), «Tutı» (1914), «Məzəli» (1914-1915), «Babayi-Əmir» (1915-1916), «Tartan-partan» (1918), «Məşəl» (1919-1920) jurnalları da «Molla Nəsrəddin»in təsiri ilə çıxan satirik jurnallardır. Bu jurnalların ətrafında XX əsr Azərbaycan realist ədəbiyyatının nümayəndələri toplanmışdı. Azərbaycan satirik jurnallarının səhifələrində xalqımızın XX əsr ədəbiyyat və mədəniyyət sahəsindəki bir çox nailiyyətləri öz əksini tapmışdır. M.Ə.Sabirin, C.Məmmədquluzadənin, Ə.Nəzminin, Ə.Haqverdiyevin, Ə.Qəmküsərin, M.S.Ordubadinin və b. ilk əsərləri məhz satirik jurnallarda dərc olunmuşdur. Demək olar ki, bu jurnallar XX əsr Azərbaycan realist ədəbiyyatının çox böyük hissəsini təşkil edir.

XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində yeni tipli məktəblərin açılması uşaq mətbuatının yaranmasına təkan verdi. Azərbaycanda ilk uşaq mətbuatının tarixi «Dəbistan» jurnalının yarandığı gündən başlayır. Onun ilk nömrəsi 1906-ci ilin dekabrında çıxb. Bunun ardınca nəşr olunan «Rəhbər» (1906), «Məktəb» (1911-1920) jurnalları da Azərbaycanda uşaq mətbuatı ilə yanaşı, ədəbiyyatının sonrakı inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Adı çəkilən jurnallarda Azərbaycanın görkəmli yazıçı və şairləri: H.Cavid, A. Səhhət, R.Əsfəndiyev, M.Hadi, A.Şaiq, M.Ə.Sabir və başqaları çıkış edirdi.

İyirminci əsrin əvvəllərində çar Rusiyasında siyasi vəziyyət gərginləşmişdi. Xalq özbaşınlığı dözə bilmir, ayağa qalxıb narazılığını bildirirdi. İngilabi partlayışın qarşısını almaq getdikcə çətinləşirdi. Belə bir şəraitdə Azərbaycanda da bir canlanma hiss olunurdu. Bu canlanma mətbuat sahəsində də özünü göstərdi. Bir sıra yeni mətbuat orqanları çıxdı. Yeri gəlmışkən, qeyd edək ki, mətbuat tədqiqatçıları əsrin əvvəllərindən ta iyirminci ilə kimi (28 may 1920 - A.R.) Azərbaycanda çıxan mətbu nəşrləri üç qrupa bölüblər: bolşevik mətbuati, demokratik mətbuati, burjua mətbuati. Belə bir bölgünün özü yanlış idi. Bu da ona gətirib çıxarırdı ki, mətbuat orqanlarının bir qisminə burjua mətbuati damgası vurub, orada çıxış edən Azərbaycanın görkəmli ziyahlarını gözdən salırdılar. Halbuki bu ziyahlar xalqın gözünü açmaqda böyük rol oynayırıldılar. Təəssüflər olsun ki, o vaxt «Həyat», «Səda», «Tərəqqi», «Açıq söz», «İstiqlal» və s. qəzetlər, habelə «Füyuzat», «Şəlalə», «Dirilik» kimi jurnalları burjua – millətçi jurnallar, qəzetlər kimi qələmə verilir, onları panislamizm və pantürkizm təbliğatı aparmaqda günahlandırıldılar. Hətta iş o yerə çatırdı ki, Ə.Hüseynzadə və Ə.Ağayevi Azərbaycan xalqının müstəqilliyini inkar edən şəxs kimi oxuculara təqdim edildilər. Halbuki Əhməd bəyin redaktəsi ilə çıxan «Həyat», «Irşad», «Tərəqqi» qəzetləri milli mətbuatımızın tarixində mühüm rol oynamışdır. Məhz Ə.Ağayevin səyi nəticəsində M.Ə.Sabir, N.Vəzirov, A.Səhhət, M.Ə.Rəsulzadə, S.M.Qənizadə, F.Köçərli və başqa millət təəssübkeşləri «Irşad»ın ətrafına toplaşmışdılar.

Azərbaycanda, o cümlədən Şərqdə jurnalistikyanın zəif inkişafı Ə.Ağayevi çox narahat edirdi. O, bu narahatlılığı 1901-ci ildə «Kaspi» qəzetində dərc etdirdiyi «Şərqdə jurnalistikyanın icmalı» başlıqlı yazısında göstərmüşdür. Yazıda göstərilir ki, Şərq XIX əsrin sonunda Avropa mədəniyyətini

görməyə başlayıb, Avropanın təsiri altında Avropa mədəniyyətindən məktəb, dövlət quruluşu və s. götürdü. Şərqdə özünə ən çətin yol açan jurnalistikə və mətbuat ididir. Bu ondan irəli gəlir ki, müsəlmanlar onun mahiyətini başa düşmür. Başqa dövlətlərin həyatında jurnalistikənin rolü böyükdür. Niyə müsəlman Şərqində jurnalistikaya bu qədər müqavimət göstərirler?

Ə.Hüseynzadə və Ə.Ağayev «Həyat»ın (7 iyun 1905) «Qəzetimizin məsləki» sərlövhəli baş məqaləsində mətbuatın cəmiyyətdəki rolunu izah edərək yazırlar ki, qəzet «həm insan üçün munis bir yaddaş, xeyirxah bir müəllim, nafiz bir məktəbdır, həm də zillətdə qalanlara doğru yolu, hidayat yolunu göstərir».

Bütün varlığı ilə Azərbaycana bağlı olan Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağayev və bir çoxlarının həyat və yaradıcılığı, jurnalistik fəaliyyəti birtərəfli işıqlandırılmış, bir çox həqiqətlər deyilməmişdir. Yalnız əsl həqiqəti demək üçün şərait indi yaranmışdı. Azərbaycan mətbuatının görkəmli tədqiqatçısı Əziz Mirəhmədov «Literaturnaya qazeta»ya verdiyi müsahibəsində deyir ki, böyük klassiklər qarşısında şəxsən özümün və bizim nəslin günahlarını yumaq istəyirəm. Biz onları haqsız tənqid edirdik və bilirdik ki, onlar buna layiq deyillər [86]. Gec də olsa Əziz Mirəhmədovun bu səmimi etirafı bir daha mətbuat tarixini yenidən və obektiv tədqiq olunmasına əsas verir.

Qeyd etməliyik ki, XX əsrin əvvəllərində xalqımızın qabaqcıl fikirləri publisistika vasitəsi ilə formalasdır. Biz bunu görkəmli publisistlərin yazılarında aydın görürük. Onlardan biri də Azərbaycan mədəniyyəti tarixində opera sənətinin banisi kimi tanınmış Üzeyir Hacıbəyli idi. O, həm də görkəmli publisist, «İrşad» qəzetiinin ən çox yazarlarından idi. «Molla Nəsrəddin», «Həyat», «Tərəqqi», «İqbəl», «Həqiqət» və s. qəzet və jurnallarda çıxış edən Üzeyir bəy xalqın

mübarizəsindən, problemlərindən yazırıdı. O, Azərbaycan xalqının həyatını, tarixini, mədəniyyətini dərindən bildiyindən, «obrazlı təfəkkür» onun publisistikasının əsas xüsusiyyətlərindən idi. Kasib-varlı münasibətlərinə toxunan Üzeyir bəy göstərirdi: «*Zəhmətkeş nə qədər möhtacdırsa, bir o qədər də burjuaların nəfinədir. Çünkü zəhmətkeş üzüqara möhtaclığım ucundan hər bir əzab və zəhmətə razi olub, burjuanın keyfi istədiyi kimi işləyəcəkdir*» («İrşad» qəzeti, 15 may 1906, №113).

Üzeyir Hacıbəyli publisist yazılarında humanizmin müdafiəçisi kimi çıxış edərək, insan şəxsiyyətinə yüksək qiymət verir. Və göstərir ki, insanlar təzyiq və sıxıntı içərisində yaşıyarlarsa qorxaq və aciz olurlar. Odur ki, şəxsiyyət azadlığı, fikir azadlığı ön plana çəkilməlidir. O, köhnə cəmiyyətə məhbəs kimi baxırdı. «İndiye qədər sürdüyüümüz həyat deyildir» deyən Üzeyir Hacıbəyli yazırıdı: «*İnsanıñı odur ki, mümkün dərəcədə sərbəst olub, heç bir təzyiq altında qalmاسın, ta ki onun ağılı sərbəstyana iş görməklə mənfaat yetirən kimi, insaf və vicdanında sərbəst qalıb fənalığı qəbul etməsin, yoxsa insanın ağılı və insafi təzyiq altında iş görməyə məcbur olsa, elə insanın ağılı çox az səmərələr verib insaf və vicdanı da fənalığı qəbulə məcbur olar*» («Həqiqət» qəzeti, 30 dekabr 1909, №5).

Üzeyir Hacıbəylinin felyetonları çox kəskin idi. Burada forma ilə məzmun həmişə sıx vəhdətdə olmuşdur. Onun «Ordan-burdan» başlığı ilə «İrşad» qəzetində dərc olunmuş (25 fevral 1907, № 33) «Rəfiqəmdən məktub» sərlövhəli felyetonu dövlət dumasının azərbaycanlı vəkillərinin fəaliyyətsizliyinə, qoçularının, çar polislərinin küçə atışmalarına, Zəngəzurda achiq çəkənlərə kömək edilməməsinə, İran və Türkiyə zəhmətkeşlərinin hüquqsuzluqlarına həsr olunub. Həmin felyetonlardan nümunə göstərək:

Peterburqdan Dövlət Dumasının müsəlman üzvlərinə:

*Getdin, gördün dum,
Nə eləyirsən «şurum- burum»?
Otur yerində ağzını bərk- bərk yum.*

Bakıda müsəlman qoçularına:

*Getdin, gördün parta- part
Nə eləyirsən qaradovoy, saldat?
Piştovunu çıxart, sən də bir yandan at.*

Dünyada bütün müsəlman dövlətlərinə:

*Getdin, gördün Zəngəzurda ac,
Nə eləyirsən axtarış əlac?
Ciblərini tutub, dabanına tüpür qaç.*

İranda xanlara və bəzi İran konsullarına:

*Getdin, gördün hambal,
Nə eləyirsən sorğu- sual?
Tez ol, başına bir qapaz sal.*

«İşto- mişto» bilən müsəlmanlara:

*Getdin, gördün müsəlman,
Nə eləyirsən din, məzhəb və iman?
Bir danos yaz ki: «Etot çelovek yaman».*

Üzeyir Hacıbəylinin təqnid hədəfi müxtəlif idi. Cəhalət, nadanlıq, şəxsi qərəz, yerliçilik kimi hisslərə atəş açırdı. Kəskin yazdığını görə də yazıları çap olunan «İşad» qəzeti senzuranın təzyiqlərinə məruz qalırdı. 1908-ci il sentyabrın 2-də Qafqaz canişini idarəsindən Tiflis Senzura Komitəsinə rəsmi surətdə bildirilmişdi ki, «Molla Nəsrəddin» jurnalının və «İşad» qəzetinin istiqaməti çox inqilabidir» [62, 85].

Azərbaycan jurnalistikası və publisistikası tarixində özünəməxsus yeri olan Ü.Hacıbəylinin yaradıcılığının ən ciddi mərhələlərindən biri də Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyəti dövrünə təsadüf edir.

Əsrlər boyu müstəmləkə zülmünün acısını dadmış Azərbaycan 1918-ci il mayın 28-də öz müstəqilliyini elan etdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan olunduqdan sonra rəsmi mətbuat orqanının yaranması zərurəti meydana çıxdı. Bu məqsədlə Azərbaycan hökuməti 1918-ci il sentyabrın 3-də «Azərbaycan» adlı qəzeti nəşri ilə bağlı qərar qəbul etdi. Gəncədə dörd nömrəsi çıxmış qəzeti ilk redaktoru Üzeyir Hacıbəyli və Şəfi bəy Rüstəmbəyli olmuşdur. Birinci nömrədə «Azərbaycan istiqlalının mübəyyin əqdnamə»si, Məhəmməd Hadinin «Türk nəgməsi» şerisi, hökumətin yeni qanun və qərarları, xəbərlər və s. verilmişdir [56].

1918-ci il oktyabr ayının 3-dən «Azərbaycan» qəzeti Bakıda nəşr olunmağa başlayır. Qəzeti ilk 8 nömrəsi redaksiya heyəti tərəfindən imzalanır. Bundan sonra isə «Azərbaycan» qəzeti müxtəlif vaxtlarda müxtəlif adamların redaktorluğu ilə nəşr olunub. Əvvəlcə Ceyhunbəy Hacıbəylinin rəhbərliyi ilə nəşr olunan qəzeti 80 nömrəsi onun redaktorluğu ilə çıxıb. Daha doğrusu 1918-ci il oktyabrın 8-dən 1919-cu il yanvar ayının 16-dək C.Hacıbəyli qəzeti redaktoru olub. C.Hacıbəyli Versal Sülh Konfransına getdiyi üçün onu müvəqqəti böyük qardaşı Ü.Hacıbəyli əvəz edir. O da müalicəyə getdikdən sonra qəzetə Xəlil İbrahim Əfəndi rəhbərlik edir. Müalicədən qayıdan Ü.Hacıbəyli 1919-cu il sentyabr ayının 1-dən 1920-ci il aprel ayının 27-dək qəzetə rəhbərlik etmişdir.

Ü.Hacıbəyli «Azərbaycan» qəzetində özünü təkcə redaktor kimi deyil, fəal jurnalist, alovlu publisist kimi də göstərə bilmişdir. Təkcə belə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki,

o, qəzətdə işlədiyi müddətdə həm də parlament müxbiri kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Müxtəlisf mövzularda çıxış edən Ü.Hacıbəylinin demək olar ki, qəzətin hər bir nömrəsində bir, bəzən isə iki yazılı dərc olunurdu. O öz məqalələrində yeni yaranan dövlətin müstəqilliyinin qorunması ideyasını müntəzəm təbliğ edir, həyata keçirilməsi vacib olan məsələləri ictimaiyyətin diqqətinə çatdırırırdı. Onun «Azərbaycan» qəzətində ilk dərc olunan məqalələrindən biri «Partiyalarımıza» adlanır.

Ü.Hacıbəylinin Azərbaycan parlamentindən hazırladığı yazılar özü xüsusi bir tədqiqat mövzusudur. Azərbaycan parlamentinin açılışı gününü tarixi bir gün adlandıran Ü.Hacıbəyli orada baş verən hadisələrə xüsusi əhəmiyyət verir, dövlət quruculuğu işlərində bu məclisin xidmətini yüksək qiymətləndirirdi. Onun parlamentdən hazırladığı **«Təəssürat»** adlı reportajı dediyimizə nümunədir. Reportajı ixtisarlı variantına diqqət yetirək:

«Məclisin açılmaq saati yaxınlaşdı. Tamaşaçılar ki, içlərində müsəlman xanumları da az deyildi – boş yerləri doldurdular...

Hanı amədə olub intizarda ikən milli şura rəisi Məhəmməd Əmin Rəsulzadə cənabları rubəru qapıdan çıxıb məqami-sədarətdə üzü məclisə tərəf, ayaqüstü bir vəziyyət alıqdə hazırlının intizarı donub diqqətə münqəlib oldu.

Məhəmməd Əmin qəlbən nikbin və nikbinliyində də sabit-qədəm olduğuna dəlalət edən açıq və gülər bir üz və yerə baxmaq adəti olmayan bir göz ilə məbuslara xıtəbən nitq söyləməyə başladı.

Padşahlı məmləkətlərdə məclisi-məbusanı padşah açar, amma Azərbaycan Cümhuriyyətinin məclisi-məbusanını bir nəfər vətən övladı açdı.

Məhəmməd Əmində natiqlikdə «patent» qazanmış olan «arator»lara məxsus qol atma, baş oynatma, üz-gözünü sifətdən-sifətə dəyişmə kimi hərəkatlər yox idi

Bunların əvəzində özgə bir hal var idi ki, o da getdikcə qızışib sözlərinin dərəni qəlbən söyləndiyini eşidənlərə hiss etdirməklə dərin bir təsir oyatmaq idi. Qol atmaqdən bu yuxşıdır. Bunda ixlasi-qəlb və səmimiyyətlə bərabər, sərd edilən kəlamda bir də böyük bir ciddiyət mövcud olduğuna hər kəs inanıb natiqin hər bir sözünə lazıminca əhəmiyyət verirdi. O idi ki, hər bir cümle axırında alqışlar yağırdı.

Natiqin nitqini bügunkü nömrəmizdə oxuyarsınız. Mənim məqsədim gördükərimi, təəssüratımı söyləməkdir.

Növbət ministrlər rəisi Fətəli xan Xoyskiyə yetişdi.

Xudavəndi-aləm hər yerdə istibdad varsa evini yıxsın necə ki, rus istibdadının evini yıxdi. Qoyurdularmı ki, vaxtında dilimizi öyrənək ki, yeri düşəndə danışarkən fikrimizi söyləməyə, söz axtarmağa möhtac qalmayaq!...

Fətəli xan zətən nitq söyləmirdi. O, məbuslar, əfəndilərlə dərddəşmək istəyirdi, dərdini söyləyib şikayət edirdi.

Xaricdə qarşıqlıq və daxildə pərişanlıq ola-ola, xəzinədə bir köpiük pul və meydanda bir nəfər əsgər olmaya-olmaya, bizi hökumət seçib dedilər ki, gərək bu işləri düzəldəsiniz. Biz də necə ki, görünüşünüz mümkün qədər düzəltdik. Pul da var, yol da var və sairə...

Zənnimə, Fətəli xanın şikayəti parlaman əksəriyyətinin qəbuluna məzhər olmayıacaq deyil.

«Deklarasiya»nın müzakirəsi sonraya qaldı. Doğrudur, «Fətəli xan kabinetinin əvəzində özgə bir kabinet alsa idi işləri daha gözəl aparardı», deyənlər olacaqdır. Ancaq bəlkə «özgə kabinet hes bir işləri də görə bilməyəcək idi» deyənlər də az olmayacaqdır.

Fətəli xanı «tənqid etmək asandır, amma işi görmək çətindir» sözlərinə çox adamlar şərīkdir.

Sağda oturan «İttihad» fraksiyası özlərindən sol olan fraksiyaları bir məsələdə qabaqladı, hətta bir dərəcəyə qədər «məhcub» belə etdi ki, «utandırıcı» sözündən bir az yüngüldür. «İttihad» parlaman açılmaq bayramı münasibətlə siyasi dustaqların əfvi-ümumisi təklifini etdi. Fraksiya namından bu

təklifi irad edən «İttihad» əzəsi «özgələrə» səbqət etmək arzusunun cuşindən karixib, «siyasi» sözünü ümumlaqla bir çoxlarını qorxutdu, kənardan tez «siyasi» sözünün əlavəsi mətləbi aşkar etməklə təskinə səbəb oldu.

Cavan parlamanıuzın birinci iclasından hasil olan təəssürat gələcək əndişələrimizin zayıl edilməyəcəyinə ümidi lər verib, indiki ovzamızın da bir dərəcəyə qədər hiss etdirməz ağırlığı müqabilində qəlbimizdə təsliliyyətamız bir hiss oyadır.

Allah kömək etsin! » [26, 11-14].

Ü.Hacıbəylinin bu dövr yaradıcılığında erməni-daşnak siyasetinin antihumanist mahiyyəti və azərbaycanlılara qarşı dərin nifrət hissi bu gün də bu böyük sənətkarın uzaqgörənliyinə haqq qazandırır. Yaradıcılığındaki milli təəssübkeşlik, vətənə bağlılıq xüsusiyətləri onun publisistik irlisinin ölməzliyinə dəlalət edir.

Ustad publisist «Ermənistən və Azərbaycan münasibəti» (26, 120) adlı əsərində ermənilərin Azərbaycandan torpaq iddiasını hələ o vaxt göstərmişdi. Üzeyir Hacıbəyli yazırkı ki, Ermənistən «Zəngəzur bizimdir» deyə haqsız iddialarını Tiflisdə rusca nəşr edilən «Slovo» qəzeti də müdafiə edirdi. Zəngəzura Qarabağın bir hissəsi kimi baxan görkəmli publisist «özgənin malına və torpağına təma edən yenə birinci Ermənistən oldu ki, Naxçıvan üzərinə hücum edib özgənin yerinə sahibləndi və bugünkü eyni Ermənistəndir ki, məqsədi Azərbaycan torpağına dəstdirazlıq etməkdir» - deyirdi.

Təəssüflə qeyd etməliyik ki, bu xəbərdarlıqdan nəticə çıxarmadıq. Əksinə, beynəmiləlciliyimizlə fəxr edib «qardaşdır Hayastan-Azərbaycan» mahnisini oxuyub oynadıq. Nəticədə nankor qonşumuz Qarabağı de-fakto özünə birləşdirdi. Rəhmətlik Mirzə Cəlil sağ olsa görərdi ki, keçən əsrin əvvəllərində ayıltmaq istədiyi «yarı yuxulu, yarı oyaq müsəlman» əsrin axırında da hələ tam oyanmayıb.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcud olduğu illərdə ən nüfuzlu mətbuat orqanlarından biz ilk növbədə «Azərbaycan» qəzetinin adını çəkdik. Lakin onunla yanaşı «Açıq söz», «Bəsirət», «Kaspı», «İttihad» qəzellərini də bu cərgəyə əlavə etmək olar. Yeri gəlmışkən, onu da qeyd edək ki, bu dövrdə bolşeviklərin də nəşriyyat fəaliyyəti güclü olub. Onlar bir-birinin ardınca Azərbaycan və rus dillərində qəzet nəşr edir, kommunist ideologiyasını təbliğ edirdi.

Şübhəsiz ki, mətbuatın normal fəaliyyətinə daha çox demokratik mühit və qanunvericilik sahəsində atılan addımlar ciddi kömək edirdi. 1919-cu ilin oktyabr ayında Azərbaycan parlamentində «Mətbuat haqqında nizamnamə» qəbul edildi. Bu sənəd özünün demokratikliyi, fəaliyyət mexanizminin sadəliyi ilə seçilirdi. Həmin nizamnamənin birinci maddəsində yazılıb: «Tipoqrafiya, litoqrafiya, metalloqrafiya və digər növ müəssisələrin, çap məhsullarının dərci, mətbəədən buraxılması və satılması, dram əsərlərinin kütləvi tamaşası, həmçinin oxu kabinetlərinin açılması üçün hakimiyyətdən heç bir razılığın alınması tələb olunmur» [9, 24].

Xalqını sevən və onun yolunda çalışan M.Ə.Rəsulzadə müstəqil Azərbaycanın gələcəyi üçün çalışır və bu yolda mətbuatın rolunu düzgün dərk etdiyindən ona qayğı ilə yanaşırdı. O dövrdə çıxan qəzetlərə baxmaq kifayət edər deyək ki, böyük öndərin «mətbuat bir müəllim vəzifəsini yerinə yetirir» fikri qəzetlərin aparıcı mövzularından idi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti çox az - iyirmi üç ay yaşadı. Lakin buna baxmayaraq, bu az vaxtda azadlığın nə olduğunu xalqa başa saldı. Stalinin «bu ilyarimlıq hakimiyyətiniz ərzində xalqa nə verdiniz» sualına Məhəmməd Əmin Rəsulzadə belə cavab vermişdir: «Çox şey verə bilmədik. Amma milli azadlığın nə olduğunu başa saldıq. Azca da milli istiqlal dadızdırıq... Bir daha yüksələn bayraq, bir daha enməz».

Azərbaycanda bədnam sovet hakimiyyəti qurulduğdan sonra mətbuatın inkişafı daha çox partiyalı mövqə ilə bağlı idi. «Kommunist», «Bakinski raboçi», «Vişka», «Gənc işçi», «Molodoy raboçi», «Ədəbiyyat və incəsənət» və s. mətbuat orqanları kommunist ideologiyasını təbliğ etməklə yanaşı həyatımızın bütün sahələrini öz səhifələrində işıqlandırırdı. Bu qəzetlər totalitar rejim şəraitində belə Azərbaycanda jurnalistikyanın inkişafında az rol oynamayıb.

1928-1930-cu illərdə respublikada 12 yeni qəzet, 1930-cu ildən 1933-cu ilədək isə 71 qəzet çıxmaya başladı. 1934-cü ildə çoxtirajlı qəzetlər də daxil olmaqla respublikada nəşr olunan qəzetlərin sayı 196-ya, jurnalların sayı isə 30-a çatdı [30, 31].

Müharibə illərində (1941-1945) qəzetlərin sayının azalmasına baxmayaraq, mətbuat faşizm üzərində qələbədə böyük rol oynadı. Belə bir şəraitdə Azərbaycan mətbuatı öz fəaliyyətini müharibənin tələblərinə uyğun qaydada yenidən qurdur və Azərbaycan publisistikası daha da fəallaşdı.

Görkəmlı yazıçılar, tənqidçilər və jurnalistlərin publisistika cəbhəsindəki çıxışları bu gün də öz əhəmiyyətini itirmir. Səməd Vurğun, Mehdi Hüseyn, Mirzə İbrahimov, Əbülhəsən, Rəsul Rza, Əvəz Sadiq və bir çoxları öz publisist çıxışları ilə xalqı faşistlərə qarşı mübarizəyə çağırırlar.

Müharibə dövrünün qəzetlərində tez-tez publisist yazılar dərc edilirdi. Alovlu publisist Səməd Vurğunun «Faşizm dünya mədəniyyətini məhv edir» yazısı «Kommunist» qəzetində dərc edilən ilk publisistika nümunələrindəndir. Müharibə dövrünün publisistikasından danışarkən, S.Vurğunun 1942-ci ilin avqustunda Tbilisidə Zaqafqaziya xalqlarının antifaşist mitinqindəki tarixi çıxışını xüsusiilə qeyd etmək lazımdır. Bu çıkış «Bizim andımız» sərlövhəsi ilə «Kommunist» qəzetinin 25 avqust 1942-ci il tarixli sayında dərc olunmuşdur.

Cıxışdan bir neçə nümunəni göstərək:

- *Biz bu gün öz qəhrəman balalarımızın xatırasına and içirik ki, onların müqəddəs məqəhrələrini qoruyacaq və bədnam olunmasına yol verməyəcəyik!*
- *Bizi doğan və bəsləyən anaların halal südünə and içirik ki, uşaqlarımızın, viqarlı Qafqazın qadın və qızlarının təmiz namusunu faşist zabitləri və soldailarından köksümüzlə qoruyacağıq!*

Səməd Vurğunun bu təsirli nitqi əsgərləri yeni qələbəyə ruhlandırdı. Ümumiyyətlə, Səməd Vurğunun publisistikasında nəzərəçarpan mühüm cəhətlərdən biri, bəlkə də ən başlıcası onun xalqa bağlı olmasıdır. Vurğun publisistikasını daha ətraflı öyrənmək üçün şair-publisist Famil Mehdinin «Alovlu publisist Səməd Vurğun» (Bakı, 1967) kitabını oxumaq məsləhətdir.

Publisistikaya yüksək qiymət verən Famil Mehdi göstərir ki, «İctimai rəyin yaranması və formalaşmasına təsir göstərmək üçün publisistik obrazlar olduqca böyük rol oynamış və oynayır» [42, 168]. Onun bu fikri müharibə dövrünün publisistikası üçün çox səciyyəvidir. Əvəz Sadığın, Mir Cəlalin, Yusif Şirvanın, Məmməd Əkbərin, Xasay Vəzirovun ocerklərində ığid döyüşçülərin obrazları canlanır.

Müharibə dövrünün jurnalistikasında cəbhə qəzetlərinin də xidməti az olmayıb. Cəbhə qəzetləri cəbhə ilə arxanın vahid döyüş düşərgəsinə çevrilməsi və faşizm üzərində qələbənin təmin olunması uğrunda böyük təşkilatçılıq işi görmüşdür.

Müharibə illərində Azərbaycan dilində «FKQO döyüşüsü» (Fəhlə Kəndli Qızıl Ordusu), «Vətən eşqi», «Hücum», «Vətən yolunda», «Vətən qəhrəmanı», «Həyacan», «İrəli» və s. qəzetlər nəşr edilirdi. Bu qəzetlərin hər nömrəsi 4 səhifəlik və yarım standart formada buraxılırdı. Burada dərc edilən yazınlarda gənclərin döyüş yolu, onların xalqa bağlılığı, vətənə sədaqəti ön plana çəkilirdi.

Xalqımızın görkəmli şairləri S.Vurğun və S.Rüstəm 1942-ci ildə əsgərlərə qonaq getmiş, onlarla söhbətlər aparmış, sonralar məqalə və şerlər yazmışlar. «Vətən qəhrəmanı» qəzetiinin 1942-ci il 14 oktyabr tarixli sayında S.Vurğunun «Vətən namusu uğrunda» başlığı altında məqaləsi dərc olunmuşdur. Məqalə şairin aşağıdakı misraları ilə qurtarır:

Vətənin gözləri indi bizdədir,

Azadlıq çırığı əlimizdədir.

Torpaqlarımızın 20 faizindən çoxunun işgal olunduğu indiki şəraitdə belə yazınlara çox böyük ehtiyac var. Erməni yağışlarına qarşı Qarabağın azad olunması uğrunda gəncləri səfərbər etmək üçün ziyahların üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Məhz onlar evi-eşiyi dağılmış, yaxınlarının qəbirləri erməni tapdağında qalmış gənclərə başa salmalıdır ki, düşməndən mərhəmət gözləmək mənasızdır.

Müharibədən sonraki dövrdə Azərbaycan jurnalistikası ideoloji buxovların mövcudluğuna baxmayaraq, totalitar rejim şəraitində belə xalqın həyatının işıqlandırılmasına və azərbaycançılıq ideyasının yayılmasına xidmət edən yazılarla bu gün də aktual olaraq qalır. Azərbaycan jurnalistikası XX əsrin 90-ci illərinin əvvəllərinə qədər kommunist ideoloqiyasının güclü təsiri altında fəaliyyət göstərsə də, o öz milli varlığını qoruyub saxlaya bilmədi.

xxx

Keçən əsrin 20-ci illərində **radionun** kəşfi radiojurnalistikanın yaranmasına təkan verdi. Əvvəlcə radionun tarixinə qısa da olsa nəzər salaq. İngilis fiziki Ceyms Maksvell öz xassələrinə görə elektrik cərəyanı ilə həmin cərəyanın doğurduğu maqnit qüvvəsinin nisbətinə uyğun gəldiyini etiraf etdi. Bu da müasir elektrik və maqnitizm

nəzəriyyəsinin yaranması demək idi. Çoxları bunu fərziyyə hesab etdişə də, bu fərziyyə yavaş - yavaş yayılmağa başladı.

1886-ci ildə alman alimi Henrix Hers həmin təlimi sınaq yolu ilə təsdiqlədi. Radionun keşfini isə 1894-cü ildə italiyalı radiotexnik Qulyelmo Markoni sürətləndirdi. O, yaratdığı qurğu ilə əvvəlcə 2,5 km. məsafəyə, sonra 18 kilometrə çatan dalğa göndərdi. 1901-ci ildə isə onun təklif etdiyi sistem əsasında Atlantik okeanı üzərindən 4800 km. məsafəyə radioməlumatlar göndərildi. Elə buna görə də, Markoni Nobel mükafatına layiq görüldü. Qeyd edək ki, 1895-ci ildə rus mühəndisi Aleksandr Papov da elektromaqnit dalğalarını keşf etmişdi. Onun keşfi nəticəsində radioteleqraf yaradıldı. «Simsiz teleqrafin» keşfi ilk növbədə hərbçiləri maraqlandırırdı. Onlar da bundan ordu quruculuğunda istifadə etməyə başladılar. Artıq XX əsrin əvvəllerində radio kommunikasiya vasitəsinə çevrildi. Radionun sürətli addımları yeni texniki cihazların yaranmasını tələb edirdi. İlk dəfə radionu 1904-cü ildə ingilis alimi Con Fleminq düzəltti.

Bələliklə, iyirminci əsrin iyirminci illərindən kütłəvi radio yayımlar başladı. O bir «möcüzə» kimi meydana gəldi. Hollandiyada (1919), ABŞ-da (1920), Fransa və İngiltərədə (1922), Almaniya, Belçika və Çexoslovakiyada (1923) müntəzəm radio verilişlərinin başlaması onun gələcəyindən xəbər verirdi.

Qərbdə radionun inkişafı Rusiyaya da təsir etdi. 1922-ci il avqustun 21-də Moskvadakı Mərkəzi Radio – Telefon stansiyası Rusiya ərazisində geniş sınaq verilişləri apardı. İki il sonra isə 1924-cü il noyabrın 23-də müntəzəm radio verilişlərinə başlandı. Bu da müttəfiq respublikalarda radionun yaranmasına təkan verdi.

Azərbaycanda da radio indiki mərhələyə birdən-birə yüksəlməyib. 1921-1925-ci illərdə Azərbaycan Teleqraf

Agentliyinin direktoru olmuş Qubad Qasımov yazır ki, «həmin illərdə ictimai iş kimi radionu mənə tapşırılmışdır. O illər yeganə radiostudiya Hərbi Dəniz Donanmasının studiyası idi. Biz onun vasitəsilə Moskvadan və xaricdən xəbərlər alırdıq. Təxminən 1922-1923-cü illərdə bizə təklif olundu ki, yerli radio təşkil edilsin. İlk dəfə «Son saat» adlı on dəqiqəlik xəbərlər bülletenini mən hazırladım. Verilişdə nəqliyyat, idarə, təzə açılan məktəblər haqqında məlumatlar vardı» [33, 44].

Radio işi sahəsində əsas irəliləyiş isə 1923-cü ilin sonlarından başlandı. Yeni radio mərkəzi üçün indiki Elmlər Akademiyası binasında yer verildi. Sonralar radio Bakı Baş Poçt İdarəsinin yerləşdiyi binaya köcdü, bu da işləri bir qədər sürətləndirdi. Əlavə redaksiyalar təşkil olundu. Yalnız bundan sonra radio yadda qalan bir sıra verilişlər hazırlamağa başladı. «Günorta» adlı veriliş maraqlı hazırlanğından müxtəlif saatlarda üç dəfə təkrar edilirdi. Onu da qeyd edək ki, bu veriliş saat 11-dən 14-dək efirə verilirdi. «Günorta»da qadın azadlığına, savadsızlığa dair bir sıra yazılar, felyetonlar verilirdi. Onun qaldırıldığı məsələlər dinləyicilər tərəfindən maraqla qarşılanırdı. Bu verilişlərin tərihyəvi əhəmiyyəti böyük idi.

Qubad Qasımov verilişlə bağlı belə bir hadisəni yada salır:

«Bir dəfə «Öyrədən» imzası ilə belə bir məktub aldıq ki, dağlı məhəlləsində bir qadın yaşayır. İşi-peşəsi ona buna qızını nişanlamaqdır. Həmin qadın qızını nişanlamaqla yelbeyin kişilərdən pul qoparırmış. Tamam-kamal pul alandan sonra qızın nişanını qaytararmış.

Mən məktubu felyetonçumuz Əsəd Əyyubiyə verdim ki, «Günorta» verilişi üçün bir felyeton yazsın və bu qadının firuldaqlarının üstünü açsin. O da bir felyeton yazıb, gətirdi mənə. Materialı radioda verdik. Axşam saat altıda redaksiyaya girəndə yanında çadralı bir qadın və çadralı bir qız, xəncərinin

gümüş qəbzəsi par-par yanarı bir şəxs üstünü aldı. Salam-kəlamsız «nə tövr edib mənim bacımı radioya veribsən» - dedi.

...Binası bizimlə üzbəüz olan milislə onu qorxuzdum. Dedim ki, bu saat çağırtdıram bura, sənin qollarını bağlatdırıb saldırıram qazamata.

Onlar yan alıb gedəndə qadın geri qayıtdı və dedi:

- Qardaş o radyoya denən ki, daha deməsin, mən də qızı axırıncı nişanlısına verrəm gedər» [33, 45].

Azərbaycan radiosu ilk addımlarını ata-ata püxtələşdi, həyatımızın müxtəlif sahələrini işıqlandırdı və 1926-ci ildə yenidən təşkil olunan Azərbaycan radiosu Xəzər Hərbi Dəniz Donanmasının radiomərkəzindən fərqlənirdi. «Mərkəzi Radioşura»nın yaradılması radionun sonrakı fəaliyyətinə böyük təkan verdi.

Azərbaycanda müntəzəm radio verilişlerinin tarixi 1926-ci il noyabrın 6-dan hesablanır. Həmin əlamətdar günü jurnalistika fakültəsinin keçmiş dekanı, mərhum jurnalist, tədqiqatçı alim Tofiq Rüstəmov belə təsvir edir: «noyabrın 6-da böyük el bayramı ərəfəsində küçə və meydanlarda, fəhlə klublarında və istirahət guşələrində qurulan cihazlar dil açıb danışdı. Müntəzəm radio verilişləri başlandı» [57, 4]. Lakin qeyd edək ki, Azərbaycan radiosunun tanınmış tədqiqatçısı Qulu Məhərrəmov isə «Radio dalğalarında» adlı kitabında göstərir ki, əslində ölkəmizdə radioquruculuğunun tarixi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin 1918-ci ilin yayında Gəncədə yaratdığı radiostansiyasının fəaliyyəti ilə başlanır. Həmin il sentyabrın 15-də türk qoşunlarının köməyi ilə Bakı daşnak, bolşevik və sentrokaspçılarından azad edildikdən sonra hökumət paytaxtı Bakıya köçürsə də, Gəncə radiostansiyası rabitə məqsədləri üçün tam gücü ilə işləyirdi [49, 71].

Özünün ilk addımlarını atan Azərbaycan radiosu əvvəllər bir saat veriliş verirdi. Bir müddət keçmiş verilişlərin həcmi üç saata çatdırıldı.

Sonralar Sovet İttifaqının bütün respublikalarında olduğu kimi Azərbaycanda da radio partianın ideoloji təbliğatına çevrildi. Bu təbliğat müharibə illərində (1941-1945) və müharibədən sonrakı illərdə də davam etdi.

60-ci illərdə respublika radiosunda forma və məzmun dəyişikliyi baş verdi. Bir sıra yeni verilişlər meydana gəldi ki, onlar da xalq kütlələrinin dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm rol oynadı. «Araz» xəbərlər programı da bu dövrün məhsuludur. Onun ilk verilişi 1964-cü il oktyabrın 15-də efirə çıxıb.

Verilişlərin həcmi artdıqca kadrlara olan ehtiyac da artırdı. Radioya yeni – yeni gənc qüvvələr gəlirdi. İlk vaxtlar çətin olsa da, onlar tədricən bu çətinliyi aradan qaldırmağa nail oldular. Azərbaycan radiosunun ilk və sonrakı diktorları İsmayııl Əlibəyov, Roza İmanzadə, Ənvər Həsənov, Soltan Nəcəfov, Aydın Qaradağlı, Züleyxa Hacıyeva, Sabutay Quliyev və başqaları dövrün hadisələrini öz ecəzkar səsləri ilə dinləyicilərə çatdırırdılar. Jurnalistlər radiodan kütləvi kommunikasiya vasitəsi kimi istifadə edirdilər. Radio ocerklərdə, radio reportajlarda və bir sıra informasiyalarda jurnalist axtarışları, operativlik özünü göstərirdi.

Qısa da olsa radionun keçdiyi yola nəzər saldıq. Bu işdə Azərbaycan radiosunun tədqiqatçıları Yalçın Əlizadənin «Radiojurnalikanın əsasları» (1991) dərs vəsaiti, Qulu Məhərrəmovun «Radio dalğalarında» (1999) kitabından bəhrələndik. Həmçinin Tofiq Rüstəmovun «Efirdə addımlar» (1960), Nəsir Əhmədovun «Səslər içində» (1990) kitablarına da yeri gəldikcə müraciət etdik.

XX əsrin ən böyük kəşflərindən biri də məhz televiziyyadır. Televiziyanı başqa kommunikasiya vasitələrindən fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri onun təsvir üsulu və sənədliliyidir. Televiziyanın kütlələr arasında populyarlığı göz qabağındadır. Bəzi alımlar belə fikirləşir ki, «mətbuat əsri»nin sonu çatmışdır. Onu guya yeni bir əsr – «təsvirlər əsri» əvəz etməkdədir. Televiziyanın auditoriyası nə qədər çox olsa da, mətbuatın aradan çıxmazı inanılmazdır. Bu gənki həyatımızı televiziyasız təsəvvür etmək olmaz. O hər bir ailənin istəkli qonağı, həmsöhbətidir.

Bəs televiziya nə vaxt yaranıb? Deyilənə görə, dünyada ilk dəfə televiziya verilişləri Amerikada rus mühəndisi Vladimir Zvorkin tərəfindən 1921-ci ildə sinaqdan keçirilib. Həmin il televiziya ilə Vaşinqtondan Filadelfiyaya prezident Qardinqin portreti yayılmışdır, 1925-ci ildə isə canlı yayım radio dalğaları vasitəsilə baş tutub. 1931-ci ildə Amerikada eksperimental televiziya stansiyası yaradılır, 1939-cu ildə isə müntəzəm verilişlər başlanır.

1931-ci il aprelin 29-da SSRİ-də ilk TV verilişi gerçəkləşdirilir. Bir il sonra avqustun 15-dən hərəkətli təsviri göstərən verilişlər hazırlanır [51, 8]. Lakin keçmiş SSRİ-də kütləvi televiziya verilişlərinə ilk başlayan Moskva (1946), Leninqrad (1948) və Kiyev (1951) oldu [73, 125].

Keçən əsrin 50-ci illərində müttəfiq respublikaların paytaxtlarında televiziya mərkəzlərinin tikintisinə başlanılmışdır. Bakıda da belə bir mərkəz 1955-ci ilin sonunda istifadəyə verilmişdi. Efirdə ilk veriliş 1956-ci il fevralın 14-nə təsadüf edir. Zaqqafqaziya respublikaları arasında ilk müntəzəm televiziya verilişi Bakının payına düşür.

İlk vaxtlar televiziya kinofilmlərin göstərilməsinə üstünlük verirdi. Lakin bu uzun çəkə bilməzdi. Ona görə ki, tamaşaçını təkcə kino yox, həyatımızda baş verən çox

hadisələr maraqlandırırdı. Moskva televiziyasında gedən proseslər, həm də respublikadakı mədəni quruculuq işlərinin, həmçinin, beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələr tamaşaçıdan informasiyaya tələbatı günü – gündən artırılmışdı. Odur ki, yeni programlar yaratmaq vaxtı gəlib çatmışdı. Orijinal və «publisist biçimli» programlar barədə düşünmək lazımdı. O vaxtki respublika qəzetləri görülən işlər barədə yazılar dərc edirdi. Məsələn, «Vişka» qəzetindəki (7 may 1957) bir yazıya diqqət yetirək: «İş şəraitinin çətinliyinə baxmayaraq, televiziya studiyasının kollektivi... orijinal verilişlər yaratmaq üçün var qüvvə ilə çalışır. «Azərbaycan bəstəkarlarının portretləri», «Azərbaycan ədəbiyyatı klassikləri», «Bakının teatr və konsert salonlarında», «Festival qarşısında» və s. verilişlər haqqında qəzet tamaşaçılarından təşəkkür dolu məktublar alır».

Televiziyyada rəngarəng verilişlərin sayı artıqca tamaşaçıların da sayı durmadan artırdı. Bunu nəzərə alan Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyi və radioinformasiya idarəsi verilişlərin həftəlik programını buraxmağa başladı.

Televiziyyada informasiyaların əhəmiyyəti getdikcə artırdı. Y.Əlizadənin qeyd etdiyi kimi, «televiziyyada və radioda informasiya auditoriyani ölkənin qarşısında duran ictimai-iqtisadi, siyasi vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün səfərbərliyə almalı olan jurnalistika məhsuludur» [19, 41].

1960-cı ildə Sov. İKP. MK «Sovet televiziyasını daha da inkişaf etdirmək haqqında» qərar qəbul etdi. Həmin qərardan sonra informasiyalar programda xüsusi yer tutdu. Azərbaycan televiziyası ilk xəbərlər buraxılışını 1960-cı ildən efirə «Günün yenilikləri», az sonra isə həmin ilin aprel ayından «Son xəbərlər» adı ilə verməyə başladı.

Televiziyyadan təkcə bədii verilişlər vermək üçün deyil, həm də publisistik informasiya, mədəni - maarif, tədris və sair məlumatlar üçün də istifadə olunur.

1966-70-ci illərdə «Günün ekranı», «Odlar diyarı», «Zaman və biz», «Tələbə klubu» və s. proqramlar yaradılır, verilişlərin forması və mözmuunu da dəyişir.

Verilişlərin sayı getdikcə artırdı. Bu da telejurnalıst kadrlara ehtiyacı artırdı. Bu ehtiyacı isə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (hazırda Bakı Dövlət Universiteti) jurnalistika fakültəsi ödəyir.

80-ci illerin «yenidənqurması» Azərbaycan televiziyasına da təsir etdi. Həmişə adət etdiyimiz verilişlərdən fərqli olaraq hamını düşündürən bəzi verilişlər ekrana ayaq açdı. Məsələn, «Açıq-aşkar» verilişi buna misal ola bilər. Adından göründüyü kimi gündəlik həyatımızda ümumi işimizə mane olan nöqsanlar çəkinmədən efir vasitəsi ilə tamaşaçıya çatdırılır, onun aradan qaldırılması yolları göstərilirdi.

Hazırda dövlət televiziyasında on dörd redaksiya, «Azərteofilm» yaradıcılıq birlüyü, eksperimental səciyyəli «Sabah» yaradıcılıq emalatxanası, proqram, baş direktorluğu, müstəqil yaradıcı qurum olan «Səhər» musiqi – informasiya proqramı mövcuddur [29, 24].

Azərbaycan tamaşaçısı AzTV-1, AzTV-2 və Naxçıvan dövlət kanalları ilə yanaşı özəl kanallara da baxır. Bu barədə növbəti bölmədə söhbət açacağıq

MÜSTƏQİL JURNALİSTİKANIN İLK ADDİMLARI

Bütün dövrlərdə qələm sahibləri azad və müstəqil jurnalistika uğrunda mübarizə aparıblar. Bu mübarizədə onlar təqiblərə məruz qalıb, həyatları təhlükə ilə üzləşib, hətta gülləyə tuş gəliblər. Heç kəsə sırr deyil ki, bütün ölkələrdə jurnalistlər hakim dairələr üçün «arzuolunmaz» peşə sahibləridir. Görəsən bəs niyə bəzi məmurlar jurnalistlərdən

belə çəkinir? Səbəb nədir? Cavab məlumdur. Jurnalistlər yeganə qələm sahibləridir ki, korrupsiya, rüşvətxorluq, israfçılıq, hakimiyyətdən sui-istifadə hallarını üzə çıxarıır, günahkar məmurları və siyasetçiləri kəskin ifşa edir. Bu da istər - istəməz çoxlarının xoşuna gəlmir.

Həqiqət carçası olan jurnalistlər həmişə söz və dinc yığıncaqlar azadlığı uğrunda mübarizədə mətbuata üstünlük vermişlər. Mətbuatın gücünü yaxşı dərk edən Tomas Cefferson deyirdi ki, «əgər qəzetlərsiz hökumət, yaxud hökumətsiz qəzetlər seçimi qarşısında qalsam, bir saniyə də tərəddüd etmədən ikinciə üstünlük verərdim».

Bu bir aksiomadır ki, demokratiya olmayan ölkədə azad sözdən danışmaq olmaz. İlk növbədə ölkə özü demokratik ənənələrə söykənməli, insan hüquqlarının qarantı olmalıdır. Hansı ölkədə insan hüquqlarına məhdudiyyət qoyulursa, həmin dövlətdə korrupsiya çıxəklənir və bu da onun məhvi deməkdir.

Dünya demokratik sisteminin lideri Amerikanın keçmiş prezidenti Franklin Delano Ruzvelt (1882-1945) Konqresə göndərdiyi müraciətində (yanvar, 1941-ci il) dörd mühüm insan azadlığını belə təsvir edib:

«Birinci azadlıq – dünyanın istənilən hissəsində söz azadlığı və öz fikrini ifadə etmək azadlığı.

İkinci azadlıq – dünyanın istənilən hissəsində hər bir adamın istəyincə ibadət etmək azadlığı.

Üçüncü azadlıq – dünyanın istənilən hissəsində ehtiyac əsarətindən azadlıq...

Dördüncü azadlıq – dünyanın istənilən hissəsində qorxu hissindən azadlıq...» [27, 265, 266].

O, daha sonra göstərir ki, bu uzaq perspektiv deyildir və yaratmaq istədiyimiz dünya qaydası dost və sivil cəmiyyətdə fəaliyyət göstərən azad dövlətlərin əməkdaşlığı üzərində qurulur.

İyirminci illərdə dünyada insan hüquq və azadlığına hörmət edən 12 ölkə qeydə alınmışdı; 60-ci illərdə bu ölkələrin sayı 36-ya çatdı; 90-ci illərdə isə artıq müxtəlif qitələri əhatə edən 60 ölkə insan hüquqlarını beynəlxalq müdafiə təşkilatları tərəfindən azad və demokratik ölkə hesab edilirdi.

Bu bir həqiqətdir ki, azad, müstəqil mətbuat anlayışı totalitar rejimə malik olan ölkələrdə yarana bilməz. Ona görə ki, belə ölkələrdə kütləvi informasiya vasitələri hakimiyətin nəzarətində olur. Necə ki, keçmiş SSRİ-də KİV kommunist partiyasının nəzarətində idi, onun ideologiyasını həyata keçirirdi. Müstəqil, plüralist və azad kütləvi informasiya vasitələrinin yaradılması və onun möhkəmləndirilməsi demokratianın inkişafı üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

Soyuq müharibənin başa çatması, dünyada demokratianın inkişafı ilə əlaqədar 80-ci illərin sonunda planetin mənzərəsi dəyişdi.

Mixail Qorbaçovun başladığı «yenidənqurma» Azərbaycanda da geniş vüsət aldığı zaman cəmiyyətdə inqilabi dəyişikliklər baş verdi. Bir sözlə, cəmiyyətdə yeni ab-hava duyulurdu. Dağlıq Qarabağ hadisələrinin başlanması, xalqın Azadlıq (keçmiş Lenin) meydanına toplanması cəmiyyətdə gedən prosesləri daha da gücləndirdi.

Bütün bu proseslər mətbuatdan da yan keçmədi. Qəzet, jurnal səhifələrində tənqidi yazılar tez – tez göründü. Onu da qeyd edək ki, mətbuat bir müddət «yuxarıdakıların» nəzarətindən çıxa bilmirdi. Buna baxmayaraq, şərait azad, müstəqil mətbuatın yaranmasına təkan verdi. 80-ci illərin ikinci yarısında Azərbaycanın kütləvi informasiya vasitələrində ciddi məzmun dəyişikliyi hiss olunmağa başladı. «Molodyoj Azerbaydjana», «Elm» və «Odlar yurdu» qəzetləri kəskin çıxışlarıyla başqalarından seçilirdi. Adı çəkilən qəzetlər hamını narahat edən həlli vacib məsələlərə toxunurdu. Bu

qəzətlərin içərisində «Molodyoj Azerbaydjana» rəsmi KİV-dən qeyri – rəsmi KİV-ə keçidin əsasını qoydu. Bu da o vaxtki respublika hökumətini razi sala bilməzdı. Odur ki, hakimiyət orqanları qəzətin redaksiya kollektivini dağıtımağı lazımlı bildi. Azərbaycanda azad mətbuatın yaradıcılarından biri, mərhum jurnalist Nəcəf Nəcəfov qəzətin redaktorluğundan uzaqlaşdırıldı. Lakin buna baxmayaraq, o, ruhdan düşmədi, azad, müstəqil mətbuat uğrunda fəaliyyətini davam etdirdi. Belə ki, onun rəhbərliyi ilə 1989-cu il dekabrın 24-də respublikada ilk müxalifət qəzeti olan «Azadlıq» çıxdı.

Jurnalist Şahin Hacıyev o günləri belə xatırlayır: «Nəcəfin ilk nömrə üzərində necə həvəslə işlədiyi gözlərimin qabağındadır. Bir qrup jurnalistlə birgə o, Əhməddilidəki 4 sayılı mətbəədə 2 gecə çalışdı, nömrənin maketini hazırladı, məqalələri redaktə etdi. «Azadlıq»ın çıxması ilə o, yenidən ölkədə en populyar, 200 min tirajla çıxan qəzətin redaktoru oldu» [28].

Yeri gəlmışkən, qeyd edək ki, meydan hərəkatı vaxtı «Meydan» adlı iki səhifəlik qəzet də buraxılırdı. Yüz minlərlə insanın toplaşduğu meydanda əldən - ələ gəzirdi «Meydan».

Az müddətdə respublikada azad fikirli jurnalistlər yetişdi. Onlar da azad, müstəqil mətbuatın formallaşmasında yaxından iştirak edirdi. Yeni yaranan mətbuat orqanları totalitar rejimin ənənələrindən uzaq durmağa çalışırdı. İlk belə mətbuat orqanı «Gənclik» jurnalı oldu. Az sonra «Xəzər» və «Xazar» jurnalları çıxdı. Xalq yazıçısı Bayram Bayramovun rəhbərlik etdiyi Qarabağa Xalq Yardımı Komitəsinin orqanı «Azərbaycan» qəzeti Sabir Rüstəmxanının redaktorluğu ilə işiq üzü gördü və tez bir zamanda oxucuların rəğbətini qazandı. Oxular arasında populyar olan qəzətlərdən biri də «Aydınlıq» qəzeti idi.

Meydan hərəkatı müstəqil düşüncə tərzinin formallaşmasında böyük rol oynadı. Təsadüfi deyil ki, meydana toplaşmış xalq ilk növbədə acıgözlüklə yeni çıxan qəzetləri alırdı. Çünkü həmin qəzetlər cəmiyyətdə inqilabi dəyişikliklər olacağından yaxır və onun yaxınlarda həyata keçəcəyindən xəbər verirdi.

Dövri nəşrlərə rəhbərlik edənlər çox yaxşı dərk edirdilər ki, respublikamız azad olmasa, onun mətbuatı da azad, müstəqil olmaz. M.Rəsulzadə «Mətbuat azadlığı» məqaləsində yazar ki, «o millət, o məmləkət xoşbəxt və azaddır ki, onun mətbuatı azad və xoşbəxt olsun» [55, 69]. Büyük öndər haqlıdır. Hər millətin siyasi vəziyyəti də onun mətbuat azadlığı ilə bağlıdır.

Respublikadakı siyasi vəziyyət isə çox ağır idi. Azadlıq uğrunda mübarizəyə qalxan Azərbaycan xalqının «olum, ya ölüm» tələbinə Moskva «ölüm»lə cavab verdi. Məkrli planlarını həyata keçirmək üçün əvvəlcə onlar televiziyanın enerji blokunu partlatdılar. Və sonra 20 Yanvar faciəsinə töötədlər. Bununla da Kreml xalqın gözünü qırmağa çalışırdı. 20 Yanvarda torpağımız şəhidlərin al qanı ilə yoğunlu: 131 nəfər öldürdü, 742 nəfər yaralandı, yüzlərlə insan itkin düşdü. İnfərmasiya qılığının insanları çəş-baş salmışdı. Şəhərdə rus tanklarının səslərindən qulaq tutulurdu. Şəhər tezden bu sətirlərin müəllifi universitetə gələndə dekanlığın qapısı qarşısında əli avtomatlı rus əsgərini gördü. Onun nə məqsədlə məhz jurnalistikə fakültəsinin mərtəbəsində keşik çəkməsi indiyədək qaranlıq olaraq qalır.

Matəmə batmış Bakı oxucusu üçün əsas infərmasiya mənbəyi yenicə çapdan çıxmış «Səhər» qəzeti oldu. Qəzeti jurnalistikə fakültəsinin məzunu Məzahir Süleymanov buraxmışdı. Büyük zəhmət hesabına ərsəyə gələn «Səhər» qəzeti Sovet ordusunun vəhşiliyindən xəbər verirdi.

İnsanlar daha ətraflı məlumatlar əldə etmək üçün, «Azadlıq» radiosuna pənah apardı. «O vaxt Elmira Əmrəhəzinin Bakıdan verdiyi ürəkdağlayan reportajları, Mirzə Xəzərin isə Münhəndən təəssübkeşliklə yoğrulmuş şərhləri insanlara təskinlik, ümid və inam bəxş edirdi» [49, 133]. Yeri gəlmışkən, onu da qeyd edək ki, Azərbaycan radio-su yanvarın 20-də Respublika Ali Sovetinin sədri Elmira Qafarovanın Azərbaycan və rus dillərində bəyanatını verdi. Bu bəyanat çox kəskin tonda yazılmışdı. Bəyənatın son cümləsi üsyana çağırış idi: «Azərbaycan xalqı oğul və qızlarının bu cür faciəli surətdə həlak olmasını heç kəsə bağışlamayacaq».

Bütün çətinliklərə, hədə-qorxulara baxmayaraq 1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan öz müstəqilliyini elan etdi. Müstəqillik yolunda kövrək addimlarını atan Azərbaycan demokratik dəyərlərə söykənərək azad, müstəqil mətbuatın inkişafı qayğısına qaldı. Hazırda beynəlxalq təşkilatlar müstəqil Azərbaycanın azad, müstəqil mətbuatın inkişafına dair qəbul etdiyi sənədlərə qayğı ilə yanaşır. «Azadlığın səsi» Ümumdunya konfransının iştirakçısı olan 34 ölkə jurnalistinin qəbul etdiyi Mətbuat Azadlığı Xartiyası (1921), İngiltərədə təsis olunmuş Senzuraya Qarşı Beynəlxalq Təşkilat (1993), Sofiya Bəyannaməsi (1997) və sair sənədlərdə qeyd olunan «mətbuat azadlığı xalqın azadlığını təmin edir» fikri ön plana çəkilir və birmənalı göstərilir ki, KİV-in məlumat toplamaq və yaymaq hüququnu məhdudlaşdırın bütün qanunlar ləğv edilməli, buna göstərilən cəhdlər dayandırılmalıdır.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra mətbuat sürətlə inkişaf yoluna çıxdı. Respublikanın bir sıra beynəlxalq təşkilatlara üzv olması da dövlət təşkilatlarından azad və müstəqil mətbuaata olan mənfi münasibəti dəyişməyi tələb etdi. Avropa Şurasının üzvü olan ölkələrin dövlət və hökumət

başçılarının 1993-cü ilin oktyabrında Vyanada keçirilən konfrans – sammitində elan olunub ki, «söz azadlığının, xüsusilə də kütləvi informasiya vasitələrində təmin olunması, üzvlük barədə hər hansı ərizəyə baxılarkən həllədici meyar olmalıdır». Deməli, 2001-ci ildə Azərbaycan Avropa Şurasına qəbul olunarkən bu meyar da əsas götürülüb.

SSRİ-nin dağıılması ona gətirib çıxardı ki, informasiya vasitələri üzərində onun monopoliyası tədricən ləğv edildi. Dünyada baş verən qlobal dəyişikliklər Azərbaycandan da yan keçmədi. Bu dəyişikliklər mətbuatda olduğu kimi radio və televiziya sahəsində də özünü göstərdi. Elektron informasiya vasitələrinin inkişafı üçün şərait yarandı. Onu da qeyd edək ki, hətta Azərbaycanın dövlət kanalı «Araz» özəl radiolar yaranmamışdan əvvəl verilişlərin keyfiyyətini az da olsa yaxşılaşdırıldı. Bir sözlə, «Araz»ın yenilikləri getdikcə hiss olunurdu. Q. Məhərrəmov bu yenilikləri belə təsvir edir: «Yenilik onda idi ki, bütün gün ərzində studiyada – mikrafon qarşısında əyləşmiş aparıcılar dinləyiciləri canlı efirdə hər hansı mövzuda polemikaya dəvət edir, telefon bağlantısı qurur, səlahiyyətli orqanların nümayəndələrini studiyaya çağıraraq onları eşidən auditoriya ilə «görüşdürür», hətta ən ağır sosial problemlərə, əvvəller qadağan olunmuş mövzulara da toxunurdular. Bu forma dinləyicilər arasında quru «dövlət radiosu» imicinin əriməsinə və efirin, sözün həqiqi mənasında, xəlqi – milli zəmin qazanmasına səbəb olurdu» [49, 134]. «Araz» getdikcə köhnə sterotipdən uzaqlaşaraq, dinləyicilərin qəlbinə yol açırdı. Bu gün «Araz»ın həftəlik verilişlərinin həcmi xeyli artırılmışdır. İndi onun dalğalarından nəfəsimiz duyulur, səsimiz gəlir. «Araz» bizə yaxınlaşdıqca, biz də ona yaxınlaşırıq.

Müstəqillik özəl tele və radioların yaranması üçün də şərait yaratdı. Onların yaranması dövrün tələbi idi. Qısa da olsa onlara nəzər salaq:

ANS – ÇM radiosu. Azərbaycanın milli qəhramanı Çingiz Mustafayevin adını daşıyır. 1994-cü ildən «FM» dalğasında fəaliyyətə başlayıb. Gün ərzində 24 saat fəaliyyət göstərir. Şəxsi programlar efir vaxtının 95 faizini, xarici programların həftəlik həcmi isə 5 faiz təşkil edir. Qafqazda ilk «FM» raiosudur.

«Azad Azərbaycan» radiosu. Təsisçisi «Azad Azərbaycan» teleradio yayım şirkətidir. 28 may 1998-ci ildən fəaliyyət göstərir. Gün ərzində 6 saat yayımlanır.

«Antenn» radiosu. 1 iyun 1998-ci ildən efirə çıxb. Programların 83 faizi yerli istehsal, 17 faizini isə «Amerikanın səsi» radiostansiyasının Azərbaycan, türk, rus və ingilis dillərində Vaşinqtondan bir-başa yayımlanan verişlərin retranslyasiyası təşkil edir. Gün ərzində 24 saat verliş verir.

«Avropa + Bakı» radiosu. İlk dəfə 2 iyun 1999-cu ildən fəaliyyətə başlayıb. Verişlərin 10 faizi Azərbaycan, 90 faizi rus, 10 faizi isə ingilis dilində yayımlanır. Verişlərin 90 faizini mədəni-əyləncəli programlar təşkil edir.

«Burc FM» radiosu. 25 iyun 1998-ci ildən Bakı şəhəri və onun ətrafında yayımlanır. Həftəlik yayımının ümumi həcmi 168 saatdır.

«106 FM» radiosu. 4 mart 1999-cu ildə yaranıb. 24 saat ərzində yayımlanır. Verişlərin 80 faizi Azərbaycan, 20 faizi rus dilində aparılır.

«Lider FM» radiosu. 17 noyabr 1999-cu ildən fəaliyyət göstərir. Həftə ərzində 168 saat yayımlanır. Verilişlərin 95 faizi Azərbaycan, 5 faizi isə xarici dildədir.

«Space» 104 FM radiosu. 2001-ci ilin oktyabr ayında yaranıb. Həftəlik yayımın həcmi 168 saatdır. Verişlərin 99 faizi Azərbaycan dilindədir.

«ANS» müstəqil televiziya şirkəti. Azərbaycanda ilk özəl telekampaniyadır. İlk dəfə 1991-ci ildə AzTV-1 kanalında

«Xəbərçi» xəbərlər programı ilə eñirə çıxmışdır. Şirkətin yayımı sutkada 19-20 saat təşkil edir. Yayımın 75 faizi Azərbaycan, 25 faizi rus dillərindədir.

«Azad Azərbaycan» televiziyası. 25 dekabr 2002-ci ildən fəaliyyət göstərir. Verilişləri 24 saat ərzində Abşeron yaramadası, Bakı və Sumqayıt şəhərləri, Şamaxı və Ələt ərazilərində yayımlanır. Həftəlik yayımının həcmi 168 saatdır.

«Lider» televiziyası. 1 sentyabr 2000-ci ildən yayımlanır. 24 saat ərzində Azərbaycan ərazisinə və peyk vasitəsilə Avropa və Asiya ölkələrinə yayımlanır. Həftəlik yayımı 168 saatdır.

«Space» müstəqil televiziya şirkəti. 12 oktyabr 1997-ci ildən fəaliyyət göstərir. 1 yanvar 2002-ci ildən 24 saatlıq yayına keçib. Həftədə 168 saat veriliş verir.

Bütün bunlarla yanişı, Azərbaycanın bir sıra bölgələrində – Gəncədə («Alternativ» TV, «Kəpəz TV»), Zaqatalada («Aygün» TV), Sumqayıtda («Dünya» TV), Qubada («Xəyal» TV, «Qütb» TV), Tovuzda («Simurq» MTV), Xacmaz TV, Lənkəran TV, Mingəçevir TV fəaliyyət göstərir. Bu telekanallar hələ formalaşmayıb. Maddi texniki bazası zəifdir, iqtisadi cəhəddən əziyyət çəkirlər. Reklam bazarı demək olar ki, yox dərəcəsindədir.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən dövlət və özəl tele radio kanallar barədə daha ətraflı məlumat almaq üçün Milli Televiziya və Radio Şurasının nəşr etdiyi «Azərbaycanda televiziya və radio yayımı» (Bakı, 2004) adlı məlumat kitabı oxumağı məsləhət görürük.

Teleradio – elektron informasiya vasitələri KİV sistemində ayrıca yer tutur. Hazırda televiziya informasiyalı cəmiyəyətin əsas atributlarından biridir. Azərbaycanda da televiziya inkişafdadır. Milli Məclis demokratik dəyərləri əzx etməyə başlayan Azərbaycan televiziyasının inkişafına kömək məqsədi ilə 22 iyun 2002-ci ildə «Televiziya və radio yayımı

haqqında» Qanun qəbul etdi. 8 oktyabr 2002-ci ildə qüvvəyə minən bu Qanunun 2-ci maddəsində deyilir: «Azərbaycan Respublikasında teleradio yayımı azaddır». Bu azadlıq ölkədə televiziya və radio şəbəkəsinin sürətlə inkişafına gömək etməlidir. Lakin hələlik Azərbaycan bu sahədə qonşu Gürcüstandan geri qalır. Qanunun tələblərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası prezidentinin 5 oktyabr 2002-ci tarixli fərmanı ilə Milli Televiziya və Radio Şurası yaradıldı. Şuranın yaradılmasında əsas məqsəd televiziya və radio yayımı sahəsində dövlət siyasetinin həyata keçirilməsini təmin etmək və fəaliyyətini tənzimləməkdir.

Agentlik. 1999-cu ilin yanvar ayına kimi Azərbaycanda dövlət qeydiyyatından keçən agentliklərin sayı 31 olub. Lakin bunların çoxu indi fəaliyyət göstərmir. «Azər. TAc» dövlət agentliyi ilə yanaşı bir sıra müstəqil agentliklər var ki, onlar respublikada və xaricdə baş verən hadisələrlə oxucu, diniyici və tamaşaçıları operativ məlumatlandırırlar. Onların içərisində «Turan» informasiya agentliyini xüsusiə qeyd etmək lazımdır. «Turan» 1990-ci ildə yaranıb və ölkədə ilk müstəqil agentlik sayılır. 1996-1998-ci illərdə «Yeni Nəsil» Jurnalistlər Birliyinin keçirdiyi sorğuya əsasən üç dəfə «Media açarı» mükafatına layiq görülüb. Röyter, Frans-Press, Assosieyted Press, Bi-Bi-Si və s. agentliklərlə əlaqəsi var.

«ANS - Press» agentliyi 1991-ci ildə yaranıb. Bi-Bi-Si və Röyterlə informasiya mübadiləsi aparır. «Assa İrada» (1991), «Azadinform» (1998), «Azərpress» (1997), «Olaylar» (1995), «Trend» (1995), «Şərq» (1994), «Eksklyuziv» (1995) və s. müstəqil informasiya agentlikləri fəaliyyət göstərir.

Keçmiş Mətbuat və İformasiya Nazirliyinin 1998-ci il məlumatına əsasən 558 kütləvi informasiya vasitəsi qeydiyyatdan keçib. Onlardan 366-i qəzet, 96-i jurnal, 40-i teleradio, 31-i isə informasiya agentliyidir. Onların bir qismi

iki-üç aydan artıq fəaliyyət göstərə bilməyib bağlanıb. Hazırda 300-ə yaxın qəzet, 20-yə yaxın jurnal çıxır. Bunların hamısı haqqında ayrıca məlumat verməyi lazımlı bilmirik. Lakin, mətbuatın bugünkü durumuna qısa da olsa nəzər salaq.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycan müstəqilliyyət qovuşduqdan sonra jurnalistika da inkişaf etdi. Lakin bu inkişafla yanaşı hələ demək olmaz ki, Azərbaycanda söz və mətbuat azadlığı sahəsində vəziyyət yüksək səviyyədədir. Hələ indinin özündə də mətbuat azadlığı sahəsində konfliktlərin sayı gah artır, gah da azalır. Düzdür, bu konfliktlərin yaranmasında jurnalistlərin də günahı az deyil.

Azərbaycan Jurnalistlərinin Müdafiə Komitəsinin nəşri etdiyi kitabçada göstərilir ki, 2002-ci ildə Azərbaycanda söz və mətbuat azadlığı sahəsində 130-a yaxın konflikt qeydə alınıb. Onların 42 faizi jurnalistlərin, 58 faizi isə qarşı tərəfin təqsiri üzündən baş verib. Halbuki 6 il əvvəl, 1996-ci ildə bu faizlər 14 və 86 olub [6, 3].

«Yeni Nəsil» Jurnalistlər Birliyinin və «Ruh» Jurnalistlərin Müdafiə Komitəsinin keçirdiyi monitorinqi diqqətlə izləsək, görərik ki, bu sahədəki qanun pozuntularına ölkənin ictimai-siyasi həyatında baş verən mühüm hadisələr dövründə çox təsadüf edilir. Xüsusilə də prezident, parlament, bələdiyyə seçkiləri ərəfəsində.

«Yeni Nəsil» Jurnalistlər Birliyinin söz və mətbuat azadlığının müdafiəsi fondunun 2002-ci ildə buraxdığı 1 sayılı bülletenin «Ən çox konfliktli KİV» bölməsində göstərilir: 2001-ci ildə 48 informasiya vasitəsi konfliktə cəlb edilib, onların da əksəriyyəti (41) qəzetlərdir. Qalanlar isə belə bölünür: TV-lər 4, informasiya agentliyi, radio və jurnallar isə hərəsi bir dəfə konfliktə cəlb ediliblər. Qanun pozuntusu hallarının dördə bir hissəsi (48) yalnız 2 qəzeti («Yeni Müsavat», «Hürriyət») payına düşür. «Ruh»un

monitorinqinə əsasən, əvvəlki illərdə də «Yeni Müsavat» ən çox qanun pozuntularına məruz qalan KİV olub. Ümumiyyətlə, baş verən konfliktlər KİV arasında aşağıdakı kimi bölünür:

«Yeni Müsavat» qəzeti	27
«Hürriyyət» qəzeti	22
«Millətin səsi» qəzeti	21
«Azadlıq» qəzeti	12
«Ulus» qəzeti	11
«Müxalifət» qəzeti	11
ANS TV	8
«Təzadlar» qəzeti	7

«Ruh» JMK-nin monitorinqinə əsasən 2001-ci ildə kütləvi informasiya vasitələri, ictimai-siyasi xadimlər və ayrı-ayrı hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən 28 KİV 48 dəfə məhkəməyə verilib: «Millətin səsi» qəzeti (14), «Yeni Müsavat» (4), «Təzadlar» (2), «Zerkalo» (1) və s. İl ərzində 28 KİV-ə qarşı verilən iddiaların ümumi dəyəri 2 milyard 97 milyon manat olub. Təbii ki, bu qədər cəriməni ödəmək KİV-in imkanları xaricindədir.

Jurnalistika yarandığı gündən cəmiyyətdəki haqsızlıqlara qarşı barışmaz olub. Elə buna görə də tənqidçi yazılarla çıxış edən jurnalistlər təzyiqlərə məruz qalır. Onları gah qorxudurlar, gah xəlvətə salıb döyürlər, qanunsuz saxlayırlar, öldürməkdən belə çəkinmirlər. Beynəlxalq Mətbuat İnstytutunun söz azadlığı ilə bağlı hesabatına görə təkcə 2004-cü ilin 7 ayı ərzində dünya üzrə öldürülməjən jurnalistlərin sayı 40 nəfər olub.

Jurnalistlərlə məmurlar arazindakı çəkişmələr nə media işçilərinə, nə də hakimiyət adamlarına xeyirli deyil. Məşhur amerikalı jurnalist Ceyms Reston «Mətbuat artilleriyası»

kitabında yazar: «Ağlılı məmurlar jurnalistləri idarə etməməlidirlər. Ağlılı jurnalistlər də hökuməti çıxılmaz vəziyyətdə, zorbə altında qoymamalıdır. Hər iki tərəf cəmiyyətin get-gedə artan ağlılı azlığıyla və biri-biriylə əməkdaşlıq etsə, udmuş olar». KİV və hökumət arasında qarşıdurma yalnız mətbuatın ziyanı nadır. Belə olan şəraitdə KİV öz üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirə bilməz. Lakin bəzi problemlə bağlı KİV-lə hökumət arasında ziddiyət qaçılmasızdır. Amerikanın Luiziana universitetinin jurnalistik fakültəsinin professoru Con Merrill yazar ki: «hökumətə qarşı mütəmadi müxalifətçilik nəinki ölkə üçün rasional deyil, hətta azad və özünü tənzimləyən mətbuatın əsaslarına xələl gətirə bilər» [14, 70]. Elə buna görə də qarşıdurmadan qaçmaq məsləhətdir.

KİV-in cəmiyyətdə oynadığı rolunu heç kim inkar edə bilməz. «Jurnalistikanın mətbuatın sosial məsuliyyət nəzəriyyəsi jurnalistin cəmiyyətdə azad, obyektiv informasiya vermək, cəmiyyətin qayğıları ilə yaşamaq, konfliktləri və mübahisəli məsələləri ümumin müzakirəsinə çıxarmağa çalışmaq cəhdlərini nəzərdə tutur» [48, 51]. Amma çox təəssüf ki, bəzən jurnalistlər obyektivlikdən uzaq olur, məsuliyyət hissini unudur. Nəticədə də xoşagelməz hadisələrlə üzləşməli olurlar.

Unutmaq olmaz ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında KİV-in fəaliyyətini tənzimləyən əsas prinsiplər, onların dövlət və vətəndaşlarla münasibətlərini nizama salan müddəalar əksini tapıb.

Konstitusiya KİV-lə bağlı aşağıdakılara təminat verir:

- Hər kəsin istədiyi məlumatı qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq azadlığı;
- kütləvi informasiya azadlığı;

- KİV-də, o cümlədən mətbuatda dövlət senzurasının qadağan olunması;
- İrqi, milli, dini ədavət və düşmənçilik oyadan təşviqata və təbliğata yol verilməməsi.

Konstitusiyanın bu təminatlarına əməl etmək hamının borcudur. Bu gün Azərbaycan özünün çətin dövrünü yaşıyır. Keçid dövrü adlandırdığımız bu dövr Azərbaycan jurnalistikası üçün də çətindir. Çətindir ona görə ki, ölkədə xeyli problem var. Bu problemlərin bir çoxu Ermənistən – Azərbaycan müharibəsinin yaratdığı problemlərdir. Digəri isə ölkə daxili problemlərdir. Bunları aradan qaldırmaqdə KİV-in də qarşısında mühüm vəzifələr durur. Cəmiyyətdə yeni düşüncə, hadisələrə düzgün qiymət vermək nə qədər çətin olsa da xalqın mənəvi dəyərlərini dirçəltmək çox vacibdir. Xüsusi şəhər, gəncləri vətənpərvər, xalqını sevən, torpağının qədrini bilən vətəndaş kimi böyütmək lazımdır.

Biz çox vaxt millətçi sözündən qorxmuşuq. Kommunist – bolşevik rejimi bizə ilk növbədə başqasını sevməyi öyrədib. Guya özünü sevən başqalarını sevə bilməz. Sovet rejimi bizi soy kökümüzdən ayırmaga çalışıb.

Üzeyir Hacıbəyli «Öz halımızdan» adlı publisist məqaləsində göstərir ki, millətpərəstlik sözünü çox vaxt yersiz yerə işlədirik. Görünür ki, millətçilik nə olduğunu bir çoxumuz anlamır və ya tərsinə başa düşürük. O, yazırdı: «*Millətpərəst olmaq, yəni millətin xeyirxahi olmaq. Millətin xeyirxahi isə millətin hər bir barədə tərəqqisini arzu edər. O tərəqqi ki, onun sayəsində Yevropa əhli dünyanın hər bir maddi, mənəvi, ruhani nemətlərinə naildirilər. Bundan başqa, həmişə biz kimilərə də ağa və sahibdirlər. Millətin tərəqqisini arzu edən şəxs, şübhəsizdir ki, yalnız bir arzu ilə iktifa etməyib, bu yolda iş də görməlidir*

 [25, 155].

Keçmiş SSRİ-də informasiya hakimiyyət tərəfindən idarə olunurdu. Belə cəmiyyətdə demokratiyadan danışmaq olmaz. Dəqiq, qərəzsiz, vicdanlı informasiya almaq çox çətin idi.

Yaşadığımız «informasiyalı cəmiyyətdə kütləvi informasiya vasitələrinin əhəmiyyəti son dərəcə artı» [94, 23]. Ancaq onu da unutmayaq ki, respublikada fəaliyyət göstərən yüzlərlə qəzet-jurnal, telekanallar öz sahiblərinə deyil, cəmiyyətə xidmət etməlidir. Əgər belə olmasa, jurnalistika inkişaf etməz. Ona nail olmaq lazımdır ki, KİV kimlərinə təsiri altına keçməsin. Jurnalist qazet sahibinə xidmət etməməli, oxucu və diniyyəci üçün yazmalıdır. Onlar da jurnalistin əməyini qiymətləndirməlidir.

Keçid dövrünün jurnalistikası oxucu və tamaşaçı problemi ilə də üzləşib. İqtidar, müxalifət, müstəqil tipli bölgülər oxucu və tamaşaçını da belə bölgüyə məhkum edib.

QEYRİ-HÖKUMƏT JURNALİST TƏŞKİLATLARI

Uzun illər totalitar rejimin ən sərt qanunları ilə yaşamış Azərbaycanın demokratik dəyərləri birdən – birə qəbul etməsi çox çətindir. Keçid dövründən danışarkən mütləq qeyd etməliyik ki, onun ən önəmlili dəyərlərindən biri məhz demokratiyanın formallaşmasıdır. Demokratiyanın formallaşmasında kütləvi informasiya vasitələrinin rolü danılmazdır. Heç də təsadüfi deyil ki, demokratikləşmə prosesini özünə təhlükə kimi qəbul edən totalitar hakimiyyət KİV-ə qarşı mübarizə aparır.

SSRİ kimi nəhəng bir ölkə demokratiyadan uzaq olduğundan demokratik dövərlərin hesabına inkişaf etmiş kiçik ölkələrdən xeyli geri qalırdı. Lakin «yenidənqurmanın» bizi bəxş etdiyi azad söz, azad fikir keçmiş Sovet respublikaları kimi Azərbaycanı da silkəldədi. Onu sivil dünyanın sivil qaydalarına qoşulmaq mübarizəsinə girişməyə məcbur etdi. Bu da əsas etibarilə söz və mətbuat azadlığı uğrunda vuruşda özünü göstərdi.

Son on ildə Azərbaycanda azad və müstəqil mətbuatla yanaşı qeyri-hökumət jurnalist təşkilatları da yarandı. Bu təşkilatların sayının çox olmasına baxmayaraq, əksəriyyəti formal xarakter daşıyır, lakin bununla yanaşı qeyd etmək yerinə düşər ki, fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət jurnalist təşkilatları var ki, onlar respublikada jurnalistlərin əsl müdafiəçiləri kimi tanınır. Məsələn, «Yeni Nəsil» Jurnalistlər Birliyi, «RUH» Jurnalistlərin Müdafiə Komitəsi, Jurnalistlərin Həmkarlar İttifaqı və «Azad söz» belə təşkilatlardandır. Mətbuatı izləyən hər bir şəxs bu təşkilatların fəaliyyətindən xəbərdar olmamış deyildir.

Adı çəkilən təşkilatlar jurnalistlərin peşəkarlığının artırılması, onların hüquqlarının qorunması istiqamətində fəaliyyət göstərilər. Təşkilatlar KİV-in vəzivəti haqqında hesabatlar hazırlanır, ölkədəki söz və mətbuat azadlığı sahəsindəki vəzivəti izləyir, sorğular keçirir, bəyanatlar verir, kitablar çap edirlər.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət jurnalist təşkilatları aşağıdakılardır:

Nº	Təşkilatların adı	Əsas istiqamətləri	Üzvlərinin sayı
1.	Azərbaycan Qadın Jurnalistlər Assosiasiyası	Qadın jurnalistlərin professional (peşəkar) inkişafı və onlara kömək	85
2.	Azərbaycan Demokratik Jurnalistlər Liqası	Azərbaycan və Beynəlxalq jurnalistlərin problemləri	64
3.	Beynəlxalq «Eurasia Press» fondu	Beynəlxalq münaqişələrin həlli, məqsədli sülh yaratma təşəbbüsleri, beynəlxalq mədəni əlaqələrə yardım, insan hüquqlarının qorunması, silahlı münaqişə bölgələrinə səfər edən jurnalistlərə yardım	10
4.	Azərbaycan Jurnalistlər Birliyi	Azad informasiyanın əldə edilməsi və yayılması ilə bağlı jurnalistlərin hüquqlarının müdafiəsi. Jurnalistlərin fəaliyyətinin müxtəlif məsələləri ilə bağlı seminar və konfransların keçirilməsi	2800
5.	Vətəndaş informasiya şəbəkəsi	QHT və KİV əməkdaşlığının stimullaşdırılması. QHT haqda məlumatın yayılması, vətəndaş diplomatiyasının inkişafı	10
6.	«EKORES» Ekoloji İnformasiya	Cəmiyyəti aktual ekoloji vəziyyət, mövcud resurslar, ekoloji problemlərin	12

	Agentliyi	həlli ilə bağlı inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi barədə məlumatlaşdırmaq yolu ilə ekologianın yaxşılaşdırılması	
7.	«Əkinçi» Mətbuat Cəmiyyəti	Mətbuat və nəşriyyat sahəsinin inkişafı	6
8.	İqtisadi Jurnalistlər Birliyi	Yerli jurnalistlərin professionallığının artırılması, onların sosial-iqtisadi hüquqlarının qorunması, iqtisadiyyatdan yazan jurnalistlər üçün seminarların təşkili	38
9.	«Yaşıl dalğa» Gənclərin Ekoloji Mərkəzi	Televiziya, radio və mətbuat vasitəsi ilə ekoloji problemlər barədə ictimaiyyətin daha geniş məlumatlandırılması, gənclərin ekoloji məsələlərlə bağlı maarifləndirilməsi	8
10.	«Saniyə» Humanitar İnformasiya Analistik Agentliyi	Humanitar sahənin (insan hüquqları, ekologiya, qadınlar və uşaqlar, KİV, miqrasiya, səhiyyə, elm, mədəniyyət və idman) inkişafının öyrənilməsi üzrə layihələrin həyata keçirilməsi	10
11.	Müstəqil Araşdırmaçı Jurnalistlər Liqası	Jurnalistikanın inkişafında istiqamət seçmək, jurnalistika sahəsində araşdır malar aparmaq	11

12.	Azərbaycan KİV işçilərinin həmkarlar İttifaqı	Azərbaycan KİV işçilərinin vətəndaşlıq və yaradıcılıq, sosial-iqtisadi mənafələrini qorumaq, əmək hüquqlarını müdafiə etmək	10
13.	«Yeni Nəsil» Jurnalistlər Birliyi	Statistik sorğunun hazırlanması. Söz və mətbuat azadlığını müdafiə edən təşkilatların qeydiyyata alınması. Bu məsələlərlə bağlı məruzələr. Jurnalistlərin peşəkarlığının artırılması istiqamətində fəaliyyət. KİV barədə qanunvericilik	500
14.	«RUH» Azərbaycan Jurnalistləri Müdafiə Komitəsi	Yerli KİV-də çalışanların peşəkarlığının artırılması. Jurnalistlərin müdafiəsinin səmərəli sisteminin yaradılması	
15.	«Azad Söz» Jurnalistlər Birliyi	Yaradıcılıq fəaliyyəti	
16.	Jurnalistlərin Həmkarlar İttifaqı	KİV-də çalışanların sosial-iqtisadi və əmək hüquqları-nın, həmçinin söz və mətbuat azadlığının qorunması	

Biz yalnız onların bir qismini qeyd etdik. Adı çəkilən bu təşkilatlar öz işlərini günün tələbləri səviyyəsində qursalar, öhdələrinə düşən vəzifələri vicdanla yerinə yetirənlər, söz yox ki, bundan jurnalistika qazanar.

Mətbuat Şurası (MŞ) haqqında ayrıca danışmağı lazımlırik. Belə bir şuranın yaranması bu günüki həyatın reallığıdır.

Adətən MŞ jurnalistlərin, birliklərin və iri naşirlərin birgə razılığı ilə yaradılır. Özünütənzimləmə sistemi həm də dövlətdən asılı olmamalı, müstəqil fəaliyyət göstərməlidir. Demokratik ölkələrdə mətbuatın özünütənzimləmə mexanizmi çoxdan yaradılıb. Avropada - İsveçdə ilk dəfə 1916-ci ildə yaradılan MŞ sonralar Norveçdə (1936), Böyük britaniyada (1953), Almaniyada (1956), Niderlandda (1970), Avstriyada (1961), Avstraliyada (1976) yaradıldı. Bu ölkələrdə milli şuraların mətbuatla bağlı, fərdi şikayətləri araşdırmaq və qərar çıxarmaq səlahiyyəti var. Onu da qeyd edək ki, İsveçdə MŞ-dan əlavə Mətbuat Ombudsmanı da fəaliyyət göstərir.

Dünya mətbuat şuralarının təcrübəsinə həsr olunmuş «Jurnalist məsuliyyəti» adlı kitabda göstərilir ki, milli mətbuat şuraları və ombudsmanlar institutu ictimai qurumlar ictimaiyyət nümayəndələri ilə jurnalistlər arasında mübahisələrin qanunla nizamlanması haqqında çağırışların artmasına cavab olaraq naşirlər və digər mətbuat təşkilatları tərəfindən birgə yaradılıb. Mətbuat Şuralarının hamısı bu qurumlara daxil olan mətbuat birlilikləri tərəfindən maliyyələşdirilir.

Mətbuat azadlığının qorunması və jurnalist məsuliyyətinin artırılması sahəsində MŞ-nin fəaliyyətinin səmərəliliyi barədə üç faktor əsasında nəticə çıxarmaq olar:

1. Şuranın qərarlarının əsasını təşkil edən başlıca etik prinsiplərin həm ictimai və şəxsi maraqları, həm də mətbuatın öz xüsusi funksiyalarını icra edə bilməsi üçün vacib olan maraqları nə dərəcədə tarazlaşdırılmış qaydada müdafiə etməsi;
2. Şuranın maliyyələşdirilməsi standartlarının nə dərəcədə ardıcılıq və inadkarlıqla tətbiq etməsi;
3. Qəzetlərin şuranın qaydaları ilə nə dərəcədə razılışması» [36, 39, 40].

Demokratik dövlətlərin təcrübəsinə əsaslanan belə bir qurum - Mətbuat Şurası 2003-cü il mart ayının 15-də

Azərbaycan jurnalistlərinin birinci qurultayında yaradıldı. Bu qurum demək olar ki, postsovət məkanında ikincidir. Hazırda MŞ 200-ə yaxın KİV-i və jurnalist qurumlarını birləşdirir.

Azərbaycanda MŞ-nin yaradılmasına böyük ehtiyac vardı. Son vaxtlar, xüsusilə də 2003-cü ilin prezident seçkiləri ərəfəsində bir sırə qəzetlərlə məmurlar arasında olan çəkişmələr günü-gündən artır, qəzetlər haqlı, bəzən də haqsız olaraq məhkəmələrə verilirdi, cərimələnirdi. Yeni yaranan MŞ bu xoşagəlməz hadisələrin qarşısını almaq üçün fəaliyyətini elə qurmalıdır ki, haqq, ədalət tapdalanmasın. Həm də jurnalistlərə qarşı olan haqsız hücumlar səngisin.

Mətbuat Şurasının sədri Əflatun Amaşov «Yeni Müsavat» qəzetiñə (17 mart 2003) verdiyi müsahibədə qurumun fəaliyyətini belə səciyyələndirir:

«Mətbuat Şurası jurnalistikə ilə cəmiyyət arasında olan münasibətlərin çözülməsinə xidmət edəcək. Bir növ bu qurum arbitr rohunu oynayacaq, barəsində mənfi yazı getmiş, vətəndaş iş adamları, dövlət məmurları ilə KİV arasında problemləri məhkəməyə qədər çözəcək. Əgər doğrudan hansısa vətəndaş hesab edirsə ki, qəzet onun hüquqlarını pozub, onda Mətbuat Şurasına müraciət edəcək. Qurum bu məsələyə toplantıda baxacaq, problemi çöziüb qərar çıxaracaq və həmin qərar yəqin ki, cəzalandırılan qəzətdə və ya başqa KİV-də dərc olunacaq. Qərar hüquqi qüvvəyə malik deyil. Bu qərar ictimai qınaq prinsipi əsasında hazırlanmış qərar olacaq».

Tərkibi 15 nəfərdən ibarət olan Mətbuat Şurası aşağıdakı mühüm vəzifələrin həyata keçirilməsinə xidmət etməyi qarşısına məqsəd qoyub:

1. Jurnalistikada peşəkarlıq standartlarının yüksəldilməsi və onların müdafiəsi.
2. İctimai maraqların müdafiəsi, mətbuatın maraqlarının və ictimai maraqların balanslaşdırılması.
3. Vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı, azad sözün müdafiəsi

4. Jurnalistlərin sosial məsuliyyətinin artması, vətəndaş hüquqlarının təminatı.

MŞ fəaliyyətinin ilk aylarından içtimaiyyəti narahat edən, jurnalist adına ləkə gətirən reket jurnalistikasına qarşı mübarizə kampaniyasına başladı. O reketçiliklə məşğul olan 4 qəzetiñ adını açıqladı. MŞ-nin apardığı mübarizə cəmiyyət tərəfindən müsbət qarşılanır. Onu da qeyd edək ki, hələ MŞ yaranmamışdan əvvəl reketçiliyə qarşı mübarizə zəif də olsa aparılırdı. Məsələn, 2002-ci ildə «İdeal» Mətbuat Klubunun, habelə «İdeal» və «Teleskop» qəzetlərinin sahibi reketçiliklə məşğul olduğu üçün Nəsimi polisi tərəfindən məsuliyyətə cəlb edilmişdir.

Öz işini günün tələbləri səviyyəsində quran MŞ «Jurnalistlərə vahid kartların verilməsi və geri alınması» qaydalarını tətbiq etməklə çox güman üzdəiraq jurnalistlərdən yaxa qurtaracaq.

Mətbuatla dövlət qurumları arasındaki problemləri aradan qaldırmaq üçün Mətbuat Şurası 2004-cü ildə daimi komissiya yaradıb. 11 nəfərdən ibarət olan komissiyaya MŞ-in üzvləri ilə yanaşı, hüquq mühafizə orqanlarının da əməkdaşları daxildir. Komissiya öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, «KİV haqqında» Qanunu, digər normativ hüquq-aktları, insan hüquqları, söz və mətbuat azadlıqları haqqında beynəlxalq konvensiyaları rəhbər tutur.

Demək olar ki, bu gün Azərbaycan mətbuatı müstəqil sosial institut səviyyəsinə çatmış bir qurumdur. «Yeni Nəsil» Jurnalistlər Birliyinin sədri Arif Əliyev qeyd edir ki, «inkişaf yolunda ciddi manelərin durmasına baxmayaraq, Azərbaycan jurnalistikası istər içtimai rəyə, istərsə də hakimiyyətin davranışına yetərinə təsir göstərə bilən bir quvvəyə çevrilib».

Baxmayaraq ki, totalitar rejimdən yaxa qurtarmışq, amma kommunist mətbuat modelindən ayrıla bilmirik. Bu bütün postsoviet məkanında belədir. Lakin çətin də olsa sovet jurnalistikasından yeni jurnalistikaya keçməliyik. Cünki demokratiyaya gedən yol müstəqil KİV-dən keçir. Bu KİV-in

əsasında da Qərb ölkələrində çoxdan formalaşmış istimai televiziya durur.

Təəssüflər olsun ki, respublikamızda içtimai televiziya nın yaradılması çox lənq qədir. Hər halda onun yaxın günlərdə yaradılacağı gözlənilir.

Sual oluna bilər: içtimai televiziya lazımdır mı? Bu suala yalnız bir cavab var: Lazımdır. Bu Avropa Şurasının tələbidir. İctimai televiziya yiğcam şəkildə aşağıdakı kimi başa düşülməlidir:

- İctimai TV programlarının hazırlanmasında tam müstəqil olmalı, cəmiyyətin bütün üzvlərinin istiqamətlənməsinə xidmət etməlidir.
- İctimai TV nə hakimiyyət, nə parlament, nə prezident, nə də hər hansı bir siyasi partiya üçün deyil, yalnız bütöv cəmiyyət üçün nəzərdə tutulur.
- İctimai TV müstəqil olaraq, yalnız və yalnız vətəndaşlara xidmət etməlidir.
- İctimai TV diskusiyaların elə kütləvi tribunasına cevirləməlidir ki, orada cəmiyyətin mümkün qədər geniş fikir spektri öz əksini tapsın.
- İctimai TV qərəzsiz və müstəqil informasiyanın verilməsini təmin etməlidir.

İndi ona nail olmaq lazamdır ki, yeni yaranacaq İctimai TV sözdə yox, fəaliyyətində əsl müstəqil olmaqla, sənin, mənim, bir sözlə, hamımızın televiziyası olsun.

JURNALİST TƏHSİLİ TARİXİNDƏN

Bir az keçmişə qayıdaq. Və görək, jurnalist peşəsinə ilk vaxtlar harada yiyələnirdilər. V.V.Voroşilova istinad etsək ilk dəfə 1900-cu ildə Almaniyada bu qədim peşəni öyrədən məktəb açılıb. Az sonra isə Paris siyasi elmlər üzrə ali məktəbində jurnalistik fakültəsi yaradılıb. 1902-1903-cü illərdə ABŞ-in Vaşinqton, Filadelfiya və Çikaqo şəhərlərində hüquq fakültələrinin nəzdində jurnalist məktəbləri fəaliyyətə

başlayıb. Bundan başqa, 1903-cü ildə Nyu-York naşırı Cozef Pulitser Kolumbiya Universitetində iki milyon dollara başa gələn tam qəzetçilik məktəbi yaradır. Hal-hazırda ABŞ-da nüfuzlu jurnalist mükafatı da onun adını daşıyır.

Müharibədən sonra (1941-1945) dünyada jurnalist təhsilinə maraq artır. Artıq 1953-cü ildə dönyanın 42 ölkəsində jurnalist kadrları hazırlayan 645 fakültə, şöbə, məktəb fəaliyyət göstərirdi. Onlardan da 555-i ABŞ-in payına düşürdü [73, 45].

Şimal qonşumuz Rusiyada jurnalist təhsili oktyabr inqilabından (1917) sonra təşəkkül tapdı. Hələ 1924-cü ildə Dövlət Jurnalist İnstитutu yaradılmışdı. Moskva Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsi 1947-ci ildə filologiya fakültəsinin nəzdində şöbə kimi fəaliyyətə başlayıb. Onun ilk buraxılışı 1952-ci ildə olub. Elə həmin ildə də müstəqil fakültəyə çevrilib. Fakültənin elmi şurasının ilk icası 1954-cü ilin iyun ayında keçirilib və orada iki nəfər namizədlik dissertasiyası müdafiə edib. Onlardan biri də hazırda Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsinin professoru, jurnalistlərin ağısaqqalı Şirməmməd Hüseynov olub.

Respublikada peşəkar jurnalist kadrları hazırlayan əsas mərkəz Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsidir. Fakültə yaranmamışdan hələ çox əvvəl 1928-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetində jurnalizm və bibliografiya kafedrası mövcud olmuşdur.

Peşəkar jurnalist kadrlarına ehtiyacı aradan qaldırmaq üçün 1945-ci ildə universitetin filologiya fakültəsi nəzdində jurnalistika şöbəsi açıldı. Və yenicə yaradılmış jurnalistika kafedrasına dosent Həsən Şahgəldiyev rəhbərlik etmişdir. Kafedrada onunla yanaşı ilk fəaliyyət göstərənlər sırasında Nüsrət Bağırov, Cümşüd Əzimov, İsrafil Nəzərov, Qılman Musayev, Nəsir İmanquliyev kimi jurnalistlərin və jurnalist alımların adlarını xüsusişlə qeyd etməliyik. Zərdabi və Y.Məmmədəliyev mükafatları laureatı, Azərbaycan mətbuatı

tarixinin yorulmaz tədqiqatçısı Şirinəmməd Hüseynov ilk məzunlardan biridir.

50-ci illərin sonunda əyani şöbə ilə yanaşı qiyabi şöbənin Azərbaycan və rus bölmələri açılmışdır. Rus bölməsi uzun illər fəaliyyət göstərmış, 90-ci illərin əvvəllərində bağlanmışdır.

Fakültənin özü isə 1969-cu ildə filologiya fakültəsi nəzdindəki eyniadlı şöbə əsasında yaradılmışdır. Fakültənin yaradılmasında onun ilk dekanı, yazıçı – publisist professor Nurəddin Babayevin böyük xidməti olmuşdur. Müxtəlif illərdə fakültəyə professor Şirməmməd Hüseynov (1970-1976), dosent Seyfulla Əliyev (1976-1979), professor Tofiq Rüstəmov (1979-1988), dosent Nəriman Zeynalov (1989), dosent Akif Rüstəmov (1989-1999) rəhbərlik etmişlər. 1999-cu ilin noyabrından fakültənin dekanı dosent Yalçın Əlizadədir.

1971-ci ilə kimi fakültədə bir kafedra – «Partiya – sovet mətbuatının nəzəriyyəsi və təcrübəsi» kafedrası fəaliyyət göstərmişdir. (Sonralar adı dəyişilib «Jurnalistikyanın nəzəriyyəsi və təcrübəsi» oldu). 1973-cü ildək ona professor Nurəddin Babayev, həmin ildən 2003-cü ilin sentyabr ayınadək kafedraya şair, publisist, professor Famil Mehti başçılıq etmişdir. Vaxtınlə fakültədə elmi əsərlərin «Jurnalistika» seriası və tələbələrin gücü ilə «Jurnalist» tədris qəzeti çıxırıldı. Sonralar adı çəkilən kafedranın bazasında indiki «Mətbuat tarixi və ideoloji iş metodları» və «Radio və televiziya jurnalistikası» kafedrası fəaliyyətə başlamışdır. 2004-cü ildən isə dördüncü kafedra – «Beynəlxalq jurnalistika» yaradıldı.

70-80-ci illərdə fakültədə elmi iş jurnalistikyanın əsas janrlarının tədqiqinə, onun nəzəri əsaslarının işlənməsinə, həm də Azərbaycan jurnalistikasının yaranması və inkişafı, televiziya və radio jurnalistikasının əsasları, tərcümə problemlərinə həsr olunmuşdur. 1980-1988-ci illərdə fakültə əməkdaşları 21 kitab və elmi əsərlərdə 300-ə yaxın məqalə dərc etdirmişlər.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra jurnalistika sahəsində də bir sıra dəyişikliklər baş vermişdir. Bu dəyişikliklər jurnalist təhsilinə də öz təsirini göstərdi. Belə ki, Moskvanın əyalətlərə göndərdiyi tədris planından imtiina edilmiş, respublikanın xüsusiyyətləri nəzərə alanmaqla yeni plan hazırlanmışdır.

İndiki tələbələr on il əvvəlki tələbələrdən seçilir. Onların gözü daha açıqdır, dünyagörüşü daha genişdir, hadisələrə qiymət verməkdə əvvəlkilərdən seçilir. Odur ki, onları ixtisas ədəbiyyatları ilə təmin etmək çox vacibdir. Di gəl, etiraf edək ki, Azərbaycan dilində ədəbiyyatlar çox azdır. Vaxtilə «Jurnalistika məsələləri» kitabının I (1966) və II (1972) hissələri və müəllimlərin bir sıra kitabları tələbələrin əlindən tuturdusa, kiril əlifbasında yazıldığından bu gün onlar az istifadə olunur.

Hazırda jurnalistika fakültəsinin əyani və qiyabi şöbələrində 400-ə yaxın tələbə təhsil alır. Onların arasında Türkiyə vətəndaşları da var. Vaxtilə bağlanmış rus bölməsi 1999-2000-ci tədris ilində yenidən açılmışdır. İndiyədək fakültəni 3000-ə yaxın jurnalist bitirib. Respublikanın eksor qəzet və jurnallarında, radio və televiziya şirkətlərində çalışanlarını çoxu jurnalistika fakültəsinin məzunlarıdır.

Fakültəni bitirənlər arasında tanınmış şəxsiyyətlər çoxdur. Onların bir qismi dövlət aparatında müxtəlif vəzifələr tutur. 1975-ci ildən fakültəyə tələbə qəbulu yaradıcılıq müsabiqəsi yolu ilə aparılırdı. Üç turdan – müsabiqədən keçən abituriyentlər qəbul imtahanlarına buraxılırdı. Bu da öz müsbət nəticəsini verirdi. Lakin indi tələbə birbaşa test yolu ilə imtahan verib fakültəyə daxil olur. İndiyədək qabiliyyət imtahanının tətbiq edilməməsi kadr hazırlığına pis təsir edir.

Bu gün Azərbaycan təhsilində aparılan islahat prosesində fundamental məsələ təhsilin, təlim-tərbiyənin, tədrisin keyfiyyətini yüksəltməkdən ibarətdir. Yüzballı sistemə keçilməsi tələbələrin biliyinin obyektiv qiymətləndirilməsinə şərait yaratса da, hələ təkmilləşməlidir.

Fakültədə bakalavrla yanaşı, magistr də hazırlanır. Hazırda orada oxuyanların sayı 50-ə yaxındır. Fakültə tələbələri daim mətbuatla, radio və televiziya ilə əlaqə saxlayır. Onlar telekanalların təşkil etdiyi verilişlərdə iştirak edir, müstəqil verilişlər hazırlayırlar. Dördillik təhsil müddətində tələbələr qəzet - jurnal redaksiyalarında dövlət və özəl televiziyalarda 15 həftəlik tədris və istehsalat təcrübələri keçirlər.

Son illərdə fakültənin əlaqələri xeyli genişlənib. YUNESKO-nun vəsaitinə tədris radio və televiziya studiyaları yenidən qurulmuşdur. Tələbələr dünyanın müxtəlisf ölkələrinin 40-dək kanalını izləyə bilirlər. «Mini» mətbəə, internet, kompüter otağı tələbələrin sərəncamına verilmişdir. Fransanın Lil jurnalistika məktəbi ilə, habelə. Moskva, Kiyev, Lvov, Daşkənd, Alma-Ata, Tbilisi universitetlərinin jurnalistika fakültələri və şöbələri ilə əlaqələr davam etdirilir. Fakültə müəllimləri MDB ilə yanaşı digər xarici ölkələrdə jurnalistikaya dair keçirilən tədbirlərdə də iştirak edirlər.

II FƏSİL

XARİCİ ÖLKƏLƏRİN JURNALİSTİKƏ TARİXİ

- Böyük Britaniya
- Fransa
- Almaniya
- İtaliya
- İspaniya
- Amerika
- Yaponiya
- Türkiyə
- Rusiya

- İstər birbaşa, istərsə də dolayısı ilə hər hansı senzura yolverilməzdür. Bununla əlaqədar olaraq, kütləvi informasiya vasitələrinin məlumat toplamaq və yaymaq hüququnu məhdudlaşdırınan bütün qanunlar ləğv edilməli, buna göstərilən cəhdlər dayandırılmalıdır.
- Ölkənin mətbuat və digər informasiya orqanlarının xarici xəbərlər xidmətlərinə sərbəst çıxış, əhalinin isə xarici nəşrləri, tele-radio verilişlərini sərbəst əldə etmək imkanları olmalıdır.
- Ölkənin sərhədləri xarici jurnalistlər üçün açıq olmalıdır. Bu sahədə hec bir kvota tətbiq edilməməlidir, viza, mətbuat vəsiqəsi və digər sənədlərin alınması ilə əlaqədar müraciətlər ən qısa müddətdə təmin edilməlidir.

1992-ci ildə ATƏT-in üzvü olan ölkələrin başçıları tərəfindən qəbul olunmuş «Mətbuat azadlığı xartiyası»nın materiallarından.

Xarici ölkələrin jurnalistikasından danışarkən, ilk növbədə Avropa ölkələrinin kütləvi informasiya vasitələrinə müraciət edirik. Bu da təsadüfi deyil. KİV sahəsində Avropanın böyük təcrübəsi var. Mediada qazanılan təcrübə və əldə olunan nailiyyətlər Avropada böyük irəliləyişlərə səbəb olub. Avropada elə bir ölkə yoxdur ki, orada mətbuat, televiziya və radio fəaliyyət göstərməsin. Lakin bununla yanaşı, dünyada elə ölkələr də var ki, KİV sahəsində hələ də geri qalır. Hətta gündəlik qəzetləri belə yoxdur. 1986-ci ildə buraxılmış «Xarici mətbuat» kitabında 204 ölkənin 3840 qəzet və jurnalı haqqında məlumat verilir. Buradan aydın olur ki, heç də bütün ölkələrdə mətbuata maraq eyni deyil. «Mond» qəzetiinin 1996-ci il məlumatına görə İsvəçin hər min nəfərinə 600 qəzet düşdüyü halda, Yaponiyada bu rəqəm 567, İsvəçrədə 365, Almaniyada 314, ABŞ-da 225, Fransada 156-dır. Gündəlik qəzetlərin satışına görə isə Yaponiya birinci yerdə durur. Orada gündəlik qəzetlər 72 milyon nüsxə tirajla yayılır. Rusiyada da mətbuata maraq çox böyükdür. Hər gün Rusiyada 30 milyon nüsxə tirajla gündəlik qəzet yayılır ki, bu da yüksək inkişaf etmiş ölkələrin çoxundan artıqdır.

Qərbdə dövri mətbuatın yaranması XVI-XVIII-ci əsrə aiddir. Və üç tip mətbuat buraxılırdı: gündəlik, həftəlik qəzetlər və jurnallar.

XIX-cu əsrənə başlayaraq xarici ölkələrdə mətbuat inkişaf edir, qəzet birlikləri yaranır, reklamın rolu artır, kommersiya jurnalistikası təşəkkül tapır. XX-ci əsrə isə radio və televiziyanın yaranması, kompüterdən istifadə və nəhayət əsrin sonunda internetin kəşfi mass-medianın sürətlə inkişafına müsbət təsir göstərdi.

SSRİ-də «yenidənqurma» başlamazdan əvvəl Qərb, xüsusilə də ABŞ KİV-i sosializm cəbhəsi əleyhinə yazılar verir,

verilişlər təşkil edir, «kommunizmin» iflasına çalışırdı. Qorbaçovun hakimiyətə gəlməsi və onun başladığı «yenidənqurma» bu ifası tezleşdirdi. Şərqi Avropada «kommunizm»in ifası sovet blokunun dağılması, sosializm sisteminin demontajı və kommunist partiyalarının, sovet imperiyasının tənəzzülü kimi şərh olunurdu.

Xalqlar həbsxanası olan sovet imperiyası dağıldıqdan sonra Qərbə və ABŞ-la Şərqi Avropa ölkələri arasında münasibətlərin gələcəkdə necə qurulması məsələləri mətbuat səhifələrində geniş yer tuturdu. Rusiya imperiyasından ayrılib müstəqillik yoluna qədəm qoyan respublikalar barədə tez-tez məqalələr verilir, onların bu seçimi müdafiə olunurdu. Məsələn, Amerika publisisti Ç.Sefayr «Nyu – York Tayms» qəzetində Baltikyanı ölkələrdə gedən milli azadlıq hərəkatından bəhs edərək göstərir ki, bu ölkələr sonuncu xalqlar həbsxanası olan sovet imperiyasının dağılmasının başlanğıcını qoydu [75, 50]. Belə də oldu. Sovet İmperiyasının dağılması müstəqil dövlətlərin yaranmasına gətirib çıxardı.

Yüksək inkişaf etmiş ölkələrdə kütləvi informasiya vasitələri durmadan artır, püxtələşir. Qərbdə rəqəmli televiziya və radionun inkişafı elektron KİV-i üçün geniş imkanlar açır.

Buna baxmayaraq, xarici ölkələrin müasir jurnalistikasının öz problemləri var. Və bu problemlərin çoxu dünyanın bir çox kütləvi informasiya vasitələrinə də aiddir. Dünyada ölkələr çoxdur. Biz yalnız onlardan bir neçəsinin jurnalistikası haqqında məlumat verməyi məqsədə uyğun hesab etdik.

BÖYÜK BRİTANIYA

Böyük Britaniya parlamentli monarxiyadır. Ölkədə vahid konstitusiya aktı yoxdur. Yazılmamış konstitusiyası yüz

illər ərzində yaranmış qanunlardan və məhkəmə presedentlərindən ibarətdir.

İngiltərə mətbuatı qədim ənənələrə malikdir. Burada ilk mətbuatın yaranmasının başlangıcını əllə yazılan vərəqələr qoyub. Belə vərəqələrdən biri 16-ci əsrдə çıxan «Nyus» («Yeniliklər») adlı vərəqə idi. Adı çəkilən vərəqədə əsasən İngiltərəyə yan alan ticarət gəmiləri haqqında xəbərlər verilirdi. Dövri mətbuat isə 23 iyun 1588-ci ildə çıxan «İnglis merkuri» («İngilis xəbərləri») qəzetidir. 1640-ci ildə ölkədə inqilab baş verdi və doqquz ildən sonra 1649-cu ildə İngiltərə respublika elan edildi. Bu dövrdə ölkədə bir sıra qəzetlər yarandı. İlk gündəlik qəzet isə 1702-ci ildə çıxan «Deyli kuranti» («Gündəlik saat») oldu.

Böyük Britaniyada ümummilli qəzet olan «Tayms» («Zaman») qəzeti 1785-ci ildən nəşr olunur. Hazırda bu nüfuzlu qəzet ölkənin bütün əyalətlərinə yayılır. Mütəxəssislərin fikrincə 19-cu əsrin sonlarında və 20-ci əsrдə İngiltərədə mətbuat keyfiyyət və kütləviliyinə görə iki yerə bölündürdü. «Tayms»dan sonra keyfiyyətinə görə seçilən qəzetlərdən «Deyli teleqraf» («Gündəlik teleqraf» - 1855), «Faynenş tayms» («Maliyyə vaxtı» - 1888), «Independent» («Müstəqillik») qəzetlərini göstərmək olar. Belə qəzetlərin tirajı çox olmasa da, materialların məzmununa, həm də verdiyi informasiyaların sayına görə seçilirdi.

Hər bir ölkədə olduğu kimi, İngiltərədə də geniş oxucu kütləsi tərəfindən rəğbətlə qarşılanan populyar qəzetlər var. Onların tirajı həmişə o birilərindən çox olur. «San» («Günəş» - 1964), «Mirror» («Ayna» - 1903), «Deyli ekspress» («Gündəlik ekspress» - 1900), «Deyli meyl» («Gündəlik poçt» - 1896) qəzetləri məhz populyarlığına görə (bəzilərinin tirajı 5 milyona yaxındır) başqalarından fərqlənir. On il «Deyli mirror»

(«Gündəlik ayna») qəzeti tabloid mətbuatı içərisində leyboristlərin ruporu olub.

XIX-cu əsrin 70 - 90-cı illərində İngiltərənin imperializm mərhələsinə keçməsi başa çatdı. Və İngiltərə müstəmləkəçi bir dövlət kimi formalaşdı. Ölkə inkişaf etdikcə mətbuat da durmadan inkişaf edirdi. XIX-cu əsrin axırlarında ölkədə müxtəlif istiqamətli bir sıra qəzetlər işıq üzü gördü. Onlardan «Birmingem ivninq meyl» («Birminqem axşam poctu» - 1870), «Katalik Herald» («Katolik xəbərləri» - 1884), «Liverpul eko» («Liverpul eks sədası» - 1879), «Sandi pip» («Bazar gününün adamları» - 1881) və s. qəzetləri nümunə kimi göstərmək olar.

İngiltərədə fəhlə sinfinin yüksəlişi XIX-cu əsrin sonlarında daha da sürətləndi və iyirminci əsrin əvvəllerində fəhlə hərəkatı artıq böyük bir qüvvəyə çevrildi. 1916-cı ildə çıxan «Koll» («Çağırış») qəzeti fəhlələrin keşiyində duran, onu müdafiə edən yeganə qəzet idi. Böyük Britaniyada Kommunist Partiyası yarananda (1920) «Koll» «Kommunist» adı ilə çıxdı və 1923-cü ildə onu «Uorkers uikli» əvəz etdi. Kommunist Partiyası 1921-ci ildə «Kommunist revyu» («Kommunist icmalı») və «Leybor mansli» («Əmək aylığı») jurnallarını nəşr etdi. 1927-ci ildə «Uorkers uikli»nin nəşri dayandırıldı, əvəzinə «Uorkers layf» («Fəhlə həyatı») və «Sandi uoker» qəzetləri çıxdı.

1930-cu il yanvarın 1-də «Deyli uorker» («Gündəlik fəhlə») qəzeti çıxmaya başladı. London zirzəmilərinin birində, elektrik işığı olmayan bir şəraitdə nəşr olunan bu qəzet 1966-ci ilin aprel ayından «Morninq star» («Dan ulduzu») adı ilə çıxırıdı. Qəzet hal-hazırda fəaliyyət göstərir və İngiltərə kommunistlərinin ümumilli qəzetidir.

İkinci dünya müharibəsindən sonra İngiltərənin siyasi və iqtisadi mövqeləri zəiflədi. Bu da onun Amerikadan asılılığını artırıdı. Nəticədə başlanan milli-azadlıq hərəkatı ona gətirib

çıixardı ki, İngiltərə müstəmləkələrinə istiqlaliyyət verməyə məcbur oldu.

1946-ci ildə U.Çörçillin Amerikanın Fulton Universitetindəki «Sülhün əzələləri» adlı məşhur nitqi «soyuq müharibə»nin başlanğıcını qoydu. Əksər qəzetlər SSRİ və digər sosialist ölkələrinə qarşı kəskin yazılar dərc edir, «soyuq müharibə» əhval-ruhiyyəsini qızışdırırıdı. Hətta, 1958-ci ildə jurnallardan biri öz oxucuları arasında «qərbin hərbi gücünü necə effektli təşkil edək ki, soyuq müharibəni 10 il ərzində uda bilək» mövzusunda ən yaxşı məqalə üçün müsabiqə keçirmişdi [87, 208]. 1959-cu ildə isə başqa bir jurnalın keçirdiyi müsabiqə nüvə müharibəsi şəraitində əsgərlərin özlərini necə aparmasına həsr olunmuşdu.

Sovet İttifaqına və sosialist ölkələrinə qarşı düşməncilik toxumu səpən əksər mətbu orqanlar «sovət təhlükəsi» adı altında təbliğatlarını aparırdı.

Hər yerdə olduğu kimi, İngiltərədə də hər bir qəzetiñ öz oxucusu var. Məsələn, İngiltərədə deyirlər ki, «Deyli mirror»u oxumaq üçün 6 dəqiqə vaxt lazımdır. Amerika publisisti T.Metyuz yazır ki, «Mirror» öz səhifələrində kitab, tamaşa, musiqi barədə resenziya çap etmir. Ona görə ki, onun oxucuları kitab oxumur, tamaşa, konsertə getmir. Əksəriyyətinin evində televiziya olduğundan hər gün teleprogram dərc edir və onlar barədə şərh verir. Bu o vaxt idi ki, ölkədə televiziya yenicə yaranmışdı. 1959-cu ildə İngiltərədə nəşr olunan səhər qəzetləri içərisində tirajına görə (4700 min nüsxə) «Deyli mirror» birinci yerdə gedirdi. Təbii ki, bu rəqəm indi dəyişib, oxucuların da dünyagörüşü artıb.

1980-ci il İngiltərə iqtisadiyyatının tənəzzülə uğradığı il kimi də xarakterizə edilir. Bu da təbii olaraq kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətinə təsir etməyə bilməzdi. Konsern və böyük inhisarçı birliliklərə daxil olmayan qəzet

şirkətləri xeyli azalmışdı. Təkcə 20 il ərzində onun sayı 490-dan azalıb, 220-ə çatmışdı.

1980-ci ildə İngiltərədə milli qəzet nəşr edən 7 inhisar vardı: «Tayms nyuspeyperz», «Pirson Lonqmen», «Trafalqar xaus», «Nyus of ze vorld», «Assoşıyted nyuspeyperz», «Mirror nyuspeyperz» və «Teleqraf» [90, 29, 30]. Bundan başqa, Flit-strit iki böyük milli qəzet, gündəlik «Qardian» («Keşikçi») və bazar günü çıxan «Observer» («Müşahidəçi») qəzetlərini də nəşr edir. Mühafizəkarların hakimiyyətə gəlməsi qadınların hüquqlarını məhdudlaşdırıldı. Bu da qadınların mübarizəsini gücləndirdi. 1980-ci ildə Birmenhemdə nəşrə başlayan qadın jurnalı «İnsist» bu mübarizəni müdafiə etmək əvəzinə daha çox başqa mövzularda yazırıldı.

Yeni, XXI əsrin başlanması başqa ölkələrdə olduğu kimi, İngiltərədə də reklama çəkilən xərcləri azaltdı. Bir il ərzində bu rəqəm 300 milyon funt sterlinq oldu. Bu da Amerikadakı 11 sentyabr terror hadisəsi ilə bağlı idi. Qəzet maqnatları reklamdan gələn gəlirin azalması müqabilində işçiləri ixtisara salmağa məcbur oldular. «Triniti Mirror» şirkəti işçilərinin 800 nəfərini ixtisar etdi. Bir il ərzində İngiltərənin reklam şirkətləri 15 faiz işçilərini itirdi.

On çox uduzan nüfuzlu qəzet sayılan «Faynenşl tayms» oldu. Reklamdan gələn gəlirin 40 faiz azalması qəzetiñ tirajına təsir etdi. Artıq, 2001-ci ilin axırında qəzetiñ tirajı 500 mindən 455 minə endi. «Deyli Teleqraf» və «Qardian» qəzetləri isə özlərini iqtisadi çətinliklərdən qoruya bildi. Hər iki qəzet maliyyə əlavələrinin çapı hesabına «Faynenşl tayms»ın oxucularını cəlb edə bildilər [85, 31].

İngiktərədə Mətbuat Şurası 1953-cü ildə yaradılmışdır. İlk dövrlərdə ona bir o qədər də etimat göstərmirdilər. Yalnız 1991-ci ildə mətbuatla əlaqədar şikayətlərə baxmaq üçün yeni komissiya yaradılandan sonra Şuranın nüfuzu artdı.

Komissiyanın əsas məqsədi cəmiyyəti müdafiyyə etməkdir. Komissiya 9 nəfər mətbuat, 6 nəfər isə ictimaiyyət nümayəndələrindən ibarətdir.

Ən mühüm qəzet və jurnallar: «Qardian» («Keşikçi» - 1821), «Deyli meyl» («Gündəlik poçt»-1896), «Deyli teleqraf» («Gündəlik teleqraf»-1855), «Deyli ekspress» («Gündəlik ekspress»-1900), «Deyli mirror» («Gündəlik güzgü»-1903), «Morninq star» («Dan ulduzu»-1930), «Observer» («Müşahidəçi»-1791), «Sandi tayms» («Bazar günü»-1822), «Tayms» («Zaman»-1785), «Faynenşl tayms» («Maliyyə zəmanəsi»-1888).

Ən iri qəzet-nəşriyyat inhisarları. «Assoşieyted nyuspeyperz qrupu» lord Rotermirin qrupudur. Qəzet-nəşriyyat konsernidir. Bir sıra qəzetlər nəşr edir. «Nyus İntənəşnl» ən iri qəzet trestlərindən biridir. ABŞ vətəndaşlığını qəbul edən avstraliyalı qəzet maqnatı Rupert Merdoka məxsusdur. «Tomson ricil nyuspeyperz» İngiltərənin qəzet-jurnal şirkətidir, kanadlı qəzet maqnatı Tomson qrupuna daxildir. «Yunayted nyuspeyperz» qəzet nəşriyyat konsernidir. Maliyyəçi Devid Stivensə məxsusdur.

Radio və televiziya. İngiltərədə ilk radio verilişi 1922-ci ildən başlayır. Lakin Bi-Bi-Si radiosu üzərində ayrıca dayanmaq lazımdır. Bütün dünyada tanınan Bi-Bi-Si 1927-ci ildən fəaliyyətdədir. Onun 30-cu illərdəki fəaliyyəti birdən-birə genişləndi, nüfuzu durmadan artı. 1932-ci ildə dinləyicilərin sayı 5 milyon idisə, artıq 1938-ci ildə Böyük Britaniya əhalisinin 98 faizi ona qulaq asıldı.

Səkkiz il Bi-Bi-Si –nın baş direktoru olmuş Carlz Karrey rəhbərlik etdiyi radio haqqında bunları demişdir: «Dünyada bizim təşkilat kimi təşkilat yoxdur. Biz müstəqillik və humanist demokratiyaya əməl edirik. Başlıca meyarımız düzlükdür» [32, 25].

Uzun illər bütün programları ingilis dilində gedirdi. Sonralar bir çox ölkələrə onların öz dillərində verilişlər verildi. 1938-ci ildə Bi-Bi-Si ərəb və Latin Amerikası ölkələrinə veriliş yayımına başladı. 1940-ci ildə Bi-Bi-Si Avropanın on beş ölkəsinə həftədə 165 saat veriliş verirdi.

Tam müstəqil olan Bi-Bi-Si –nin fəaliyyəti üçün hökumət məsuliyyət daşıyır. Britaniya Radio Verilişləri Korporasiyasının başçısı Müdirlər Şurasının sədridir və baş nazirin tövsiyəsi əsasında kral fərmanı ilə təyin edilir. Bu şuraya ölkənin tanınmış şəxsləri daxildir.

Azərbaycan diniyiciləri Bi-Bi-Si –nin səsini öz doğma dilində 1994-cü il noyabrın 30-dan eşitməyə başladı. Radionun azərbaycanca verilişləri operativliyi və yüksək peşəkarlığı ilə seçilir. Telejurnalist Qulu Məhərrəmovun fikrincə «müəyyən dil, tələffüz və informasiya qüsurlarına baxmayaraq, Londondan Azərbaycan dilində səslənən verilişlərini, sözün əsl mənasında, Bi-Bi-Si-nin «radiojurnalistika məktəbi» adlandırmaq olar» [49, 173].

Bi-Bi-Si-də gedən müsahibələr və reportajların xüsusi yeri var. Müxtəlif sənət adamlarından, siyasetçilərdən alınan müsahibələr həmişə aktuallığı ilə seçilir.

Bi-Bi-Si özü bir neçə radio stansiyalar yaradıb. Onlardan «Redio-1», «Redio-2», «Redio-3» və «Redio-4»-ü göstərmək olar. Bu radiolar yaş baxımından iki nəslə hesablanıb. Birincisi, yeniyetmələrin pop musiqi zövqünə uyğun əsərlər verir, o biriləri isə yaşılı nəslin bağlı qaldığı pop üslubunu efirdə saxlayırdı. Hazırda Bi-Bi-Si dünya ilə 40 dildə, həftədə 740 saat danışır [15, 46].

Birləşmiş Krallığın **teleyayım** tarixi Bi-Bi-Si televiziyanın tarixi ilə bir vaxtda başlayır. Bu tarix 1936-cı il noyabrın 2-dən hesablanır.

1937-ci ildə IV Qeorgin və 1953-cü ildə II Yelizavetanın taxta çıxmasının televiziya ilə yayılması ölkədə televiziyyaya olan marağı xeyli artırdı. Bu da Bi-Bi-Si qarşısında islahat aparmaq problemini qoymuştu. 1964-cü ildə Bi-Bi-Si-2 telekanalı yayımı başladı və artıq 1966-ci ildə Britaniyada ilk rəngli kanala çevrildi. Ay-Ti-Vi (kommersiya televiziyası) isə 3 ildən sonra rəngli verilişlərə keçdi.

Ölkədə televiziya sürətlə inkişaf edir, kabel televiziyanın yaranması (1970) peyk vasitəsi ilə tutulan kanalların sayının artmasına xidmət edir. Kanalların sayı artlığında tamaşaçıların da sayı günü-gündən çoxalır.

Mətbuat aləmində olduğu kimi, 2001-ci ildə televiziyada da reklam məsələsi problemə çevrilmişdi. Reklamin azalması ən çox kommersiya televiziyasına təsir edirdi. Bir ildə dördüncü kanalda reklam 3,9 faiz, beşinci kanalda isə 6,2 faiz azalmışdı. Ay-Ti-Vi-də isə bu rəqəm 10 faizə bərabər idi.

Reklam bazarındaki böhran narahatçılıq doğurmaya bilməzdi. «Qranada»nın sədri Çarlz Allen baş nazir Toni Bleyrə bu narahatlıq barədə xəbərdarlıq etdi. O deyirdi ki, belə getsə Britaniya telesirkətləri xarici maqnatların əlinə keçəcək.

Bi-Bi-Si -nin xəbərləri əsasən doğru və düzgün informasiyaya söykənir. Elə buna görə də dünyanın hər yerində dinləyicilərin sayı durmadan artır.

Agentliklər. Röyter – Əsası 1851-ci ildə qoyulmuşdur. Paul Yulius Röyterin adını daşıyır. Londonda yerləşir. Agentlik Böyük Britaniyada və dünyanın 200-ə yaxın ölkəsində 10 mindən çox qəzet, informasiya agentliklərini, televiziya və radio stansiyalarını, səfirlilikləri xarici informasiya ilə təmin edir.

Press-Assosieyşn – PA. Əsası 1868-ci ildə qoyulmuşdur. Londonda yerləşir. Daxili informasiya toplamaq və yaymaqla

ixtisaslaşdır.

Eksçeync Teleqraf – Ekstel. Əsası 1872-ci ildə qoyulmuşdur. Londonda yerləşir. Əsasən iqtisadi, maliyyə və statistika xarakterli xəbərlər yayır.

FRANSA

Qərbi Avropada yerləşən Fransa respublikadır. Konstitusiyası 1958-ci ildən qüvvədədir. Qanunvericilik hakimiyyəti iki palatadan (Milli Məclis və Senat) ibarətdir. İcra hakimiyyəti prezidentə və Nazirlər Şurasına məxsusdur.

Fransa qədim ənənələrə malik olan ölkədir. Dünya sivilizasiyasının inkişafında Fransanın rolü böyükdür.

Fransada mətbuatın üç əsrənən çox tarixi var. 1631-ci ildə nəşr olunan həftəlik «Qazett» az vaxtda oxucuların diqqətini cəlb etdi. Aradan təxminən əsr yarımla keçəndən sonra 1777-ci ildə ölkədə ilk gündəlik «Journal de Paris» adında qəzet çıxmaya başladı. Büyük Fransız inqlabı (1789-1799) dövründə siyasi və inqilabi-demokratik mətbuat yarandı. İngilab ərəfəsində 27 qəzet çıxırdı, artıq 1790-ci ildə 350 qəzet nəşr olundu. 1789-cu il inqlabı «İnsanın və vətəndaşların hüquqları haqqında bəyannamə» qəbul etdi. On yeddi maddədən ibarət olan bəyannamə təkcə Fransa vətəndaşlarına şamil edilmirdi, bütün bəşəriyyətə aid idi. Bəyannamədə qeyd olunan «insanlar azad və bərabər hüquqlarla doğulur və yaşayırlar» şüarı az bir vaxtda bütün dünyaya yayıldı.

İlk dəfə proletariatın müstəqil siyasi qüvvə kimi çıxış etdiyi 1848-ci il burjua inqilabının (fevral-may) hazırlanmasında mətbuat böyük rol oynadı. Fransa ümumiyyətlə inqilablar ölkəsidir. 1871-ci il martın 18-də dünyada birinci proletar inqlabı günü oldu. Parisdə ilk dəfə olaraq burjua hakimiyyəti devrildi. Paris kommunası yeni tipli dövlət idi.

Cəmi 72 gün yaşayan Paris kommunası 90-a yaxın mətbuat orqanı nəşr edə bildi. Lakin bunların əksəriyyətinin bir neçə nömrəsi çıxmışdı. Yalnız 7 qəzet axırı kimi fəaliyyət göstərmişdir. Kommuna vaxtı çıxan qəzətlərdən «Kri dyu pepl», «Ami dyu pepl», «Tribun dyu pepl» qəzətlərini göstərmək olar. Adı çəkilən qəzətlər kommunanı müdafiə edirdi.

İnqilab vaxtı kommunaların rəsmi orqanı yox idi. Yalnız «Jurnal offisel» qəzeti əvvəl Milli Qvardiya Mərkəzi Komitəsinin, sonra isə kommunanın rəsmi orqanına çevrilir. Martin 19-dan mayın 24-dək qəzətin 67 nömrəsi çıxb [77, 55]. Qəzətin az (3500 nüsxə) satılması komunaları narahat edirdi. Onlar çalışırdılar ki, qəzeti populyarlaşdırınsınlar. İlk növbədə «Jurnal offisel»in qiymətinə əl gəzdirdilər. Belə ki, qəzətin qiymətini 15 santimdən 5 santimə endirdilər. Bu da qəzətin çox satılmasına şərait yaratdı. Yalnız bundan sonra sadə xalq kommunanın dekret və rəsmi sənədləri ilə tanış ola bildilər. «Jurnal offisel»in müxtəlif vaxtlarda redaktoru Berbere, Lebo, Lonqe və Vezinye olmuşdur.

Fransada kütləvi informasiya vasitələrinə aid ilk qanun 1881-ci ildə qəbul olunmuşdur. Bu qanun fikir azadlığının ilk kodeksi idi. Və onun əsas ruhu sonralar da KİV-lə bağlı verilən bütün qanunlarda öz əksini tapmışdır.

1870-1914-cü illər Fransa kapitalist mətbuatının inkişafı ilə xarakterizə olunur. Bu dövrdə Fransa mətbuatı həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətə yaxşılaşmağa doğru nailiyyətlər əldə etdi. Təkcə bu faktı göstərmək kifayətdir ki, 1870-1880-ci illər ərzində dövri nəşrlərin sayı 900-dən 2500-ə qədər artdı.

1904-cü il aprelin 18-də «Humanite» («Bəşəriyyət») qəzeti nəşrə başladı. Qəzətin yaradıcısı Jan Jores idi (Jores Fransa sosialist hərəkatının tanınmış nümayəndələrindən idi). Qəzet 1911-ci ilə kimi Joresin pulu ilə nəşr edilirdi. Sonralar Sosialist Partiyası qəzətin xərcini öz üzərinə götürür.

«Humanite» Fransa Kommunist Partiyası yaranandan (29 dekabr 1920) sonra rəsmi olaraq partiyanın orqanına çevrilir. «Humanite»nin sadə adamlar arasında nüfuzu çox böyük idi. Redaksiyaya daxil olan onlarca oxucu məktubları da bunu təsdiqləyir. Fəhlələrdən biri redaksiyaya göndərdiyi məktubunda yazır: «Humanite»yə abunə yazılında böyük qurban vermiş oluram. Belə ki, bir ilin 6 ayını işsiz qalmışam. Ailəm 5 nəfərdən ibarətdir: mən, arvadım və 3 oğlum. Ayda 14 frank alıram. Günsə 50 sant düşür. Bununla mən heç vaxt «Humanite»dən ayrılmamışam. Ona görə ki, o mənim çox xoşuma gəlir. Mən bu qəzeti alacağam. Bu mənim kasib büdcəm üçün böyük xərc olsa da xoşdur».

Faşist işgali dövründə «Hümanite» qadağan edilir. Onun ilk gizli nömrəsi 1939-cu il oktyabr ayının 26-da çıxır. 5 il ərzində qəzeti 317 sayı gizli olaraq nəşr edilib, tirajı da 120-200 min nüsxə olmaqla [81, 45]. Qəzeti axırınca gizli sayı 1944-cü il avqustun 18-də çıxıb. 1944-cü il avqustun 21-də Paris faşistlərdən azad olunduqdan bir gün sonra, avqustun 22-də «Humanite» açıq çıxdı. Yeri gəlmışkən, qeyd edək ki, müharibə illərində faşistlər qəzeti 12 redaktorunu güllələmişlər. Sonrakı illərdə də qəzet kəskin çıxışlarına görə ya cərimə olunub, ya da məhkəməyə verilib. Beş il ərzində (1955-1960) 231 dəfə məhkəməyə verilən «Humanite» 160 min frank cərimə olunub [81, 47].

70-ci illər Fransa jurnalistikası tarixində yadda qalan illər hesab olunur. Bu illərdə ilk dəfə əyalət qəzetləri ölkənin ən populyar qəzetləri sırasına daxil olmuşdur. 1976-ci ildə «Uest Frans» («Qərbi Fransa») qəzeti 708 min tirajla birinci yerdə çıxmışdır. 1980-ci ildə ölkənin 10 populyar qəzetlərindən 6-sı əyalət qəzeti idi.

2001-ci ilin 11 sentyabr terror aktı Fransa mediasına da mənfi təsir göstərdi. Ölkənin milli mətbuatı həmin ildə iqtisadi

çətinliklə üzləşdi. Sekodin institutunun məlumatına görə, 2001-ci ilin altı ayı ərzində qəzeilərə verilən reklamların azalması «Fiqaro» kimi populyar bir qəzeti çıxılmaz vəziyyətə saldı. Kommunistlərin «Humanite» qəzeti də əziyyət çəkənlərdən oldu. Hər iki qəzetenin əməkdaşları arasında ixtisar aparıldı. «Krua» və «Telerama» qəzetlərinin sifarişi ilə fransızlar arasında KİV-ə olan münasibəti öyrənmək üçün sorğu keçirildi. Məlum oldu ki, bir il ərzində (dekabr 2000-dekabr 2001) hər iki qəzetenin oxucularının 66 faizi başqa qəzetləri oxumağa üstünlük verib [104, 37]. Başqa bir sorğu əhalinin jurnalistlərə olan münasibətini öyrənib. Respondentlərin 55 faizi jurnalistlərin hakimiyyətdən, 54 faizi isə puldan asılı olduqlarını qeyd ediblər. Bir məsələni də qeyd etmək yerinə düşər. Qəzet bazarındaki iqtisadi böhran vaxtı redaksiya əməkdaşları çalışırdı ki, yeni forma və metodlardan, texnikanın yeniliklərindən istifadə etməklə qəzetləri vəziyyətdən çıxarsınlar. Məsələn, «Mond» qəzetenin 1995-ci il 9 yanvar ayında bu yeniləşmə açıq-aşkar hiss olundu. Qəzet əvvəlki illərdən seçilirdi. Oxuları ələ almaq üçün «Mond» analitik informasiyalara geniş yer verdi və onları 7 bölməyə ayırdı («Beynəlxalq», «Fransa», «Cəmiyyət», «Müəssisə», «Bu gün», «Üfüqlər», «Mədəniyyət»). Rəhbərlik həm də qəzetenin Parisdə satışını da bir saat qabağa çəkdi. Bütün bunlar «Mond» oxularının diqqətini cəlb etdi.

Hazırda Fransada 15 mindən çox dövri mətbuat fəaliyyət göstərir.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Jurnal dü dimanş» («Bazar günü qəzeti» - 1945-ci ildən çıxır), «Liberasyon» («Azadlıq» - 1973), «Mond» («Dünya» - 1944), «Fiqaro» («Fiqaro» - 1826), «Eko» («Əks-səda» - 1908), «Humanite» («Bəşəriyyət» - 1904), «Ekspress» («Ekspress» - 1953), «Pari Matç» («Paris matçı» - 1949).

Ən iri qəzet-nəşriyyat inhisarları. Ersanın qrupu ən iri qəzet-nəşriyyat qrupudur. Əsası 1950-ci ildə Rober Ersan tərəfindən qoyulub. Bir çox qəzətlər Ersana məxsusdur. Məsələn, təkcə Parisdə çıxan «Fiqaro», «Frans-suar», «Parizeyn libere» qəzətlərini göstərmək kifayətdir. Ersan həmçinin 6 nəşriyyat şirkətinin sahibidir. Həmin şirkətlər paytaxtda və əyalətlərdə xeyli qəzet və jurnal buraxır.

Radio və televiziya: Fransada uzun müddət dövlət radio və televiziyanı öz monopoliyasında saxlamışdır. Buna görə kommersiya radio və televiziyanın yaranması ləngimişdir. Lakin buna baxmayaraq radio və televiziya inkişaf edə bilmışdır. Ölkədə televiziyanın ilk sınaq verilişi 1931-ci ildə oldu. 1933-cü ildə isə studiya yarandı. 1935-ci ildə Fransanın simvolu olan Eyfel qülləsində quraşdırılan antenna müntəzəm verilişlərin yayılmasına şərait yaratdı. Radioyayım maliyyə şirkəti (SOFIRAD) 1942-ci ildə yaradılmışdır. Bu şirkət «Monte-Carlo» və «Sud-Radio» radiostansiyalarına nəzarət edir. Radioyayım maliyyə şirkəti həmçinin Avropa-1 radiostansiyasının kapitalının üçdə birinə malik olmaqla onun işinə nəzarət edir. Özəl radiolara reklam yerləşdirməyə yalnız 1984-cü ildən icazə verilir.

İkinci dünya müharibəsi illərində Fransa televiziya verilişlərini dayandırmalı olur. Fransada radio və televiziya yayımıları sahəsində əsas qanunlar müharibədən sonrakı illərə təsadüf edir. Əvvəller yaradılmış Milli radio yayım xidməti yenidən qurularaq Fransa radio və televiziya yayımına (RTF) çevrilmişdir. 1964-cü ildə isə onun statusu dəyişdirilərək Fransa Radio və Televiziya Yayımlar İdarəsinə (ORTF) çevrildi. ORTF-in təmsilçiləri siyasi və ictimai xadimlərdən ibarətdir. 1968-ci ildə ORTF-ə icazə verildi ki, büdcəsinin 25 faizini reklamın hesabına ödəsin. Əvvəl onun nizamnaməsində belə bir razılıq yox idi.

Fransada II program 1964-cü ildə, III program 1972-ci ildə, IV program isə 1972-ci ildə fəaliyyətə başlayıb. Rəngli televiziya isə 1967-ci ildə efirə çıxıb. Vaxtilə Fransada dövlətə məxsus 5 kanal mövcud idi. İndi dövlət kanallarının sayı 2-dir: «Anten-2» və «Fransa-3». Fransanın TF-1 dövlət televiziya şirkəti 30 sentyabr 1986-cı il tarixli qanunla özəlləşdirilmişdi. Ölkə əhalisinin 43,1 faizi TF-1 kanalına, 32,3 faizi «Anten-2», 10,6 faizi isə «Fransa-3» kanallarına baxır.

Hazırda Fransada radio və televiziya programlarının istehsalı üzrə 5 milli şirkət fəaliyyət göstərir:

1. radio programlarının yaradılması və yayımılanması ilə məşğul olan milli şirkət («Radio-France»);
2. teleprogramların istehsalı ilə məşğul olan milli şirkət (Antenner);
3. teleprogramların istehsalı ilə məşğul olan digər milli şirkət (FR-3);
4. dənizarxası departamentlər və ərazilər üçün nəzərdə tutulan televiziya və radio programlarının istehsalı ilə məşğul olan milli şirkət (RFO);
5. xariçdə yaşayan vətəndaşlar üçün nəzərdə tutulan programların istehsalı ilə məşğul olan milli şirkət (RF-1).

Göstərilən şirkətlərin bütün kapitalı dövlətə məxsusdur. Şirkətlərin prezidentləri audiovizual informasiya vasitələri Ali Şurası tərəfindən təyin olunurlar [16, 137, 138].

Fransada kabel və peyk televiziyaları da inkişaf edib. 1988 və 1990-ci illərdə buraxılmış TDF1 və TDF2 birbaşa teleyayım peykləri televiziya verilişlərinin fərdi parabolik antenna və dekoderlər vasitəsi ilə bir başa qəbul olunmasını təmin edir. Fransada audiovizual informasiya vasitələrinin fəaliyyətinə xüsusi nəzarət edilir. Bu bizim başa düşdürüümüzən cenzura deyil. Sadəcə olaraq qanunların pozulmasına görə

ciddi cəzalar tətbiq edilir. Qanunu pozanlar 6 mindən 500 min franka qədər cərimə olunurlar.

Agentlik. «Frans Press» Agentliyi – AFP dünyanın ən iri informasiya agentliklərindən biridir. Əsası 1835-ci ildə Havas tərəfindən qoyulmuş və onun şərəfinə Havas agentliyi adlanmışdır. 1944-cü ildən «Frans-Press» agentliyi adlanır. Kommersiya tipli müəssisədir. Gün ərzində 600 minə yaxın sözdən ibarət 7 dildə – fransız, ingilis, ispan, alman, portuqal, ərəb və rus dillərində informasiya verir.

«Frans-Press» agentliyinin dünyanın 5 qitəsində işləyən 2000 əməkdaşı, o cümlədən 1200 nəfər jurnalist, 2000 nəfər fotoqraf və ştatdankənar müxbiri vardır [59, 16].

ALMANİYA

Almaniya Federativ Respublikası Avropada ən böyük dövlətdir. Ölkənin başında 5 il müddətinə seçilən prezident durur. Qanunvericilik orqanı olan parlament 2 palatadan ibarətdir. Hökumət başçısı kansler bundestaq tərəfindən seçilir.

Almaniya İohan Qutenberqin ixtira etdiyi (1450) çap maşınının vətənidir. Aradan əsr yarım keçəndən sonra 1609-cu ildə Strasburqdə ilk alman həftəlik «Relyasion» («Məlumatlar») və «Avizo» («Elanlar») qəzetləri, 1661-ci ildə isə gündəlik «Lyayapsiqr saytunq» («Leypsiq qəzeti») qəzeti çıxdı. Almaniyada ilk jurnal 1685-ci ildə nəşrə başlayan «Monabarauç»dur. 1689-cu ilə kimi nəşr olunan bu jurnal bir sıra başqa jurnalların yaranmasına təkan verdi.

Almaniya həmçinin K.Marks və F.Engelsin siyasi baxışlarının formallaşdığı ölkədir. Onlar jurnalistikə sahəsində də Almaniyada ilk addımlarını atmış və bir sıra yaddaqlanan məqalələr yazmışlar. «Reyn qəzeti» və «Yeni Reyn qəzeti» K.Marks və F.Engelsin jurnalistik fəaliyyətində mühüm rol

oynayıb. K.Marks jurnalistika sahəsində ilk çıxışı olan «Prus-siyanın ən yeni senzura təlimatı haqqında qeydlər» məqaləsi ilə siyasi fəaliyyətə başlayıb. Lakin senzura məqalənin çapına icazə vermir. Bu onu ruhdan salmır, əksinə tale onu «Reyn qəzeti»nə gətirir. Qəzet onun rəhbərliyi altında daha çox inqilabi demokratik xarakter alır. Mətbuat azadlığından danışan K.Marks «Yeni Reyn qəzeti»nin 1848-ci il 19 iyul tarixli nömrəsində «Mətbuat haqqında Prussiya qanun layihəsi» adlı məqaləsində, mətbuat üzərində hökumət məmurlarının, polisin nəzarətini mətbuat azadlığı üçün ən ağır tədbir hesab edirdi. «Reyn» qəzetinin gənc redaktoru yazdı: «Kim azadlıq görmüşsə, onun uğrunda o yalnız nizələrlə deyil, baltalarla da vuruşmağı məsləhət görərdi». O, bununla qeyd edirdi ki, xalq kütlələrinin mübarizəsi olmadan azadlıq əldə edilə bilməz. K.Marks və F.Engels mətbuatata hücum edənlərin qarşısından qaçan jurnalistləri də tənqid edirdilər. Sızıldayan, başqasının qarşısında alçalan, bir şey olmamış aradan çıxmaga çəhd göstərən jurnalistlərə qarşı K.Marks və F.Engels barışmaz mövqe tuturdular. Onlar öyrədirdilər ki, zərbəyə zərbə ilə, ikiqat, üçqat zərbə ilə cavab vermək lazımdır [89, 356, 357].

Rusiyadakı Oktyabr çevrilişi Almaniyaya da təsir etdi. Bir sıra qəzetlər yarandı. Onlardan biri də Spartak İttifaqının orqanı olan «Röte fane» («Qırmızı bayraq») qəzeti idi. Almaniya Kommunist partiyası yarananda (1918) qəzet rəsmi olaraq onun orqanına çevrilir. Ölkədə 1932-ci ildə 4703 gündəlik və həftəlik qəzetlər nəşr edilirdi ki, onların da əksəriyyəti partiya qəzetləri idi.

1933-cü ildə Hitlerin hakimiyyətə gəlişi Almaniyada KİV sahəsində dəyişikliklərə səbəb oldu. Bir sıra qəzetlər bağlandı. Nəşr olunanlarsa yalnız Hitler hakimiyyətinə qulluq edirdi.

İkinci dünya müharibəsində Almaniya məğlub oldu. Ölkə dörd işgal zonasına - Sovet, ABŞ, İngiltərə və Fransa işgal zonalarına bölündü. Beləliklə, milli əlamətə görə deyil, sinfi əlamətə görə parçalanan Almaniya ərazisinin Sovet işgal zonasında Almaniya Demokratik Respublikası (ADR), ABŞ, İngiltərə və Fransa işgal zonasında Almaniya Federativ Respublikası (AFR) yarandı. Belə bir bölgü mətbuatın sonrakı inkişafına da təsir etdi. Sovet işgal zonasında nəşr olunan mətbuat, digər üç ölkənin işgal zonasındaki mətbuatdan məzmununa, apardığı siyasetə görə seçilirdi. Məsələn, 1946-ci ildən nəşrə başlayan «Nöyes Döycəland» («Yeni Almaniya»), «Der morqen» («Səhər») qəzetləri Şərqi Almaniyada həyata keçirilən bütün tədbirləri təbliğ edirdi, Qərbi Almaniyadan mətbuat kralı Aksel Springerin nəşr etdiyi «Bild saytunq», «Di velt» və s. qəzetlər ADR-ə qarşı kəskin yazılarla çıxış edirdi.

Sosialist quruluşunun qatı düşməni olan Aksel Springer ADR-in yaranması ilə heç cürə barışa bilmirdi. Bir dəfə o, Kennedy hökumətinin məlumat agentliyinin rəhbəri, publisist Edvard Merrou ilə görüşündə ondan ADR-ə qarşı mübarizə aparmaq üçün hərbi aksiya tələb edir. Bu təklifi soyuqqanlıqla qarışlayan Edvarda Springer deyir ki, əgər Birləşmiş Ştatlar lazımı tədbir görməsə, onda o, bütün varını və əlində olan mətbuatı Qərbi Almaniyada milli əhval ruhiyyənin qızışdırılmasına sərf edəcək. Dediyinin üstündə duran A. Springer 1962-ci ildə onun Qərbi Berlində yerləşən nəşriyyatının ərazisindən Şərqi Berlinə tunel qazmağa şəxsən icazə verir.

AFR-də böyük nüfuz sahibi, ən iri qəzet-nəşriyyat konserninin rəhbəri Aksel Springer 1968-ci ildə ölkədə və Qərbi Berlində nəşr olunan qəzetlərin tirajının 39,2 faizinə nəzarət edirdi. Elə bu fakt özlüyündə çox şeyi deyir. Həmin ildə o, 7 qəzet və 8 jurnal nəşr edirdi. On çox tirajla nəşr olunan qəzet

«Bild-saytunq» (4.500.000), jurnal isə «Xyor su» (4.180.000) həftəliyi idi [91, 48].

Uzun illər Almanıyanın kütləvi informasiya vasitələri iki müxtəlif istiqamətdə fəaliyyət göstərirdi. Biri kapitalizmin, o biri isə sosializmin qayda-qanunları çərçivəsində öz işlərini qururdu.

SSRİ-də «yenidənqurma» start götürməmişdən əvvəl Qərb, xüsusilə də AFR mətbuatı sosializm cəbhəsi əleyhinə yazılar verir, verilişlər təşkil edir, uydurulmuş kommunizmin iflasına çalışırırdı. M.Qorbaçovun SSRİ-də hakimiyyətə gəlməsi və onun başladığı «yenidənqurma» bu iflası tezləşdirdi və 1990-cı ildə Almanıyanın birləşməsinə gətirib çıxardı. 41 il müxtəlif siyasi quruluşun təsiri altında yaşamış almanların birləşdikdən sonra siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni görüşləri, hətta yaşayış tərzləri müxtəlif idi. Bu müxtəliflik özünü qəzet bazarında da biruza verirdi. Təkcə elə 1994-cü ilin əvvəllərində ölkənin 1601 mətbü orqanı 25 milyon tirajla çıxdı. Özlüyündə bu rəqəm heç də az yox, əhalinin sayını nəzərə alsaq çox idi.

Hər bir ölkənin bütün dunyada tanınan bir-iki qəzet və jurnalı olur. Almanıyanın da bütün dünyada tanınan həftəlik illüstrativ jurnalı «Şpigel» («Güzgü»)dır. Hamburqda nəşr olunan jurnalın ölkə daxilində 10, xaricində isə 19 müxbir məntəqəsi var. Hazırda burada işləyənlərin sayı 760 nəfərdir. Jurnalın tiraji 1 milyondan bir qədər artıqdır. Bir səhifəsinin reklam qiyməti 67 min markadır. «Şpigel»in oxucularının 60 faizi kişilərdir.

Almaniyada jurnalistlər öz müstəqilliklərini qorumaq üçün bir sıra səmərəli addımlar atıblar. Məsələn, Almanıyanın bir çox «liberal» nəşrlərində ştatda işləyən jurnalistlər baş redaktorun seçilməsində həlledici səslə iştirak edirlər. Onlar

həmçinin redaksiyanın siyasetinin müəyyənləşdirən tədbirlərdə də kənarda qalmırlar, söz sahibidirlər.

2000-ci ilin məlumatına görə ölkədə 389 gündəlik qəzet 28,5 milyon tirajla, 25 həftəlik qəzet isə 2 milyon tirajla çıxıb. Həmin ilin KİV-in xarici ölkələrin həyatına həsr olunmuş materialları ən çox Rusiya və ABŞ-da prezident seçimlərinə, Yuqoslaviyadakı böhrana və Yaxın Şərqi konfliktinə həsr olunub [74, 64].

Almaniya əhalisinin 33 faizi internetdən istifadə edir. Bu da ABŞ, Finlandiya və İsviçrədən sonra ən yaxşı göstəriçidir. Almaniyada 1956-ci ildə yaradılmış Mətbuat Şurası etika qaydalarının pozulması ilə bağlı ayrı-ayrı şəxslərin mətbuata qarşı şikayətlərinə baxır. Təkçə 1991-ci ildə Şuraya 400 belə şikayət daxil olmuşdur. Onların böyük əksəriyyəti araşdırılaraq həll edilmişdir. Şura çavabdeh qəzetləri məcbur edir ki, onlar barəsində çıxarılan qərarları dərc etsinlər.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Abendsaytunq» («Axşam qəzeti» - 1948), «Algemayne saytunq» («Ümumi qəzeti» - 1850), «Bild» («İllüstrasiyalı qəzeti» - 1952), «Bild an Zontaq» («İllüstrasiyalı bazar günü qəzeti» - 1956), «Velt» («Dünya» - 1946), «Vestdöye saytunq» («Qərbi Almaniya qəzeti» - 1972), «Spiegel» («Güzgü» - 1948), «Nöye Revyu» («Yeni icmal» - 1946) və s.

Ən iri qəzet-nəşriyyat inhisarları. «Aksel – Springer – Ferlaq» qəzet – nəşriyyat konsernidir. Əsası 1947-ci ildə Hamburqda Aksel Sezar Springer tərəfindən qoyulub. Ölkədəki bütün gündəlik və həftəlik qəzetlərin ümumi tirajının yarısından çoxu Springer konsernin payına düşür. «Qruner und Jahr» qəzet-jurnal nəşriyyatıdır. Springerin konsernidən sonra ikinci yeri tutur. Əsası 1965-ci ildə Hamburqda qoyulub.

Radio və televiziya. Hələ 1915-ci ildə hərbi rəqibləri tərəfindən mühasirəyə salınıb xarici aləmdən təcrid olunan Almaniya xüsusi informasiyalar hazırlayaraq efirə verirdi. Morze əlisbası ilə yayılan bu «xəbər»lər neytral və düşmən ölkələrə müəyyən ideoloji təsir göstərmək, xaricdə çalışan alman agentlərinə şifrələnmiş təlimatlar vermək məqsədi güdürdü [15, 171]. Ölkədə mükəmməl radio-texnika sənayesi isə 1918-ci ildə yaradılmışdır ki, bu da hərbi sifarişlərin yerinə yetirilməsinə xidmət edirdi. Artıq keçən əsrin 20-ci illərində 9 radioyayım şirkəti vardı. Almaniyada ilk radioverilişləri 1923-cü il oktyabrın 29-da Berlində başlanıb. Bu veriliş əvvəllər bir saat çəkirdi. Az sonra ölkənin digər əyalətlərində də radio mərkəzləri yaranır. 1926-ci ildə radio dinləyicilərinin sayı 1 milyona çatır. Ölkənin şərqində və qərbində 1946-1949-cu illərdə xüsusi nəzarət altında olan radio verilişləri yayılırdı. İlk radioşirkətlər 1948-ci ildə Britaniya işğal zonasında yaradılıb. 1950-ci ildə AFR-də «İctimai – Hüquqi Yayım Təşkilatlarının İşbirliyi» (ARD) qurumu yaradıldı. Hazırda AFR-də əsas yayım təşkilatları bunlardır: «Alman Dalğası» radiosu, «Almaniya radiosu», ARD (birinci kanal), ZDF (ikinci kanal), üçüncü program. Əsas özəl radiolardan Radio FFN, RSN, «Antenne Bayern», «Radio Namburq» və s. göstərmək olar.

Radio inkişaf etdikcə **televiziya** da inkişaf edirdi. 1935-ci ildə televiziyaya kütləvi baxış üçün Berlində məntəqə açılmışdı. Bir il sonra, 1936-ci ilin yanvarından gündə 2 saat müntəzəm verilişlər verilirdi. Bu da 8 il davam etmişdir. Almanyanın ikinci dünya müharibəsindəki məğlubiyyətindən sonra televiziya da radio kimi həm Qərb, həm də Şərqi işğal zonalarında müstəqil inkişaf yoluna çıxdı. 1961-ci ildən fəaliyyət göstərən «İkinci Alman televiziyasının» (ZDF) yaradılmasında təşəbbüsü o vaxtki kansler Konrad Adenauer

olub. 1982-ci ildə Almaniyada kommersiya televiziyasına icazə verilir. Televiziyaların inkişafı tamaşaçı auditoriyasının çoxalmasına götərib çıxardı. Belə ki, 1987-ci ildə Qərbi Almaniya televiziya tamaşaçısı hər gün 139 dəqiqə ekran karşısındada olurdusa, həmin ildə ADR tamaşaçısı 130 dəqiqə, 1997-ci ildə isə Birleşmiş Almaniya tamaşaçısı 180 dəqiqə ekranla temasda olurdu. Almaniyada həmçinin SAT-1, RTL, RTL-2, VOX, N-TV, VIVA, TELE-5, PRO-7 özəl telekanallar fəaliyyət göstərir.

Agentliklər. Döyçer Depəşendinst – DDP informasiya agentliyidir. Əsası 1971-ci ildə qoyulub. Döyçe Presse – Agentur – DPA 1949-cu ildə yaradılıb. Algemayher Döyçer Naxrixtendins – ADH informasiya agentliyi isə 1946-ci ildən fəaliyyət göstərir. Ümumiyyətlə, ölkədə 500-dən çox informasiya agentliyi var.

İTALİYA

Dünyanın ən qədim ölkəsi olan İtaliya respublikadır. Konstitusiyası 1948-ci ildən qüvvədədir. Dövlətin başçısı prezidentdir və yeddi ildən bir seçilir. Parlament 2 palatadan ibarətdir.

İtaliya jurnalistikasının tarixi çox qədimdir. Ölkədə ilk çap qəzetinin yaranması XVII əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. 1616-ci ildə nəşr olunan «Roma akademiyasının aktları» adlı qəzeti misal göstərmək olar. Bu dövrdə fəaliyyət göstərən qəzet və jurnallar əsasən xarici xəbərlərə geniş yer verirdi. Universal, yəni hər şeydən, hər yerdən informasiya verən qəzet və jurnallar XVIII əsrin axılarında çıxmaya başlayıb. «Koffe» belə jurnallardan biri idi.

XVIII əsrin sonlarında ölkənin birləşdirilməsi uğrunda hərəkat genişlənirdi. İtaliya yalnız 1870-ci ildə bir dövlət kimi

formalaşıb. Buna qədər 9 dövlətə parçalanmışdı və 1946-ci ilə kimi monarxiya idi. Həmin ildə keçirilmiş rəy sorğusuna əsasən ölkə respublika elan olundu.

İtaliya vahid bir dövlət kimi formalaşdıqdan sonra mətbuat da inkişaf yoluna çıxdı. Bir sıra qəzetlər yarandı. 1876-ci ildə «Korryere della sera» («Axşam xəbərləri»), 1878-ci ildə «Messadjero» («Xəbərlər») qəzetləri işiq üzü gördü. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, o vaxtlar Avropada fransız və ingilislərin mətbuat sahəsindəki təcrübəsindən bəhrələnirdilər. Lakin buna baxmayaraq, İtaliya mətbuatı hələ də geridə qalırdı. Ən çox tirajı olan qəzet vur-tut 120 min nüsxəni keçmirdi. Fransa və İngiltərədə isə qəzetlərin tirajı milyona yaxınlaşırırdı.

Birinci dünya müharibəsi İtaliyanın iqtisadiyyatına çox ağır təsir etdi. Müharibə illərində fəhlələrin vəziyyəti pişəsdi. Müharibə əleyhinə ən çox «Avanti» («İrəli») qəzeti materiallar dərc edirdi. Bu qəzet 1872-ci ildə yaradılmış sosialist partiyasının orqanı idi. Qəzeti 1912-1914-cü illərdə redaktoru Mussolini olmuşdur*.

1919-cu il mayın 1-dən nəşrə başlayan «Ordino nuovo» («Yeni qayda») qəzeti İtaliya Kommunist Partiyasının (21 yanvar 1921) orqanına çevrilir. Qəzetə Antonio Gramsci və Palmiro Tolyatti rəhbərlik edirdi [102, 5]. Qəzeti 1919-cu ildə 31, 1920-ci ildə isə 23 nömrəsi çıxıb.

1922-ci ildə İtaliyada faşistlər hakimiyət başına gəldi. Mussolininin faşist diktaturası ölkədə terror rejimi yaratdı. Onlar ilk növbədə kommunist mətbuatını qadağan etdilər. Çünkü kommunist partiyası və onun nəşr etdiyi mətbu orqanlar faşist quruluşunu devirmək üçün ölkədə təbliğat

* 1915-ci ildə Mussolinini sosialist partiyasından xaric edirlər. Bundan sonra o, Nasional Sosialist Partiyasını yaradır və 1919-cu ildə «Avanti» qəzetiinin redaksiyasını dağıdır.

aparırdı. Belə çətin bir şəraitdə kommunistlər 1924-cü ilin fevral ayına kimi açıq mətbuat orqanı buraxa bilmirlər. Yalnız 1924-cü il fevralın 12-də «Unita» («Birlik») adlı qəzet nəşr edə bilirlər. İlk vaxtlar qəzeti başlığı altında «Fəhlə və kəndlilərin gündəlik qəzeti» sözləri yazılırdı. 12 avqust 1924-cü ildən həmin söz «kommunist partiyasının orqanı» sözləri ilə əvəz olundu. Hazırda «Unita» KP-nin orqanı kimi çıxır.

1945-ci ilin aprel ayında İtaliyada başlanan üşyan ölkəyə azadlıq gətirdi. İkinci dünya müharibəsindən sonra İtaliya inkişaf etmiş sənaye ölkəsinə çevrildi. Sənayenin inkişafı mətbuatın inkişafına şərait yaratdı. Yeni yaranan qəzetlər - «Mondo» («Dünya» - 1949), «Mondo operayo» («Fəhlə aləmi» - 1948), «Odji» («Bu gün» - 1945), «Lavaro Italiano» («İtaliya əməyi» - 1949) və sairləri İtaliyanın gerçek perspektivi barədə materiallar dərc edir, ölkə konstitusiyasının qəbul olunmasına çalışır. Qərbin digər ölkələrindən nümunə götürən İtaliya dövləti kütłəvi informasiya vasitələrinə maliyyə yardımı edir, bəzi xidmətlərdən güzəştli istifadəyə şərait yaradır. Mətbuata bu qayğı az-çox onun inkişafına təsir etməyə bilməzdi. Artıq 1950-ci ildə İtaliyada 90-dan çox gündəlik qəzet çıxırdı. Onların ümumi tirajı 6 milyona yaxın idi. Qəzetlərin çoxu ölkənin şimalında nəşr olunurdu. Böyük qəzetlərin əksəriyyəti Milanda, Romada və Turində çıxırdı.

1990-ci ilin əvvəllərində qəzetlərin tirajı 10 milyona çatdı. Onu qeyd edək ki, ölkədəki qəzetlərin ayri-ayrılıqda tirajı hələ də çox deyil. Əksəriyyəti 50 min, təxminən 10-a yaxın qəzet isə 200-250 min nüsxə tirajla çıxır. İtaliya qəzetlərinin sayı barədə internetdə yayılmış məlumatata görə ölkədə 1999-cu ilin dekabr ayı daxil olmaqla 925 mətbuat orqanı fəaliyyət göstərir ki, onlardan da 62-si gündəlik qəzet, 501-i jurnaldır. Bu da 1998-ci illə müqayisədə daha çoxdur. KİV sahəsindəki müsbət dəyişikliklərə baxmayaraq, İtaliya mətbuatı tirajına görə

inkişaf etmiş Avropa ölkələrindən geri qalır. Burada hər 1000 nəfərə orta hesabla 102 nüsxə qəzet düşür. Ölkə ərazisində qəzətlərin yayılması da bərabər deyil. Belə ki, şimalda hər 1000 nəfərə 132, mərkəzdə 122, cənubda isə 55 nüsxə qəzet düşür [105, 86]. İndinin özündə də İtaliyada qəzətlərin abunə və satışı məsələsi problem olaraq qalır. Bircə faktı göstərmək kifayətdir ki, əhalinin cəmi 8 faizi qəzətlərə, 21 faizi isə jurnallara abunə yazılır. Ən çox da əhali iqtisadiyyatdan bəhs edən qəzətlərə maraq göstərir. Çətinliyi aradan qaldırmaq üçün 1999-cu ildə 108 sayılı qanun qəbul edildi. Həmin qanuna görə, mətbuatın satışı ilə məşğul olan məntəqələrin sayı artırıldı. Bunun özü də gözlənilən nəticəni vermədi. Bütün bunlara baxmayaraq, İtaliya KİV-in inkişafı üçün müxtəlis yollar axtarır.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Korryere della sera» («Axşam xəbərləri» - 1876), «Messacero» («Xəbərlər» -1878), «Republika» («Respublika» - 1976), «Stamra» («Mətbuat» - 1868), «Unita» («Birlik» - 1924), «Oci» («Bu gün» - 1945), «Mondo operayo» («Fəhlə aləmi» - 1948), «Epoka» («Epoxa» - 1950) və s.

Radio və televiziya. Müntəzəm radio verilişi 1924-cü ildən yayılmışına başlayıb. Əhalinin 66 faizi (34 milyon) radioya qulaq asır. İtaliyada dövlət radio yayımının adı «RAİ»dir. Bu yayıma «Radio Italiano» deyilirdi. Televiziya çıxandan sonra adı dəyişilib «Radiotelevizyone Italiano» oldu. Ölkədə dövlət radioları ilə yanaşı 12 kommersiya radiosu da fəaliyyət göstərir. Radioya qulaq asanların əksəriyyəti gənlərdir. Demək olar ki, 100 gəncdən 89-u həmişə radioya qulaq asır. Ölkədə katolik kilsəsinin radiosu «Radio Mariya» ən populyardır. Bununla yanaşı, RAI-1 radiosuna gündə 7,7 milyon, RAI-2-yə 6 milyon, kommersiya yayımı olan «Radio Di-Cey»ə isə 4,1 milyon adam qulaq asır.

Televiziya radio yayımından 30 il sonra, 1954-cü ildə fəaliyyətə başlayıb. Televiziya stansiyalarının sayına görə İtaliya dünyada ABŞ-dan sonra ikinci yerdədir. Yeddi ümummilli və 500-dən çox yerli stansiya tamaşaçılara xidmət edir. İtaliyada uzun müddət televiziya da dövlətin nəzarətində olub. 1975-ci ildə Yayım üzrə Qanun qəbul edilir və qanuna əsasən yaradılan Parlament komissiyası RAİ üzərində nəzarət funksiyasını yerinə yetirir. Qeyd edək ki, bu nəzarət dolayı xarakter daşıyırırdı. Dövlət RAİ-nin redaktorlarının qərarlarına birbaşa qarışmırırdı, onların yaradıcılığında sərbəstliyə hörmətlə yanaşırırdı. Hökumət başında olan Silvio Berlusconi RAİ-ni ələ keçirib onun başında öz adamını qoydu. O da peşəkar olmadığından mətbuatın tənqidinə tuş gəldi. Nəticədə Berluskoninin təzyiqindən yaxasını qurtaran RAİ islahatlara əl atdı. Quruma başçılıq edənlər arasında müxalifətin nümayəndələri də təmsil olundu.

İtaliyada bir vaxtlar RAİ informasiya proqramları baxımdan o birilərini üstələyirdi. Belə ki, onun rəqibi yox idi. Bu da onunla bağlı idi ki, hakimiyyət kommersiya kanallarına informasiya verməyi qadağan etmişdi. Səbəb onu göstərirdilər ki, informasiya proqramları istər-istəməz ölkənin siyasetinə qarışar, qarışdurmalar yaradar.

1990-ci ildə parlamentin qəbul etdiyi Mammi Qanunu özəl kanallara birbaşa efradə xəbərlər verilməsinə icazə verdi. Özəl kanallar isə 1971-ci ildə yaradılıb. İlk özəl kabel televiziyası «Telebiella» adlanır. İtaliyada özəl telekanallar ən çox Silvio Berluskoninin adı ilə bağlıdır. Onun telebiznesində «Telemilano» kanalı mühüm yer tutur. Bundan sonra o, «Kanal-5»-i ələ keçirir. Daha sonra «İtaliya-1», «Rete-4»ə də sahib olur.

1997-ci ildə Yayım və Telikommunikasiya Haqqında Qanun qəbul edildi və bu qanuna görə Kommunikasiyaların

Bərabər Qorunması üzrə idarə yaradıldı. Yeni yaranan idarəyə kommunikasiyaları inkişaf etdirmək üçün səlahiyyət verildi.

Agentliklər. **Acentsia Nasionale Stampa Assocata – ANSA** informasiya agentliyi 1945-ci ildə yaradılıb. Romada yerləşir. Daxili və beynəlxalq məzmunlu informasiyalar verir. Xarici ölkələrin 70-ə yaxın informasiya agentliyi ilə əlaqə saxlayır, məlumat mübadiləsi aparır. İtaliyada ANSA-nın xidmətindən 100-ə yaxın qəzet, 50-dən çox radio və televiziya stansiyası və 20-ə yaxın agentlik istifadə edir. Agentlik həmçinin bir sıra kitablar, icməllar, bülletenlər nəşr edir.

Acentsia Cornalistika Italia – ACI İtaliyanın ikinci ən iri informasiya agentliyidir. Romada yerləşən agentlik 1950-ci ildən fəaliyyət göstərir. 400-dən çox abunəçiye xidmət edir. Bir sıra xarici ölkələrin informasiya agentlikləri ilə məlumat mübadiləsi aparır.

İSPANIYA

Qədim mədəniyyətə malik, konstitusiyası 1978-ci ildə qəbul olunmuş İspaniyanın dövlət başçısı kraldır. Qanunvericilik hakimiyyəti parlamentə məxsusdur.

Başqa Avropa ölkələri ilə müqayisədə İspaniyada jurnalistika zəif inkişaf edib. Bunun da əsas səbəbi iqtisadiyyatın ləng inkişafı və əhalinin əksəriyyətinin savadsız olmasıdır.

İspaniyada ilk qəzet 1661-ci ildə nəşrə başlayan «Qazeta nuvel de Madrid» qəzetiidir. Cəmi 20 nömrəsi çıxıb. Uzun müddət İspaniyada mətbuat sahəsində elə bir dönüş yaranmayıb. 18-ci əsrin ortalarına yaxın İspaniya iqtisadiyyatı bir qədər canlandı. Bu da qəzetlərin az da olsa sayının artmasına səbəb oldu. 1753-cü ildə ilk gündəlik qəzet «Diario de Madrid» işiq üzü gördü. Lakin bu qəzet gündəlik olmasına baxmayaraq, bir sıra çətinliklərlə rastlaşdı. İformasiya

sarıdan korluq cəkən qəzet, öz səhifələrini şerlər və elanlarla doldururdu, bu da oxucuları narazı salırdı. 18-ci əsrin sonunda Fransada inqilab başlandıqda İspaniya hakim dairələri irtica cəbhəsinə keçdilər. 1793-cü ildə İspaniya Fransaya qarşı müharibəyə başladı və məğlub oldu. Bu məğlubiyyət inqilabi partlayışla nəticələndi. Belə gərgin şəraitin olmasına baxmayaraq, bir sıra gündəlik qəzetlər nəşr olundu. Onlardan «Diario de Valensi» (1790), «Diario de Barselona» (1792), «Vanquerdia» (1881) qəzetlərini nümunə kimi qeyd etmək olar.

XIX-cu əsrədə İspaniyada beş burjua inqilabi baş verib. Bu inqilablar ölkədə fəhlə sinfini də oyatdı. 1879-cu ildə İspaniya Sosialist Fəhlə Partiyası (İSFP) (əsas müxalifət partiyası kimi indi də fəaliyyət göstərir) yarandı. Fəhlələrin siyasi şüurunun yüksəldilməsində, onların təşkilində partiya mühüm rol oynamışdır. Ölkədə fəhlə sinfinin vəzifələrini göstərən, zəhmətkeş xalq kütlələrində düşmənə nifrat hissi oyadan, 1886-ci ildə Madriddə nəşrə başlayan həftəlik «Sosialista» jurnalı idi. Bu günə kimi nəşr olunan bu jurnal İSFP-in orqanı idi.

«Sosialista» jurnalı ilk nömrəsindən bütün qüvvəni bu ağır vəziyyətdən çıxarmaq uğrunda mübarizəyə səfərbər edir, təşkilatların möhkəmləndirilməsinə çalışırı. 1886-ci ildə ölkənin paytaxtında başqa bir jurnal – «Ekonomista» çıxdı. Həftəlik jurnal iqtisadiyyat məsələlərindən bəhs edirdi. Ölkənin başqa şəhərlərində də qəzet və jurnal çıxırdı.

XIX-cu əsrin sonu, XX-ci əsrin əvvəllərində İspaniyada iri sənaye inhisarları meydana gəlməyə başladı. Bu da onu İngiltərə və Fransadan asılı vəziyyətə saldı. Elə bir şərait yarandı ki, İspaniya aqrar ölkə olaraq qaldı. XIX əsrin sonlarında İspanyanın müstəmləkələrində başlanan azadlıq mübarizəsi genişləndi. Nəticədə İspaniya Kubanı, Puerto-Riko və Filippini itirdi.

1920-ci ildə yaradılmış İspaniya Kommunist Partiyası hərbi diktatura qurulduğdan (1924) sonra gizli fəaliyyətə keçməyə məcbur olmuşdu. Yalnız monarxiya devrildikdən (1931) sonra açıq fəaliyyətə keçdi. Partiyanın orqanı olan «Mundo obrero» («Fəhlə dünyası») qəzeti 1931-ci il noyabrın 14-dən ölkənin paytaxtı Madriddə nəşrə başladı. Qəzet Franko faşist diktaturası dövründə (1939-1976) qeyri-leqal fəaliyyət göstərib.

Başqa ölkələrdən fərqli olaraq İspaniyada qəzet və kitab oxumağa həvəs çox azdır. Belə ki, ispanların 40 faizi ümumiyyətlə, nə qəzet, nə də kitab oxuyurlar. Bu da Avropada ən aşağı göstəricidir. Ölkədə hər 1000 nəfərə 105 nüsxə qəzet düşür. Ən çox oxunan qəzetlər oxucuların sayından bəlli olur. «El País» - 1434 min, «El Mundo» - 1005, «ABS» - 853, «Vanquardia»nın - 629 min oxucusu var [101, 48].

Qloballaşma şəraitində İspaniya əyalət mətbuatının inkişafı əsasən «Korreo» qrupunun tətbiq etdiyi yeni texnologiya şəraitində mümkün olmuşdur.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Alkasar» («Qala» - 1936), «Vanquardia» («Avanguard» - 1881), «Mundo» («Dünya» - 1989), «Pais» («Ölkə» - 1976), «Pueblo» («Xalq» - 1940), «Mundo Deportivo» («İdman aləmi» - 1906), «Ekonomista» («İqtisadçı» - 1886), «Sosialista» («Sosialist» - 1886), «Kambio - 16» (1972) və s.

Radio və televiziya. İspaniyada radio 1919-cu ildən fəaliyyət göstərir. 70-ci ilin əvvəllərində 189 radiostansiya vardı. Ölkənin əsas radiostansiyası «Radio nasional España»dır. Daxildə və xaricdə baş verən hadisələr haqqında məlumat vermək ixtiyarı yalnız ona verilmişdir. Bu radio üç əsas proqrama malikdir. Bundan başqa xüsusi proqramları da var. Digər mühüm dövlət radiostansiyası «Radio Peninsula»dır. Bu ən çox reklama yer ayırır. «Sep», «Kone»,

«Rem», «Kap» kimi radiostansiyalar ayrı-ayrı cəmiyyətlərə məxsusdur. Mətbuatdan fərqli olaraq radioya qulaq asanların sayı getdikcə artır. 2001-ci ildə radio dirləyicilərinin sayı 20 milyonu ötür. Halbuki 1970-ci ildə əhalinin 33 faizi radioya heç qulaq asmırıldı, 21 faiz isə gündə bir neçə dəfə radioya qulaq asırdı.

İspaniyada radioya nisbətən **televiziyyaya** maraq daha çoxdur. İlk televiziya verilişi 1956-ci ildən başlayıb. 1970-ci ildə əhalinin hər min nəfərinə 70 televizor düşürdü. İspanların ən sevimli kütləvi informasiya vasitəsi televiziyyadır. Onun tamaşaçılarının sayı günü-gündən artır.

Hazırda orta ispaniyali gün ərzində 210 dəqiqliq televizor ekranı qarşısında olur. Müasir İspaniya televiziyası iki dövlət, üç özəl kanaldan ibarətdir. Bundan başqa 11 bölgə kanalı da fəaliyyət göstərir. Tamaşaçı auditoriyasının kanallar üzrə bölgüsü belədir: TVF-23,8%, Tele-5-21%, Antena-3-21,1%, bölgə kanalları-16,6%, Kanal plus-1,9%. Ölkədə futbol oyununun yayımı ən çox tamaşaçı cəlb edir. Məsələn, futbol aləmində məşhur olan «Real» komandasının oyununa televiziya ilə əhalinin 35-40% baxır.

Reklam məsəlesi İspaniyada da problem olaraq qalır. Tamaşaçılara göstərilən reklamlar həddən artıq çoxdur. Təkcə 2000-ci ildə bütün telekanallar 1.476.273 reklam roliki göstərib. PTVE 2001-ci ilin bütün xərclərini reklam hesabına ödəyib. Internetdən istifadə hələ də yüksək səviyyədə deyil. Fərdi kompyüterlərin internetə qoşulmasında İspaniya hələ də geridə qalır.

Agentlik. EFE İspanyanın aparıcı informasiya agentliyidir. 1939-cu ildə yaranıb. Ölkənin kütləvi informasiya vasitələrini, dövlət və özəl idarələri, siyasi partiyaları, səfirlikləri daxili və beynəlxalq informasiya ilə təmin edir. Bundan başqa Latin Amerikası ölkələrinə informasiya verir. Agentlik

həmçinin ispandilli ölkələrə aktusal mövzulara həsr olunmuş süjetlər yazılmış videokasetlər göndərir. Dünyanın 30-a yaxın informasiya agentliyi ilə informasiya mübadiləsi aparır. İformasiyaların həcmi 200 milyon sözdən çoxdur.

AMERİKA

Amerika Birleşmiş Ştatları dünyanın sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ən qüdrətli dövlətidir. İnzibati cəhətdən 50 ştatdan və Kolumbiya federal mahalından ibarət olan ABŞ federativ respublikadır. Konstitusiyası 1787-ci ildə qəbul edilmişdir (1789-cu ildən qüvvədədir). Dövlət başçısı prezidentdir. Ali qanunvericilik orqanı olan Konqres senatdan və nümayəndələr palatasından ibarətdir.

Amerikada əhalinin 97 faizi savadlıdır. Elə buna görə də başqa ölkələrə nisbətən burada kütləvi informasiya vasitələrinə maraq daha böyükdür. Müasir tələblərə cavab verən KİV Amerikanın bu gənki reallığıdır. Amerika jurnalistika sahəsində qazandığı nailiyyətlərə birdən-birə nail olmamışdır. O uzun və çətin bir yol keçmişdir. Amerikada mətbuatın yaranması 17-ci əsrin sonlarına təsadüf edir. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, 1690-ci il sentyabrın 25-də Boston şəhərində «Pablik okkaransız» («İctimai hadisə») adlı 4 səhifəlik qəzet nəşr olunub. Bu qəzet kitab satıcısı, çapçı Benjamin Xarris tərəfindən nəşr olunmuşdur [73, 63]. Cəmi bircə nömrəsi çıxan qəzet hökumət dairələrini razi salmadığı üçün qadağan edilmişdir. Bəhanə də bu idi ki, qəzet hinduların problemlərini yuxarıların arzularına uyğun işıqlandırmır.

Bostonda yerli poçt işçisi Con Kempbell tərəfindən buraxılan başqa bir qəzet - «Boston nyus letter» («Boston xəbərləri») 72 il (1704-1776) fəaliyyət göstərib. Bu qəzətin tirajı o qədər də böyük deyildi, cəmi 300 nüsxə idi. Bostonda çıxan

qəzetlər ölkənin başqa şəhərlərində də yayılırdı. Bundan ruhlananlar Filadelfiya və Pensilvaniyada da qəzetlər buraxdılar. Bunlar həftəlik «Amerikan uikli merkuri» (1719) və «Pensilvania qazett» (1728) idi.

Şimali Amerikada istiqlaliyyət müharibəsi (1775-1783) İngiltərə hökmranlığına son qoysdu. Və 1783-cü ildə İngiltərə ABŞ-ı tanıdı. Müstəqillik uğrunda inqilabın hazırlanmasında və həyata keçirilməsində qəzetlər də az rol oynamadı. Məsələn, Bostonda çıxan «Independent advertayzer» («Müstəqil qəzet») qəzetiñin yaradıcısı Samyuel Adams inqilabın alovlu təbliğatçısı idi. Onun qəzətdə dərc olunan yazıları İngiltərə hökmranlığına qarşı yönəlmışdı.

1787-ci ildə qəbul olunan konstitusiya ABŞ-ı federal dövlət kimi rəsmiləşdirdi. 1791-ci ildə isə xalq kütlələrinin təzyiqi ilə konstitusiyaya demokratik azadlıqları təsdiq edən 10 maddə əlavə olundu ki, bu da jurnalistikann azadlığına təminat, inkişafına da təkan verdi. Artıq XVIII əsrin sonlarında ABŞ-da 17 gündəlik qəzet və 200 müxtəlif dövrü mətbuat fəaliyyət göstərirdi, 1820-ci ildə 24 gündəlik, 422 həftəlik qəzet çıxırıldı.

1800-cü ildə ABŞ-da prezident seçkilərində respublikaçı Tomas Ceffersonun qələbəsi Amerikanın gələcəyinə müsbət təsir göstərdi. T.Cefferson özünün inaqurasiya nitqində demokratiyaya yüksək qiymət vermiş və ölkənin gələcək inkişafının demokratiyadan keçdiyini bildirmişdi. O, çox yaxşı dərk edirdi ki, demokratiya olmayan yerdə nə vicdan azadlığından, nə də mətbuat azadlığından danışmaq olar. Onun parlaq, yadda qalan inaqurasiya nitqi Amerikanın demək olar ki, əksər qəzetlərinin səhifələrinə çıxarıldı.

Amerika inkişaf etdikcə xarici ölkələrdən oraya gələnlərin sayı da getdikcə artırdı. Qırx il (1820 - 1860) ərzində Avropadan ABŞ-a 5 milyon adam köçmüştü. Əhalinin

çoxalması işçi qüvvəsinin artmasına səbəb oldu. Yeni-yeni iş yerləri artdıqca fəhlə sinfi də formalasıldı. Bu da fəhlə partiyalarının yaranmasına götərib çıxardı. İlk fəhlə partiyası 1828-ci ildə Filadelsiyada, sonralar Nyu – York və digər şəhərlərdə yarandı. 1829 – 1847-ci illərdə çıxan həstəlik «Uorkinq men edvokeyt» («Əməkçi adamın müdafiəcisi») qəzeti fəhlə həyatından yazar, onların mənafeyini müdafiə edirdi.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, Almaniyada 1848-49-cu illər inqilabının məğlubiyyətindən sonra Amerikaya köçüb gələn kommunistlər 1852-ci ildə ilk marksist təşkilatlar yaratdılar. Və onlar öz ideyalarını həyata keçirmək üçün mətbuata üstünlük verdilər. Vaxtilə K.Marks 10 il «Nyu-York tribun» qəzetiinin Avropada müxbiri olub. Müxbir işlədiyi dövrdə qəzet üçün icmaller yazan K.Marks o vaxtkı Amerika mətbuatı haqqında bir-sıra qeydlər də edib. Dostu Volfa göndərdiyi məktubunda bu barədə məlumatlar var.

1861-1865-ci illərdə ABŞ-da vətəndaş müharibəsi Şimalın qələbəsi ilə başa çatdı. Müharibə informasiyaların verilməsi üslubunu dəyişdi, jurnalist peşəsi isə məsuliyyət və hünər tələb etdi. Amerika jurnalistikasında Cozef Pulitser kimi adamlar meydana gəldi. Amerikada onun adına ən böyük jurnalist mükafatı verildiyini birinci fəsildə qeyd etmişik. O, 1883-cü ildə «Nyu-York uorld» («Nyu-York dünyası») adlı qəzet təşkil edir. Və ilk növbədə qəzetiin tirajı qayğısına qalır. Onun oxunaqlı olması üçün o dövrün tələblərinə uyğun olaraq qəzətdə hadisələrdən reportajlar verir, hamının başa düşəcəyi sadə dildə sensasiya xarakterli yazılar dərc edir. Hətta, şəkillərdən də geniş istifadə edirdi. Bütün bunlar bir məqsədə – qəzetiin tirajının artmasına xidmət edirdi. Nəticədə XIX əsrin axırlarında qəzetiin tirajı 600 min nüsxəyə çatdı. Bu da o dövr üçün çox böyük rəqəm idi.

«Sarı mətbuat» termini də Cozef Pulitserin adı ilə bağlıdır. Belə ki, 1889-cu ildə «Nyu-York uorld»un əyləncə səhi-fələrində «Sarı oğlan» adlı komik personajın şəkilli sil-silə materialları çıxırıldı. Bu «Sarı oğlan» oxucuları müxtəlif mövzularda öz gülməli görkəmi, axmaq təbəssümü, gülünc düşüncələri və qeyri-adi davranışları ilə əyləndirirdi. Pulitserin gətirdiyi bu yenilik «Sarı mətbuat» terminini yaratdı [98, 40-42].

İyirminci əsrin əvvəllərində mətbuat sahəsində də inhisarlaşma gücləndi. Artıq 1910-cu ildə Amerikada 13 inhisarçı qəzet şirkətləri qrupu 62 qəzetə nəzarət edirdi. 20 ildən sonra şirkətlər qrupunun sayı 55-ə, qəzetlərin sayı isə 328-ə çatdı. İri şəhərlərdə çıxan qəzetlərin güclü mətbəə bazası da vardi. Təkcə, «Nyu-York tayms» qəzetinin mətbəəsində 1800 fəhlə, redaksiyasında 516 əməkdaş çalışırdı.

1919-cu ildə Amerikada yeni tipli mətbuat meydana gəldi. Bu da kiçik formatda buraxılan qəzetlər idi. Böyük formatda olan qəzetləri tramvayda, avtobusda və s. yerlərdə oxumaq bir qədər çətin olduğundan, kiçik formatlı qəzetlərə üstünlük verilirdi. İlk belə qəzet «Nyu-York deyli nyus» («Nyu-York gündəlik xəbərləri») idi. Lakin buna baxmayaraq, «Nyu-York tayms», «Nyu-York herald tribun» və «Krisçen sayens monitor» qəzetləri birinciliyi əldə saxlayır və getdikcə oxucu auditoriyasını artırırırdı.

Öz iqtisadi qüdrətini artırıran ABŞ 20-ci illərdən başlayaraq kapitalist dövlətləri arasında hökmranlığa can atırdı. 1920-1921-ci illərdə ölkəni bürüyən iqtisadi böhran fəhlələrin vəziyyətini ağırlaşdırıldı. Belə bir şəraitdə ABŞ kommunist mətbuatı – «Deyli uorker» qəzeti və «Politkl affers» («Siyasi məsələlər») jurnalı fəhlələrin müdafiəsinə qalxdı. Amerikanın o vaxtı ilk kommunist publisistləri Con Rid, Albert Vilyams,

Vilyam Foster və başqaları qəzet və jurnalların səhifələrində dövrün siyasi vəziyyətini təhlil edən məqalələrlə çıxış edirdilər.

Amerika mətbuatından danışarkən, həftəlik «Tayms» («Zaman») jurnalını xüsusişlə qeyd etmək lazımdır. Nyu-Yorkda çıxan bu jurnalın ilk nömrəsi 1923-cü ilin martında işıq üzü gördü. Onun əsas üstün cəhəti xəbərlərə üstünlük verməsi idi. «Tayms»ın yaradıcıları Henri Lyus və Briton Xadden idi. 1930-cu ildə Henri Lyus aylıq «Forçun» («Uğur») jurnalını buraxır və 1933-cü ildə «Layf» («Həyat») jurnalını satın alır.

Amerika yeganə kapitalist ölkəsidir ki, ikinci dünya müharibəsində iqtisadi cəhətdən qüvvətli çıxdı. Müharibədən sonra dövrü mətbuat həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətcə yaxşılaşdı. Gündəlik qəzetlərin sayı da artı. Reklamlara geniş yer verildi. Mətbəələr də modernləşdirildi. Bununla yanaşı bazar günü çıxan qəzetlərin səhifələri çoxaldı. Təkcə bir faktı göstərmək kifayətdir ki, «Nyu-York tayms» qəzetiinin 1963-cü il 7 aprel tarixli sayı 702 səhifə, çəkisi isə 3 kq idi [98, 81, 82].

Həmişə Amerikada antikommunist təbliğatı böyük masstabda aparılıb. Kütləvi informasiya vasitələri də bu təbliğatda böyük rol oynayıb. Hələ 1962-ci ildə keçmiş ABŞ prezidenti Riçard Nikson «Nyu-York herald tribun» qəzetiində bir sıra məqalələrlə çıxış edərək kommunist təsirinin ABŞ-da yayılmasının qarşısını almağın yollarını göstərmişdir. Bu yollardan biri də təbliğat xarakterli kitabların yazılması idi. Az vaxtda onlarca kitablar yazıldı. Onlardan «Psixoloji müharibə» (Pol Laynbajer), «Dünya inqilabının texnikası» (Harold Lassuel), «Müasir ictimai rəy» (Uilyams Olbiq) və sairlərini göstərmək olar.

Dünya jurnalistikasında mətbuat nəzəriyyəçiləri kimi tanınan Amerika alımları – Fred Sibert, Teodor Piterson və Uilbur Şramm «Mətbuatın dörd nəzəriyyəsi» kitabının [97]

müəllifidirlər. Keçən əsrin ortalarında yazılmış adı çəkilən kitabda göstərilən dörd nəzəriyyə öz qiymətini bu gün də saxlayır. Nəzəriyyə dörd tip mətbuatdan, yəni dörd konsepsiyanan danışır. Onlar bunlardır: avtoritar, azad iradə, sosial məsuliyyət və sovet kommunist mətbuatı. Avtoritar rejimdə azad mətbuatdan söz gedə bilməz. K.Marks belə mətbuat haqqında vaxtilə demişdir: «Hökumət yalnız öz səsini eşidir. O yaxşı bilir ki, eşitdiyi səs özünüküdür. Amma o bununla belə özünü aldadaraq guya xalqın səsini eşitdiyini söyləyir. Və xalqdan da bu aldanışa tərəfdar çıxmağı tələb edir». Azad iradə (ona libertarian da deyilir) nəzəriyyəsinə görə insan yalnız idarə olunan varlıq deyil, onun öz müstəqil fikri, öz düşüncəsi, yalanı doğrudan ayırmaq qabiliyyəti var. Burada insana müstəqil qərar qəbul etmək imkanı verilir. C.Məmmədli azad iradə nəzəriyyəsini belə şərh edir: «Həqiqətin yalnız hakimiyyətə məxsusluğu rədd edilir, onun insanın hər birinə xas olan keyfiyyət kimi qəbulu məqbul sayılır, insana seçim hüququ verilir. Bu cəmiyyətdə mətbuatın yeri çox maraqlıdır: mətbuat həqiqət axtarışında insanın köməkçisinə çevrilir» [48, 73]. Bu nəzəriyyəyə görə KİV hakimiyyətin təzyiq aləti deyil. Mətbuatın sosial məsuliyyət nəzəriyyəsi qərbədə, xüsusən də Amerikada çox dəbdədir. Nəzəriyyəyə görə mətbuat xalqa düzgün və operativ informasiya verməlidir, həm də auditoriyani əyləndirməlidir. Dördüncü nəzəriyyə kommunist mətbuatı nəzəriyyəsidir ki, bu da o deməkdir ki, mətbuat kommunistlərin nəzarəti altında fəaliyyət göstərməli, necə deyərlər, onların dedikləri ilə oturub durmalıdır. Elə bunun nəticəsidir ki, uzun illər SSRİ-də, o cümlədən digər kommunist ölkələrində mətbuat partiyalılıq prinsiplərinə söykənərək fəaliyyət göstərmişdir. Mətbuatın partiyalılığı isə mətbuat azadlığına ziddir. Partiyanın orqanı kimi təsis edilən qəzetlərin əksəriyyətində bütün əməkdaşların

həmin təşkilata üzv olmasını tələb edirlər. Bu da jurnalistlərin peşəkarlığına zərbə vurur.

Amerikada başqa ölkələrdə olduğu kimi nəşr olunan qəzetlər bir neçə dəfə böhranla üzləşib. Bu böhran XX əsrin 50-60-cı illərində televiziyanın inkişafı və maliyyə çətinlikləri ilə bağlı idisə, sonrakı 70 və 90-cı illərdə kağızın qiymətinin artması bu böhranı az da olsa dərinləşdirdi. Müqayisə üçün deyək ki, 1972-ci ildə kağızın bir tonunun qiyməti 305 dollar idisə, artıq 1980-ci ildə bu qiymət 165 dollar artaraq 470 dollara çatır. Bu artım çox qəzetə mənfi təsir göstərir. 1995-ci ildəki kağız böhranı «Baltimore ivninq san» və «Xyuston post»un bağlanması səbəb oldu. Amma «Nyu-York tayms» çıxış yolunu qəzetiñ qiymətini 50 sentdən 85 sentə qaldırmaqdə görüldü.

Uzun bir yol keçən Amerika jurnalistikası 20-ci əsrin 80-ci illərində daha da inkişaf etdi. Nəhəng konsernlərin yaranması təkcə qəzet sənayesində deyil, bütövlükdə KİV-də özünü göstərdi. ABŞ-in qəzet və jurnalları Şərqi Avropanın bazarlarına yol açdı. Məsələn, kişilər üçün buraxılan «Pleyboy» jurnalı Macaristanda çap olundu. Amerikada kütləvi informasiya vasitələrinin qloballaşması sonralar da davam etdi. 1989-cu ildə «İntənəşnl herald tribun» qəzeti Frankfurt şəhərində çıxdı. Həmin ilin məlumatına görə üç qitənin 11 şəhərində çap olunan qəzet 164 ölkəyə yayılır.

Məlumdur ki, mətbuatın fəaliyyəti üçün ilk növbədə onun oxucu auditoriyası olmalıdır. Auditoriyası olmayan mətbuat çox yaşamır, gec-tez bağlanır. Amerika jurnalistləri də qəzet və jurnallara oxucu cəlb etmək üçün müxtəlis formalardan istifadə edir. 1989-cu ildə qəzetlərin rəngli buraxılması meyli, redaksiyaların bütövlükdə kompüterləşməsi xeyli gücləndi. Qeyd edək ki, səksəninci illərdən əvvəl də qəzet və jurnallar rəngli buraxılırdı, redaksiyalar kompüterdən

istifadə edirdi. Yalnız 1989-cu ildən başlayaraq bu sahəyə xüsusi diqqət artırıldı.

Amerikada sosioloji sorğunun əhəmiyyəti çox yaxşı dərk edilir. Redaksiyalar sorğu vasitəsi ilə qəzetlərin mövqelərini aydınlaşdırırlar. Belə bir sorğunu «Editor end pablicher» jurnalı 1972-ci ildə prezident seçkiləri kompaniyasında gündəlik qəzetlərin mövqelərini aydınlaşdırmaq arzusu ilə onların arasında keçirmişdir. 1764 gündəlik qəzetdən 1054-ü sorğuda iştirak etmişdir. Bunlardan ümumi tirajı 30,5 milyon nüsxə təşkil edən 753 qəzet Niksonun, 56-sı (ümumi tirajı 3 milyon) Makhoverin namizədliyini müdafiə etmiş, 245-i isə (tirajı 5,8 milyon nüsxə) öz mövqelərini müəyyənləşdirməmişdilər. Beləliklə, Niksonu gündəlik qəzetlərin 71,4 faizi müdafiə etmişdi. 1968-ci il sorğusunun nəticələri ilə müqayisədə Nikson siyasetini bəyənən və müdafiə edən qəzetlərin sayı artdılmışdır. Ümumiyyətlə, mətbuat prezident seçkilərinin nəticəsinə təsir göstərir. Onu da qeyd edək ki, Amerika mətbuatı adətən respublika partiyasından prezidentliyə namizədləri müdafiə edir.

Ermənistan-Azərbaycan müharibəsi Amerika mətbuatının səhifələrində az da olsa işıqlandırılıb. Heç kəsə sərr deyil ki, qərbin, o cümlədən Amerikanın Azərbaycana, xüsusilə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə münasibəti erməni lobbisinin təzyiqi nəticəsində mənfi olmuşdur. Yalnız 1993-cü ildən başlayaraq bu münasibət az da olsa dəyişdi. Belə ki, «Vaşinqton post» qəzeti 1994-cü il 20 avqust tarixli sayında yazır ki, Klinton hökuməti onun Qafqazdakı diplomatiyasının taleyini ABŞ-da fəaliyyət göstərən erməni lobbisinin həll etməsinə icazə verməmişdir. 15 min nəfər ölükdən və bir milyon qaçqın düşdükdən sonra ABŞ-ın bu problemə ədalətlə yanaşmasının vaxtıdır (Aradan 10 il keçməsinə baxmayaraq deyilənlər kağız üzərində qalıb!).

Amerikanın nüfuzlu «Nyu-York tayms», «Krisçen saynes monitor» və s. qəzetləri son vaxtlar Azərbaycan torpaqlarının Ermənistanın silahlı qüvvələrinin işgali altında olmasından və qaćqınların həyatından yazılar dərc edir.

1996-ci il Amerika jurnalistikasında yeni texnologiyadan istifadə ilü kimi qəbul olunur. Qəzetlərin internet səhifələri artır. Təkcə bir ildə belə səhifələrin sayı iki dəfə artaraq 175-dən 360-a çatıb.

Minlərlə amerikalı və başqa ölkələrin vətəndaşlarının ölümünə səbəb olan 2001-ci ilin 11 sentyabr terror aktı bizim müasir dünyaya və beynəlxalq münasibətlərə baxışımızı dəyişdi. Terror aktı barədə yazılar dünyanın aparıcı qəzetlərinin birinci səhifələrində özünə yer aldı. Bu hadisə Amerika KİV-ni daha çox silkəldi. Gündəlik qəzetlərin terakta operativ reaksiyası gözlənildiyindən də tez oldu. İndiyədək baş vermiş fəvqələdə hadisələr hələ belə operativ oxucu auditoriyasına çatdırılmamışdı. Məsələn, «Qannet kompaniyası»na məxsus 97 qəzetdən 75-i elə həmin gün təcili buraxılışla çıxdı. «Çikaqo tribun» qəzeti də 11 sentyabrin axşamı 24 səhifəlik buraxılışla dərc edildi. Bütün bunlar qəzetlərin tirajının artmasına səbəb oldu. Nyu-York və Vaşinqtondakı terror aktı qəzetlərin mövzu dairəsinə də təsir etdi. Yaziların eksəriyyəti bu mövzuya həsr olundurdu. Qəzetlərdə yeni rubrikalar yarandı: «Terrorizmlə mübarizə» («Nyusuiq»), «Şokdan sonrakı iqtisadiyyat» («Biznes uik») və s. Hətta bəzi qəzetlər yazırkı ki, 11 sentyabr XXI-ci əsrin yeni başlanan müharibəsidir, özü də bu müharibə yeni tipli müharibədir.

Terror aktından sonra Amerikanın mənəvi simvolu olan dövlət bayrağına olan münasibət də yeniləşdi. Qəzetlərin bir çoxu dövlət bayrağını çap etməklə yanaşı, milli himndən parçalar da verirdi. «Taym» jurnalının üz qabığında isə (24

sentyabr tarixli) prezident Buşun əlində bayraq fotosu verilmiş və bayrağın fonunda bu sözlər yazılmışdır: «Yegane bir ölkə» [76, 29].

Bu dəhşətli hadisədən sonra «soyuq müharibə» illərində olduğu kimi Amerikanın KİV-i təbliğat xarakterli materiallara öz səhifələrində daha geniş yer verir. Və bu yazınlarda Amerikanın dünya terrorizminə qarşı bir sıra ölkələrlə birgə mübarizəsi öz əksini tapır.

Amerika mətbuatı öz kütləviliyinə, informasiya zənginliyinə və poliqrafiya icrasına görə bütün dünyada liderdir. Hazırda Amerikada 1700 gündəlik qəzet var. Onların ümumi tirajı 62 milyon nüsxədən çoxdur. Müasir Amerikada ən çox oxunan və keyfiyyətinə görə başqalarından seçilən qəzetlərdən «Nyu-York tayms», «Vaşinqton post», «Los-Anceles tayms» qəzetlərini göstərmək olar.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Baltimor san» («Baltimor günləri» - 1837), «Biznes uik» («Biznes həftə ərzində» - 1929), «Vaşinqton post» («Vaşinqton poctu» - 1877), «Vaşinqton tayms» («Vaşinqton vaxtı» - 1982), «Layf» («Həyat» - 1939), «Los – Anceles tayms» («Los Anceles vaxtı - 1881»), «Nyu – York tayms» («Nyu York vaxtı» - 1851), «Nyu-York tribun» («Nyu York tribunası» - 1983), «Taym» («Zaman» - 1923), «Çikaqo tribun» («Çikaqo tribunası» - 1948) və s.

Ən iri qəzet – nəşriyyat inhisarları. «Qannet kompani inkorporeyted» ABŞ-in ən iri qəzet inhisarıdır. Milyonçu Frenk Qannet tərəfindən 1906-ci ildə yaradılıb. İqamətgahı Rocesterdə yerləşir. ABŞ-in müxtəlif rayonlarında, Kanadada və Virginiya adalarında çıxan 130-dan çox dövri nəşr, o cümlədən 90-dan yuxarı qəzet bu şirkətə məxsusdur. Rabitə peyklərindən də istifadə edir. 15 televiziya və 13 radiostansiyasının sahibidir, kabel televiziyanın 450 min abunəçisi var. ABŞ-in 11 ştatında və Kanadanın 30-dan artıq şəhərində

reklam şirkətlərinə, sənədli filmlər və videoyazilar buraxan studiyalara, şirkətə mənsub qəzetləri materiallarla təchiz edən informasiya xidmətinə malikdir.

Rupert Merdok qrupu 1985-ci ilin sentyabrında ABŞ vətəndaşlığını qəbul etmiş avstraliyalı Rupert Merdok tərəfindən yaradılıb. Ölkədəki «Nyus Amerika pablışinq» nəşriyyat konserni ona məxsusdur. Bu konsern «Avieşn deyli», «Aerospeys deyli», «Trəvl uikli», «Nyu-York post», «Boston herald» qəzetlərini, «Villic voys» həftəliyini, «Nyu-York məqəzin», «Uikli of biznes avieşn» jurnallarını buraxır. Avstraliyada «Nyus» qəzet – nəşriyyat konserni, Böyük Britaniyada «Tayms», «Sandi tayms», «Nyus of uorld», «San» qəzetlərini nəşr edir.

Herstin nəşriyyat tresti ABŞ-in ən iri qəzet trestlərindən biridir. 1895-ci ildə Uilyam Randorf Herst tərəfindən yaradılıb. Nyu-Yorkda yerləşir. ABŞ-da və Avropada 14 gündəlik və 30 həftəlik qəzet, 20 jurnal nəşr edir. 5 televiziya və 7 radiostansiyaya malikdir. 1981-ci ildə trest Ey-Bi-Si televiziya şirkəti «Herst-Ey-Bi-Si video enterprazzerz» müştərək müəssisəni yaratmışdır.

Radio və televiziya. Amerikada ilk radio yayımı 1906-ci ilə aid edilir. Yayım Boston şəhərinin cənubundakı radioverici aparattan Recinald Fesenden verilmişdir. Bu bizim başa düşdürümüz müntəzəm radio yayımı deyildi. Müntəzəm verilişlərin tarixi 1920-ci illərin sonundan hesablanır. ABŞ Konqresi radio stansiyaların müntəzəm proqramlarla çıxışına 1927-ci ildə rəsmi icazə verdi. Yalnız bundan sonra radio inkişaf yoluna çıxdı. Artıq 1928-ci ilə qədər Amerikada üç milli radio şəbəkə fəaliyyət göstərirdi. Onlardan ikisi «En-Bi-Si», biri isə «Si-Bi-Es» idi. İlk vaxtlar əyləncə proqramları ilə dirləyiciləri ələ alan radio, tez bir vaxtda radioreportajlara

geniş yer verdi. Radioya maraq getdikcə artırdı. Bu da yeni radiostansiyaların yaranmasına səbəb oldu.

1927-ci ildə yaradılmış Federal Radio Komissiyası 1934-cü ildən Federal Rabitələr Komissiyası adı ilə fəaliyyətə başladı. Bu komissiya həm radionun, həm də televiziyanın işinə nəzarət edir, lisenziya verir, qanun pozuntusunu olduqda lisenziyanı ləğv edirdi.

«Demokratik dövlətlərin televiziya və radio sistemi» kitabında göstərilir ki, 1941-ci ilə qədər geniş yayım ancaq AM (radioveriliş dalğası) stansiyalarından ibarət idi. 1941-ci ilin sonlarında FM (yaxud VNF) radio və televiziya geniş yayımının müntəzəm fəaliyyətinə razılıq verildi. 1958-ci ildən sonra FM radiostansiyası inkişaf etdi. 1979-cu ildə artıq FM radiosunu AM radiosundan daha çox adam dinləyirdi. 10 il sonra isə radio dinləyicilərinin dörddə üçü FM radiosuna qulaq asırdı [15, 26].

Amerikada yaradılmış Dövlət İctimai Radio (NPR) 250-ə yaxın radio stansiyasını birləşdirir. Ölkədə qeyri-kommersiya radioların sayı da durmadan artır. 1990-ci ildə onların sayı 1400-ə yaxın idi.

İkinci dünya müharibəsindən sonra «soyuq müharibə» illərində yaradılmış «Amerikanın səsi», «Azad Avropa» və «Azadlıq» radiostansiyaları barədə telejurnalist Q.Məhərrəmovun «Radio dalğalarında» kitabında ətraflı məlumat verilib. Odur ki, adı çəkilən radiostansiyalar haqqında çox danışmağı lazımlı bilmirik. Yalnız onu qeyd etmək istəyirik ki, 1953-cü ildə fəaliyyətə başlayan «Azadlıq» və «Amerikanın səsi» radiostansiyaları Azərbaycan türkcəsində verilişlər verir. Hər bir azərbaycanlı 20 Yanvarda Sovet əsgərlərinin Bakıda və respublikanın müxtəlisf şəhərlərində əliyalın adamlara divan tutmasını yaxşı xatırlayır. O vaxt harayıımızı dünyaya çatdırı-

«Azadlıq» radiosunun Azərbaycan redaksiyasının rəhbəri Mirzə Xəzər oldu.

Bir halda ki, radiodan söz düşüb, tarixi bir çıxışı yada salmaq yerinə düşər. Büyük öndər M.Ə.Rəsulzadə 1953-cü il mayın 28-də Azərbaycanın istiqlal günü «Amerikanın səsi» vasitəsi ilə Azərbaycan vətəndaşlarına müraciət etmişdir (Radio hər il mayın 28-ni yada salır). Təəssüflər olsun ki, tarixçilər indiyədək bu müraciəti ört-basdır etmiş, bu barədə xalqa məlumat verməyi lazımlı bilməmişlər. Q.Məhərrəmovun bir vətəndaş kimi xidmətlərindən biri də məhz M.Ə.Rəsulzadənin «Amerikanın səsi»ndəki çıxışını yuxarıda adı çəkilən kitaba əlavə etməsidir. Həmin çıxışın əhəmiyyətini nəzərə alaraq onu olduğu kimi təqdim edirik:

- *Əziz vətəndaşlarım, «Amerikanın səsi» radiosunun verdiyi imkanlardan istifadə edərək bu gün Azərbaycan tarixinin ən böyük günü olan 28 Mayılda sizlərə xitab edirəm. 100 il sürən çar əsarətindən sonra bundan 35 il əvvəl Azərbaycan Şurayı – Millisi Azərbaycan Cümhuriyyətinin istiqlalını bütün dünyaya elan etdi. O tarixdən əvvəl bir millət olaraq varlığını isbat edən Azərbaycan xalqı bu tarixdən etibarən millət olaraq bir dövlət qurmuş və bu dövlətin istiqlalı uğrunda bütün mövcudiyyəti ilə meydana atılmışdır. Mədəni bütün bir mərəkəyə (mirasa) malik olan Vətənimiz siyaset sahəsində çox böyük və dəyərli həmlələr göstərmişdir. İstiqlal uğrunda yapılan tarixi savaşların ən qanlısı XIX əsrin başlarında Rusiya çarlığına qarşı yapılmışdır. 30 ilə qədər sürən bu savaş qəhrəmanlıqlarla doludur. Cavad xəmin 1804-cü ildə Gəncədəki şanlı qəzası dillərdə dastandır. «Ölmək var, dönmək yoxdur». Bu, həqiqi vətənpərvəstlərin tətbiq etdikləri ən müqəddəs bir şüardır.*

28 Mayis 1918-də istiqlal elan etməklə Azərbaycan tarixinin təbii bir nəticəsinə fikirdən işə keçirdi. Eyni zamanda o,

zəmanəyə hakim olan əsrin böyük şüarından istifadə ediyordu. «Hər millət öz müqəddəratını özü həll etməyə səlahiyyətdardır» diüsturunu xalqın ümumi rəyinə uyaraq istiqlalını elan edirdi. İstiqlal elanı üzərinə qurulan milli Azərbaycan hökuməti az zamanda məmləkətdə çox böyük işlər gördü. 100 ildən bəri əsgərlikdən mən edilən Azərbaycanda bir ordu yaratdıq. Çarlıq zamanında dövlət idarəsinə yaxın buraxılmayan azərbaycanlılardan zabita və əmniyyət qüvvətləri vücudə gətirilib. Sosial sahədə əsaslı islahata girişdik. Kəndlilərə torpaq vermək üçün qanunlar hazırladıq. Fəhlələrin haqlarını qorumaq üçün tədbirlər aldıq. Xalqı az zamanda oxutmağa başladıq. Türkçəni dövlətin rəsmi dili elan etdik. Orta və ali məktəblər açdıq. Qərbi Avropa demokratiyaları tipində xalq nümayəndələri cavabdeh bir hökumət üsuli – idarəsi yaratdıq. Hakimiyyət Milli Məclisinin əlində idi. Parlamentdan etimad aldıqca heç bir hökumət iş başında qala bilməzdi. Məmləkətdə tam bir azadlıq vardi. O zaman indi Sovet zamanında olduğu kimi terror deyilən şeydən heç bir əsər yoxdu. Şəxslər də, məskənlər də əmir və amanda idi. Vətənin qapıları şimdi olduğu kimi bütüñünlüdünyaya qapalı deyildi. Hər azərbaycanlı istədiyi zaman hara istərsə gedərdi. Qonşu və Avropa dövlətləri ilə dostluq münasibətləri təsis edilmişdi. Bütün millətlərlə alış-veriş vardi. Bütiñ bunların nəticəsində idi ki, cümhuriyyətimizin istiqlalı Avropa dövlətləri ilə birləşərək Amerika tərəfindən tanındı. Onların təqibən böyük bir çox dövlətlər daha istiqlalımızı tanıdlar.

HEYHAT! Qədər imtahanları tamam deyildi. Qanlı çar istibdadının yerini bu dəfə ondan daha qanlı bolşevik istibdadi tutdu. Belə azadlıq istiqlalımız qızıl istilaçıların ayaqları altında əzildi. Müqavimət edən məmləkətdə qan gövdəyə çıxdı. Bundan bir ay əvvəl 28 Apreldə Sovet propaqandaçıları bir qanlı istila hərəkatını sizə azadlıq və istiqlal hadisəsi kimi göstərdilər. Sizdə

sizə dünyanın ən azad və demokratik rejimi kimi qələmə verilən Sovet quruluşu işdə qəddar və ən yalançı bir istibdad rejimidir. Müqayisə etmək imkanında olsaydınız bunun nə qədər doğru olduğunu görünüzlə görərdiniz. Azadlığımızı əlimizdən alan millətdən qorxmayorlarsa dəmir pərdəni qaldırınsınlar, azadlıq elan etsinlər. Edə bilməzlər. Çünkü aqla qara meydana çıxır. Onlar şəbnəpə kimidirlər, günəşdən qaçırlar.

VƏTƏNDAŞLAR! Üç rəngli istiqlal bayrağını döşlərində gəzdirən buradaki Vətən ayrışı bizlərdən, orada hər türhü qorxu təhdid altında qəbləri istiqlal eşqi ilə çirpinan azadlıq ayrışı sizlərə oxdan salamlar göndərir. 28 Mayis istiqlal qurbanlarının əziz ruhları hüzurunda hörmətlə əyilir və hər iki tərəfi birləşdirən milli böyük həsrəti şairin deyişi ilə dilə gətirirəm:

*Sən bizimsən, bizimsən durduqca bədəndə qan,
Yaşa, yaşa, çox yaşa, ey şanlı Azərbaycan! (49,
171,172)*

Bolshevik – sovet rejimi bizi soy kökümüzdən ayırmak üçün hər çür yalana əl atmışdı. Amma bədnam rejim unudurdu ki, geç-tez həqiqət öz yerini tapacaq. Neçə ki, tapdı. «Ləkələnmiş», «xalq düşməni» damğası vurulmuş minlərlə azərbaycanlı öz həqiqi qiymətini almaqdadır.

Hazırda gündə 1 saat «Azadlıq», 30 dəqiqə «Amerikanın səsi» Azərbaycan türkçəsində veriliş verir. Amma vaxt vardı bütövlükdə xarici radiolara qulaq asmaq yasaq edilmişdi (onsuz da onları dinləmək çox çətin idi, dalğanı «vvururdular»). Vaxtilə Mərkəzi Televiziyada getmiş bir verilişi yada salaq. Verilişin aparıcısı siyasi icmalçi Georgi Zubkova bir nəşər sual verir: «Xarici radiolara qulaq asmaq olarmı?». Onun cavabı belə olmuşdur: «Xarici radiostansiyaları dinləmək məsləhət deyil. Kimsə dinləyirsə, eşitdiklərini başqalarına danışırsa cinayət məsuliyyəti daşıyır». Beləcə, az-çox həqiqəti öyrənmək,

ölkənin həyatında baş verən neqativ hallardan xəbərdar olmaq riskli idi.

Amerikanın KİV sistemində **televiziyanın** yeri və rolü çox böyükdür. Ölkədə 1931-ci ildə eksperimental televiziya yaradılandan 8 il sonra 1939-cu il aprelin 30-da Nyu-Yorkda Ümumdünya sərgisinin açılışı nümayiş etdirilir. Elə həmin tarixdən də müntəzəm televiziya verilişləri start götürür. Az vaxtda televiziya stansiyalarının sayı artır. 1950-ci ildə Amerikanın 64 şəhərində 106 televiziya stansiyası fəaliyyət göstərirdi, əhalidə isə 6 milyon televiziya vardı. 1951-ci ildə rəngli televiziya programları ekrana çıxır. Televiziyanın sürətlə inkişafı yeni qanunların, kodekslərin yaradılmasını tələb edirdi. 1952-ci ildə milli verilişlər assosiasiyasının televiziya kodeksi qəbul edilir və burada reklamın könüllü tənzimlənməsi göstərilir (1984-cü ildə bu qanun ləğv edilib). Amerikada reklama ayrılan xərclər çox böyükdür. Dünyada hər il reklamlara 300 milyard dollar pul sərf edilir ki, onun yarısı Amerikanın payına düşür. Nümunə üçün göstərək ki, 1975-ci ildə televiziya reklamına ayrılan xərclər 5,3 milyard dollar idisə, 2000-ci ildə bu rəqəm artaraq 52,8 milyard dollara çatdı.

XX əsrin 60-ci illəri Amerikada kommersiya televiziylarının yüksəlik illəri hesab olunur. Bu illərdə fəaliyyət göstərən üç şirkətin («Si-Bi-Es», «En-Bi-Si», «Ey-Bi-Si») verilişləri ölkə ərazisinin 70 faizini əhatə edirdi. Peyk antenalarının və programlarının yayılması televiziyanın inkişafına öz müsbət təsirini göstərdi. 1976-ci ildən başlayaraq şəxsi antenaların kütləvi qurulması başladı. Əgər 1981-ci ildə onların sayı 20 min idisə, 1990-ci ildə 4 milyona çatdı.

Amerikanın Pi-Bi-Es şirkəti ölkədə ilk dəfə olaraq peyk şəbəkəsindən istifadə etmişdir. 1985-ci ildə isə birdəfəlik peykdən istifadəyə keçib. 1995-ci ildə Amerikada 4 milyon

ailənin canaq antenaları vardı ki, bu da özlüyündə az deyil. Kabel televiziyası ölkədə sürətlə inkişaf edir. Əsas kabel kanalları aşağıdakılardır: Discoveri channs, USA Netvork, CNN, TBS, TNT, CSPAN, ESPN.

Amerikada televiziya inkişaf etdikcə, kanalların da sayı artırdı. 70-ci illərin əvvəllərində tamaşaçılar 4-5 kanala baxa bilirdisə, indi onların sayı 25-ə yaxındır. 1997-ci ilin məlumatına görə amerikalı ailəsinin 99 faizinin ən azı bir televizoru, 51 faizinin ən azı üç televizoru, 92 faizinin videomaqnitofonu, 10 faizinin peyk antenası vardır. Hazırda rəğəmli texnologiyaya daha çox üstünlük verilir.

11 sentyabr terror aktı baş verərkən Amerikanın demək olar bütün kanalları verilişlərini dayandırıb bu hadisəni operativ göstərmişdir.

Agentliklər: **Assoşieyted Press** –AP ABŞ-in ən iri informasiya agentliyidir. Əsası 1848-ci ildə qoyulub. Nyu-Yorkda yerləşir. Həmişə informasiya toplamaq və yaymaq sahəsində birincilik uğrunda mübarizə aparır. H.Vəliyev «Dünya informasiya agentlikləri» kitabında göstərir ki, AP agentliyi qəzet naşirlərinin, radio və televiziya stansiyalarının sahiblərinin kooperativ birliyi kimi fəaliyyət göstərir. 1700 qəzet və 5000 radio və televiziya stansiyası bu informasiya agentliyinin üzvüdür. Dünyanın 121 ölkəsində 8500-ə yaxın abunəçisi vardır [59, 21]. Hər gün ingilis və ispan dillərində 20 milyon sözdən ibarət informasiya yayır. Dünyada həmçinin ən iri fotoxicdmətə malikdir və onun Nyu-Yorkda, Londonda şöbələri var.

Yunayted Press İntənəşnl – YUPI ABŞ-in ikinci ən böyük informasiya agentliyidir. Özəl müəssisədir. 1907-ci ildə E.U.Skripps tərəfindən yaradılıb. İqamətgahı Vaşinqtonda yerləşir. 1000 Amerika qəzeti, 3600 radio və 550 televiziya stansiyasına, 800 xarici qəzətə, dünyanın 100-dən artıq

ölkəsində 300 radiostansiyaya xidmət edir. Baş kompüter mərkəzi Dallasda yerləşir. İnformasiya peyklər vasitəsi ilə ötürülür.

YAPONİYA

Yaponiya dünyanın ən çox inkişaf etmiş ölkələrindən biridir. Yaponiya konstitusiyalı monarxiyadır. 1947-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiya qüvvədədir. Dövlət başçısı irsi imperatordur. Ali qanunverici hakimiyyət orqanı parlamentdir. Konstitusiyaya əsasən bütün qanunvericilik hakimiyyəti parlamente məxsusdur.

Yaponianın KİV-i təkcə Asiyada yox, dünyada aparıcı yerlərdən birini tutur. Ölkədə dövrü mətbuat 1868-ci ilin Meydzi inqilabından (bu inqilab Yaponiyani kapitalist inkişaf yoluna çıxarıb) əvvəl yaranmışdı. Bunlar əsasən xarici qəzetlərdən tərcümələr idi. 1865-1868-ci illərdə Yaponiyada çıxan qəzetlərin tirajı çox az idi, həm də həftədə, bəzən də ayda bir dəfə çıxırdı. Ölkədə qəzet nəşrini qaydaya salmaq üçün 1869-cu ildə «Qəzetlərin çapı və yayılması» haqqında fərman verildi. Bu fərman çap məhsullarına hökumət nəzarətini gücləndirdi.

Yaponiyada ilk gündəlik qəzet 1870-ci ildən çıxan «İokoqama simbun» sayılır. 1872-ci ilin aprel ayından adı dəyişilib «İokoqama mayniti simbun» olur [83, 7]. Həmin qəzetlərin ardınca «Hitinit» (1872), «Xotis» (1873), «İomiuri» (1874) qəzetləri nəşrə başlayır. Hər üç qəzet Tokioda çıxırdı. Elm adamları da diqqət mərkəzində idi. Onlar üçün 1873-cü ildə «Meyroku dzassi» jurnalı nəşr olunurdu. Dörd il sonra isə hamının başa düşəcəyi sadə dildə başqa jurnallar da işiq üzü gördü. Məsələn, «Marumaru simbun» belə jurnallardan idi. Burada əsasən lirik və satirik şerlərlə yanaşı hekayələr dərc

olunur, karikaturalar verilirdi. «Tokio sansi» jurnalı isə erotik hekayələrə üstünlük verirdi. 1934-cü ildə Yaponiyada 5 min jurnal dərc olunurdusa, üç il sonra bu rəqəm 12 minə çatdı, 1945-ci ildə isə azalıb 300-ə endi.

1881-ci ildən başlayaraq siyasi partiyalar qəzetlərdən öz məqsədləri üçün istifadə etməyə başladılar. Hətta partiya liderləri öz qəzetlərinin fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün hökumətdən jurnalistlərin iş şəraitini yaxşılaşdırmağı tələb etdilər. Bu tələb 1887-ci il dekabrın 26-da «Mətbuat azadlığı haqqında» Qanunun qəbul edilməsi ilə nəticələndi. Belə ki, əvvəllər qəzet və jurnal buraxmaq üçün dövlətdən rəsmi icazə tələb olunurdusa, yeni qanuna görə yalnız rəsmi orqanlara bu barədə məlumat vermək kifayət idi.

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Yaponiyada qəzetlərin həm sayı, həm də tiraji artdı. 50 min nüsxə tirajla nəşr olunan «Yorodzi Tyoxo» (1892) qəzeti o dövrdə buraxılan qəzetlər içərisində ən çox tirajlısı sayılırdı. Sonrakı yerləri «Kokumin simbun», «Tokio asaki simbun», «Nikon simbun», «Dzidzi simpo», «Mayniti» və s. qəzetlər bölüşürdü.

Yapon – Çin (1894-1895) və Rus – Yapon (1904-1905) müharibələri qəzetlərin inkişafına təsir göstərdi. Belə ki, müharibə xəbərləri qəzetlərin tirajını xeyli artırdı. Xüsusilə bu artım «Asahi» (350 min) və «Mayniti» (300 min) qəzetlərinin timsalında aydın hiss olunurdu.

1934-cü ildə Yaponiyada 129 gündəlik qəzet fəaliyyət göstərirdi. Bundan başqa 470 qəzet ayda 4 dəfə, 5392 qəzet isə ayda üç dəfə (bəzən bir-iki dəfə) çıxırıdı. Ölkədə nəşr olunan qəzetlərin 30 faizi Tokio və Osakanın payına düşürdü. Bu dövrdə ən nüfuzlu qəzetlərin 20-dən çox əlavələri də nəşr olunurdu. Belə qəzetlər əsasən Tokioda cəmləşmişdi. Onların sayı 231-ə çatırdı. Qəzetlərdən «Tokio Asahi simbun» (tirajı 1,1 milyon), «Tokio nitiniti simbun» (1 milyon), «İomiuri

simbun» (1 milyon), «Xoti simbun» (300 min), «Dzidzi simpo» (200 min) və s. seçilirdi.

İkinci dünya müharibəsində Yaponiyanın məğlubiyyəti ölkənin siyasi, iqtisadi və mədəni həyatına təsir etdi. 1945-ci il Yaponiya jurnalistikası tarixində dönüş ili oldu. Yaponiyada Potsdam bəyannaməsinin şərtlərini yerinə yetirən bir sıra demokratik islahatlar həyata keçirildi. Söz, mətbuat, yiğincəq azadlıqları elan olundu. Bu da jurnalistikanın inkişafına müsbət təsir göstərdi. «Mətbuat kodeksi»nın dərcindən (15 sentyabr 1945) sonra qəzetlərin fəaliyyəti xeyli genişləndi. 1945-ci il dekabrın 1-dən Tokioda ilk axşam qəzeti «Minpo» çıxdı. Kommunist partiyasının (1922-ci ildə yaradılmışdır) orqanı «Akaxata» qeyri-leqal fəaliyyətdən açıq fəaliyyətə keçdi.

Müharibədən sonra qəzetlərlə yanaşı jurnalların da sayı artdı. Müharibənin sonunda, əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, 300 jurnal çıxırdısa, bu rəqəm bir il ərzində 4 dəfə artdı. Əyləncəli, ədəbi-bədii, uşaq jurnalları meydana gəldi. Bu dövrdə nəşr olunan jurnallardan «Sinsey», «Sekay», «Kaydzo», «Ningen», «Dzyosey» və başqalarını göstərmək olar.

Hazırda Yaponiyada üç gündəlik qəzet var ki, həm tirajına, həm də ölkənin bir çox şəhərlərində yayıldığına görə o birilərindən seçilir. Bunlar «İomiuri» (8,9 milyon nüsxə), «Asahi» (7,5 milyon nüsxə), «Mayniti» (4,4 milyon nüsxə) qəzetləridir. Bundan başqa ölkədə 125 qəzet 47 milyon tirajla nəşr olunur.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Asahi» («Doğan günləş»-1888), «Asahi ivninq nyus» («Asahinin axşam xəbərləri»-1954), «İomiuri» («Reportyor»-1874), «Mayniti» («Gündəlik qəzet»-1876), «Kioto simbun» («Kioto qəzeti»-1879), «Sankey simbun» («Sənaye-iqtisadiyyat qəzeti - 1950»), «Dziyu minsyu» («Liberal demokratiya»-1954), «Sandi Mayniti»

(«Bazar günü Maynitisi»-1922), «Sekay» («Kainat»-1946), «Akaxata» («Qırımızı bayraq»-1946) və s.

Radio və televiziya. Yaponiyada ilk radio verilişi «Tokio Brodkastinq Steyşen» cəmiyyəti tərəfindən 22 mart 1925-ci ildə həyata keçirilib. Elə həmin ilin iyun – iyul aylarında Osaka və Naqoyda da radiostansiyalar yaradılır. 1925-ci ilin oktyabrında Yaponiya tarixində ilk dəfə olaraq Naqoyda studiyadan kənar reportaj verilir. Bu hərbi parada həsr olunmuş reportaj idi.

1926-ci ilin avqustunda rabitə nazirliyi hər üç stansiyani birləşdirib, Yaponiya radioyayılm cəmiyyəti yaradır (En-Eyc-Key). 1935-ci ildən En-Eyc-Key ABŞ-a, Kanadaya və Havay adalarına «Yaponiya radiosu» vasitəsilə verilişlərə başlayır. Bu radio 1945-ci ildə qadağan edilir, yalnız 1952-ci ildə fəaliyyəti yenidən bərpa olunur.

1948-ci ildə radionun inkişafına dair beşillik plan qəbul olunur. Plan radionun inkişafını sürətləndirir. Bu inkişaf dinləyiçilərin də sayının artımına müsbət təsir etdi. Təkçə 1948-ci ildə onların sayı 7,6 milyona çatdı. 1950-ci ildə isə Yaponiya parlamenti «Yayım haqqında» Qanun qəbul edir. Bu qanun radio sahəsindəki bəzi uyğunsuzluqları aradan qaldırdı və En-Eyc-Key-in quruluşunu dəqiqləşdirdi. Bundan sonra En-Eyc-Key ölkənin xeyli radiostansiyalarına, studiyalarına, ötürüçülərinə malik oldu ki, bu da informasiyaların vaxtında verilməsinə kömək etdi. «Yayım haqqında» Qanun həmçinin ona imkan verdi ki, o verilişlərini təkçə yapon dilində yox, həm də xarici dillərdə yayımlasın. Parisdə, Yu-Yorkda və Singapurda En-Eyc-Key öz bürolarını yə atdı.

Yuxarıda adını çəkdiyimiz qanun kommersiya radioyımına da icazə verdi. Belə bir yayım 1951-ci ilin sentyabrında gerçəkləşdi. On il kommersiya radiolarının fəaliyyəti onun

yüksəlişi ilə xarakterizə olunur. Lakin 1961-1968-ci illerin rəqabəti radioların böhranla üzləşməsinə səbəb olub. Vəziyyətdən çıxməq üçün kommersiya radio şirkətləri öz işlərini yenidən qurdular. Onlar 1965-ci ildə iki ümumiyapon şəbəkəsində (Djey-Er-En və En-Er-En) birləşdilər. Bundan sonra Djey-Er-En 22, En-Er-En isə 23 şirkəti özündə birləşdirdi. Yalnız bundan sonra radioların fəaliyyəti yaxşılaşdı, hətta reklamdan gələn gəlirlər də artdı.

1939-cu ilin may ayında Yaponiyada televiziyanın ilk sinaq verilişi uğurla alındı. Təsvir alımların səyi nəticəsində laboratoriya şəraitində baş tutmuşdur. Lakin ikinci dünya müharibəsi bu işi yarımcıq qoydu. Müharibədən dərhal sonra yenidən sinaq verilişlərinə başladılar. Bununla belə, Yaponiyada televiziyanın doğum günü 1 fevral 1953-cü ildir. Həmin gündən En-Eyc-Key-in müntəzəm verilişləri yayılmışmağa başlayır. Avqust ayında isə ilk kommersiya studiyası (En-Ti-Bi) efirə çıxır.

Çoxları televiziyanın radio ilə rəqabətdə tab gətirəcəyinə şübhə ilə yanaşırıldılar. İlk vaxtlar televiziya sahiblərinin sayı da az artırdı. 1953-cü ildə onların sayı 1485 nəfər idi, 1954-cü ildə 16779, 1955-ci ildə 52882 nəfərə yaxın idi. Lakin az vaxtda televiziya xalqın rəğbətini qazandı. Aşağıdakı rəqəmlərdən də bu aydın görünür. 1958-ci ildə yapon ailəsinin 1 milyon, 1970-ci ildə isə 99,2 faizinin televiziyası vardı. Çox güman indi Yaponiyada elə bir ailə yoxdur ki, onun bir və ya iki televizoru olmasın. Rəngli verilişlərə gəlinçə onun tarixi 1960-ci ilin sentyabrından başlanıb.

Yaponianın «Yayım haqqında» Qanununa görə En-Eyc-Key-in tamaşaçıları ilə müqavilə bağlanılır və onlar haqq ödəyirlər (bu haqq sonra ləğv olunub). Kommersiya teleşirkətlərinin tamaşaçıları belə haqq ödəməkdən azaddırlar. Qanun buna yol vermir. Çünkü onun əsas gəlir mənbəyi

reklamdır. En-Eyc-Key-in «102-ci studiya» informasiya programı ölkədə çox sevilən programdır. Program səhər saat 7.35-dən 8.12-dək tamaşaçıları əvvəlki günün hadisələri ilə tanış edir.

Yaponiyanın əsas teleşirkəti olan En-Eyc-Key dünyanın bir sıra teleşirkətləri ilə əlaqə saxlayır, eñir mübadiləsi aparır.

Agentliklər. **Kiodo Tsusin** – Yaponiyada ən iri informasiya agentliyidir. Əsası 1945-ci ildə qoyulub. Tokioda yerləşir. Yapon və ingilis dillərində informasiya və xəbərlər verir. Agentlik ölkədə 63 qəzet nəşriyyatına, 7,2 radiostansiyaya və xaricdə 57 informasiya agentliyinə xidmət edir. Xaricdə ingilis dilində 140 min sözlük informasiya yayır. Agentliyin dünyyanın 31 şəhərində 50 xüsusi müxbiri var.

Dzidzi Tsusin – ölkənin ikinci ən böyük informasiya agentliyidir. 1945-ci ildə səhmdar əsasında yaradılıb. Tokioda yerləşir. Agentlik Cənubi Amerika və ABŞ-in qərbində yapon dilində çıxan 15 qəzetə informasiya verir. 124 yapon və 28 xarici qəzet nəşriyyatına xidmət edir. Hər gün yapon dilində 680 min sözlük informasiya, o cümlədən 5 min sözlük çin dilində, 29 min ingilis dilində, 3 min ispan dilində sözlük informasiya yayır.

TÜRKİYƏ

Türkiyə respublikadır. 1982-ci il konstitusiyası qüvvədədir. Dövlət başçısı prezidentdir. Ali qanunvericilik orqanı Türkiyə Böyük Millət Məclisidir. İcra hakimiyyətini prezident və baş nazirin başçılıq etdiyi hökumət (Nazirlər Şurası) həyata keçirir.

Türkiyədə ilk qəzetlər Osmanlı İmperiyası dövründə xaricilər tərəfindən nəşr olunub. Fransanın İstanbuldakı səfirliliyi orada yaşayan fransızlar üçün əvvəlcə «Bülleten de nuvel»

(«Xəbərlər bülleteni» - 1794), sonra isə «Qazett fransez de Konstantinopol» («Konstantinopol fransızlarının qəzeti» - 1796) qəzetlərini çap edib.

Türkiyənin mətbuat tarixində 1 noyabr 1831-ci ildə nəşr olunan «Takvim-i vakai» («Hadisələrin təqvimisi») qəzeti xüsusi yer tutur. İlk vaxtlar qəzet müvəffəqiyyət qazansa da sonralar tənəzzülə uğrayır. Bunun da bir sıra səbəbləri vardı. Onlardan ən əsası o idi ki, qəzet redaksiyasında bir nəfər də olsun professional jurnalist yox idi. Odur ki, qəzet bəzən fasılərlə çıxırdı. Məsələn, 1832-ci ildə qəzeti 24, 1837-ci ildə 15, 1858-ci və 1859-cu illərdə isə 8 sayı çıxmışdı. Bütün çətinliklərə baxmayaraq ilk türk qəzeti olan «Hadisələrin təqvimisi» uzun illər Türkiyənin həyatında mühüm rol oynadı. Görkəmli türk mətbuat tədqiqatçısı Sərvər İskit yazır: «Biz belə hesab edirik ki, bizim mətbuatın tarixi «Hadisələrin təqvimisi»nin nəşri ilə başlanıb. Düzdür, bu qəzet rəsmi dövlət orqanı idи, lakin başqa ölkələrdə olduğu kimi, milli ideyaların və hərəkatların siyasi ruporu deyildi. Buna baxmayaraq, necə də olsa «Hadisələrin təqvimisi» bizim doğma dilimizdə buraxılırdı...» [34, 3-4].

Türk dilində çıxan ikinci qəzeti tarixçəsi qeyri-adi hadisə ilə bağlıdır. 1836-ci ildə ingilis taciri, «Morning herald» qəzetiinin müxbiri Uilyam Çerçill ov zamanı səhlənkarlıq edərək türk uşağını yaralayıb. Xarici işlər naziri Akif paşanın göstərişi ilə müxbiri döyüb türməyə salırlar. İngiltərə səfirliyi bundan istifadə edərək Akif paşanın vəzifəsindən uzaqlaşdırılmasına nail olur və U.Çerçill dəyən ziyana görə xeyli pul alır və ona zeytun yağı ilə ticarət etməyə, həm də türk dilində qəzet nəşir etməyə icazə verilir [78, 60]. Bu hadisədən dörd il sonra U.Çerçill özünün «Ceride-i havadis» adlı qəzetini nəşr edir. Qəzet 1 avqust 1840-ci il tarixli birinci nömrəsində oxuculara məlumat verirdi ki, xarici ölkələrdəki incəsənət və

maarifçilik xəbərlərinin ölkədə yayılmasına çalışacaq. Qəzet tərtibinə, həm də məzmununa görə rəsmi qəzetdən seçilmirdi.

Türkiyə mətbuatı tarixində «Ceride-i havadis» 1853-cü ildə öz əlavəsini də nəşr edir. Qəzeti Türk ədəbiyyatının tərtibatçılarından danışan S.İskit yazır ki, türk dilində çıxmasına baxmayaraq onda türkçülükdən əsər-əlamət yox idi [34, 250].

1849-1851-ci illərdə çıxan qəzetlərin 80 faizi Qərbi Avropa qəzetlərindən, xüsusən də ingilis qəzetlərindən tərcümələr dərc edirdilər. Yeri gəlmışkən qeyd edək ki, ilk türk jurnalı olan «Baka-i tibbie» («Tibb xəbərləri») 1849-cu ildə nəşrə başlayıb. Jurnalı yerli həkimlər buraxırdı.

Türkiyənin tarixində ilk dəfə olaraq 1857-ci il fevralın 15-də «Mətbəə haqqında» Qanun dərc edildi. Qanun bütün çap məhsullarına şamil edilirdi və demək olar ki, senzuranın tətbiqi idi. Senzura yalnız iki qəzetə - «Hadisələrin təqvimi» və «Ceride-i havadis»ə şamil edilmirdi. Çünkü birincisini hökumət buraxırdı, ikinci isə sultanın xüsusi aktı ilə çıxırdı.

«Mətbuat haqqında» Qanun isə 15 noyabr 1864-cü ildə sultanın təsdiqindən sonra qüvvəyə mindi. İki fəsil 34 maddədən ibarət olan Qanunun 1-ci maddəsində göstərilirdi ki, qəzet və digər bütün dövri nəşrlər ictimai-siyasi xarakterindən asılı olmayaraq türk hökumətinin icazəsi ilə çıxa bilər. İstanbulu çıxmaqla başqa yerlərdə qəzet, jurnal nəşr etdirmək istəyənlər validən də icazə almalıydı. Qəzeti hər adam buraxa bilməzdi. Yalnız o adama icazə verirdilər ki, onun yaşı 30-dan az olmasın, osmanlı vətəndaşı olsun, həm də məhkəmə tərəfindən izlənilməsin [78, 91].

XIX əsrin 60-cı illərində nəşr olunan qəzetlər içərisində ən çox tanınanı «Müxbir» qəzeti idi. Onun sahibi Filip əfəndi olsa da, qəzetə Əli Suavi rəhbərlik edirdi. «Müxbir»in birinci nömrəsi 1867-ci ilin yanvarında işıq üzü gördü. Elə ilk

nömrəsindən onun müxalifət cəbhəsində durduğu hiss olundu. 1867-ci il martın 9-da qəzətdə dərc olunmuş məqalə onun bir aylıq çapına qadağa ilə nəticələndi. Sonra qəzet Londonda nəşrini qaydaya saldı. Ümumiyyətlə, «Müxbir» qəzeti Türkiyənin ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynayıb.

1867-ci ilin mart ayında «Mətbuat haqqında» Qanuna bəzi əlavələr edildi ki, bu da bir çox qəzetlərin bağlanmasına səbəb oldu. Məsələn, «Müxbir», «Utarit» («Merkuri») və s. qəzetləri misal göstərmək olar. Qəzetlər bir yandan bağlanırdısa, bir yandan da yeniləri nəşr olunurdu. 1871-1876-ci illərdə təkcə İstanbulda 68 dövri mətbuat fəaliyyət göstərirdi ki, onlardan da 40-i qəzet, 28-i jurnal idi. Dəqiq olmayan məlumata görə 1876-ci ildə İstanbulda türk dilində çıxan 13 qəzətin 7-i gündəlik idi. XIX-cu əsrin sonlarında Türkiyədə bu qədər qəzetlərin çıxmasına baxmayaraq, 1919-cu il sentyabrın 14-də «İrade-i milliye» qəzətinin təsis olunması mətbuat günü kimi qeyd olunur.

XX-ci əsrin əvvəllərində Türkiyədə siyasi vəziyyət bir o qədər də yaxşı deyildi. Bir yandan narazılıqlar, bir yandan da müharibələr Türkiyəni çalxalayırdı. Kommunistlər bundan istifadə edərək öz ideyalarını xalqa çatdırmaq üçün qəzet və jurnallar buraxdilar. 1918-ci ildə Rusiyada mühacirətdə olan Mustafa Sübhi «Yeni dünya» adlı qəzet buraxır və marksizm-leninizm ideyalarını təbliğ edirdi. Mustafa Sübhi ömrünün sonuna kimi (1921) qəzətin redaktoru olub. Bundan başqa «Qurtuluş» (1919), «Aydınlıq» (1921) jurnalları da ölkədə sosialist ideyalarını yayırdı. Türk şairi Nazim Hikmət «Aydınlıq» jurnalının fəal əməkdaşlarından idi. 1920-ci ildə yaranmış Türkiyə kommunist partiyası 1921-ci ilin yanvar ayından gündəlik «Əmək» adlı qəzet nəşr edir. Türkiyənin ağır və çətin vəziyyətindən istifadə edən türk communistları «Yeni həyat», «Qızıl İstanbul», «Oraq və çəkic» adlı qəzetlərdən də

öz məqsədləri üçün istifadə edirdilər. Onların bu təbliğatı Türkiyə hökumətini çox narahat edirdi. Odur ki, 1925-ci ildə kommunistlərlə bağlı olan bütün mətbu orqanlar qadağan edilir.

Türkiyəni düçar olmuş ağır vəziyyətdən türk dünyasının lideri Mustafa Kamal (Atatürk) xilas etdi. O, 1923-cü ildə elan olunmuş Türkiyə Respublikasının prezidenti oldu.

Türkiyədə son iyirmi ildə üç dəfə (1960, 1971, 1980) hərbi əvvəl baş verib. Bu əvvələlər ölkənin iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərdi. Ölkənin xarici borcları artdı. Ölkədə yaranmış vəziyyətdən sağ qüvvələr istifadə etməyə çalışdılar. 1982-ci ildə yeni konstitusiya qəbul edildi. 1983-cü ilin aprel ayından bir sıra şərtlərlə siyasi fəaliyyətə icazə verildi.

Hazırda Türkiyə ilə Azərbaycan arasında mehriban dostluq, qardaşlıq əlaqələri getdikcə möhkəmlənir. «Bir millət, iki dövlət» olan Türkiyə və Azərbaycan beynəlxalq aləmdə çiçin-çiçinə addımlayırlar. Dünyada Azərbaycanın müdafiəçisi kimi çıxış edən Türkiyə Dağlıq Qarabağ məsələsində həmişə Azərbaycanın yanında olur. Bu günə kimi Türkiyənin Ermənistanla diplomatik əlaqə yaratmaması həm də Ermənistanın işgal etdiyi torpaqlardan çıxmaması ilə bağlıdır.

Türkiyənin tanınmış qəzet və jurnalları Azərbaycan haqqında mütəmadi yazılar verir, əsrin müqaviləsi olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin çəkilişini alqışlayır. Azərbaycan və Türkiyə əlaqələri «Cümhuriyyət», «Milliyyət», «Tərcüman», «Hürriyət» və s. qəzetlərdə öz əksini tapır.

Ən mühüm qəzet və jurnalılar. «Ədalət» (1962), «Barış» (1971), «Günaydın» (1968), «Cümhuriyyət» (1923), «Dünya» (1952), «Yeni asır» (1895), «Milliyyət» (1950), «Sabah» (1985), «Tərcüman» (1961), «Hürriyət» (1948), «Ekonomik panorama» (1988) və s.

Radio və televiziya. 1922-ci ildə Türkiyədə ilk radio verilişləri səsləndi. Həmin il mühəndis Rüştü Uzel canlı konserti translyasiya etmişdir. Bundan sonra radionun inkişafı üçün təşəbbüsler olsa da heç bir nəticə verməmişdir. Lakin Atatürkün bilavasitə işə qarışması sayəsində radiostansiya qurulmuşdur. İlk sınaq verilişi 1927-ci ilin mart ayında oldu. Həmin il mayın 6-dan isə müntəzəm verilişlərə başlanılmışdı. 1936-ci ilə qədər radio verilişləri TTTAŞ (Telsiz Telefon Türk Anonim Şirkəti) vasitəsi ilə həyata keçirilirdi. 1940-ci ildə isə radio verilişlərinə nəzarət Mətbuat Ümum Müdirliyinə həvalə edilmişdir.

XX əsrin 30-40-ci illərində radio sürətlə inkişaf yoluna çıxdı. Hökumətin keçirdiyi kampaniya nəticəsində 1946-ci ildə ölkədə quraşdırılan radio mikrafonlarının sayı 163994-ə çatdı. Aradan 5 il keçəndən sonra İzmir radiosu fəaliyyətə başladı. Təhsil ocaqlarında da radiostansiyalar qurulmuşdur. 1965-ci ildən Türkiyədə radio və televiziya verilişləri TRT-yə (Türkiyə Radio-Televiziya Qurumu) tabe edilmişdir.

Türkiyədə Radio, Radio-1, Radio-2, Radio-3, Radio-4 stansiyaları fəaliyyət göstərir. GAP Radio stansiyası da əslində Radio-5-dir. Radio-1, Radio-2 və Radio-3 ölkə əhalisinin 98 faizini əhatə edir. Onların verilişləri gündə 24 saatdır. GAP – Radio stansiyası isə gündə 20 saat veriliş verir. Dövlətin əlində olan Radio-Xatay (TRT Xatay FM) stansiyasının verilişlərinin gündəlik həcmi 24 saatdır. 1952-ci ildən indiyədək fəaliyyət göstərən «Türkiyənin səsi» radiosu 20 dildə 29 saat 30 dəqiqəlik studiya verilişi, 44 saat 30 dəqiqəlik isə ümumi veriliş verir. Bir məsələni də qeyd etmək yerinə düşər ki, Türkiyədə radio verilişlərinə senzura yoxdur. Lakin bu o demək deyil ki, radiolar başlı-başına buraxılıb, onlar qanun çərçivəsində məsuliyyət daşıyır.

Televiziya sahəsində Türkiyədə 1949-cu ildə Texniki Universitetdə ilk addımlar atılsa da, yalnız 1952-ci ildə sınaq verilişləri baş tutdu. Əvvəlcə həftədə 2 saat, sonra isə 5 saat televiziya verilişi yayılmışdır. Televiziyanın yaranma tarixi 1968-ci ilə aiddir. Həmin il yanvarın 30-dan etibarən Ankara TV-nin sınaq verilişləri keçirilir. İstanbulda isə Texniki Universitetin bazasındaki studiyadan sınaq verilişləri 1972-ci ilin 30 avqustundan başlamışdır. 1977-ci ildə ötürüçü qüllələrin köməyi ilə əhalinin 81,5 faizi verilişlərə baxmaq imkanı əldə etmişdir. Türk tamaşaçıları rəngli verilişlərə 1984-cü ildən baxır. Elə həmin ildən TRT rabitə peyki vasitəsi ilə xaricə ilk verilişini ötürmüştür. TRT ölkədə televiziyanın inkişafı üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirir. Bu tədbirlərin nəticəsi olaraq Ankara TV studiyası bazasında TV-1, İstanbul studiyası bazasında isə TV-2 kanalları yaranır. Bundan başqa TV-3 (1989), GAP-TV (Güney Doğu Anadolu bölgəsi-1989), TV-4 (1990) kanalları işə başlayır.

70-ci illərin sonunda Türkiyə özünün süni rabitə peykini buraxır. Bu da ona TV verilişlərinin ötürülməsi üçün şərait yaradır. İndi bir çox ölkələrdə kabel televiziyası sürətlə inkişaf edir. Türkiyə də bu inkişafdan bacarıqla istifadə edir. Ölkədə kabel televiziyası 1988-ci ildən istifadəyə verilib. Özü də onların sayı çoxdur. Özəl kanallara gəldikdə onun yaranma tarixi 1 mart 1990-ci ilə aiddir. Həmin gün Madis Boxstar-1 kanalı fəaliyyətə başlamışdır. İkinci özəl TV kanalı isə Telon olmuşdur. 8 yanvar 1992-ci ildən verilişə başlayan bu kanala Turqut Özalın oğlu Əhməd Özal başçılıq etmişdir. Üçüncü özəl TV kanal olan SHOW TV 1992-ci ildən ekrana çıxb. 1993-cü ildə Cine 5 adlı pullu kanal yaradılır. Bu kanal əsasən bədii filmlər və idman verilişləri nümayiş etdirir.

Türkiyədə adı çəkilən TV kanalları ilə yanaşı başqa TV kanalları da fəaliyyət göstərir: Kanal-6, BRT, ATV, TGRT,

Samanyolu və s. Özəl və dövlət TV kanallarının fəaliyyəti Üst Qurum tərəfindən tənzimlənir.

Agentliklər. **Anadolu Agentliyi** – AA hökumət tərəfindən maliyyələşdirilir və nəzarət edilir. Yarımqrəsmi informasiya agentliyidir. Əsası 1920-ci ildə qoyulub. Dünyanın bir sıra agentlikləri ilə informasiya mübadiləsi aparır.

Ankara Agentliyi – ANKA özəl informasiya agentliyidir. Türkiyə qəzetlərini, jurnallarını, radio və televiziyasını daxili və xarici informasiya ilə təmin edir.

RUSİYA

Rusiya federativ respublikadır. Dövlət başçısı prezidentdir. Qanunvericilik orqanı 2 palatadan ibarətdir.

Rusiyada dövri mətbuatın tarixi XVIII əsrin əvvəllərinə gedib çıxır. Bu dövrdə I Pyotrun apardığı islahatların nəticəsi olaraq «Vedomost» qəzeti nəşrə başladı. Qəzet islahatları təbliğ etməklə yanaşı rus oxucusunu ölkənin siyasi və mədəni həyatında baş verən yeniliklərlə də tanış edirdi. I Pyotr «Vedemost»yə xüsusi diqqət yetirir, çox vaxt orada gedən materialları özü redaktə edir, informasiyaların seçilib verilməsinə diqqət yetirirdi.

Rusiyada ilk jurnal olan «Yejemesyaçniye soçineniya» bir sıra nöqsanlarına baxmayaraq, gənc jurnalistlərin, yazıçı və şairlərin yetişməsində mühüm rol oynadı. XVIII-ci əsrin 50-ci illərində rus jurnalistikası öz inkişafının yeni mərhələsini qədəm qoydu. Bu da xüsusi jurnalların nəşrə başlaması idi. İlk belə jurnal 1759-cu ildə nəşr edilən «Trudolyubivaya pçəla» jurnalı idi. Bundan sonra da bir neçə belə jurnal yarandı.

XVIII-ci əsrin ikinci yarısında Rusiyada kəndli hərəkatı gücləndi. Bu da Y.Puqaçovun başçılığı ilə kəndli müharibəsinə

(1773-1775) gətirib çıxardı. Belə çətin bir şəraitdə Rusiyada müxalif jurnalistika yarandı. Onun ən parlaq nümunəsi N.J.Novikovun nəşr etdiyi «Truten» və «Jivopisets» jurnalları idi. Novikovun bu ənənəsini gənc İ.A.Krilov davam etdirərək özünün «Poçta duxov» və «Zritel» jurnallarını buraxdı.

Rusiyada təhkimçilik əleyhinə çıxışlar, dekabristlər üsyəni (1825) ölkədə azadlıq hərəkatının zadəgan dövrünün başlanğıcını qoydu. Bundan qorxuya düşən hakimiyyət müxalif yönümlü mətbuata hücuma keçir və 1826-cı ildə senzurəni (ilk senzura qaydaları 1804-cü ildə çap edilib) daha da möhkəmənləndirir.

XIX-cu əsrin 30-cu illərindən danişarkən görkəmli şair A.S.Puşkinin (1799-1837) jurnalistlik fəaliyyətinə diqqət yetirilməlidir. P.Androsov Krayevskiyə məktubunda yazmışdır ki, «Puşkina, bəlkə də acı tale ona görə qismət oldu ki, o, jurnalist idi». 1826-cı ildə sürgündən qayıdan şair əvvəlcə «Moskovski vestnik», 1830-cu illərdə isə «Literaturnaya qazeta»da əməkdaşlıq edir. O, «Literaturnaya qazeta»nın bibliografiya şöbəsinin əsas materiallarını yazır. Puşkin özünün «Jurnal tənqidи haqqında» («Literaturnaya qazeta», №3, 1830) məqaləsində tənqid və bibliografiyanın əhəmiyyətini, yerini dəqiq göstərir. «Literaturnaya qazeta» bağlandıqdan sonra 1835-ci ildə Puşkinə «Sovremennik» jurnalını buraxmağa icazə verirlər. 1836-ci ildən çıxmaga başlayan jurnal 3 ayda bir dəfə nəşr olunurdu. Puşkin jurnalda «Kapitan qızı», «Ərzuruma səyahət» əsərlərini dərc etdirir. «Sovremennik» jurnalı rus ədəbiyyatının, rus ədəbi dilinin, səyahət ocerkinin inkişafında böyük rol oynadı. Puşkin jurnalın əhatə dairəsini genişləndirmək üçün müəyyən tədbirlərə əl atsa da vaxtsız ölüm buna imkan vermədi.

1831-1836-cı illərdə Moskva universitetində «Teleskop» adlı jurnal fəaliyyətə başlayır. Tənqidçi və jurnalist N.İ.Na-

dejdin adı çəkilən jurnalın və ona əlavəsi «Molva» qəzetiinin naşırı və redaktoru idi. O, 1833-cü ildə rus milli mədəniyyətinin inkişafında böyük tarixi xidmətləri olan V.Q.Belinskini təqiqid şöbəsinə rəhbərlik etməyə dəvət edir. 1835-ci ildə Nadejdin xaricə gedir və «Teleskop»la «Molva»nın redaktorluğunu Belinskiyə tapşırır. 1834-1836-ci illərdə Belinski «Molva» və «Teleskop»da «Ədəbi xəyallar», «Rus povedi və cənab Qoqolun povedləri haqqında», «Koltsovun şerləri», «Sovremennik» haqqında bir neçə söz», «Öxlaqi fəlsəfə sisteminin təcrübələri» və başqa məqalələrini dərc etdirir. Gənc təqiqidçinin bu məqalələri rus ədəbiyyatının keçmişinə və müasir ədəbi hərəkata yeni bir baxış idi. O, Krılov, Puşkin, Qriboyedov, Qoqol, Koltsov kimi sənətkarları müdafiə edir, saxta nüfuz sahiblərini təqiqid edirdi. 1836-ci ildə «Teleskop» bağlandı. Buna səbəb jurnalda Çaadayevin «Fəlsəfi məktublar»ının nəşri idi. Jurnal bağlanandan sonra Gertsenin dediyi kimi «bu utancaq, bu zəif cüssəli adam» bir müddət ədəbi fəaliyyətdən kənardə qalır. 1838-ci ildə «Moskovski nablyudatel» jurnalı Belinskinin dostu Stankeviçin əlinə keçir. Jurnal bir il Belinskinin redaktorluğu ilə nəşr olunur və bundan sonra istiqaməti dəyişir. Belinskinin «Moskovski nablyudatel» jurnalındaki fəaliyyəti çox səmərəli olmuşdur. Onun yaradıcılığının ən məhsuldar dövrlərindən biri məhz həmin jurnalla bağlıdır. Jurnalda təkcə bir ilin içərisində 120-dən artıq məqalə, icmal və resenziya nəşr etdirmiştir. Bunların sırasında «Şekspirin draması», «Hamlet», «Ədəbi xronika», «D.I.Fonsızının əsərləri»ni göstərmək olar. Bu yazılar müəllifi bir az da məşhurlaşdırdı. Belinskinin redaktorluğu ilə nəşr olunan «Moskovski nablyudatel» 1839-cu ildə fəaliyyətini dayandırdı.

1839-cu ilin yanvar ayından Peterburqda 30-cu illərdə nəşrini dayandıran «Oteçestvennie zapiski» jurnalı yenidən

nəşrə başlayanda Belinski 7 il (1839-1846) təqiqid və bibliografiya şöbəsinə rəhbərlik etdi. Gertsenin «Kimdir müqəssir?», «Elmdə diletantizm», «Təbiətin öyrənilməsinə dair məktublar» Nekrasov və Oqaryovun şerləri, Şedrin və Dostayevskinin povestləri, Belinskinin məqalələri jurnalda yeni ruh götirdi. Jurnalın sahibi A.A.Kraevskinin şərtinə görə Belinskinin jurnalda məqalələri imzاسız çap olundurdu. Lakin buna baxmayaraq Belinskini sevənlər onun yazısını dilinə, üslubuna, səmimiliyinə görə tanıyırdılar. Gertsen yazır ki, «Moskva və Peterburq gəncləri Belinskinin məqalələrini hər ayın 25-i oldumu jurnalı axtarır, ən azı beş dəfə kafelərə gedib soruşurdular ki, görsünlər «Oteçestvennie zapiski» alınıbmı? Jurnalın qalın nömrəsi əldən-ələ keçib əzilir, Belinskinin məqaləsi varmı?» səsləri eşidilirdi – «Var!». Belinskinin müəllimlər arasında da çoxlu pərəstişkarları vardı. Jurnalın nüfuzu artıqca tirajı da artırdı. 1846-ci ildə jurnalın 4000 abunəcisi vardı.

1846-ci ildə Belinski «Oteçestvennie zapiski» jurnalını tərk edir, yenidən təşkil olunmuş «Sovremennik» jurnalına gəlir, burada jurnalın ideya rəhbərlərindən biri kimi fəaliyyətə başlayır. O, jurnalda bir neçə məqalə, o cümlədən özünə şöhrət gətirən «1847-ci il rus ədəbiyyatına bir nəzər» adlı əsərini çap etdirir.

1847-ci ildə müalicə olunmaq üçün xaricə – Almaniyaya gedən Belinski təhkimçilik hüququna qarşı təhkimli kəndlilərin əhval-ruhiyyəsini eks etdirən «Qoqola məktub» əsərini yazır. Bu məktub Qoqolun ona göndərdiyi məktuba cavab idi. Qoqol məktubunda «Dostlarla yazışmalardan seçilmiş parçalar» əsərinin Belinski tərəfindən təqiqid olunmasına etirazını bildirirdi. Belinski Qoqola yazırı: «*Mənliyimin təhqir olunmasına hələ bir təhər dözə bilərdim, əgər bütün mətləb bundan ibarət olsaydı, hər halda bu barədə susmağa*

cəsarətim çatardı. Lakin, həqiqətin, insan ləyaqətinin təhqir olunmasına dözmək mümkün deyildir: din pərdəsi altında və zona müdafiəsi ilə, riyakarlığın və əxlaqsızlığın həqiqət və xeyirxahlıq kimi qələmə verilməsini gördükdə, susmaq mümkün deyildir... Mən bu məsələdə tək bir şəxs deyil, çoxluğu təmsil edirəm, həm də onların əksəriyyətini nə siz, nə də mən görmüşəm, onlar da heç bir zaman sizin üzünüzü görməmişlər... Siz Rusiyaya bir mütəfəkkir kimi yox, yalnız bir sənətkar kimi dərinlən bələdsiniz, əfsanələrlə dolu kitabınızda isə söz tam müvəffəqiyyətsizliklə mütəfəkkir cildinə girmək istəmişsiniz. Buna səbəb o deyildir ki, siz, ümumiyyətlə, mütəfəkkir olmamışsınız; səbəb budur ki, siz illər boyu Rusiyaya uzaqlarda olan öz gözəl guşənidən tamaşa etməyə adət etmişsiniz... yüksək həqiqətlərlə dolu olan ecazkar bədii əsərlərində Rusiyaya öz surətini güzgü də olduğu kimi göstərmək imkanını verərək, onun şüürlanmasına son dərəcə yardım göstərən böyük bir yaziçi, bir kitab çap etdirib burada İsa və din naminə vəhşi mülkədarlara kəndliləri murdar donuz - deyə söyməyi və onların kürəyindən mümkün qədər çox mənfiət çıxarmağı öyrədir. Bu hal məni hiddətləndirməyə bilərdim...» [12, 191-193].

Belinskinin sağlığında «Qoqola məktub» çap olunmur. Lakin əldən-ələ gəzir, demək olar ki, Rusyanın bütün ziyanlıları arasında yayılır. Məktubu Gertsen Belinskinin ölümündən (1848) yalnız 7 il sonra 1855-ci ildə «Polyarnaya zvezda» jurnalında nəşr etdirir.

Rus xalqının azadlıq hərəkatında Gertsen mühüm rol oynayıb. O, rus ictimai fikir tarixində bir filosof, yaziçi, publisist və jurnalist kimi mühüm yer tutur. Onun ən böyük xidmətlərindən biri Londonda azad rus mətbuatını yaratması, «Polyarnaya zvezda» və «Kolokol» jurnallarını nəşr etməsidir. Gertsen 1853-cü ildə Londonda öz hesabına azad rus mətbəəsi yaradır. Burada o, əvvəlcə vərəqələr, məqalələr və bir sıra

kitablar nəşr edir, rus ictimaiyyətinə deyə bilmədiklərini mətbəə işçilərinə deyirdi. Az sonra «Polyarnaya zvezda» jurnalının nəşrinə başlayır və çətinliklə də olsa onu Rusiyada yayır. Bu da Rusiyadan məktubların gəlməsinə səbəb olur. Gertsen həmin məktubları «Rusiyadan səslər» adlı bir neçə məcmuədə nəşr edir. Qeyd edək ki, bu məktublar əlyazmadı, həm də senzurasız idi.

«Polyarnaya zvezda» jurnalı bütün Rusiyaya səs salmışdı. Oxucuları durmadan artırdı. Rus inqilabı fikrini təbliğ etmək üçün sistemli bir jurnalə ehtiyac vardı. Bu ehtiyacı məhz «Kolokol» jurnalı ödədi. Jurnalı Gertsenlə Londona gələn Oqoryov buraxdı. On il çıxan (1857-1867) jurnalın fəaliyyəti iki dövrə bölünür: birinci dövr 1857-1861, ikinci dövr isə 1861-ci ildən axıra kimi. Birinci dövrdə mütləqiyət, təhkimçilik əleyhinə fikirlər jurnalda əsas yer tutmuşdur. İkinci dövrdə isə sosializm məsələlərinə diqqət verildilər. Qeyd edək ki, Gertsenin müəyyən liberal səhvləri olmuşdu. Lakin sonralar o, liberal meyllərə qarşı mübarizədə və çarizmə münasibətdə inqilabçı-demokratlarla (N.Q.Çernişevski, N.A.Dobrolyubov) birləşmişdir. «Kolokol» Rusiyada fəhlə mətbuatı yaranmadan əvvəl mövcud olan senzurasız inqilabi mətbuatın başında durmuş, inqilabi hərəkatın inkişafında mühüm rol oynamışdır.

1850-1860-ci illərdə N.Q.Çernişevski, N.A.Dobrolyubov kimi görkəmli publisist, inqilabçı-demokratların rəhbərliyi altında çıxan «Sovremennik» jurnalı, özünün ideya istiqamətinə görə «Polyarnaya zvezda» və «Kolokol»a yaxın idi. Jurnalın səhifələrində kəndli məsələsinə xüsusi diqqət yetirilirdi. «Sovremennik» yazındı ki, ağır və dözülməz şəraitdə yaşayan kəndlinin həyat tərzini yalnız inqilabi yolla dəyişmək olar. Bu jurnal Rusyanın inqilabi qüvvəsinin səsi idi. Bu səs demək olar ki, Rusyanın hər yerindən eşidilirdi. Çernişevski

öz ideya azadlığına, fəlsəfi və siyasi kamilliyinə görə 50-ci illərin ikinci yarısı və 60-cı illərin əvvəlləri rus inqilabı demokratiyasında zirvə təşkil edir. «Sovremennik» Çernişevski üçün çox doğma idi. Jurnalın elə bir sayı olmazdı ki, onun məqaləsi getməsin. Tədqiqatçı alimlərin hesablamalarına görə, Çernişevskinin «Sovremennik»də 500 çap vərəqi, təxminən hər il 60 çap vərəqi materialı dərc edilmişdir.

XIX-cu əsrin axınlarına yaxın Rusiyada fəhlə hərəkatı canlandı. Bu canlanma fəhlə mətbuatının yaranmasına təkan verdi. Plexanovun yaratdığı «Əmək azadlığı» və «Blaqoyev qrupu»nun nəşr etdikləri «Sosial-demokrat» (1888-1892) toplusu və «Raboçi» (1883-1895) qəzeti Rusiyada marksist ədəbiyyatın yayılmasına xidmət edirdi.

Keçən əsrin əvvəlində çıxan «İskra» qəzeti Rusiyada marksist partiyası yaratmayı qarşısına məqsəd qoymuşdur. «İskra»dan sonra onun məsləkini və ənənələrini davam etdirən bir sıra mətbu orqanlar fəaliyyətə başladı. Peterburq fəhlələrinin təşəbbüsü ilə «Pravda» (1912) çıxdı. «Pravda»nın nəşri tarixi – may ayının 5-ni keçmiş SSRİ-də bütün müttəfiq respublikalar mətbuat günü kimi qeyd edirdi. «Pravda» Sov.İKP-nin orqanı kimi uzun müddət fəaliyyət göstərdi.

1917-ci il ərəfəsində Rusiya o dövr üçün xeyli mətbuatı malik idi. Ölkənin 180 şəhərində müxtəlif dövrü mətbuat çıxırıldı. Təkcə Moskvada çıxan qəzetlərin bir illik tirajı 450 milyon nüsxəyə çatırdı. Peterburqdə 150-ə yaxın qəzet, 400-dən çox jurnal buraxılırdı.

Mətbuatın surətli inkişafı 1917-ci ilin oktyabrında dayandırıldı. Hakimiyyət çevrilişinin üçüncü günü – 1917-ci il oktyabrın 27-də Xalq Komissarları Soveti mətbuat haqqında dekret imzaladı. Dekretə görə bolşevik qəzetlərini çıxmaqla xeyli qəzet bağlandı (iki ay ərzində Rusiyada 92 qəzet

fəaliyyətini dayandırıdı). Bu dövrдə nəşr olunan bolşevik qəzetləri yeni quruluşu tərifləməyi, onun üstünlüklerini göstərməyi qarşılara məqsəd qoymuşdu.

V.İ.Lenin «Qəzetlərimizin xarakteri haqqında» («Pravda»nın 1918-ci il 20 sentyabr tarixli nömrəsində dərc olunub) məqaləsində siyasi məsələlərdən az yazmayı, iqtisadiyyatdan daha çox bəhs etməyi məsləhət görürdü. O, öyrədirdi ki, qəzetlər rəsmi çinovnikcəsinə deyil «inqilabi mətbuat kimi», fəhlə sinfinin «diktatura orqanı kimi» yazmalıdırlar. Onlar kütłəni «bütün həyat sahələrindən götürülən canlı, konkret misal və nümunələrə əsasən» təbiyə etməlidirlər. Bu məqalə o dövrün bütün mətbuat orqanlarının fəaliyyəti üçün bir program idi. Mətbuatın yenidən təşkili qarşıya qoyulan qərarların həyata keçirilməsinə kömək etdi. Artıq 1918-ci ilin əvvəlində inqilabdan əvvəlki kütłəvi informasiya vasitələrini yeni 884 qəzet və 753 jurnal əvəz etdi. Bir il sonra qəzetlərin sayı 1000-ə çatdı [96, 107, 123]. Bu dövrдə jurnalist kadrların azlığı, redaksiya işindəki təcrübəsizlik mətbuatın ümumi işinə mənfi təsir göstərirdi.

Bütün çətinlikləri arxada qoyan Rusiyada jurnalistika inkişaf edirdi. 1921-1925-ci illərdə dövrü mətbuatın tirajlarının artması ilə yanaşı yeni qəzet və jurnallar yarandı. Həmin illərdə «Raboçaya qazeta», «Trud», «Komsomolskaya pravda», «Krasnaya zvezda», «Pionerskaya pravda» qəzetləri çıxdı. Qəzetlərlə yanaşı «Noviy mir», «Oktyabr», «Molodaya qvardiya», «Oqonyok», «Rabotnitsa», «Krokodil» və s. kütłəvi jurnallar fəaliyyətə başladı.

Böyük Vətən Müharibəsi illərində rus jurnalistikası özünün səfərbəredici gücünü göstərə bildi. Görkəmlı yazıçı və şairlər hərbi müxbir kimi odlu-alovlu səngərlərdən keçərək böyük publisist işi gördülər. A.Tolstoyun («Rus xarakteri», «Biz nəyi müdafiə edirik?»), «Vətən»), B.Qorbatovun

(«Yoldaşlara məktub», «Cəbhə jurnalistinə»), K.Simonovun («Üçüncü adyutant», «Rus ürəyi»), İ.Erenburqun («Müharıbə» toplusu) və başqalarının məqalə və pamfletləri faşizmə nifrət oyadırdı.

Bir məsələni də xüsusilə qeyd etməliyik ki, jurnalistika totalitar şəraitdə fəaliyyət göstərirdi. Belə şəraitdə həqiqəti demək həm çətin, həm də riskli idi. Jurnalistika sosializm quruluşunu, «ışıqlı gələcəyi» tərifləməli, ona qarşı çıxanlara amansız olmalıydı.

1953-cü ildə İ.V.Stalinin ölümündən sonra mətbuatın məzmununda az da olsa dəyişiklik baş verdi. Mətbuatda yeni mövzular göründü. Jurnalistlər günün vacib məsələlərini «dəyirmi masa» arxasında müzakirə edib fikir mübadiləsi aparırdı. 1957-ci ildə yaradılan SSRİ Jurnalistlər İttifaqı seminarlar keçirir, jurnalistlərə məsləhətlər verirdi.

Bir partiyalı sistemdə mətbuata ciddi nəzarət vardi. Redaktorlar Mərkəzi Komitənin təbliğat şöbəsinə tabe idilər. Onların başı üstündən iş görmək mümkün deyildi. Qlavlit əsl senzura qaydalarını tətbiq edirdi. Bu qurum hər sözə, hər fikirə qadağa qoyurdu. Hətta, iş o yerə çatmışdı ki, «Pravda» və «İzvestiya» kimi qəzetlərin ayrıca senzor ştatı vardi.

Keçən əsrin sonlarına yaxın «yenidənqurma»nın başlanması senzuranın zəifləməsinə səbəb oldu. Bu da bir sıra yarım rəsmi qəzetlərin yaranmasına şərait yaratdı. «Xalq cəbhəsi», «Nabat», «Pozisiya», «Demokratičeskaya Rossiya» belə qəzetlərdən idi.

Sovet imperiyası dağıldıqdan sonra Rusiya Federasiyasında da bir sıra yeniliklər baş verdi. Xüsusilə, jurnalistika sahəsində olan yeniliklər əsasən müstəqil KİV-in yaranması oldu. 1991-ci ilin dekabr ayında Rusiya «KİV haqqında» Qanun qəbul etdi. Bu qanun KİV-in inkişafına şərait yaratdı.

Yalnız bundan sonra müstəqil qəzet və jurnallar, teleradio kanalları yaranmağa başladı.

Həmişə nümunə kimi qeyd etdiyimiz Rusyanın kütləvi informasiya vasitəsi keçən əsrin sonlarında böhranla üzləşdi. Rusiya Jurnalistlər İttifaqının 1998-ci ilin hesabatında göstərilir ki, Rusiyada elə bir mətbuat, radio, televiziya yoxdur ki, əsl iqtisadi müstəqlliyyət malik olsun. Nəşrlərin iqtisadi uğurları heç də abunəçilərin sayından asılı deyil. Bir sıra qəzetlər reklam sifarişlərini cəlb etmək məqsədilə tirajlarını həqiqətdə olduğundan qat-qat artıq göstərir, qeyri-obyektiv reytinqlər dərc edirlər. Etik normaların pozulması adı hala çevrilmişdi. Bütün bunlar qəzet və jurnalların fəaliyyətinin azalmasına gətirib çıxarmışdı. 1990-ci illə müqayisədə 1998-ci ildə qəzetlərin illik tirajı 5, jurnalların isə 7,5 dəfə aşağı düşmüdü. Ümumrusiya nəşrlərinin də əsas hissəsi Moskvada və mərkəzi Rusiyada yayılırdı.

İslahatdan sonraki Rusiyada yerli mətbuatın rolü artdı-ğından hakimiyyət, siyasi və iqtisadi elita onu öz şəxsi maraqlarının ifadəsinə çevirməyə cəhd etdi. Bir sıra qəzetlər var ki, bilavasitə hakimiyyət strukturlarının əlindədir. Hazırda Rusiyada elə bir vəziyyət yaranıb ki, nəşrlərin de fakto mülkiyyətçisi vardır, de yuri isə yoxdur. Təbii ki, bu «gizli» mülkiyyətçi nə cəmiyyət, nə də jurnalistlər qarşısında məsuliyyət daşıyır. O, klan mənafeyinə xidmət edir və KİV-i siyasi mübarizə alətinə çevirir. Nəşr sahibləri ilə jurnalistlər arasında yaranan münasibətlər cəmiyyəti narahat etməyə bilməz. Rusiyada demək olar ki, əksər qəzetlər müəyyən dairələr tərəfindən «ələ keçirilib».

Onu da qeyd edək ki, Rusiya mətbuatı Azərbaycanın içtimai-siyasi həyatında baş verən olaylara öz səhifələrdə yer ayırır. Azərbaycan oxucuları heç də həmişə bu yazıldan razı qalmır. Burada qərəzçilik özünü göstərir. Xüsusiylə, mətbuat

Dağlıq Qarabağ məsələsində haqqı, ədaləti taptalayaraq Ermənistani müdafiə edir, hətta Azərbaycanın bu qədim torpağını Ermənistan ərazisi kimi qələmə verməklə Rusiya oxucularını çasdırır.

Azərbaycana yenidən qayıtmaga çan atan Rusiya müxtəlif yollar axtarır. Bu işdə ona bəzi qəzetlər dəstək verir. Azərbaycana qarşı öz aqressivliyi ilə seçilən «Nezavisimaya zaqeta»ya diqqət yetirsək rus şovinizminin niyyətini aydın görərik. Bu qəzet açıq-aşkar Azərbaycanın Qərbə ineqrasiyasını, Amerika ilə münasibətlərini heç cürə «həzm» edə bilmir. Məsələn, «NATO Azərbaycana gəlir», «Amerika İraq kartını Azərbaycanda oynayır» (21 noyabr 2002) və s. yazılar şimal qonşumuzun narahatlığını bildirir.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «İzvestiya», «Komsomolskaya pravda», «Arqumenti i fakti», «Nezavisimaya qazeta», «Seqodnya», «Zdorovya», «Oqonyok», «Literturnaya qazeta», «Trud», «Moskovski komsomolets», «Sovremennik» və s.

Radio və televiziya. Birinci fəsildə qeyd etdi ki, Rusiyada radionun ilk sınaq verilişi 1922-ci ildə, müntəzəm verişlər isə 1924-ci il noyabının 23-dən hesablanır. 1964-cü ildən fəaliyyət göstərən «Mayak» radiosu çoxlarına yaxşı tanışdır. Fasiləsiz işləyən «Mayak» o dövr üçün yeni idi. Hər yarım saatdan bir xəbər, müsiqi, reportaj, canlı konsertlər yayımlayan radio az vaxta dinləyicilərin üzərinə yol açdı. Hazırda «Mayak» radiosu müstəqildir. Onun üç yayım kanalı var. «Mayak»a təkcə Rusiyada deyil, demək olar ki, keçmiş SSRİ-nin bütün rusdilli dinləyişiləri qulaq asır. «Exo Moskvı», «Radio Rossiya» Rusyanın radio stansiyaları arasında ən çox dinləyişisi olan stansiyalardır.

Rusiyada **televiziyanın** inkişafı heç də radiordan geri qalmır. Ölkədə dövlət kanallarının sayı yuzə yaxındır. Digər

mindən çox kanal isə hökümətin müxtəlif strukturlarına təsir etmək gücünə malikdir. Dövlət tərəfindən maliyyələşmə mifi xarakter daşıyır. İkinci dövlət kanalı olan RTR reklam hesabına özünü saxlayır. Bu işdə sponsorların da rolü az deyil. Məsələn, «Qazprom»un sponsorluğunu qeyd etmək olar.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi müasir jurnalistika yuxarıların təsirindən yaxa qurtara bilmir. 1999-cu ildə qəbul olunmuş teleradio yayım Xartiyası Dövlət Dumasının hücumlarından özünü qurtarmağa çalışır.

Televiziya rəsmi KİV-dən uzaqlaşdıqca daha çox tamaşaçı auditoriyası cəlb edir. «600 sekund», «12 etaj», «Vzqlyad» kimi verlişlərin tamaşçıları milyonlarla hesablanırdı.

Onilliklərin ideoloji təsiri, hər cümlənin senzuradan keçməsi, xarici mühitdən təcrid Rusiya televiziyanın inkişafına imkan vermirdi. Verilişlər demək olar ki, əvvəlcə çəkilir, kəsib-doğranır, montaj edilirdi. Bütün bunlar senzuranın ləğvinə kimi davam etdi. Yalnız senzuranın ləğvindən sonra televiziya inkişaf yoluna çıxdı. 70-80-ci illərdə adət etdiyimiz «diktör televiziyası» erasına son qoyuldu, onu aparıcı əvəzlədi.

Televiziya sisteminin mərkəzdən tədriclə uzaqlaşması (1990-1994) «Ostankino»nun ləğvi ilə nəticələndi və «yeni-dənqurmadan» sonra Mərkəzi Televiziyanın birinci kanalı adlandı. Bu illərdə dövlət ideoloji və maliyyə nəzarətini itirdi. 1991-ci ildə Dövlət Teleradiosunun süqutu və həmin ildə TV 6, 1993-cü ildə isə NTV və əyalət özəl kanallarının yaranmasına gətirib çıxardı.

2002-ci ilin yayında Vladimir Qusinski «Qazprom-Media»nın «Media-Most»a aid aksiyaların satır. Bu da «Qazprom-Media»yaya imkan verir ki, «Medio-Most»un 26 kompaniyasına, o cümlədən NTV, NTV+, «Exo Moskvı», TNT-yə nəzarəti öz əlinə alısın.

Hazırda Rusiya əhalisinin 50 faizi 9 televiziya kanalına baxır. Onlardan 4-ü ümumfederal, 5-i ümummilli kanallardır.

Rusiyanın televiziya bazارında üç böyük bölmə fəaliyyət göstərir: dövlət – Birinci, RTR, NTV və əyalət kanalları, ikincisi, ictimai rəyə az-çox təsir edən özəl telekanallar, üçüncüüsü, aksiyaları dövlət və şəxsi adamlar da olan telekanallar.

«Mətbuat öz yerini bilməlidir» - Rusiya prezidenti V.V.Putinin bu deyimi çox mətləblərdən xəber verir. Artıq «cın şüşədən çıxıb», onu qeri qaytarmaq geçdir. KİV-ə qarşı hər-hansı bir təzyiq beynəlxalq aləmdə söz azadlığını boğmaq kimi qiymətləndirilir.

Bir sıra nöqsanlara baxmayaraq, Rusiya KİV-dən öyrəniləsi çox şey var. İstər radio, istərsə də televiziya veriliş-ləninin əksəriyyəti yüksək professionallığı ilə seçilir.

Agentlik. İTAR-TASS Rusyanın ən böyük agentliyidir. 1925-ci ildən 1992-ci ilədək TASS adlanırdı. Rusyanın suverenliyi elan edildikdən sonra adı dəyişilib İTAR-TASS oldu. Agentlik 86 adda informasiya məhsulu buraxır. Bir sutka ərzində Rusyanın, yaxın və uzaq xarici ölkələrin siyasi, iqtisadi, ictimai, mədəni və idman həyatı haqqında iki mindən çox xəber və 50-ə yaxın operativ fotosəkillər, diaqramlar və sxemlər yayır. Daha ətraflı H.Vəliyevin «Dünya informasiya agentlikləri» (Bakı 2003) kitabında tanış olmaq olar. Rusiyada adı çəkilən agentliklə yanaşı digər agentliklər də fəaliyyət göstərir.

III

FƏSİL

MƏTBUAT JANRLARI

- İnformasiya janrları
- Analitik janrlar
- Bədii publisistik janrlar

Jurnalistlərin xəbər kimi təqdim etdikləri informasiya dürüst, rəy kimi təqdim etdikləri informasiya isə vicdanlı olmalıdır. Bu formula kiminsə xoşuna gəlib, kimisə kədərləndirə bilər, amma əsl jurnalistikani başqa şeylərdən, o cümlədən «cirkablı» informasiya texnologiyalarından fərqləndirən məhz budur.

Başqa sənət növlərində olduğu kimi, jurnalistikanın da janrları vardır. Bəs janr deyəndə biz nəyi nəzərdə tuturuq? Bu sözün arxasında nə durur?

Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında janr haqqında belə yazılıb: «**Janr (fransız və latincadan növ deməkdir) – bədii yaradıcılığın tarixən formallaşmış növü**» [4, 254]. Jurnalist yaradıcılığında da janrlar yaranmışdır və bu janrlar tarixi inkişaf yolu keçmiş, daha da təkmilləşmişdir. Özü də bu təkmilləşmə indi də davam edir.

Mətbuat janrlarının təsnifatı ilə bağlı rus alımları ilə yanaşı azərbaycanlı alımlar də məşgül olmuşlar. Prof. N.Babayevi, prof. F.Mehdini, prof. Ş.Hüseynovu, prof. C.Əbdürəhimovanı, dos. C.Məmmədlini, dos. S.Əliyevi göstərmək olar. Onlar janrların inkişafı haqqında ətraflı fikirlər söyləmişlər. Mətbuat janrlarına həsr olunmuş dərs vəsaitinin müəllifi F.Mehdi janr haqqında öz fikrini belə müəyyənləşdirib: «Janr fikrin, ideyanın, real hadisə və faktların, konkret məqsəd və vəzifə, predmet, dil üslub, həcm, zaman və məkan özünəməxsusluğu üsulu ilə tarixən formallaşmış kompozisiya və məzmun vəhdətində ifadə olunması formasıdır» [44, 12]. Onun bu fikri ilə razılaşmamaq olmaz. Mətbuat, publisistika janrları zərurət nəticəsində yaranmış və bu zərurət qəzetlərin formallaşmasına gətirib çıxarmışdır. Yeni yaranan qəzetlər ilk növbədə xəbər janrina müraciət etmişdir. Ölkə həyatında baş verən hadisələr barədə qəzetlər əvvəller qısa, ləkonik xəbərlər verməklə kifayətlənmiş, sonralar faktlara təhlil vermək, hadisələri qiymətləndirmək, şərh etmək tələbi qarşıya çıxdı. Bu da yeni janrların – müsahibə, korrespondensiya, reportaj, oçerk və s. yaranmasına səbəb oldu. «Əkinçi»yə diqqət yetirsək görərik ki, burada jurnalistika janrları öz əksini tapıb.

Qəzətde «Elm xəbərləri», «Təzə xəbərlər» və «Əkin və ziraət xəbərləri» başlığı altında dərc olunan xəbərlər həmişə yiğcam olurdu. Bəzən bu xəbərlər korrespondensiyani və ya icmali xatırladırdı. «Əkinçi» birinci sayında (22 iyul 1875) yazırkı ki, «Təzə xəbərlər» şöbəsində ticarət, Rusiya və qeyri dövlətlərin politika xəbərlərindən danışmaq olacaqdır. Rusiya dövləti tərəfindən öz tabelərinə sadir olan hökmərdən xəbər veriləcəkdir - bizim kənd sudlarında, ya miravoy sudda və ya okrujnoy sudda qət olan işlərin ümdəsinin qətnaməsi olacaqdır. Müxtəlif mövzulara toxunan «Əkinçi» 1877-ci ilin 9-cu sayında bildirirdi ki, «... indi bizim qəzeti oxuyanlar bizdən ancaq təxə xəbərlər istəyir...». Oxucuların arzusunu nəzərə alan qəzet Azərbaycandan xəbər verməklə kifayətlənmir, Qafqazdan və Rusiyadan da xəbərlər dərc edirdi.

Azərbaycan mətbuatında «Əkinçi»dən sonra nəşrə başlayan mətbü orqanlar da jurnalistikyanın demək olar ki, bütün janrlarından istifadə edib. «Molla Nəsrəddin» jurnalı satirik publisistikanın ən yaddaqlan nümunələrini yaratdı. O dövrün jurnalistikasında kimsəyə yarınmaq yox idi. Həqiqət janrı tələblərinə uyğun olaraq oxuculara çatdırılırdı.

Təəssüflər olsun ki, indi bəzi məqalələr kiməsə qulluq göstərmək xatırınə yazılır. Və ya kimisə «vurmaq» üçün sifarişlə qələmə alınır. Hələ bu harasıdır. Qəzetlərin bir qismi «anons» dərc edir, lakin sonra ondan xəbər çıxmır. Deməli, redaksiya ilə əks tərəf arasında sövdələşmə baş tutub. Belə hallar nə jurnalistə, nə də redaksiya kollektivinə başucalığı gətirmir. Bu üzdəniraq yazınlarda da janr tələbləri pozulur, etik normalar gözlənilmir.

Qəzet janrlarının ümumi və fərqli cəhətləri vardır. Ümumi cəhətə ilk növbədə insanpərvərlik, müasirlik, sənədlilik, maarifçilik, kütləvilik, doğruluq, mövqe aydınlığı daxildir.

Bu bölgünü artırmaq da olar. Lakin göstərilən bu təxmini bölgü mətbuat qarşısında yeni tələblər qoyur. Fərqli cəhətləri prof. F.Mehdi aşağıdakı kimi qeyd edir: tədqiq olunan predmetin, obyektin xüsusiyyəti; konkret məqsəd və vəzifə; müraciət olunan həyat həqiqətlərinin əhatə dairəsi; dil-üslub xüsusiyyətləri. Janrların oxşar və fərqli cəhətlərini bilmək hər halda əhəmiyyətlidir.

Jurnalistika nəzəriyyəsi ilə məşğul olan tədqiqatçılar janrları üç qrupa böлülər: informasiya, analitik, bədii-publisistik. Onların hər üçü haqqında aşağıda qısa da olsa danışmağı lazımlı bilirik.

İNFORMASIYA JANRLARI

İnformasiya janrları ən çox informasiyalılığına görə seçilir. Bura daxil olan janrlar informasiyaları özünəməxsus formada yerinə yetiri. Tədqiqatçı V.V.Voroşilova görə bura xəbər, qeydlər, müsahibə, söhbət, replika, şərh, reportaj və hesabat daxildir. A.A.Tertiçniy bu bölgünü belə qəbul edir: xəbər, xəbər-korrespondensiya, xəbər-hesabat, xəbər-müsahibə, sual-cavab, reportaj, nekroloq, blits sorğu. F.Mehdi xəbər, müsahibə, hesabat və reportajı informasiya janrlarına daxil edir. C.Məmmədli isə son tədqiqat əsərində A.A. Tertiçniyin yuxarıdakı bölgüsünü cüzi ixtisarla əsas kimi qəbul edir.

Bəs bu bölgülərin hansını qəbul etmək olar? Yuxarıda adı çəkilən müəlliflərin hansının düz, hansının yanlış olduğunu demək olmaz. Çünkü müasir jurnalistikyanın inkişafı baxımından onları artırıb azaltmaq olar. Deməli, bu bölgülər şərtidir.

Bunu nəzərə alaraq, informasiya janırlarından xəbər, xəbər-hesabat, müsahibə, reportaj və nekroloq barədə söhbət açmağı məqsədə uyğun bildik:

Xəbər.

Xəbər janrların ən qədimidir. O mətbuatla birgə yaranmış, uzun bir yol keçmiş və püxtələşmişdir.

Xəbər nədir? Əvvəlcə bu suala cavabı aydınlaşdırıraq. Cavablar müxtəlifdir. İsvəç jurnalisti Erik Fichtelius «Jurnalistikanın on qızıl qaydası» kitabında göstərir ki, «bu məfhumun (xəbərin - A.R.) yaxşı, geniş nəzəri tərifi yoxdur» [17, 16]. C.Məmmədli isə «Müasir jurnalistikə» kitabında qeyd edir ki, «ona (xəbərə - A.R.) tərif vermək mümkündür» [48, 209]. Bizcə, F.Mehdi xəbərə çox düzgün tərif verib: «Xəbər günün mühüm hadisə və faktlarını yiğcam və operativ şəkildə əks etdirən, izah və şərh edən, beləliklə də oxucuya, dinləyiciyə təsir göstərən, ictimai rəy yaradan ən çevik jurnalistika janrıdır» [44, 41].

C.Məmmədli F.Mehdinin xəbərin «izah və şərh edən» fikri ilə razılışmir. Və yuxarıda adı çəkilən kitabın 212-ci səhifəsində göstərir ki, «jurnalistikanın qərb standartları məhz xəbərdə jurnalistenin izahı və şərhini bildirməsini qəbul etmir». Müəllif bunu qərəzliyə gətirib çıxaracağı ilə izah edir. Yenə həmin kitabın 213-cü səhifəsində C.Məmmədli əvvəl dediyi fikrə düzəliş edir. O, yazır: «Lakin beynəlxalq jurnalistikə aləmində – məsələn, rus jurnalistikasında xəbərdə müxbirin izah və şərləri özünü çox aydın göstərir. İtaliya, İspaniya və s. ölkələrin jurnalistikasında da xəbərdə faktın izahı və şərhi özünü biruzə verir». Deməli, bizcə yeri gəldikdə xəbərə izah və şərh vermək lazımdır. Nümunəyə müraciət edək:

Rasim Balayev Moskvada «Bakı»nın açılışına qatılıb

*«Küçələrə su səpmişəm» adlı yeni film üzərindəki işlərini
başa çatdırın tanılmış kinoaktyor
Rasim Balayev bu günlərdə Moskvada səfərdə olub.
Rusiya paytaxtındakı azərbaycanlı diasporanın
təşəbbüsüylə baş tutan səfər zamanı aktyor «Bakı»
kinoteatrının açılışında iştirak edib.*

Qeyd edək ki, sözügedən kinoteatr 1974-cü ildə tikilib. Elə ilk dəfə həmin ildə də burada «Nəsimi» bədii filmi nümayiş edilib. Post-sovet dövründə fəal işləyən kinoteatr 90-ci illərdən sonra dağlıqlaş bərbad hala düşüb. Bu günlərdə isə diaspora qurumları həmin kinoteatrın bərpasına və yenidən fəaliyyət göstərməsinə nail olub. Elə bu məqsədlə də onun ilk açılış törəninə Azərbaycandan nümayəndə heyəti dəvət edilib. Törəndə 1974-cü ildə olduğu kimi, yenə də R.Balayev çıxış edib. «Nəsimi» filmi ilə bağlı xatirələrini, dünya azərbaycanlılarının bir araya gəlməsinin vacibliyindən danışan sənətkarın çıxışının ardinca geniş konsert programı təqdim olunub. Programda müğənnilər Tünzalə Ağayeva, Ədalət Şükürov, Abbas Əhməd və meyxana ustası Vüqar çıxış edib. Repertuarlarının ən populyar bəstələrini səsləndirən sənətçilər daha sonra sahnəni rus estrada ulduzlarının öhdəsinə veriblər. Belə ki, konsertin ikinci hissəsi Dima Malikov, Larisa Dolina, «Slivki» qrupu, Syutkinin şou program ilə davam edib [«Yeni müsavat, 13-14 mart 2004»].

Nümunədən göründüyü kimi, bu xəbərdə fakt da var, izah da, şərh də. Bütün bunlar xəbərə heç də ağırlıq gətirmir. İnformasiya ilə xəbəri qarışdırmaq olmaz. Onlar bir-birinə nə qədər yaxın olsalar da müəyyən fərqləri var. İnformasiya məlumat vermək, izah və şərh etmək mənalarını ifadə edir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, xəbər isə yenilik deməkdir. Onun əsasında ictimai hadisə dayanmalıdır.

Xəbər – informasiya yazan jurnalist bir sıra keyfiyyətləri nəzərə almalıdır. İsveç jurnalisti Erik Fichteliusa görə «əgər informasiya məlumatı» aşağıdakılara toxunursa onu nəzərə almaq məsləhətdir:

- ✓ ənənəvi müzakirə predmetinə
- ✓ yaxın məsaflədən praktiki hadisələrə
- ✓ o hadisələr ki, bir tərəfdən sensasiya və ya gözlənilməz xarakter daşıyır
- ✓ digər tərəfdən isə bu hadisələrin iştirakçıları qeyri-rəsmi şəxslərdir
- ✓ bu hadisələr anlayışa uyğundur
- ✓ insanlar üçün əhəmiyyət daşıyır
- ✓ ümumi mövzunun bir hissəsi olaraq qısa müddət ərzində baş verir
- ✓ eyni zamanda mənfi çaları var
- ✓ ənənəvi mənbələrdən daxil olur [17, 19].

İki Norveç alimi də öz araşdırmlarında bu nəticəyə gəlmişlər. Təbii ki, yuxarıda deyilənlər fəaliyyət üçün direktiv deyil.

İsveç jurnalistindən fərqli olaraq professor F.Mehdi xəbər janının daha çox ictimai məzmununa diqqət yetirməyi lazımlı bilir. O, informasiyanın – xəbərin əhəmiyyətini belə ifadə edir:

- ✓ Xəbər ictimai hadisələr, yeniliklər carcusıdır
- ✓ Xəbər elm, bilik mənbəyidir
- ✓ Xəbər siyasətçilər tərbiyəcisiidir
- ✓ Xəbər milli oyanış, dirçəliş, inkişaf təkanvericisidir
- ✓ Xəbər mübarizə formasıdır
- ✓ Xəbər ən yaxşı əməllər, peşələr, sənətlər yol göstəricisidir

- ✓ Xəbər yüksək insani hissələr, emosiyalar törədicisidir
- ✓ Xəbər ədəbi, bədii, dini, iqtisadi, ticarət və s. sahələrdə əlaqələr, yaxınlaşmalar bələdçisidir
- ✓ Xəbər daha çox sınaqdan çıxmış fikir mübadiləsi əlaqələndiricisidir
- ✓ Xəbər faktlar sistemidir
- ✓ Xəbər dəhmərləmək, səfərbər etmək, hərəkətə gətirmək vasitəsidir...[44, 41].

Sovet dövründə qəzətlərdə dərc edilən xəbərlərə verilən əsas tələblərdən biri onun partiyalı olmasınaydı. Lakin indi mətbuatda müstəqillik yaranmışdır. Bu müstəqillik imkan verir ki, vaxtilə jurnalistlərin toxuna bilmədikləri mövzulara toxunsunlar.

Hər bir xəbər faktlara əsaslanmalıdır. Fakt yoxdursa xəbər də yoxdur. Mətbuatda ayrı-ayrı faktları, hadisələri sadalamaqla iş bitmir. M.Qorki göstərir ki, fakt hələ həqiqət demək deyildir. Həqiqəti faktdan çıxarmaq lazımdır. Bir misal:

YUNESKO Azərbaycanda muğamın inkişafına 650 min dollar ayırıb

YUNESKO muğamların milli mədəni sərvət kimi Azərbaycana aid olduğunu təsdiqləyən sənəd imzalandıqdan sonra bununla bağlı maliyyə məsələsini də həll edib. Azərbaycanda muğamın inkişafına 650 min dollar məbləğində vəsait ayıran YUNESKO bu qərarı ilə muğam sənətinin qorunması üçün bir sıra tədbirlərin görülməsini zəruri hesab edir. Bu məqsədlə də qurumun ekspertləri azərbaycanlı mütəxəssislərlə birgə muğamı qorumaq və inkişaf etdirmək üçün tövsiyyələrdən ibarət fəaliyyət programı hazırlayıb. 5 il ərzində

yerinə yetirilməsi tövsiyyə edilən fəaliyyət planı dörd hissədən ibarətdir.

Ayrılan vəsaitə gəlincə, bu bir neçə qurum arasında bölünəcək... Hələlik konkret bəlli olan budur ki, ümumi vəsaitin 20 min dolları görkəmli sənətkar Alim Qasimovun Beynəlxalq Mərkəzinə ayrılaceq [68].

Misalda faktın izahı verilir, bildirilməsi lazıム gələn əhvalat haqqında nisbətən geniş təsəvvür yaradılır.

Başqa bir misal:

«Erməni soyqırımı»ni AŞ PA-ya çıxarmağa cəhd göstərirlər

Ermənistən parlamentinin AŞPA-da təmsil olunan nümayəndə heyətinin üzvləri bunun üçün kifayət qədər imza topladıqlarını bəyan ediblər. Onu da qeyd edək ki, qondarma soyqırım məsələsinin AŞ PA-nun gündəliyinə salınmasına ötən il də Ermənistən parlamentariləri cəhd göstərmişlər. Ancaq sonra bu məsələ baş tutmadı. İndiki məqamda isə «Erməni soyqırımı»nın tanidılması məsələsinə daha çox imza, yəni 120 nəfərdən çox deputatın dəstək verdiyi bildirilir. Və say coxluğunu olması məsələnin gündəmə gətirilməsinin mümkünluğu təsdiqləyir. Ancaq millət vəkili, Azərbaycanın AŞ PA-də təmsil olunan nümayəndə heyətinin üzvü Gültəkin Hacıyeva belə düşünmür. Xanım Hacıyeva ermənilərin növbəti cəhdinin də uğursuz olacağını deyir. Onun sözlərinə görə, əslində ermənilərin belə bir təşəbbüs göstərməsi təsadüfi deyil. İndiyə qədər qondarma soyqırım məsələsinin müxtəlif beynəlxalq qurumlarda, o cümlədən ötən il AŞ PA-da qaldırıldığını söyləyən millət vəkili «ermənilər bu istiqamətdə bir əsr dən çoxdur ki, təbliğat aparırlar. Əslində türklər erməniləri deyil, ermənilər türkləri qırıblar. Və ötən il AŞ-da bu məsələ qalxarkən indiyə

qədər qurumda baş vermayan hadisə oldu», - dedi. G.Hacıyevanın sözlərinə görə, Azərbaycan parlamentariləri və Türkiyə millət vəkillərinin əsaslı çıxışlarından sonra «erməni soyqırımı»nın tanınmasına imza atmış 85 deputatın əksəriyyəti öz imzasından imtina edib. Bu il də eyni vəziyyətin yaranacağını ehtimal edən millət vəkili erməniləri dəstəkləyən deputatların əksəriyyətinin Türkiyə və Azərbaycanla o qədər də isti münasibatları olmayan ölkələrin nümayəndələri olduğunu dedi [«Şərq» qəzeti, 14 fevral 2002].

İctimai hadisə kəsb edən belə bir xəbərdə xalq onun mahiyyətini dərk edir, özünü gələcək gözlənilməz hadisələrdən qorumaq üçün nəticə çıxarır.

Hər bir jurnalist öz mənbələrinə qayğı ilə yanaşmalıdır, onu yoxlamalıdır, dəqiqləşdirməlidir. Jurnalistə informasiya verən bəzi adamlar qərəzli, hətta böhtan xarakterli materialları da verə bilərlər. Jurnalist bunu dərk etməli, ayıq-sayıq olmalı, aldığı informasiyanı dəqiqləşdirməlidir. Jurnalist həmçinin informasiyanın anonim mənbələri ilə işləməli olur. Belə vəziyyətdə informator ilə jurnalist arasında bir-birinə inam, həm də səmimi münasibət olmalı, jurnalistikanın vicdanlıq doktrinası unudulmamalıdır.

Jurnalistlər arasında «boyat xəbərlər» ifadəsinə tez-tez rast gəlmək olar. Bu o xəbərlərdir ki, bəzi qəzetlər hadisədən bir neçə gün keçəndən sonra onun haqqında oxuculara məlumat verir. Xəbərin əhəmiyyəti avtomatik olaraq o zaman artır ki, təsvir edilən hadisə qəzeti çapa imzalanmasından bir az əvvəl baş versin və informasiya dəyəri qazana bilsin. Bir sözlə, operativlik xəbərə-informasiyaya verilən əsas tələblərdən biridir. Bu tələbi qorumaqla redaksiyalar oxucu auditoriyasını əldə saxlaya bilər.

Mətbuatda dərc edilən xəbərlərin qısa, geniş növləri vardır ki, bunların hər ikisindən çox istifadə edilir.

Xəbər hesabat.

Demək olar ki, qəzetlərin əksəriyyətində müxtəlif mövzularda hesabatlar dərc edilir. Bu hesabatlar konfranslara, yığıncaqlara, seminarlara, görüşlərə, sərgilərə və sairə həsr olunur. F.Mehdi yazır ki, hesabatın başlıca vəzifəsi müraciət etdiyi obyektdə tədbirin, mərasimin gedişini diqqətlə izləmək, təhlil etmək baş vermiş və verəcək yeniliklər, onların nəticələri, xarakter cəhətləri, əhəmiyyəti, inkişaf meyilləri, adamların əhval-ruhiyyəsi, yenilik yaratmaq və gələcəkdə bunu daha da genişləndirmək və möhkəmləndirmək cəhdləri haqqında oxucuya real, ətraflı, dolğun informasiya verməkdən ibarətdir. Jurnalist həmçinin yalnız müşahidəçi kimi hərəkət etməyib hadisələrə özünüñ, müşavirədə iştirak edənlərin münasibətini öyrənir, fikir irəli sürür, yeri gəldikcə ümumiləşdirmələr aparır və qiymət verir.

Jurnalistikyanın janrları haqqında fikir söyləyən tədqiqatçı alımlər hesabatın bir neçə növünü qeyd edirlər. «Jurnalistika məsələləri» (Bakı, 1966) adlı dərs vəsaitində hesabatın 8, Moskvada nəşr olunmuş «Janrı sovetskoy qazeti» (1972) adlı dərs vəsaitində 3 növü göstərilir. Onlardan fərqli olaraq F.Mehdinin «Mətbuat janrları» kitabında hesabatın 6 növü qeyd edilir: operativ-informatik, birbaşa operativ, problem, analitik, konkret mövzuda, özünə hesabat. Müəlliflərin bu bölgüləri də şərtidir.

Yuxarıda adını çəkdiyimiz analitik hesabata aid bir nümunə gətirək. Burada soyqırımla bağlı kollektiv məsləhətləşmə var. Müzakirə olunan problemin ümumi vəziyyəti açılır, mənzərəsi aydın olur:

**«Türklərə qarşı nifrət tarix boyu ermənilər üçün
həyatverici qüvvə olub»**

**«31 mart soyqırımı təkcə Azərbaycan türklərinin deyil,
bütün müsəlmanlara qarşı yönələn tarixi cinayətdir»**

Dünən Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyasının («İslahatçılar») qərargahında 1918-ci il 31 mart soyqırımının 85-ci ildönümü ilə bağlı konfrans keçirildi. Professor Cəmil Həsənli öz çıxışında tariximizin qanlı səhifələrindən biri olan bu soyqırıum haqqında geniş məlumat verdi. Həmin gün on minlərlə dinc insanın milli, dini məsələlərə görə vəhşicəsinə qətlə yetirildiyini deyən C.Həsənli bu soyqırımun bütün türk dünyasına qarşı amansız rəftərin bariz nümunəsi olduğunu bildirdi. Professor 31 mart qırğınlarına 1918-ci ilin yanvar ayından başlayaraq hazırlıq görüldüyü, şovinist bolşevizmin erməni cildində təzahür edərək türk qanına susadığını dedi: «Erməni daşnaklar və bolşeviklər bir gündə Şamaxıda 7 min, Quba və Qusarda 2 min, Bakıda 12 min insanı vəhşicəsinə qətlə yetirdilər.»

Mürşiid Məmmədli ermənilərdə türklərə qarşı hər zaman bioloji nifrət olduğunu, erməniliyin antibəşəri element olduğunu, bu məfkuraya, psixologiyaya qarşı mübarizə aparmağın vacibliyini öna çəkdi.

Zərdüşt Əlizadə Azərbaycan həqiqətlərinin, tarixi faktların hər zaman qəsdən gizlədildiyini deyərək, indi arxivlərin açılmasını, həqiqətlərin üzə çıxmاسını sevindirici hal kimi qiymətləndirdi. Onun fikrincə, Azərbaycan xalqının başına gətirilən faciələrə görə şikayətlənmək, yas tutub-ağlamaqdan çox, zəfərlər, tarixi qələbələr haqqında danışmaq vacibdir: «Müasir dünya qan və gen yaddaşı anlayışlarını qəbul etmir. Biz faciələrimizi ideologiyaya çevirməməliyik. Əsgərlərimizin, ordumuzun qəhrəmanlığını, şücaətini, itirdiklərimizi yenidən

ermənələr ənəndər məmə «erəmanlı soyqırımı» ilə başlı ugurlu təqibigəm
həzirlanıbın zəvvarlıyyını vurğuladı. O Karimli deydi ki,
əhərənamənləri tarixi yazuñda üçün xalqı fiziki, manavi mübahizəyə
məsələləbiyyəti ab-həvəsiyi gətirəməyin, facta, soyqırıma yox,
«İslahatçılar» AXCP-simin sadri Əli Karimli canlıyyatdan
ciniyətdə.

«İslahatçılar» AXCP-simin sadri Əli Karimli canlıyyatdan
ciniyətdə.

Şədəlat Partiyasının sadri İljas İsmayılov xaldımları üçün
vacibliyyəti vurğuladı.

İnşaatçıların tələbinə iddiyi «Qaşqazda azərbaycanlı olimpiadalar»,
«Anadolu da türkələr olimpiadalar» iddəyəsi ilə barışmamışın,
ermənələrinə dəyişdirilən «erəmanlı soyqırımı» qarşılıqlı iddiyəsi. T. Qasıyev
başçılığı, Konyaşkəhərlərə qurban verirdiyini dedi. T. Qasıyev
şindən təsəssüfləndiyini bildirdi. O, tarixi şaktların sırası
can ictimaiyyətin tərəfəndən bir mənəvi şaktlıq qəbul edilməmə-
Təmərlən Qasıyev 31 mart soyqırımlarını bütün Azərbay-
məzərliyinə gəverdi».

Həmin qurbanınə yəni dərinliklərək oran bir dəhə şəhidi
şütründən səlib atmaya olar, ancaq torpağın yaddaşında yox.
Dostluq Parkı salındı. Tarix gəstirildi ki, o qurbanları insandarın
yərindəki məzarlıq sovet dövriində soğuklara, onun yərində
qurbanlarının defn olsunduğu, inidiki Şəhəddər xiyadənlərin
əylinin hər birində Azərbaycan xalqı şəxslərlə izləşdi, qanıqan
olmamış barədənə dənədən dəyişdi: «Təsəddüfi deyil ki, illin 12
tarix boyun ermənələr və ermənəpərsəslər üçün həqiqətli və
Şair Ramiz Rəsədən türkələrə qarşı düşmənliyin, nütfərin
edərək, bu cür iideologiyu formalaşdırmağınya».

azəranın dağla guncənləndi, eyni zamanda qumamızın üzü təqibigəm
edərək, bu cür iideologiyu formalaşdırmağınya».

kompaniyası aparır və bir çox hallarda öz məqsədlərinə nail olurlar: «Biz də türk soyqırımlarını, haqlı olaraq, dünyaya bəyan etməli, həm də bu, siyasi məsələ olduğundan diplomatiyada ondan istifadə etməliyik. Xalqımızın öz tarixinə yazılan faciə, işgal günlərinin əvəzinə, təqvimə qələbə günüünü yazmaq imkanı var və bunu hayatı keçirmək lazımdır» [66].

Göründüyü kimi, jurnalist ciddi bir məsələyə həsr olunmuş konfransdan hesabat yazıb. Bu da konkret nəticələrə gəlməyə, qarşıda vəzifələr qoymağa, ağıllı, düşünülmüş addımlar atmağa kömək edir.

Müsahibə.

Hazırda respublika mətbuatında ən çox rast gəldiyimiz janr müsahibədir. Bəzən elə olur ki, qəzetiñ bir nömrəsində 5, 6 müsahibə dərc edilir. Görünür bu da janrin informasiyalılığından irəli gəlir.

Müsahibə ingilis dilindən tərcümədə söhbət deməkdir. Bu söhbət bir və ya bir neçə adamla aparıla bilər. Müsahibə aparan jurnalist müəyyən etməlidir ki, müsahibə nə barədədir və hansı məqsədlə aparılır. Buna görə jurnalist əvvəlcədən sualları tərtib etməlidir. Özü də suallar sual formasında verilməlidir, təsdiq formasında yox. Jurnalist iki sualı birdən verməməlidir. Belə olan şəraitdə respondentin sualdan yayınmasına şərait yaranır. Suallar konkret, ləkonik olmalıdır.

Kanada reportyoru, yazıçı və jurnalist – pedaqoq Con Savotski jurnalistin müsahibə üzərində işlərkən buraxdığı on «nöqsanın» siyahısını tərtib etmişdir:

- ✓ Bir kəlməlik cavablara («bəli» - «xeyir») imkan verən
- ✓ Sual əvəzinə təsdiq cüməsi
- ✓ Bir dəfəyə iki sual

- ✓ Həddən artıq yüklenmiş sual
- ✓ Cavaba istiqamətləndirən suallar
- ✓ Sualın içində şərh və məsələyə şəxsi qiymətini vermək
- ✓ Sualda təxminlər və uydurmalar
- ✓ Sualda şisirtmə
- ✓ Sualda kimisə qaralamaq
- ✓ Başa düşülməsi çox çətin olan suallar

Etiraf edək ki, jurnalistlər çox vaxt bu qadağalara əməl etmirlər. Məsələn, xalq yazıçısı Elçinlə müsahibə aparan jurnalistin həddən artıq yüklenmiş sualına diqqət yetirək:

- *Elçin müəllim, Siz həmişə ədəbi prosesi diqqətlə izləmiş, bu prosesdə həm sənətkar, həm də bir tənqidçi kimi aktiv iştirak etmiş, cəsarətli söz deməklən heç vaxt çəkinməmişsiniz. Təsadüfi deyil ki, Sizin məqalələriniz, müsahibələriniz yüksək səviyyəsinə görə hər zaman böyük maraqla qarşılıanmış, geniş ədəbi rezonans doğurmuşdur. Budur, 2003-cü il də artıq tarixə çevrildi. Ötən ilin ədəbi yekunları, ümumiyyətlə, ədəbi proseslə, tənqidinizin vəziyyəti, yazıçıların qarşıdan gələn XI qurultayı ilə bağlı Sizin münasibətlərinizi dinləmək, fikirlərinizi eşitmək çox maraqlı olardı. İlk olaraq soruşmaq istəyirəm: ötən ili Siz necə xatırlayacaqsınız? [67]*

Belə sual yorucudur. Uzun-uzadı sualın canı axırıncı cümlədədir: «Ötən ili Siz necə xatırlayırsınız?». Qısa və yiğcam.

İndi də qısa, ləkonik suala dair nümunə gətirək. Müğənni Aybəniz Həsimova və «Rəşid ömrü» filminin redaktoru Ceyhunə İbrahimova ilə aparılmış müsahibədəki suallar öz yiğcamlığı ilə seçilir.

- *Müəlliminiz kim idi?*
- *İnsanlarda nəyi qəbul edə bilmirsiniz?*
- *Qızınızın səsi varmı?*

- *Onda sizcə insan taleyindəki kədərə görə özü günahkardır?*

(«Bizim əsr», 13-19 mart 2004)

- *Rəşid Behbudovla bağlı xeyli sənədli film çəkilib. «Rəşid ömrü» bu filmlərdən nə ilə fərqləmir?*
- *Bəs rejissor işi baxımdan film necə qiymətləndirilir?*
- *Rəşid Behbudovun yaxınları filmi necə qarşıladılar?*

(«Bizim əsr», 13-19 mart 2004)

Bu suallara respondent də aydın və dolğun cavab verir. Çünkü hər bir sual bir aspektdə nəzərdə tutulub.

Müsahibənin bir sıra növləri var ki, biz mətbuatda ona tez-tez rast gəlirik. Müsahibə – dialoq belə işlək növlərdəndir. Burada söhbət jurnalistlə bir və ya bir neçə şəxs arasında olur. Müsahibə – rəy qısa olur. Məqsəd konkret məsələ barədə müsahibin fikrini öyrənməkdir. Bu cür müsahibələri mürəkkəbləşdirmək olmaz. Bəzən eyni suala bir neçə respondent cavab verir və bu cavablar ictimai maraq doğurur.

Bu yaxılarda mətbuatda və televiziyyada belə bir xəbər getdi ki, Türkiyə Ermənistanla sərhədləri açmağa hazırlanır. Bu xəbər həm rəsmi dairələrdə, həm də xalq arasında birmənalı qarşılanmadı. Bakı küçələrində respondentlərdən alınmış cavablar göstərdi ki, Azərbaycan xalqı belə bir addımın atılmasını istəmir.

Reportaj.

Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında deyilir ki, **reportaj** (ingilis dilindən tərcümədə *report* - *bildirmək*, *xəbər vermək deməkdir*) – jurnalistikyanın gənűn aktual məsələlərindən bəhs edən informasiya janrıdır [5, 120].

Reportaj da müsahibə kimi populyar janrdır. «Reportajın vəzifəsi baş verən ictimai əhəmiyyətli ən əlamətdar, xarakterik, tipik, hətta bir çox halda qeyri-adi hadisənin obrazını canlandırmıq yolu ilə oxucuya, tamaşaçıya operativ publisistik informasiya verməkdən ibarətdir» [44, 165].

Reportajda hər hansı hadisənin şahidi və ya iştirakçısı olan jurnalist həmin hadisə haqqında operativ məlumat verir. Burada jurnalist həddindən artıq sərbəstdir, bütün hadisələr onun gözü qabağında baş verdiyindən onu elə təsvir edir ki, sanki oxucu özünü orada hiss edir.

Həyatımız gözlənilməz hadisərlə zəngindir. Onların hamisindən reportaj yazmaq mümkünür. Lakin buna ehtiyac yoxdur. Jurnalıst-reportyor xarakterik olanını, əhəmiyyətlisini seçib yazmalıdır. Bu cəhətdən «Azərbaycan ordusu» qəzetində «Vətənə sədaqət andı» [63] reportaji xüsusiilə xarakterikdir. Gənclərin hərbi hissədə andiçməsinə həsr olunmuş reportajı qısa ixtisarlar təqdim edirik:

«N» bölməsində minlərlə zabit və əsgər yetişdirən bir təlim mərkəzi var. Məncə bura təkcə hərbi təlim mərkəzi deyil, həm də kişilik, iradə, döziş məktəbidir...

Mərkəzdə yerləşən «N» sayılı hərbi hissəsindəki gənc əsgərlərin andiçmə mərasimində iştirak edirəm. Hamının üzündə sevinc, fərəh sezilir.

«Farağat», «Diqqət», «Mərkəzə» komandası verilir. Dövlət bayrağı mərasimə gətirilir... Azərbaycan Dövlət Himni səslənir.

Vətənimizin suverenliyi, azadlığı uğrunda həlak olan şəhidlərimizin ruhunu bir dəqiqlik sükutla yad edirlər.

Sonra polkovnik-leytenant N.Əhmədov komandanlıq adından gənc əsgərləri salamlayaraq, həyatın smaq dövrü, kişilik məktəbi sayılan əsgəri xidmətdə onlara uğurlar arzulayır və onları təbrik edir.

Təbrikdən sonra gənc əsgərlərin hərbi and qəbul etməsi üçün göstəriş verildi: «Azərbaycan Respublikasına xidmət edirəm» - hər bir əsgər and içdikdən sonra bu sözləri böyük həyəcan hissi ilə ifadə edirdilər.

Gənc əsgərləri təbrik edən tabor komandiri R. Dadaşov öz ürək sözlərini onlara belə ünvanladı:

- Əziz əsgərlər, bu gün siz Vətənə, xalqa, dövlətə and içməklə söz verirsiniz ki, öz şəraflı xidmətinizlə Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün keşiyində möhkəm dayanaraq, müstəqillik, demokratiya, torpaqlarımızın azadlığı uğrunda şəhid olmuş oğul və qızlarımızın müqəddəs yolunun laiqli davamçıları olacaqsınız...

Reportaj aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir, bu gün də müasirdir. Reportyor bu müqəddəs gündə əsgərlərin görüşünə gəlmiş valideynləri də danışdırır, onların ürək sözünü oxuculara çatdırır. Ağdam rayonunun Xidirli kəndindən gələn valideyn Məmməd Hümbət oğlu Məmmədov deyir: «*Oğlum Nəriman bu gün hərbi and içəcək. Azərbaycan əsgəri adını daşımağa laiq olacağam. Bu gün mənim sevincim hədsizdir. Ona görə ki, oğluma ən şəraflı vəzifə – Vətənimizin, torpaqlarımızın keşiyində durmaq etibar olunur. Mənim belə bir əlamətdar gündə gənc əsgərlərə bir tövsiyyəm var: qoy onlar mərd, bacarıqlı, intizamlı və sayiq əsgər kimi yetişinlər, müstəqilliyimizi daxildən və xaricdən parçalayanlara qarşı amansız olsunlar...*»

Elə reportajlar da var ki, kollektiv jurnalist əməyinin məhsuludur. Bayram şənliliklərinə və yaxud ölkə başçısının səfərlərinə həsr olunmuş reportajları bir neçə reportyor hazırlayırlar.

Jurnalistika ilə məşğul olan tədqiqatçılar belə bir ifadə işlədirirlər: «Jurnalistlər həmişə həyatın qaynar qoynunda

olmalıdır». İfadə ən çox operativ-informativ janrlarda yazan jurnalistlərə aiddir. Bu o deməkdir ki, reportyor həyatımızda baş verən hadisələrdən hamidian əvvəl xəbər tutmalıdır.

Əvvəlki illərdən fərqli olaraq indi qəzet səhifələrindəki reportajların mövzu dairəsi xeyli genişlənib, alınan informasiya mənbələri də çoxalıb.

Nekroloq.

Demək olar ki, qəzetlərin çoxunda belə informativ materialıllar tez-tez dərc olunur. Lakin qeyd edək ki, vaxtilə buraxılmış kitablarda belə bir janr haqqında söhbət getmirdi. Yalnız indi tədqiqatçılar nekroloqu informativ janrlara aid edirlər. Xüsusilə A.A.Tərtiçniy 2002-ci ildə nəşr etdirdiyi kitabında [102] nekroloqu informativ janr kimi tədqiq edir. Nekroloq hər hansı bir şəxsin ölümü haqqında operativ məlumatdır. Burada həmin şəxsin qısa tərcüməyi-hali, iş yerindəki fəaliyyəti, əldə etdiyi nailiyyətlər göstərilir. Bəzən də onun dəfn mərasiminin harada olacağı da öz əksini tapır.

Jurnalistika fakültəsində uzun illər çalışmış və bir müddət fakültənin dekanı olmuş, professor T.Rüstəmovun vəfatı ilə əlaqədar verilmiş nekroloqu nümunə kimi kitaba əlavə etməyi lazımlı bildik:

Tofiq Tağı oğlu Rüstəmov

Azərbaycan elminə və jurnalistikasına ağır itki üz vermişdir. M.Ə.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetinin tərcümə, televiziya və radio jurnalistikası kafedrasının professoru, əməkdar mədəniyyət işçisi, «Qızıl qələm» mükafatı

laureatı Tofiq Tağı oğlu Rüstəmov 1998-ci il yanvarın 20-də 62 yaşında dünyasını dəyişmişdir.

O, 1958-ci ildə ADU-nun jurnalistika fakültəsini bitirib, «Uçitelskaya qazeta»nın Azərbaycan üzrə xüsusi müxbiri işləyib. 1960-ci ildən Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətində jurnalsit fəaliyyətini davam etdirib. Respublika radiosunda 1970-ci ilədək tərcüməçi, redaktor, böyük redaktor, şərhçi, baş redaktorun müavini və baş redaktor vəzifələrində çalışıb. 1970-ci ildə mətbüt tarixindən namizədlik dissertasiyası müdafiə edib. 1963-cü ildən jurnalistika fakültəsində dərs deyirdi. Müxtəlif illərdə məsul vəzifələrdə çalışmış – jurnalistika fakültəsinin dekanı, Azərbaycan KP MK-da şöbə müdirinin müavini, «Xalq qəzeti»nin baş redaktoru olmuşdur.

T.Rüstəmov ömrü boyu elmi və bədii publisistik yaradıcılıqla, tərcümə sənəti ilə sıx bağlı olmuşdur. 1964-cü ildə Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqının «Qızıl qələm» mükafatına laiq görülmüş, 1980-ci ildə bu təşkilatın katibi vəzifəsinə irəli çəkilmiş, 1982-ci ildə əməkdar mədəniyyət işçisi fəxri adına layiq görülmüşdür. «Ədəbi redaktənin əsasları», «Alovlardada bərkimmiş qələm», «Ədəbi redaktənin nəzəriyyəsi və təcrübəsi» kitablarının müəllifidir. Bir sıra əsərləri dilimizə çevirmişdir. Bestujev-Marlinskinin «Molla Nur», Lev Ginzburqun «O dünyadan məktublar» əsərlərinin tərcümələrini ədəbi ictimaiyyət yüksək qiymətləndirmiştir.

O, jurnalist tələbələrin peşə hazırlığına, yüksək mütəxəssis kimi yetişmələrinə, elmi-pedaqoji kadr hazırlığına ciddi diqqət yetirirdi. Yaradıcılıq uğurları müxtəlif mükafatlara layiq görülmüşdür.

Gözəl əxlaqa, nümunəvi müəllim və nadir tərcüməçilik qabiliyyətinə malik olan T.T.Rüstəmovun nurlu xatirəsi onu tanıyanların qəlbində əbədi yaşayacaqdır [69].

ANALİTİK JANRLAR

Adından göründüyü kimi, analitiklik bu növün əsas xüsusiyyətidir və informasiya verməklə yanaşı, həm də hadisələrin, faktların mövzuya uyğun təhlilini də verir. Yeni ədəbiyyatda analitik janrların nə az, nə çox 23 növü göstərilir. Bu da əvvəlki illərdə dərc olunmuş dərslik və dərs vəsaitlərində göstərilənlərdən xeyli çoxdur. Onların hamısı haqqında söz açmağa ehtiyac yoxdur. Kitabda janrin 6 növündən (korrespondensiya, söhbət, resenziya, məqalə, xülasə, məktub) danışılır.

Korrespondensiya

Qəzet janrları arasında ən fəal janrlardan sayılır. Bir tərəfdən o formasına görə reportaja yaxındır, o biri tərəfdən ocerkin, məqalənin, felyetonun elementlərini özündə birləşdirir.

Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının dilçilik institutu tərəfindən, akademianın müxbir üzvü Ə.Ə.Orucovun redaktorluğu ilə buraxılan «Rusca-Azərbaycanca lüğət» kitabında korrespondensiya haqqında belə yazılıb: 1) müxbir tərəfindən qəzet və ya jurnalda göndərilən xəbər; 2) poçt ilə göndərilən məktublar, teleqramlar; 3) yazılaşma və məktublaşma. Bu izahlar korrespondensiyanın bir mətbuat janrı kimi mənasını vermir.

Korrespondensiyada həyatımızın konkret bir sahəsində baş verən hadisələr faktlar əsasında təsvir edilir. Xəbərdə də hadisə və fakt var. Lakin xəbər hadisəni fakt və rəqəmlər əsasında oxuculara çatdırırsa, korrespondensiyada fakt və hadisə təhlil olunur, müəllif öz fikrini söyləyir.

Dövri mətbuatda korrespondensiya xəbərdən sonra yaranıb. Artıq XVIII əsrə rus qəzetlərinin səhifələrində korrespondensiyani xatırladan informativ materiallara rast gəlinirdi. Lakin qəzet janrı kimi hələ formalışmamışdı. Düz XIX əsrə kimi qəzet redaksiyalarına daxil olan bütün xəbərlər, məlumatlar, oxucu məktubları korrespondensiya adlanırdı. Bu bizim indi başa düşdürümüz qəzet janrı deyildir. Korrespondensiya bir qəzet janrı kimi yalnız XIX əsrin axırlarından formalışmağa başladı.

Azərbaycan jurnalistikasının tarixi inkişafının təhlili göstərir ki, korrespondensiya mühüm bir janr kimi jurnalistlərin, yazıçıların istifadə etdikləri janr olmuşdur. Ustad publisist Ü.Hacıbəylinin «**Biz hamımız Qafqazlı balalarıyıq**» korrespondensiyasının qısaldılmış variantına diqqət yetirək:

... Biz hamımız qafqazlı balalarıyıq, aramızda ülfət olsun, bir-birimizə üz tutaq, yek-digərimizə rast gəldikdə qəlbimiz məhəbbət, sevgi hissindən nəşət edən fərəh ilə məşhun olsun. Yek-digərimizin qəm və fərəhindən hissiyyab olaq.

Biz hamımız Qafqaz balalarıyıq! Qafqaz haqqında qəlbimizdə bəslədiyimiz məhəbbət təbiidir ki, gərək, bizi, bir-birimizə mərbut etsin... Hamımız Qafqaz balalarıyıq, zərurət və ehtiyacımız birdir. İstiqlalımızın rifah və səadətini təmin edəcək qüvvə hamımızın himmət və qeyrətinə bağlıdır. Yalnız əldən səs çıxmaz...

Biz hamımız Qafqaz balalarıyıq. Birimizin düşməni varsa, hamımızın düşmənidir... Din, millət ayrılığı bizim ittifaqımıza sədd olmasın gərək!

Biz hamımız Qafqaz balalarıyıq. Həmrəylik, həmfikirlik, həmməsləklilik, həmkarlıq- bunlar hamısı bizim vəzifeyi-müqəddəslərimizdən ədd olsun gərək...

Biz Qafqaz balalarıyıq. Bizim ümumi məktəblərimiz, mədrəsələrimiz, qəzetlərimiz olmalıdır. Ümumi ittifaqlar, ictimilar, məclislər qurub, ehtiyaclarımızı, hər bir dərdimizi müzakirə edib, əlaclar aramalıyıq...

Bundan belə bizim «lozunq» virdi-zəbanımız bu olmalıdır ki, birimizin səadət və xoşbəxtliyi hamımızın səadət və xoşbəxtliyinə bağlıdır. Bundan belə biz qafqazlılar, bunu özümüzə rəhbər edib, buna müvafiq iş görməliyik.

Bunların hamisini avama təlqin etmək icab edər. Bu da qəzet vasitəsilə mümkündür...

Bəs, himmət edəlim, qeyrət edəlim, Qafqaz balaları! Keçən keçdi, keçənə güzəşt deyərlər. Keçmişi unudaq, gələcəyin dərdinə qalmaq lazımdır. Görürsünüz ehtiyaclarımız hamısı bırdır. Sənə nə lazım, mənə də o lazımdır. Mənə nə lazım isə, sənə də o lazımdır...

Ehtiyaclarımızın rəfi də, qafqazlılar, özümüzün himmət və qeyrətinə bağlıdır. Biz hamımız Qafqaz balalarıyıq. Birimizin səadət və xoşbəxtliyi hamımızın səadət və xoşbəxtliyinə bağlıdır. Xoşbəxtliyimizi, səadətimizi arzu ediriksə, əlimizdən gələn himmət və qeyrəti müzayiqə etməyək» [25, 23, 24].

Böyük sənətkarın bu əsəri 1906-ci ildə «İrşad» qəzetində dərc olunmuşdur. Burada bir dəfə də olsun erməninin adı çəkilmir. Lakin hiss edirsən ki, Üzeyir Hacıbəyli erməniləri qanlı faciələrə son qoymağə çağırır. Aradan bir əsrə yaxın keçməsinə baxmayaraq türk millətinin qanına susayan ermənilər XX əsrə bir-birinin ardınca faciələr törətmışlər.

Üzeyir Hacıbəyli o zaman erməniləri bu qədər alçaq, rəzil olduqlarını bilsəydi «aramızda ülfət olsun, bir-birimizə üz tutaq...» deyib ermənilərə müraciət etməzdi.

Söhbət

Qəzətlərin müraciət etdiyi analitik janrlar sırasında «söhbət» də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müsahibəyə çox oxşasa da ondan fərqlənir. Burada «sözbət dialoq formasında olub tərəflərin mövqeyini əks etdirir» [48, 233]. Onun ən yaxşı nümunəsi «Dəyirmi masa»lardır.

«Xalq qəzeti», «Respublika», «Azərbaycan», «Azərbaycan müəllimi», «525-ci qəzet», «Azadlıq», «Yeni müsavat» qəzetlərində «Dəyirmi masa»ya tez-tez rast gəlmək olar. Bir mövzu ətrafında aparılan söhbətdə adamların sayı nə qədər çox olsa daha yaxşı olar. Bu mövzunun açılmasına kömək edər.

Respublikada ali məktəblərə tələbə qəbulu ilə bağlı və yaxud İçərişəhərin tarixi abidələrinin qorunmasına həsr olunmuş «Dəyirmi masa»lar ictimaiyyəti maraqlandıran mövzulardandır. Jurnalist belə söhbətlərdə mövzuya müdaxilə edir, çalışır ki, qarşısına qoyduğu sualların cavabını iştirakçılarından alsin. Bəzən sualdan yayınma halları da olur. Belə olan şəraitdə jurnalist istəyinə nail olmaq üçün öz qabiliyyətini göstərməlidir. Replikalarla da olsa sualın cavabını respondentlərdən almağa səy göstərməlidir.

«525-ci qəzet»in təşkil etdiyi «Dəyirmi masa»ya diqqət yetirək. «Dəyirmi masa» Azərbaycan televiziyasının bu günü səviyyəsinə həsr olunub. Redaksiya «Televiziya və cəmiyyət» mövzusunda söhbət açmaq üçün Milli Televiziya və Radio Şurasının sədri Nuşirəvan Məhərrəmlini, tanınmış telejurnalist Rafiq Hüseynovu və «Yeni Nəsil» Jurnalistlər Birliyinin sədri Arif Əliyevi «Dəyirmi masa»ya dəvət edib «Azərbaycan efiri kimə məxsusdur» suali ətrafında söhbət aparmış və həmin söhbətə «Yolayrıci başlığı altında» qoşa səhifə həsr etmişdir.

Biz səhbətin hamisini yox, ən vacib yerlərini kitaba salmağı lazımlı bildik.

- *Bizim televiziyaların fəaliyyətində sizi qane etməyən məqamlar barədə konkret nələri qeyd edə bilərsiz?*

R.Hüseynov: Televiziyalarda informasiya qitliği var. Bundan narahat olmaq lazımdır. Yayılan informasiya isə dəqiq, qərəzsiz olmalıdır ki, tamaşaçının seçim hüququ pozulmasın. Televiziyalarımızda obyektiv, hadisələrə fərqli mövqedən yanaşan ictimai-siyasi proqramlar demək olar ki, hazırlanmışdır. Bir tamaşaçı kimi kanalları bir neçə yerə bölmək olar. Hər bir kanalın baxmaq və izləmək mümkün olan verilişləri var. Elə kanal var ki, ona baxmamaq daha yaxşıdır.

- Məsələn hansı kanala?

R.Hüseynov: Mən AzTV-yə demək olar ki, baxmırıam. Mənə elə gəlir ki, orada cəmləşən peşəkarlara kənardan heç bir müdaxilə olmasa və onlara öz işlərini istədikləri kimi qurmaq imkanı verilsə, dövlət televiziyanın inkişafından səhbət gedə bilər.

N.Məhərrəmli: *Hər televiziya kanalı cəmiyyətdə baş verən prosesləri rəngarəngliyi ilə görməlidir. Yəni cəmiyyət nə qədər sürətlə inkişaf edirsə, televiziya da eyni sürətlə onun ardınca getməlidir. Bu baxımdan Azərbaycan telekanallarında olan vəziyyət bizi tam qane etməsə də, televiziyalarda inkişafın getmədiyini demək də düzgün olmazdı. Azərbaycandakı televiziyalarda ən ciddi problem tarazlaşdırılmış program konsepsiyasının olmamasıdır. Biz davamlı şəkildə monitoringlər keçiririk və araşdırımlarımız nəticəsində televiziya kanallarının hansı verilişlərə üstünlük verdiyini müəyyənləşdiririk. Siz təsəvvür edin ki, bizdə uşaq verilişləri yox saviyəsindədir. Bizim yaranacaq telekanalların qarşısında qaldırdığımız ən ciddi məsələ proqramlaşma ilə bağlıdır. Ölkəmizin müstəqilliyi dövründə telekanalların sayı çoxalsa da, xaricdən gələn*

videomateriallar da durmadan artdı. Bunların arasında qorxu, zorakılıq nümayiş etdirən, erotik filmlər həddindən artıqdır...

R.Hüseynov: *Mənçə, televiziyaçılardan ibarət ictimai qurum, başqa ölkələrdə olduğu kimi Televiziya Akademiyası yaradılmalıdır... Mənə elə gəlir ki, bu təşkilat televiziyalarla bağlı bütün məsələləri öz üzərinə götürə bilər. O cümlədən proqramlaşdırma, televiziyaların müxtəlif səpgili problemlərin həlli yolları, telejurnalistlər arasında obyektiv müsabiqələr həmin qurum tərəfindən təşkil oluna bilər.*

N.Məhərrəmli: *Televiziya sahəsində qeyri-hökumət təşkilatlarına çox böyük ehtiyac var. Bu təşkilatların fəaliyyət göstərməsi həm də ona görə lazımdır ki, televiziya kanalları arasında reyting müəyyənləşdirilsin.*

A.Əliyev: *Televiziyanın strateji məkan olması bizim telekanalların həm xoşbəxtliyi, həm də bədbəxtliyidir. Qəzetlər telekanallar qədər diqqət mərkəzində olmurlar. Hansısa problemin kökünə gedib çıxmaq istəsən yenə də söhbət maliyyənin üzərinə gələcək. Allah «pult» yaradanın atasına rəhmət eləsin.*

R.Hüseynov: *Tənbəllər yaradıb.*

A.Əliyev: *«Pult» özü də iqtisadi məqsədlə yaradılıb. İndi biz bu cihazdan bəzi kanallardan canımızı qurtarmaq üçün istifadə edirik. Bu gün kütləvi informasiya vasitələri bir ideologiyaya xidmət etməkdə iqtisadi cəhətdən maraqlıdır. Hamımız birilirik ki, Azərbaycan efiri kimə məxsusdur. Biz bütün ölkəni kiçik bir dairənin zövqüylə, ictimai hadisələrə münasibətiylə qarşı-qarşıya qoymuşuq. Telekompaniyalar da bir dairədən idarə olunmaqla razılaşırlar. Bakıda sonuncu dəfə hansı telekanal yaradılıb?*

N.Məhərrəmli: *ATV-nin 2 yaşı var.*

A.Əliyev: *Televiziyanın maliyyə baxımından müstəqil olmaması sonda telejurnalistin kimdənsə asılı olmasıyla*

nəticələnir. Bizdə telejurnalistlər qəzet yazarları kimi müstəqil deyil. Mənə elə gəlir ki, televiziyanın xəbərlər aparıcısının saçında heç olmasa bir dənə ağ dən olmalıdır. Məktəb yaşı uşaqları, 1 kurs tələbələrini televiziya aparıcısi kimi efirə çıxarmaqla, 6 ay işlətdikdən sonra işdən uzaqlaşdırmaqla televiziya jurnalisti yaratmaq mümkün deyil. Bizim telekanallarda əyləncəli programlara həddindən artıq meyl var. Bu da təbii oyunla bağlıdır ki, əyləncəli veriliş hazırlamaq təhlükəsizdir və bu programda deyilən sözə görə kimsə telekanalın qapısından qifil asmayacaq.

R.Hüseynov: *Mənə elə gəlir ki, bizdə siyasetdən uzaq bir mədəniyyət kanalı açılmasına ehtiyac var. Və bu kanalda bütün təbəqələrin zövqünü oxşayan səviyyəli verilişlər hazırlamaq olar. Peşəkar televiziya işçilərini həmin televiziyyaya cəlb etmək mümkündür. Bu kanalda televiziya üçün kadrlar da hazırlanıbilər. İnanın ki, tamaşaçı artıq ekranдан gələn səs-küydən yorulub.*

N.Məhərrəmli: *Biz xarici kanalları izləyirik və təbii olaraq orda olan müsbət cəhətləri Azərbaycan televiziyalarında da görmək istəyirik. Nəzərə alın ki, başqa ölkələrdə baş verən hadisələr bizdən qat-qat maraqlı olur. Azərbaycan balaca bir ölkədir və burada təbii ki, hadisələr bol deyil.*

R.Hüseynov: *Rusiya Azərbaycandan dəfələrlə böyükdür, amma onların informasiya buraxılışları yarım saat olur, bizdə isə AzTV, ANS bir saat xəbər verir...*

A.Əliyev: *Mən düşünürəm ki, təxminən 3 illik program bütövlükdə Azərbaycan mətbuatını və onun əsas hissəsi olan elektron kütləvi informasiya vasitələri güclü inkişaf yoluna çaxarmağa kifayət edər. Yalnız bundan sonra biz proqnoz verə bilərik ki, proses hansı mərhələdə tam yekunlaşacaq. Hələ ki, proses başlamadığından böhran daha da dərinləşir.*

Jurnalistikada gedən proseslərin istiqamətini inkişafaya yönəltmək üçün bizi hansısa program hökmən lazımdır [67].

Söhbətdən görünür ki, Azərbaycanda elektron mediası heç də yaxşı vəziyyətdə deyil. Bayağı kliplər ekrani başına götürüb. Aparıcıların çoxu yerində deyil. Rusiya kanallarında müxtəlif verilişlərin aparıcıları əsasən həmin sahənin mütəxəssisləridir. Elə götürək «V mire jivotníx» verilişini, onun aparıcısı Nikolay Drozdov bioloqdur. Yaxud rus tarixini tədqiq edən Eduard Radzinskinin silsilə verilişlərini yada salaq. Azərbaycan teleməkanında aparıcı hələlik problem olaraq qalır. Kim gəldi aparıcı olur. Verilişlər cansızıcı olanda tamaşaçıların köməyinə «pult» gelir.

Bu yaxılarda «İskusstvo kino» jurnalında televiziya ilə bağlı bir yazı oxudum: Oğul atasından soruşur ki, şeytan nədir? Ata televizorun düyməsini basıb deyir: «Bax oğlum şeytan budur». Oğul ekranda baş verənlərə xeyli baxıb atasından soruşur: «Bəs onunla necə mübarizə aparmaq olar?» Ata sakitcə, heç nə demədən televizoru söndürür. İndi biz televizoru söndürməmək üçün çox iş görməliyik.

Resenziya

Resenziya (resensio) latın sözü olub «*baxış, məlumat, qiymət vermək, rəy*» deməkdir. Resenziyalar bədii ədəbiyyat, incəsənət, elmin müxtəlif sahələrinə həsr olunmuş əsərlər və s. barədə yazılır. Başqa janrlarda olduğu kimi, resenziyanın da özünəməzsus xüsusiyyətləri vardır. «Resenziyanı başqa qəzet janrlarından fərqi bundan ibarətdir ki, resenziyanın predmeti očerkin, korrespondensiyanın, zarisovkanın, reportajın və s. söykəndiyi bilavasitə gerçəklilik faktları deyil, informasiya

hadisələri – kitablar, broşuralar, tamaşalar, kinofilmlər, televiziya verilişləridir» [102, 141, 142].

Resenziya mətbuatın analitik janrlarındandır. Vaxtilə böyük rus tənqidçisi Belinski resenziyaya yüksək qiymət verərək onu ədəbi tənqidin bir növü hesab etmişdir. Əgər elmi məqalələri püxtələşmiş bir müəllif, yaxud alim yazırsa və ciddi problem məsələlərə toxunursa, resenziyanı adı oxucudan tutmuş görkəmli mütəxəssislərə qədər hamı yaza bilər. Lakin onu da qeyd edək ki, adı adamla mütəxəssisin yazdığı resenziya fərqli olacaq. Təsəvvür edək ki, tamaşaçı teatr haqqında resenziya yazar. O, sadəcə olaraq obrazların adını çəkəcək, aktyorlar haqqında bir iki xoş söz (əgər ürəyindən keçirse) və axırda «əsərin müvəffəqiyyətlə alınmasında rejissorun da (!) rolu az olmamışdır» deyəcək. Amma, tamaşa haqqında teatrşünas resenziya yazarsa onun effekti daha təsirli olar. Elə buna görə də resenziyanı mütəxəssisin yazması məqsədə uyğundur. Bu da əsərə qiymət verməkdə bizə kömək edər, seçim qarşısında çətinlik çəkmərik.

Yaxşı yazılmış resenziya ciddi məqalə səviyyəsinə qalxa bilər. Kino, teatr haqqında resenziya yanan bilməlidir ki, resenziya kollektivin ümumi işinə obyektiv qiymət verən sənəddir. Burada yaradıcı kollektivin gərgin əməyi eks olunur, əsər müasirlik baxımından təhlil edilir, onun müsbət və mənfi cəhətləri göstərilir, rejissorun, bəstəkarın, aktyor kollektivinin işi nə dərəcədə yerinə yetirmələri qeyd olunur.

Bütün bu cəhətləri göstərmək üçün resenzentin dünyagörüşü və estetik zövqündən çox şey asılıdır. Əgər o, kino haqqında resenziya yazırsa bilməlidir ki, kino sintezli sənətdir. Bu barədə Azərbaycanın tanınmış aktyoru A.M.Şərifzadənin sözlərini yada salmaq yerinə düşər: «Kino musiqidir, kino teatrıdır, kino ədəbiyyatıdır, kino aləmdir, lakin bütün bunlar ayrı-ayrılıqla bir-birinə biganə qalmır, bütün

bunlar birləşərək filmə axıb gəlir və hər biri onun orqanik üzvü olur».

Yazıcı, publisist, dramaturq həm də ssenarist kimi Azərbaycan oxucularına yaxşı tanış olan Anarın təqdimata ehtiyacı yoxdur. Biz onun gənc yaşlarında fransız filmi «Kişilər və qadınlar» haqqındaki resenziyasını ən uğurlu hesab edə bilərik. Bu resenziya hadisələri bir resenzent kimi şərh etməsinə görə fərqlənir. Anar filmin bütün yaradıcı heyətindən səhbət açır, onlara öz münasibətini bildirir, müsbət və mənfi tərəfləri göstərir. Əvvəlcə o, ssenari müəllifi, rejissor, operatoru Klod Lelyuş haqqında oxuculara məlumat verir. Filmin Kann şəhərində keçirilən kinofestivalda Qran-pri mükafatına layiq görüldüğünü bildirir. Resenziyadan kiçik bir parça:

«Əgər mənə desələr ki, yanın otaqdan Rembrandtin əsərini xilas edərsən, yoxsa canlı pişiyi. Canlı pişiyi xilas edərəm. İncəsənətlə həyat arasından mən həyatı seçərəm». Bu sözlər Lelyuşun ssenarisindən götürülmüşdür. Həyat onun üçün hər şeydən daha əzizdir.

Plyaj sahilində qırmızı maşın. Yollar. Parisin küçə və parkları. Bu epizodlar o qədər gözəl çəkilmişdir ki, adam baxdıqca bir də baxmaq istəyir, operator Lelyuşun sənətkarlığına valeh olur.

Filmdə qadın roluun ifaçısı Anun Ems ilə biz başqa filmlərdə tanışq. Lakin onun buradakı oyunu o qədər təbii, o qədər inandırıcıdır ki, tamaşaçı onun oyununa vurulur.

Onu da xatırladaq ki, filmin çəkilməsinin kiçik bir tarixçəsi var. Bir dəfə Lelyuş plyajda iki nəfərə – kişi və qadına rast gəlir. Onların hər bir hərəkətinə göz qoyan rejissor sonra «Kişi və qadın» filmini yaradır.

Kişi və qadın da onlar kimi plyajda görüşürlər. Bir-birilərini ürəkdən sevirlər. Qadının əvvəlki ərindən uşağı olması

onların məhəbbətinə maneçilik törətmir. Hər ikisini görə heç nə, hətta müharibə belə qorxulu deyil, həyata, gələcəyə inamla baxırlar. Çünkü həqiqi məhəbbət kədəri, qorxunu unutdurur. Sevmək, yaşamaq, yalnız yaşamaq! Əsərin ideyası da məhz budur. «Bakinski raboçi» qəzetində dərc olunmuş bu resenziyada Anar rejissorun işinə yüksək qiymət verir, onu müasirlik baxımından qiymətləndirir.

Vaxt vardi resenziyalar qəzet səhifələrinin mühüm-lərindən biri sayılırdı. Təəssüflər olsun ki, son illər iqtisadi çətinliklər ucbatından tamaşaya qoyulan əsərləri barmaqla saymaq olar. Kinolarımızın da vəziyyəti bir o qədər yaxşı deyil. Elə bunun nəticəsidir ki, teatr və kino haqda resenziyalara mətbuatda az rast gəlirik.

Unutmaq olmaz ki, indi müstəqillik dövründə həmişəkindən daha çox əhəmiyyət kəsb edən incəsənət əsərləri, adamlarımızın mənəvi gözəlliyinin sadəcə təcəssümünü verməklə qalmır, onların vətənə məhəbbət ruhunda tərbiyə işində mühüm rol oynayır, hər cür çətinliklərə qalib gələn adamlar kimi tərbiyə edir. Məhz elə buna görə də incəsənət əsərlərinin tərbiyəvi və estetik təsirinin artırılmasına xüsusi fikir və əhəmiyyət verilməlidir.

Məqalə

Analitik jurnalistikada özünə möhkəm yer tutan janrlardan biri də məqalədir. **Məqalə latin sözü (artculus) olub, ilkin mənası «damar», «üzv», «bütöv hissəsi» anlamını verir.**

Mətbuatda dərc olunmuş irili-xirdalı yazıların çoxunu məqalə adlandırırlar az deyil. Lakin bu belə deyildir. Məqalənin də özünü məxsus fərqləndirici xüsusiyyətləri var. S.Əliyevə görə «Məqalə, mühüm həyati hadisələri, onların

qarşılıqlı əlaqəsini, qanuna uyğunluqlarını və səciyyəvi cəhətlərini aydınlaşdırmağa, faktların ictimai-siyasi mahiyyətini və əməli əhəmiyyətini aşkara çıxarmağa imkan yaratır» [20, 64]. C.Məmmədlinin «Müasir jurnalistika» kitabında da məqalə haqqında belə fikir irəli sürülür: «Məqalə aktual problemləri, ictimai maraq sferasında olan məsələləri təhlil edən, ümumi nəticələrə diqqət yetirən analitik janrdır. Burada məsələ elə təhlil edilib, nəticələr elə ümumiləşdirilməlidir ki, oxucu ondan sonra bu problem barədə geniş düşünə bilsin. Deməli, məqalə ictimai problemi oxucunun şəxsi problemi səviyyəsində qəbul etməsinə şərait yaratır» [48, 236].

Məqalə haqqındaki fikirlərlə yuxarıda adlarını çəkdiyimiz müəlliflərlə razılaşmaq olar. Bir məsələni də qeyd edək ki, qəzetlərlə yanaşı, jurnallarda da məqalələr dərc olunur. Özü də jurnal məqaləsi daha geniş olur. Məqalənin vəzifəsi hər hansı ideyanın ədalətli olmasına oxucunu inandırmaqdır. Oxucunu inandırmağı hamı bacarmır. Gərək elə yazasan ki, oxucu inanmaqla yanaşı, özü üçün nəticə də çıxara bilsin. Misal üçün Ü.Hacıbəylinin doxsan beş il əvvəl yazdığı «*Başçı lazımdır*» məqaləsinə müraciət edək:

Tarixi bir həqiqətdir ki, bir millətin təkamül və ya inqilabi təriqilə tərəqqi və təməddününə səbəb o millətin başında duran bir və ya bir neçə tərəqqipərvər və təcəddüdxah fırqələr olubdur.

O fırqələr öz millətin cürbəcür təriqələr ilə, doğrudan da, irəli aparmaq yolunda böyük fəaliyyət göstərib, qabaqlarına çıxan hər dörlü mümaniətlər ilə mübarizə və mücahidə etməklə bilaxır öz məqsudlarına nail olublar.

Fırang, nemes, inglis, amerikanlar, yaponlar və sairələr bugünkü tərəqqi, təməddün və rifahi-hal ilə asudə məişət keçirmələrində haman başlarında duran və onları tərəqqi-səadət və tərəqqiyə yönəldən fırqələrinə borcludurlar.

Bu gün bu millətlər dərəcayı-tərəqqinin o payəsinə çıxıbdırlar ki, hər bir fərdləri öz xeyir və şərlərini layiqincə anlayıb, əsl insan kimi yaşamağı bilirlər və onun sayasında də sərbəstanə və qeydsiz ömür sürürlər. Orada hər bir fərd vəzir olsun, fəhlə olsun, təfavüti yoxdur, öz-özlüyündə, öz hərzi - məişətində onu təsdiq edə biləcək və onun hüququna və hürriyyəti-şəxsiyyətinə xələl yetirəcək heç bir şeylə müqəyyəd deyildir...

Xülasə, onlar hamisi birlikdə hər bir yaxşını təqdir və hər bir yamanı təkdir və təqbih etməyə qadirdirlər.

Yaxşı ilə yamanı dürüst anlamaq üçün də mütləq elm və bilik lazımdır ki, o da onlarda vardır. Elm və bilik sahibi olmaqlarının da başlıca səbəbi yuxarıda ərz etdiyimiz üzrə öz mücahid firqələri olubdur...

Keçək bizə! Əcəba bizim millətimizi qabağa aparan kimdir? Hani bizim başımızda duran fırqə yaxud firqələr? Hani o tərəqqi və təali bələdləri ki, bu gün cəhalət çölündə, köhnə və çürümüş əqidələr palçığına batmış olan millət karvanını tərəqqi və təcəddüdün rahat yoluna sala bilərlər? Hani?

Yoxdur! Karvan batıb qalibdir...

Bizim də sair millətlərdə olan kimi başçı fırqəmiz olmasa, əcaba, tərəqqi və təcəddüd edə bilərikmi? Haradan edə bilərik? Məgər ziyalılarımız, ürəfa və intelligentlərimiz bunu bilmirlər? Anlamurlar? Neyçün heç bir təşəbbüs yox? Neyçün oxumuşlarımız heç bir asari-həyat göstərmirlər?

Camaatımızda müşahidə olunan cüzi tərəqqi və təcəddüd əlamətindən naşı təsəlli tapıb da, arxayın oturmaq yaramaz!

Bu əsrдə tisbağa qədəmi ilə tərəqqi etmək heç tərəqqi etməməyə müsavidir.

Burada milləti irəli sürüyə bilən qüvvət lazımdır!... [25, 122-124].

«Tərəqqi» qəzetində dərc olunmuş bu məqalə çox ciddi bir məsələyə həsr olunub. Ü.Hacıbəyli millətin geridə qalmasının səbəbini əsas onun başında duranların millətin qayğısına qalmamasında görür. Görkəmli publisist çıxış yolunu millətin təəssüfunu çəkən ağıllı, qabiliyyətli adamlar arasında axtarır.

Yuxarıda adını çəkdiyimiz məqalədə müəyyən ciddi fikirlərin açıq inkişafı vardır. Məqalə publisistikyanın ən gözəl nümunələrindən biridir.

Əvvəllər buraxılmış kitablarda məqalələrin məqsəd və mövzularına görə bir neçə növə bölünməsi göstərilirdi. Hətta baş məqalənin özü də iki yerə – operativ baş məqalə və təbliğati baş məqaləyə ayrılrıdı. Hazırda qəzetlərdə demək olar ki, nadir hallarda baş məqalələrə rast gəlmək mümkündür.

Rus mətbuatında «Kolonka redaktora» («Redaktor sütunu»), Azərbaycan mətbuatında isə «Baş redaktordan» başlıqlı yazılar elə baş məqalə funksiyasını yerinə yetirir.

Tədqiqatçılar məqalənin bir janr kimi yeni bölgüsünü belə görürlər: ümumi tədqiqat xarakterli məqalə, praktik təhlili məqalə, problem məqalə və s.

Beləliklə, məqalə faktları, həyatımızdakı hadisələri tədqiq edən, ümumiləşdirən əsas janrdır.

Xülasə

Xülasə hər hansı qəzet və jurnallar haqqında resenziya yazmaq anlamında başa düşülməlidir. Mətbuat xülasəsi dövrü mətbuataya kömək məqsədilə yazılır. Bu janrin köməyi sayəsində bir sıra mürəkkəb və məsuliyyətli vəzifələr həll edilirdi. Janrin əsas məqsədi dövrü mətbuat orqanına qiymət vermək və onun materiallarını təhlil etməkdən ibarətdir.

Vaxtilə V.İ.Leninin yazdığı «Qəzetlərimizin xarakteri» adlı məqaləsi istər o dövr üçün və istərsə də indinin özündə də öz əhəmiyyətini itirməyib. Məqalədə mətbuat işçilərinin vəzifələri konkret olaraq göstərilir. V.İ.Lenin siyasi məsələlərdən az yazmayı, iqtisadiyyatdan daha çox bəhs etməyi məsləhət görürdü. O, yazırkı ki, bizə həqiqi yeni həyat quruculuğu faktlarını toplamaq, diqqətlə yoxlamaq və öyrənmək mənasında iqtisadiyyat lazımdır».

«Yeni həyat quruculuğu» ifadəsini bizim quracağımız yeni həyata da şamil etmək olar. Hami çox yaxşı bilir ki, qəzetlərimiz siyasılışib. Həlli vacib məsələlər kənarda qalıb.

Sovet dövründə mətbuat xülasəsi əsas növlərdən sayılırdı. Mətbuat xülasəsi yazan jurnalist mütləq partiyalı nöqtəyi-nəzərdən çıxış edir, partianın irəli sürdüyü qərarların yerinə yetirilməsinə xidmət edirdi. O, yerlərdə fəhlə-kəndli müxbirlərinin işinin necə qurulduğunu da yaddan çıxarmırıldı. Kommunist partiyası həmişə mətbuatı öz nəzarətində saxlayırdı. Və çalışırkı ki, mətbuat onun yeritdiyi siyasetdən kənara çıxməsin. Bir sıra qəzetlər haqqında partianın qərarları bir daha dediklərimizə sübutdur. Məsələn, «Kənd rayonu mətbuatı və aşağı mətbuat haqqında»kı qərarda mətbuat xülasəsi öz əhəmiyyətinə görə redaksiyanın baş məqalələrinə bərabər tutulurdu.

Göründüyü kimi, mətbuat xülasəsinin müəllifi yazının siyasi tərəfincə diqqət yetirməyə borclu idi. Bir məsələni də qeyd edək ki, mətbuat xülasəsi aşağı mətbuat barəsində yazılırdı. Mərkəzi qəzetlər bütün dövri nəşrləri, respublika mətbuatı vilayət, rayon qəzetlərini və çoxtراجlı qəzetləri təqnid edə bilərdi.

Müasir şəraitdə Azərbaycanın kütləvi informasiya vasitələri əməkdaşlarının vəziyyəti əvvəlki illərdən fərqlənir.

Belə ki, indi «subordinasiya» gözlənilmir. Mətbuat radio və televiziya haqqında, televiziya və radio isə qəzet və jurnallar haqqında xülasələr verir. Məsələn, «525-ci qəzet» (15 mart 2004) «Televizora baxmaq, yoxsa saqqız çeynəmək» başlıqlı Azərbaycan telekanallarının bir həftəlik verilişləri barədə xülasə verib. Müəllifin gəldiyi qənaət budur ki, bizim teleməkanda tutumsuz, məzmunu olmayan verilişlər çoxdur. Elə buna görə də televizora baxmaqdansa saqqız çeynəməyi üstün tutur. Ona görə ki, saqqızdan can qurtarmaq daha asandır.

Televiziya da öz növbəsində qəzetlərin xülasəsini verir. AzTV-nin «Səhər» programı, «Zaman» telekanalı respublika qəzetlərinin xülasəsini mütəmadi olaraq tamaşaçılara çatdırır.

«Qəzet mövzusunda», «Qəzet səhifələrində» rubrika-larına indi az rast gəlirik. Halbuki indiki qəzet bolluğu şəraitində ona böyük ehtiyac var.

Xülasə yanan mövzu müxtəlifliyinə diqqət yetirməlidir. Prinsipiallıq və işgüzar tənqid həm qəzetlərin, həm də televiziyanın işini yaxşı qurmaq üçün əsas şərtdir.

Operativlik xülasə dərc edən qəzet üçün əsas şərtdir. Vax-tı keçmiş məsələlərə xülasə həsr etmək məqsədə uyğun deyil.

Məktub

«Məktub» sözünün bir neçəsi mənası var. Bu həm jurnalistika janrı kimi başa düşülür, həm də bir insanın digərinə şəxsi məktubu kimi qəbul olunur.

Məktubun mətbuatda çapı artıq şəxsi yazışma sayıla bilməz. Əgər o çap olubsa demək burada qaldırılan məsələlər bir adamı yox, minlərlə, bəlkə də milyonlarla adamı

düşündürən məsələlərdir. Y.Proxorov göstərir ki, epistolyar publisistika, xüsusilə açıq məktub öz vəzifəsinə və predmetinin xarakterinə görə analitik janrlar qrupunun və bədii publisistikanın sərhəddində dayanır. Lakin bu hələ o demək deyil ki, məktub bədii publisistik janrdır. Son illərin tədqiqatlarında məktub analitik janrlara daxil edilib. Xüsusilə, tədqiqatçı A.A.Tertiçniy bu fikirdədir. O, janr baxımından epistolyar jurnalistikani başqa janrlardan fərqləndirir. A.A.Tertiçniya görə məktub epistolyar janr olmaqla xarakterik əlamətinə görə seçilir. Birinci əlamət müəllifin oxucuya, dinləyiciyə bilavasitə müraciəti, ikinci əlamət isə müəllifin ünvanlandırdığı oxucu və dinləyicini hər hansı vacib məsələ ilə bağlı onu tanış etmək və bu işdə onu aktivləşdirməkdir.

Mətbuatda son illər xeyli məktub dərc olunur. Onların bir qismi «Oxucu məktubları» rubrikası altında verilir. Bu məktubların müəllifləri heç də redaksiyanın ştatda olan işçiləri deyil. Bu adamlar sadəcə olaraq işlədikləri müəssisə və təşkilatlardakı işlərdən yazırlar. Məktubda işdəki müsbət və mənfi cəhətlər öz əksini tapır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, elə məktublar da var ki, bizim hamımızı düşündürür, milyonlarla oxucunu narahat edən məsələlər qaldırılır. Dağlıq Qarabağ hadisələrinin ilk vaxtlarını yadımıza salaq.

O vaxtlar mətbuatda Azərbaycan ziyalılarının müxtəlif ünvanlara göndərdiyi məktublar dərc olunurdu. Düzdür, bu məktublarda ermənilərin riyakarlığı, qəsəbkarlığı göstərilmirdi. Çünkü «Qlavlit» buna imkan verməzdı. Barışq tonunda yazılan, sülh-sülh deyib car çəkən məktublarda ermənilərə torpaq iddiasından əl çəkməyi məsləhət görürdülər. Nə fayda, ermənilər heç nəyə məhəl qoymadan ərazimizin 20 faizini zəbt etdilər.

Keçən əsrin əvvəllərinə qayıtsaq görərik ki, məktub janrı o vaxtkı publisistlərin müraciət etdiyi janrlardan olub. Mütərəqqi, demokratik fikirli ziyahılar azərbaycanlıların gözünü açmaq, onların dövlət aparatında təmsil olunması üçün publisist sözün gücündən bacarıqla istifadə edirdilər.

Böyük ədib Ü.Hacıbəylinin 1907-ci ildə yazdığı «*Qafqaz müsəlmanlarına açıq məktub*»u belə əsərlərdəndir. Kinaya ilə yazalmış həmin məktubda deyilir:

«*Ey Qafqaz müsəlmanları! Dövlət Duması yaxınlaşır. Cəmi bir ay vaxt qalibdir. Ruslar, ermənilər, gürcülər, polyaklar çalışırlar ki, Dumaya öz adamlarından lap yaxşılırını seçib göndərsinlər. Ama, siz müsəlmanlar olmaya-olmaya elə fikirlərə düşəsiniz. O sizə yaraşan iş deyildir ki, gedib ruslara, ermənilərə qoşulub, dumaya adam hazırlayasiniz. Duma nədir, siz nəsiniz!*

Dumanı əmələ gətirən rusdur, amma, siz allaha şükür, müsəlmansınız. Və bir də siz heç vaxt rusa, erməniyə qoşulub, özünüzdən təzə bir hərəkət çıxarmayın, oturun, öz işlərinizlə məşğul olun.

Baxmayın rusa, ermənyə. Onlar abırsız və həyasız bir tayfadır ki, həmişə hamamda fitəsiz çıimirlər və özləri də böyük-kiçik saymazlar. İndi onlar istəyirlər ki, duma acıb, orada otursunlar və padşahla padşahlıq eləyib, vəzirlə vəzirlik eləyib və yanaral ilə də yanarallıq eləsinlər... Siz heç yerinizdən tərpənməyin. Dumaya üzv göndərmək, filan eləmək fikirlərini bilmərrə başınızdan çıxarın və o fikirlər ağliniza gələndə həmişə şeytana lənət oxuyun... Afərin olsun sizə ki, indiyə kimi allaha şükür, öz işlərinizdə olub, duma adı çəkməmisiniz...

Bax, mən sizin yaxşılığınızı deyirəm. Hərgah istəyirsinizlə ki, hər iki dünyada rüsvayı-cahan olmayıb, o dünyada da, bu dünyada da üzüağ olasınız, duma adı tutulanda qulaqlarınızı

yumun və seçki günü evinizdən çölə çıxmayın. O günü səhərdən axşama kimi yatın, elə bilin ki, oruc tutmusunuz.

Bax, bu bir sözdür, mən sizi istəyib dedim. Əlbəttə, əlif əlbəttə, ona əməl elərsiniz. Yoxsa, birdən durub əməl eləməyəsiniz, özünüüzü biabr edib quyuya salarsınız ki, min il qala oradan çıxa bilməzsiniz... Necə ki, mən Çəmbərəkəndin küçələrinin palçığına batıb, düz dörd saat əlləşib çıxa bilmədim... [25, 256,257].

Ü.Hacıbəyliyə ona görə müraciət etdik ki, onun bu məktubu indi də öz aktuallığını saxlayır. Biz çox vaxt xeyrimizi bilmirik. Axırda da peşiman oluruq. Səhlənkarlığımız bizə baha başa gəlir. Etiraf edək ki, erməni jurnalistləri çox vaxt bizi qabaqlayır. Biz fikirləşir, kötür-qoy edirik, onlar isə iş görür. Bu yaxınlarda «Yeni müsavat» qəzetində (11 may 2004) «Alman telekanalı ermənipərəst veriliş yayıb» sərlövhəli bir informasiya dərc edilib. Məlumatə görə 2004-cü il mayın 9-da Almaniyanın rəsmi dövlət telekanalı olan «ARD»-də Azərbaycanın tarixi torpağı olan Qarabağ haqqında bir veriliş nümayiş etdirilib. 45 dəqiqlik programda tarixi faktlar saxtalaşdırılıb, Qarabağın guya qədim erməni torpağı olması, 1990-1994-cü illərdə ermənilərin azərbaycanlılar tərəfindən bir daha soyqırıma məruz qalması barədə cəfəngiyyat efirə verilib. Bu təbliğat əslində almanlarda azərbaycanlılara qarşı mənfi rəy formalasdırmağa xidmət edir. Məgər biz Almaniyada, Rusiyada və digər xarici ölkələrdə Xocalı soyqırımı ilə bağlı veriliş nümayiş etdirə bilmərikmi? Bilərik. Sadəcə olaraq gərək vətənpərvər olasan, torpağına bağlı olasan, qeyrətli olasan, xalqını sevəsən, bir də belə xeyirxah işə pul xərcləməyə simiclik etməyəsən.

İş-işdən keçəndən sonra əl-ayağa düşürük. Budur bizim fəaliyyətimiz. Yuxarıda adını çəkdiyimiz verilişlə bağlı Dünya Azərbaycanlıları Konqresinin (DAK) sədri Azərbaycan Xarici

İşlər Nazirliyinə və Almaniyanın ölkəmizdəki səfirliyinə məktubla müracit edib. Halbuki biz erməniləri qabaqlaya bilərdik. Bəla burasındadır ki, Mirzə Cəlilin sözünün qüvvəti hələ də ayılmamışdır.

BƏDİİ PUBLİSİSTİK JANRLAR

Yuxarıda informasiya və analistik janrlardan söhbət açdıq. Və göstərdik ki, adı çəkilən janrlarda ümumi yaxınlıq hər şeydən əvvəl, onların daha çox informasiyalılığa malik olmasıdır. İndi də bədii publisistik janrlar haqqında söhbətimizi davam etdirək.

Gəlin əvvəl publisistika nədir sualına cavab verək. Alimlər bu suala müxtəlif təriflər versələr də, aralarındaki fərq bir o qədər də böyük deyil. F.Mehdinin «Bədii publisistika» (Bakı, 1982) kitabında publisistikaya belə tərif verilib: «Publisistika ictimai-siyasi, əxlaqi, iqtisadi və s. aktual problemləri elmi-məntiqi dəlil və sübutlar, obrazlı – ehtiraslı mühakimələr, lirik düşüncələr, konkret xarakter, tiplər vasitəsi ilə əks etdirən, ictimai rəyin formallaşmasına fəal təsir göstərən yaradıcılıq növüdür» [43, 13]. Deməli, publisistikanın əsas obyekti insan və onun ictimai fəaliyyətidir.

Rus tədqiqatçılarından Y.P.Proxorov, M.S.Çerepaxov, V.V.Uçenova, Y.Jurbina, A.Tertiçniy və s. alimlərin əsərlərində publisistika haqqında qiymətli fikirlər vardır. Məsələn, Y.P.Proxorov yazar: «Publisist... sadəcə olaraq dövrün ictimai tiplərinin portretlər qalereyasını yaratmaya bilməz. Bunsuz əvvəla, dövrün mənzərəsi dolğun olmaz. İkincisi, publisist öz əsərinin predmeti kimi hansı situasiyanı seçirə seçsin, o həmin situasiyanın iştirakçılara laqeyd yanaşa bilməz, sosial prosesin fəal qüvvəsi kimi çıxış edənlərin fəaliyyətini əks etdirməyə bilməz» [93, 220].

Bütün bu vəzifələri bədii publisistika yerinə yetirir. Və onun əsasını canlı, real faktlar təşkil edir.

Zəngin ənənələrə malik Azərbaycan bədii publisistikasının görkəmli nümayəndələri publisist sözün imkanlarından bacarıqla, ustalıqla istifadə etmişlər. M.F.Axundov, C.Məmmədquluzadə, Ö.F.Nemanzadə, Ü.Hacıbəyli, M.Ə. Rəsulzadə, S.Vurğun, M.İbrahimov və başqalarının publisist əsərləri indi də öz ictimai – siyasi, bədii – estetik dəyərini qoruyub saxlayır.

Keçən əsrin sonlarında başlanan milli azadlıq hərəkatı respublika ziyalılarını da silkələdi. Akademik Ziya Bünyadov, xalq şairi Bəxtiyar Vahibzadə, Bakı Dövlət Universitetinin professorları, jurnalistlərin ağsaqqalı Şirməmməd Hüseynov, şair-publisist Famil Mehdi və Süleyman Əliyarovun mətbuatda dərc olunmuş publisistik yazıları o dövr üçün ən cəsarətli yazıldan idi. Zaman dəyişdiyindən adı çəkilən müəlliflər heç nədən, heç kimdən qorxmadan hadisələrlə bağlı öz fikir və mülahizələrini söyləyir, münasibətlərini bildirir, təkliflər irəli sürür.

Xalqın oyanışından qorxuya düşən Moskva dünyaya car çəkirdi ki, Azərbaycanda guya islam fundamentalizmi baş qaldırır. Bununla onlar öz çirkin əməllərini həyata keçirirdi.

Azərbaycan jurnalistikasının inkişafında mühüm xidməti olan Ş.Hüseynovun 1992-ci ildə yazdığı publisistik məqaləsinə diqqət yetirsək biz bunu aydın görərik:

Yenə də islam fundamentalizmi və saman çöpü haqqında

Qorbaçovun, Primakovun, Yazovun, Bakatinin və bu qəbildən olan məlum komanda üzvlərinin Azərbaycanda islam fundamentalizmi təhlükəsi barədə sərsəm, uydurma bəyanatları oxucuların xatirindədir. 1990-ci ilin yanvarında Bakıya işgalçı

qoşun dəstələri həm də məhz bu uydurma «təhlükənin» qarşısını almaq üçün yeridilmişdi. O vaxt ölkənin xarici işlər naziri olan Eduard Şevardnadze bu məsələ barəsində susurdu. Düzü, əhvalatlardan tam hali olan Şevardnadzenin hadisələrə öz münasibətini açıq bildirməməsi bir çoxları kimi məni də düşündürdü. Amma fikirləşirdim ki, yəqin konfliktdə olan tərəflər arasında o, bir növ, bitəraf mövqə tutduğunu nümayiş etdirmək istəyir. Gürcüstan Dövlət Şurasının sədri kürsüsünə yiyələnmiş Şevardnadzenin bu günlərdə BMT Baş Məclisinin növbəti sessiyasında çıxışı hər şeyi öz yerinə qoydu. O, yüksək beynəlxalq tribunadan real həqiqəti təhrif edərək bildirmişdir ki, guya Gürcüstan və Ermənistən Qafqazda baş qaldırmış islam fundamentalizminin təcavüzünə məruz qalmaqdadırlar. Elə Abxaziyadakı hadisələr də guya onların işi imiş. Hətta «Azadlıq» radiosunun rus redaksiyası belə sentyabrın 27-də «Zaqafqaziya imperiyadan sonra» verilişində Şevardnadzenin bu bəyanatından təəccübələ danışırıdı. Biz başa düşürük ki, əvvəllər Gürcüstanın daxili işlər naziri, sonra uzun müddət respublika partiya təşkilatının rəhbəri olmuş Şevardnadze, yenidən Tbilisiyə qayıtsa da əvvəlki itaati görmür, vətəndaş müharibəsi, siyasi və hərbi qarşıdurma respublikamı çətin vəziyyətə salıb. Biz yaxın qonşularımızın daxili işlərinə qarışmur, onların bu böhrandan tezliklə çıxmalarını arzu etmişik və edirik. Amma təcrübəli diplomat Şevardnadzenin haqqında söz açdığımız düşünülməmiş çıxışı təəssüf və təəccüb doğurmaya bilməz. Belə təsəvvür yaranır ki, Qorbaçov komandasının fəal üzvü Şevardnadze bu uydurma «ideyanı» ehtiyatda – «bəd gün üçün» saxlayıbmış. Atalar: «Saxla samanı gələr zamanı», - demişlər. Həmin atalar «Suda boğulan saman çöpünə əl atar»- da demişlər. Amma idarə etmək, real düşünmək qabiliyyətini itirənlərin uydurma islam fundamentalizminə əl atmaları barədə bir şey dedikləri yoxdur [31,240, 241].

Nümunə kimi gətirdiyimiz bu yazı öz üslubuna, oxunaqlığına və aydın düşüncə tərzinə görə seçilir. Bu gənkläş həyatımızın belə publisistik yazınlara ehtiyacı var.

Janrlara gəldikdə Y.Proxorov bədii publisistikaya oçerk, felyeton və pamphleti aid edir. M.Çerepaxov və V.Uçenova da bu üç janrı qeyd edir. Onlardan fərqli olaraq Y.Jurbina yalnız oçerk və felyetonusun əsas götürür. A.A.Tertiçniy «Dövri mətbuat janrları» dərs vəsaitində bədii-publisistikanın 12 növünü göstərir. F.Mehdi daha irəli gedərək şarj, təmsil, epiqramma, parodiyanı satirik növə daxil edir. Həmçinin o, sənədli hekayə, sənədli povest, sənədli film, sənədli roman, esse, gündəlik, səfərnamə, söz, bədii-publisistik nitq, xatirə, nəsihətnamə, yazıçı qeydləri, publisist qeydləriri də bədii-publisistik janrlara daxil edir. C.Məmmədli isə özünün son tədqiqat əsəri olan «Müasir jurnalistika» (Bakı, 2003) dərsliyində bədii-publisistikanın üç növündən danışır. Buraya oçerk, felyeton və pamphlet daxildir.

Göründüyü kimi, adı çəkilən alımların bədii-publisistik janrların növləri haqqında fikirləri parçalanır. Lakin qəti demək olmaz ki, onlardan kiminsə bölgüsü düzdür və ya düz deyil. Adı çəkilən alımların dediklərində həqiqətlər, inandırıcı fikirlər var. Sübut və inandırmaqdan danışan V.Q.Belinskinin fikri belə yerdə yada düşür: «Birisi sübut edir, o birisi göstərir və hər ikisi inandırır, lakin birisi məntiqi dəlillərlə, o birisi təsvir etdiyi lövhələrlə inandırır» [13, 323].

Bir şeyi unutmayaq ki, cəmiyyətimiz inkişaf etdikcə, jurnalistika da inkişaf edir. Bu inkişaf da yeni-yeni janrların yaranmasına gətirib çıxarır. Təkrar da olsa bir daha yuxarıda qeyd etdiyimiz fikrə gəlirəm: janr bölgüsü ehkam kimi qəbul edilməməlidir.

Biz bu bölmədə adı çəkilən bədii publisistik janrların hamısı barədə söhbət açmağı lazımlı bilmədik. Yalnız indi

mətbuatda daha çox rast gəldiyimiz janrlar barədə qısa da olsa danışmağı vacib saydıq.

Oçerk

Bədii publisistik janrlar arasında oçerkin özünəməxsus yeri var. O, bir çox janrlardan bədiiliyinə görə seçilir. Maksim Qorki bu janrin tərifini verərək yazmışdır: «Oçerk tədqiqatla hekayə arasında bir yer tutur». Yəni bu o deməkdir ki, oçerk bir sıra hallarda obrazlılıq, dil, üslub, tipikləşdirmə üsulları və s. keyfiyyətləri ilə hekayəyə yaxınlaşır [48, 250]. Heç də təsadüfi deyil ki, oçerki «bədii publisistik janrların kralı hesab edirlər».

Bir vaxtlar Rusiyada bəzi tənqidçilər oçerki ədəbiyyat janrı hesab etmirdi. Hətta onlar oçerki ədəbiyyatın ikinci dərəcəli janrı hesab edirdilər. M.Qorkinin təşəbbüsü ilə keçirilən ümumrusiya oçerkistlərinin istehsalat müşavirəsində belə fikirdə olanların yanlış olduğu qeyd edilmişdir. Müşavirə oçerki yazıçıların gərgin zəhmətinin bəhrəsi kimi qiymətləndirdi.

M.Qorkinin səyi nəticəsində oçerk fəal janra çevrilmiş, onun təşəbbüsü ilə yaradılmış «Naşı dostijenia» və «Literaturnaya uçyoba» jurnalları öz səhifələrində oçerk janrına diqqəti artırmış və bu haqda müntəzəm olaraq məqalələr dərc etmişdir.

Demək olar ki, keçən əsrin 30-cu illərində oçerk mətbuatda özünə yer tutmuş və publisistikanın janrları sırasında ən işlek janra çevrilmişdir. Oçerk yazan jurnalist mütləq təsvirçilikdən uzaq olmalı, yalnız faktlar haqqında məlumat verməməlidir. O bu və ya digər problemi qaldırmalı, hər hansı

bir məsələni irəli sürərkən oxucunu səfərbər etməlidir. Quru, cansıgıcı yazılmış oçerk oxucunu düşündürə bilməz.

Azərbaycanda oçerkin tədqiqatçısı, yazıçı-publisist Nurəddin Babayev «Oçerk sənətkarlığı» (Bakı, 1978) adlı kitabında yazar ki, oçerk bir janr kimi Azərbaycanda 19-cu əsrin son rübündə dövrü mətbatının yaranması ilə əlaqədar olaraq formallaşmağa başlamışdır.

Böyük maarifpərvər H.Zərdabinin «Əkinçi»sində bədii oçerkin nümunələri vardır. Cəlil Məmmədquluzadənin, Əbdürrəhimbəy Haqverdiyevin, Üzeyir Hacıbəylinin, Ömər Faiq Nemanzadənin mətbatda dərc olunmuş oçerklərində öz əksini tapıb. N.F.Nemanzadə «İrsad» qəzetiinin 1906-ci ildə çıxan 149-cu nömrəsində o zamankı müsəlmanların az da olsa oyanışını, birləşib günahsızları müdafiə etməsini canlı təsvir etmişdir:

Tiflis, 22 iyun, sübh saat səkkiz

«Şəhərdə hər tərəf qapalı.

Heç bir tərəfdə tüccari, şəxsi bir hərəkət yox.

Nə bir araba səsi, nə fayton gurultusu, nə qonka hərəkəti və nə də insan tərəddüdü var.

Hər kəs bir yanda durub dəhşətli bir hadisəyə müntəzir. Deyəsən, bu gün bura əzəmətli Tiflis şəhəri deyil. Türküstanın sükünatlı, amma qan qoxusu, hökumət zülmü gələn bir çölli!

Bu günün gecəsində, göydən enən hürriyyət və ədalət mələkləri samai – təlqinlər ilə sabahın dəhşətli süküniyyətini xəbər verdikləri üçün sübh tezdən bazara çıxmışdım. Şəhərin özgə yerlərindən hənüz xəbərim yoxdur. Lakin müsəlman bazarının ümumiyyətlə qapalı olmayı, məndə hüzn içində bir sürur peyda etdi.

Müsəlmanları hürriyyət və ədalət yolunda qonşuları ilə əl-ələ vermiş nəhayət dərəcədə şad oldum.

Bildim ki, müsəlmanlar da bu gün mühakimələrinə qəti baxılacaq olan 27 fədai əsgərin asılmaqlarına «tətil» ilə kömək istayırlar.

Məmnun oldum ki, müsəlmanlar daha əvvəlki kimi məvacibxor, biqeyrət abrazovannı və ruhani müsəlmanların fitnələrinə aldانب insanlığın məşuqi-həyatvari olan azadəlikdən kənar durmayırlar. Ürəyimdə deyirəm: İlahi! Bu günləri də gördüm ki, müsəlmanlar öz xahişləri ilə, öz qanacaqları ilə dükənlərini bağlayıb vətənin həyatı-siyasiyyəsinə, qonşuların hərəkatı-hürriyəti-pərvanələrinə qəlbən şərik olurlar.

Mən bu xəyalda idim ki, uzaqdan qulağıma gələn hürriyət mahnısı, marselyoza havası ortaqliqdakı sükütu pozdu...»

Ömər Faiq Nemanzadənin bu əsəri onun vətənpərvərliyindən, xalqa bağlılığından xəbər verir.

Mühəribədən sonra ta 80-ci illərin sonlarına kimi oçerk janrı Azərbaycan mətbuatının aparıcı janrlarından olub. Azərbaycan mətbuatında Süleyman Rəhimov, Mirzə İbrahimov, Əli Vəliyev, İlyas Əfəndiyev, Rəsul Rza, Yusif Əzimzadə, Bayram Bayramov, Nurəddin Babayev publisistik oçerklərin ən yaxşı nümunələrini yazmışlar. Publisistik oçerklərdə birinci şəxsin dilindən danışılır və burada müəllisin hadisələrə münasibəti özünü biruzə verir. O dövrdə «sosializm yarışı» deyilən bir ifadə vardı. Zavodlar, fabriklər, kolxozlar, hətta əmək adamları bir-biri ilə yarışırı. Oçerklərin qəhrəmanları da əmək adamları idi. Lakin etiraf edək ki, bəzən adı çəkilən adamların qəhrəmanlığı şisirdilirdi. O dövrdə yazılmış oçerklərin çoxuna xas olan bir nöqsanı da qeyd etmək yerinə düşər. Müəlliflər öz qəhrəmanlarını həmişə iş başında göstərir. Sanki bu adamların elə bil işdən başqa problemləri yoxdur. Ev-eşik qayğısı onlara yaddır. Unutmaq olmaz ki, onlar da bizim kimi insanlardır. Doğulanda həyata

təkcə iş üçün vəsiqə almayıblar. İnsan yaxşı işlədiyi üçün, yaxşı da istirahət etməlidir.

Bir vaxtlar qəzet – jurnal səhifələrindən düşməyən ocerklərə indi rast gəlmək çox çətindir. Bu kitabı yazarkən bir sıra qəzetləri nəzərdən keçirdim. Əvvəla çox çətinliklə barmaqla sayılan ocerkə rast gəldim. Onlar da səti, dayaz olduğundan nümunə götirməyi lazımlı bilmədim.

Əvvəlki illərin dərsliklərində ocerkin zarisovka növündən də danışılır. Lakin son ədəbiyyatlarda ocerkin portret, problem və səyahət növləri göstərilir. Bunların içərisində ən çox işlənəni səyahət ocerkidir. Xarici ölkələrə səyahət zamanı yazılmış ocerklärin yaxşı xüsusiyyəti odur ki, ocerkist xaricdə gördüklləri barədə, bu ölkənin xalqları, onların adət-ənənələri ilə oxucuları tanış edir. Bir məsələni də qeyd edək ki, sovet dövründə ocerkistlər həmin ölkəni tərif edə bilməzdi. Əgər olduğu ölkə kapitalist ölkəsi idisə, mütləq tənqidli fikir söyləməli idi. Xüsusilə işsizlik və cinayətkarlıq ön plana çəkilirdi. Artıq sovetdən qalan bu düşüncələr geridə qalıb, «dəmir pərdələr» götürülüb. Hazırda xaricdə olanlar gördükllərini olduğu kimi qələmə alır. Ölkələr, xalqlar bir-birinə elə yaxınlaşış ki, heç nəyi gizlətmək mümkün deyil.

Felyeton

Felyetonu mübariz janr adlandırırlar. **Bu janr fransızca «vərəqə» deməkdir.** Sonalar bü söz oynaq və canlı dildə yazılmış kütləvi, siyasi – ictimai məqalə mənasında, yaxud qəzet və jurnalın bir şöbəsi mənasında işlənmişdir. Əvvəller qəzetiň aşağı hissəsində («padvalında») yerləşdirilən məqalələr felyeton adlanırdı. Tədqiqatçı alımlər qəzetlərdə belə «padvalların» yaranmasını XVIII əsre aid edirlər. Sonralar

felyeton «padvaldan» çıxaraq qəzetlərin başqa səhifələrində göründü.

Azərbaycanda felyeton janının ilk dəfə «Molla Nəsrəddin» jurnalında dərc olunduğunu deyirlər. Əslində isə felyeton jurnalda qədər müəyyən inkişaf yolu keçmişdir. Fizuli, Mirzə Şəfi Vazeh, Qasim bəy Zakir satiranın gücündən istifadə edərək haqsızlığa, ədalətsizliyə qarşı çıxırdı. Elə felyetonun kökünü də burada axtarmaq lazımdır.

Azərbaycanda felyetonun ilk təməl daşlarına «Əkinçi»də rast gəlirik. «Əkinçi»dən sonra nəşrə başlayan bir sıra mətbü orqanlarda da felyeton getdikcə püxtələşmişdir. Felyetonun formallaşmasında «Molla Nəsrəddin» jurnalını xüsusən qeyd etməliyik. Zəngin ənənələrə malik Azərbaycan klassik jurnalistikasını göylərə qaldıran «Molla Nəsrəddin» əbədi bir abidədir. Bu abidənin ucaldılmasında dahi sənətkar Cəlil Məmmədquluzadənin müstəsna rolu olmuşdur. Həqiqət carşısı olan «Molla Nəsrəddin»də dərc olunan felyetonlar öz aktuallığını indi də saxlayır. C.Məmmədquluzadənin qələmindən çıxan felyetonlar Azərbaycan jurnalistikası tarixində böyük bir dövr təşkil edir.

Böyük sənətkarın bir felyetonunu ixtisarla nəzərdən keçirək:

Azərbaycan

Ax umudulmuş vətən, ax yaziq vətən!

Dünyalar titrədi, alamlar mayallaq aşdı, fələklər bir-birinə qarışdı, millətlər yuxudan oyanıb gözlərini açıdilar və pərakəndə düşmüş qardaşlarını tapıb, dağlımış evlərini bina etməyə üz qoydular.

Bəs sən haradasan, ay biçarə vətən?!...

Bəzi vaxt otururam və papağımı qabağıma qoyub fikrə gedirəm, xəyalata cumuram, öziimdən soruşuram ki:

- Mənim anam kimdir?

Öz-özüümə də cavab verirəm ki:

- *Mənim anam rəhmətlik Zöhrəbanu bacı idi.*
- *Dilim nə dilidir?*
- *Azərbaycan dilidir*
- *Yəni vətənim haradır?*
- *Azərbaycan vilayətidir*

Demək, çünki dilimin adı türk-Azərbaycan dilidir, belə məlum olur ki, vətənim də Azərbaycan vilayətidir

- *Haradır Azərbaycan?*
- *Azərbaycanın çox hissəsi İrandadır ki, mərkəzi ibarət olsun Təbriz şəhərindən; qalan hissələri də Gilandan tutub, qədim Rusiya hökumətilə Osmanlı hökuməti daxillərindədir ki, bizim Qafqazın böyük parçası ilə Osmanlı Kürdüstanından və Bəyaziddən ibarət olsun...*

Vətənin taleyinə acıyan ədib sonra müsəlmanların milli komitəsindəki yığıncaqdan söhbət açır. Və ürəkağrısı ilə yazır ki, türk dili müəllimləri türkçə danişmağı bacarmadığından onlara rus dilində danişmağa icazə verirlər. Ana dilinə biganəlik Mirzə Cəlili narahat edir. O, Azərbaycanın taleyini düşünür, narahatlıq keçirir. Vətənə onun övladlarına üzünü tutub deyir:

«Ax gözəl Azərbaycan vətənim! Harada qalmışan? Ay torpaq çörəyi yeyən təbrizli qardaşlarım, keçəpapaq xoylu, meşğinli, sərablı, goruslu və moruslu qardaşlarım, ay bitli marağalı, mərəndlə, gülüstənlə quli-biyaban vətəndaşlarım, ey ərdəbilli, qalxanlı bəradərlərim! Gəlin, gəlin, gəlin mənə bir yol göstərin! Vallah ağlum çəşib! Axır dünya və aləm dəyişildi, hər bir şey qayıdır öz əslini tapdı, hər mətləbə əl vuruldu, gəlin biz də bir dəfə oturaq və keçə papaqlarımızı ortalığa qoyub bir siyirləşək haradır bizim vətənimiz?!

Gəlin, gəlin, ey unudulmaz vətənin arıq – mırıq qardaşları!
Gəlin görək beşikdə yad millətlərin südümü əmmiş, vətənimizdən

*yadırğamış və millətimizin ruhundan xəbərsiz bir para -millət
başçılarımız sizə nə gün ağlayacaqlar?!*

Niyə sakitsiniz, ey mənim lüt-iüryan vətən qardaşlarım?! »

(«Molla Nəsrəddin», 27 noyabr 1917, №24)

Felyeton satirik publisistikanın bir növü olmaqla oçerkə nə qədər yaxın olsa da, ondan seçilir. Bu fərq onun satirkiliyindədir. Onun obrazlı təsvir vasitələri bilavasitə gülüşlə bağlıdır. Bu gülüşün içərisində yumşaq, sərt, mülayim, qəzəbli və s. gülüş vardır. Mərhum professor C.Əbdürəhimova «Satirik publisistika» (Bakı, 1980) kitabında gülüşün ölçü məyarını üç faktorla müəyyənləşdiriyini qeyd edir. Tədqiqatçı alımə görə hadisənin mahiyyəti, publisistin məqsədi, fəkt və hadisəyə münasibəti gülüşün növ və çalarını müəyyənləşdirir.

Kinayə – rişxənd, məzxərə, zarafat, sarkazm və qratesk satirik publisistikanın təsvir vasitələridir.

Sovet dövründə yuxarıda adı çəkilən təsvir vasitələrindən tez-tez istifadə olunurdu. Hazırda felyeton mətbuat səhi-fələrində az görünür. Halbuki indi felyeton üçün mövzular daha çoxdur. Felyeton janrı hər halda gec-tez passivlikdən çıxacaq, cəmiyyətin irəliləyişinə kömək edən bədii tənqid vasitələrindən birinə çevriləcək.

Pamflet

İlk növbədə pamfletin mənasını açıqlayaq. **Pamflet** yunan sözü olub «*hər şeyi alovlandırmaq*», «*hər şeyi küldə döndərmək*» mənasını ifadə edir. Mifologiyaya görə baş allah Zevs öz düşmənini ildirimla yandırıb külə döndərib. Pamflet sözü də bu hadisəyə işaretdir. Bəs jurnalistikada pamflet anlayışını necə başa düşmək olar? Janrin xüsusiyyəti nədən ibarətdir?

C.Əbdürəhimovanın yuxarıda adı çəkilən kitabında pamphlet janrının xüsusiyyəti belə göstərilir: «Pamflet tək bir şəxsə, yaxud ayrıca hadisəyə deyil, bütöv ictimai qrupa, siyasi sistemə, mürtəcə siyaset yeridən dövlət başçısının siyasetinə qarşı çevrilməsi və kəskin ifşa xarakterinə malik olması ilə səciyyələnir» [23, 61].

Pamfletdə də felyetonda olduğu kimi süjetin əsasında fakt dayanır. Fərq ondan ibarətdir ki, felyeton hər hansı bir hadisəyə, fakta müraciət edir. Pamflet isə müəyyən bir adamın, hadisəni deyil, böyük bir ictimai qrupu, dövlətin siyasetini, ideologiyasını ifşa edir. Vaxtilə dünya publisistikasında işlək janr olan pamphletə Azərbaycan klassikləri də müraciət edib. Məsələn, böyük bəstəkar, görkəmli ədib Üzeyir Hacıbəylinin bir pamphletinə diqqət yetirək:

Fələk evin yixulsm!

Ələlxüsus, hökumət üçün o dünya ilə bu dünyadan heç bir təfavüdü yoxdur. Odur ki, indi işlərini heç əldən buraxmayıb, yenə asdırmaqda, kəsdirməkdə, aramaqda, axtarmaqdadır.

Məsələn, sırağagün Bakı hökumətinin könlünə adam axtarmaq həvəsi düşmüdü. Bilmirdi ki, hara getsin və kimi axtarsın.

Fikir elədi, elədi, axırda alnına vurub dedi: Hə, bildim! Və yola düşüb getdi və gəlib «İslamiyyə» mehmanxanasına yetişdi və xalqı axtarmağa başladı. Və mən də orada idim, məni də axtardı və xalqa çox əziyyət verdi və axtarmamış yer qoymadı və xalqın yorqan-döşəyini eşələyib, az qaldı ki, balışların və mütəkkələrin bağırsaqlarını çıxarsın və heç nə tapmadı. Ona görə bərk acığ tutdu və istədi ki, mehmanxananın çəngəl-biçaqlarını aparsın, amma çəngəl-biçaqla xörək yeyildiyinə görə və xörək yeməkdə də xilafi-hökumət bir şey olmadığına görə, əlibos getməkdən savayı bir əlac tapmadılar.

*İndi bilmirəm, Bakıda «İslamiyyə» mehmanxanasını
axtarmaqda hökumətin fikri nə imiş, yoxsa belə güman eləyir ki,
«İslamiyyə» panislamizm sözündən çıxıbdır? [25, 329].*

Muasir Azərbaycan jurnalistikasında ara-sıra pamphletə rast gəlmək mümkündür. Bu da ayrı-ayrı siyasi partiyalara xidmət edən mətbuat orqanlarında özünü göstərir.

Lətifə

Lətifə yunan sözü olub («anekdotos») «dərc olunmayan» mənasını verir. Elə lətifələr də var ki, onu dərc etmək olmaz. Belə lətifələri yalnız yaxın adamlar öz aralarında danışır. Lətifələrin əksəriyyəti dövlət adamları, hökumət başçıları, tanınmış şəxsiyyətlər barədə olur. Onların hamısı gülüş doğurur. Azərbaycanın müstəqilliyə qovuşması, senzuranın ləğvi lətifələrin qəzet səhifələrinə yol açmasına şərait yaratdı. Hətta radio və televiziya verilişləri yeri gəldikcə lətifələrə vaxt ayırdı. Rusyanın TV kanalında göstərilən «Qorodok» və ya məşhur sirk ustası Yuri Nikulinin vaxtilə apardığı «Beliy popuqay» televiziya verilişləri dediklərimizə əyani sübutdur. Bir vaxtlar AzTV-də də «Şəki lətifələri»nə həsr olunmuş ayrıca veriliş gedirdi. TV kanallarında danışılan lətifələr görüntü olduğu üçün daha maraqlı alınır. Bu sözləri qəzətdə dərc olunan lətifələrə şamil etmək olmaz. Biri var danışasan (bəzən ləhcə ilə), görəsən, hərəkətləri, səsin tonunu izləyəsən, biri də var qəzətdə oxuyasan. Bunların tamaşaçıya, dinləyiciyə verdiyi «ləzzət»də başqa-başqdır.

Qəzet və jurnallarda dərc olunan lətifələri heç də həmişə jurnalistika janrı kimi qəbul etmək olmaz. Jurnalistlər bəzən özlərindən lətifə fikirləşib tapır və onları qəzet – jurnal səhifələrinə çıxarırlar. Məsələn, «Ədalət» qəzetində «Günün lətifəsi» başlığı altında dərc edilənlər buna misal ola bilər.

Qəzetiñ birinci səhifəsinin sağ küncündə siyasi partiya liderlərinə, tanınmış adamlara həsr olunmuş lətifələr dərc olunur.

Bundan başqa mətbuatda dərc olunan lətifələrin bir qismi lətifələrə həsr olunmuş kitablardan götürülüb çap olunur. İstər siyasi, istərsə də məişət mövzusunda olsun tamaşaçı da, dinləyici də, oxucu da lətifələri maraqla qarşılıyır. Onlardan bir neçəsini nümunə kimi göstərək.

Birinci nümunə:

Hacı dayı balaca quzuları yol kənarında saxlayan uşağı:

- *Bala, bu quzuları burada niyə saxlayırsan? – deyə soruşur.*

Uşaq:

- *Dayı, kökəldirəm.*

Hacı:

- *Burada quzumu kökələrlər?*

Uşaq:

- *Məgər yol polisləri burada kökəlmirlərmi?*

(«Jurnalist», 15 aprel 2003)

İkinci nümunə:

Bir nəfər bir nazirə işə girmək üçün rüşvət verir. Amma sonra nə işi düzəlir, nə də yanına düşə bilir ki, pulunu istəsin. Nə qədər əlləşir heç cürə naziri nə küçədə tuta bilir, nə də bayaq dediyimiz kimi, yanına düşə bilir. Gedir oturur Bayıl həbsxanasının qapısının ağızında, bir gün, iki gün, üç gün...

Dəmir müəllim hər gün işə gələndə görür ki, bir adam oturub qapıda. Axırda onu qapının ağızında görməkdən gözü yorulur. Çağırır yanına:

- *Ay yoldaş, kimsən və düz bir aydır həbsxananın qapısında niyə oturmusən?*

- *Bir nazir var, onu gözləyirəm.*
- *Onu burada niyə gözləyirsən?*
- *Dəmir müəllim, əvvəl-axır bura gələcək də.*

(«Ədalət», 3 dekabr 2002)

Üçüncü nümunə:

Asım Mollazadə döşəməyə sərilmış ayı dərisini Əli Kərimliyə göstərib deyir:

- *Meşədə ayı ilə rastlaşdıq, dedim ya mən, ya ayı...*

Əli Kərimli:

- *Elə yaxşı ki, elə olub, yoxsa sənin dərin bir qəpiyə dəyməz.*

(«Ədalət», 6 iyun 2002)

Dördüncü nümunə:

Siyasi büronun üzvləri «Kiçik torpağ»ı o qədər tərifləyirlər ki, Brejnev özünü saxlaya bilməyib deyir: «Deyəsən yaxşı əsərdir, gərək özüm də oxuyam».

(«Yeni Azərbaycan», 15 iyun 2004.)

Janırlar haqqında söhbətimizi burada yekunlaşdırırıq. Bu qısa məlumat inanırıq ki, oxuçuda janrlar haqqında təsəvvür yaratdı. Daha ətraflı, daha geniş təsəvvür üçün elə bu fəsildə adı çəkilən müəlliflərin əsərlərini oxumaq kifayət edər.

I V FƏSİL

KÜTLƏVI İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİ: HÜQUQI VƏ ETİK NORMALAR

- Jurnalistikanın hüquqi fəaliyyət sahəsi
- Beynəlxalq təcrübədə jurnalistlərin peşə etikası tarixindən
- Azərbaycan jurnalistlərinin peşə davranış qaydaları

- Jurnalist içtimaiyyətin informasiya almaq hüququndan başqa hər hansı digər məqsədə xidmət etməməlidir.
- Jurnalistlər informasiya toplayarkən və dərc edərkən ünsiyyətdə olduqları bütün adamların ləyaqətinə, hüquqlarına, rifahına və şəxsi həyatına hörmətlə yanaşmalıdır.
- Jurnalistlər verdikləri məlumatların düzgünlüyünə görə geniş içtimaiyyət qarşısında məsuliyyət daşıyırlar.
- Jurnalistlər peşə etikasının konfidensial informasiya mənbələrinin məxfiliyini qorumaq tələbinə əməl etməyi vacib sayırlar.

Peşəkar Jurnalistlər Cəmiyyəti
Etik kodeksinin (1973) maddələri.

Jurnalistlərin cəmiyyətdə yeri və mövqeyinin olması bəlli məsələdir. Jurnalist hamı qarşısında məsuliyyət daşıyır və o, bu məsuliyyət hissini itirməməlidir. Əgər jurnalist məsuliyyət hissini itirsə, etik qaydalara məhəl qoymursa, yazdıqlarının əhəmiyyəti heçə enəcək.

KİV-in azadlığı jurnalistlərin əl-qolunu açır. Lakin bu o demək deyil ki, onlara verilən bu azadlıqdan sui-istifadə edib ağızlarına nə gəldi yazuşınlar. Hər bir azadlığın müəyyən hüdudu olmalıdır.

Jurnalist özünün professional borcunu yerinə yetirərkən KİV-in qayda qanunlarına – azad yaradıcılığa, obyektivliyə, həqiqətə hörmətlə yanaşmalıdır ki, sonradan təkzib verməyə ehtiyac qalmasın.

JURNALİSTİKANIN HÜQUQİ FƏALİYYƏT SAHƏSİ

Keçid dövrünü yaşayan Azərbaycan xarici ölkələrin, xüsusilə də Qərbin təcrübəsindən istifadə edərək KİV-in hüquqi bazasını yaradıb. Lakin onu da qeyd edək ki, heç də xarici ölkələrin hamisində KiV-lə bağlı ümummilli qanun yoxdur. Belə ölkələrdə qəbul olunmuş normativ sənədlər var ki, o da KİV-in fəaliyyətini tənzimləyir. Onlardan bir neçəsinə müraciət edək.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası hər kəsə istədiyi informasiyanı qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq azadlığı verir. O ki, qaldı KİV haqqında ümummilli Qanuna Azərbaycan, Rusiya, Avstriya və İsveç belə bir Qanun qəbul edib. Fransada KİV haqqında müxtəlif kodekslərdə danışılır, yeddi ölkədə isə (Avstriya, Kanada, Niderland, Norveç, İspaniya, Böyük

Britaniya, ABŞ) KİV haqqında ayrıca Qanun yoxdur, yalnız media ilə bağlı bir sıra qanunlar mövcuddur. KİV-in müstəqil fəaliyyəti üçün ABŞ hökuməti hər cür şərait yaradıb. Konstitusiya və hüquqa hörmətlə yanaşan ABŞ cəmiyyəti azad sözə, mətbuat azadlığına geniş imkanlar yaradıb. Elə götürək ABŞ konstitusiyasına olan birinci düzəlişi. Burada azad özünüifadə hüququ öz əksini tapıb. Həmin düzəlişə görə «... konqress söz azadlığını, mətbuat azadlığını və ya xalqın sərbəst yığıncaqlarını məhdudlaşdırma bilməz...» [80, 249].

Bəzən deyirlər ki, konstitusiya olan yerdə mətbuat haqqında qanuna ehtiyac yoxdur. Bu yanlış fikirdir. Azərbaycan SSR Konstitusiyasında yazılınlar heç də pis deyildi. Burada ən yaxşı sözlər yazılmamışdı? Nəticəni gördük. Özü də jurnalistika sahəsində çalışanlar bu nəticəni yaxşı xatırlayırlar...

Müstəqilliyin bizə bəxş etdiyi nemətlərdən biri də məhz uzun illər uğrunda mübarizə apardığımız söz azadlığı, fikir azadlığıdır. «Söz azadlığı cəmiyyətin ictimai, siyasi həyatında ən önemli məsələlərdəndir... Söz azadlığı uğrunda mübarizə cəmiyyətin inkisaf tarixini müəyyən edən amil kimi qiymətləndirilir» [41, 5]. Azad söz, azad fikir söyləyən onun hüdudlarını nəzərə almalı və bilməlidir ki, bütün nəzarətdən uzaq azadlıq hərcimərcilik, xaos yarada bilər.

KİV-də çalışanlar öz fəaliyyətlərində jurnalistikaya dair normativ sənədlərlə yanaşı, digər sənədlərlə də rastlaşırlar. Odur ki, KİV əməkdaşları mülki və cinayət hüquqlarını da bilməlidir. Demək, Azərbaycan jurnalistikasında hüquqi normaları oyrənmək, onun başqa qanunlarla əlaqəsini bilmək vacibdir. Beləliklə ilk öncə jurnalistika hüquqlarına diqqət yetirək.

1992-ci ilin iyulundə «KİV haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edildi. Qanunun özündə bir

sıra qüsurlar var idi. Odur ki, aradan 7 il keçəndən sonra Milli Məclis 1999-cu il dekabrın 7-də «KİV haqqında» yeni Qanun qəbul etdi. Bunanla da mətbuat Azərbaycanda Konstitusiya ilə dövlət tərəfindən öz hüquqlarına təminat aldı. Həmin hüquqların fəaliyyət mexanizmi Qanunda öz əksini tapır. Bu qanunun birinci maddəsinə əsasən KİV azaddır.

Vaxtilə mətbuat azadlığının gücünü dərindən dərk edən M.Ə.Rəsulzadə yazırı ki, «mətbuat azadlığına əl qaldırmaq insan azadlığına təcavüz etməkdir» [55, 79]. M.Ə.Rəsulzadə Avropa ölkələrində mətbuatın inkişafını azadlığın cəmiyyətə göstərdiyi demokratik dəyərləri xüsusilə vurgulayır. M.Ə.Rəsulzadənin hələ o zaman dediyi kimi, Avropa mətbuat azadlığına gedən yolda birinci oldu, indi də birinciliyə başçılıq edir.

Beləliklə:

- ✓ söz azadlığı həqiqəti üzə çıxarmağa kömək edir;
- ✓ söz azadlığı tam demokratik idarəetmənin qaydaya salınmasında cəmiyyətə kömək edir;
- ✓ söz azadlığı hər bir mübahisəli məsələni zorakılığa əl atmadan müzakirələr yolu ilə həllinə kömək edir;
- ✓ söz azadlığı hər bir fərdə, adama cəmiyyətin bir üzvü olaraq özünüifadəsinə kömək edir [35, 11].

Yuxarıda qeyd etdiklərimizin demokratikləşməsində çox böyük rolu var. Bunu hiss edən demokratik dövlətlər mətbuatın hüquqi tənzimlənməsinə xüsusi diqqət yetirmiş, rəsmi qanunlar yaratmışlar.

Demokratiya yolunda ilk addımlarını atan Azərbaycan da KİV-in hüquqi bazasını yaradır. KİV haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, «KİV haqqında», «Rabitə haqqında», «Televiziya və radio yayımı haqqında», «Müəlliflik hüququ haqqında», «Reklam haqqında»,

«İnformasiya, informasiyalasdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında» Qanunlardan və digər normativ aktlardan ibarətdir.

Bundan başqa ölkə başçısı informasiya azadlığının ən mühüm təminatlarından biri olan KİV üzərində dövlət senzurasını ləğv edən 1998-ci il 6 avqust tarixli «Azərbaycan Respublikasında söz fikir və məlumat azadlığının təmin edilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında» Fərmanla «QLAVLİT» deyilən idarəyə və ümumiyyətlə, senzuraya son qoyuldu. «KİV üzərində dövlət senzurasının olmaması o deməkdir ki, dövlət KİV-in fəaliyyətinə onların əldə etdikləri informasiyanın məzmununa nəzarət mexanizminə malik olmur, inzibati qaydada KİV-in fəaliyyətinə bilavasitə müdaxilə və mane ola bilmir».

Azərbaycan prezidentinin yuxarıda adı çəkilən fərmanı beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən müsbət qarşılanıb. Bu, bir daha Azərbaycanın sivil dövlətlər cərgəsinə qoşulmasının ən bariz nümunəsidir.

Azərbaycan Avropa Şurasına daxil olduqdan sonra ümumavropa müqavilələrinə riayət edilməsini ön plana çəkir və İnsan Hüquqları və Avropa Konvensiyasının sənədinə hörmətlə yanaşır. Həmin sənədə əsasən, «hər bir şəxsin söz azadlığı hüquqları var. Bu hüquqa müxtəlif cür fikirləşmək, istənilən sərhəd daxilində hakimiyyətin müdaxiləsi olmadan məlumat və ideyalar almaq və ötürmək azadlıqları daxildir».

Avropa Şurası Parlament Assambleyasının kütłəvi informasiya azadlığı ilə bağlı 1970-ci ildə qəbul etdiyi qətnamə KİV və insan hüquqları haqqında Bəyannaməsi aşağıdakı prinsipləri müəyyən edir:

- ✓ fikir azadlığı KİV-də gerçəkləşdirilməlidir;

- ✓ «KİV-də fikir azadlığı» dedikdə məlumatı maneəsiz axtarmaq, almaq, ötürmək, dərc etmək və yaymaq azadlığı nəzərdə tutulur;
- ✓ hakimiyyət ağlabatan hədlərdə ictimai əhəmiyyət kəsb edən məlumatları verməyə, KİV isə dövlətin fəaliyyəti ilə bağlı məlumatları tam həcmdə çatdırmağa borcludur;
- ✓ KİV dövlətin nəzarətindən kənardə olmalı və bu, qanunda əksini tapmalıdır. KİV-in müstəqilliyinin hər hansı formada məhdudlaşdırılması icra hakimiyyəti orqanlarının yox, yalnız məhkəmənin qərarı ilə ola bilər;
- ✓ məlumatın və teleradio programının birbaşa və dolayı yolla senzurasına yol verilmir; məhdudiyyətlər ancaq İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsində nəzərdə tutulan həddə olmalıdır;
- ✓ redaksiya nizamnaməsi müəllif fikirlərinin azad ifadəsini qorumaq üçün məsul (baş) redaktora təminat verməli, onların müstəqilliyi müdafiə olunmalıdır;
- ✓ KİV-in müstəqilliyi inhisar təhlükəsindən müdafiə olunmalıdır;
- ✓ nə özəl müəssisələr, nə də maliyyə qrupları KİV sahəsində inhisar hüququ əldə edə bilməzlər;
- ✓ xarici jurnalistlərin azadlığı, o cümlədən statusunu, vəzifələrini, imtiyazlarını və qeyri-qanuni deportasiyasına yol verməməziyini təmin etmək üçün xüsusi tədbirlər görmək lazımdır [41, 13, 14].

Demək olar ki, bütün ölkələrdə hakimiyyət orqanlarına milli təhlükəsizliyə və dövlətin müdafiə qabiliyyətinə toxunan informasiyaları gizli saxlamaq hüququ verilir. Bununla yanaşı, beynəlxalq əlaqələrə, habelə kommersiya sırrı hesab edilən və

vətəndaşların şəxsi həyatına aid məlumatlar da açıqlanmır. Elə ölkələr var ki, dərc olunan materiallara hər hansı məhdudiyyət qoyulması qadağan edilir. Avstriya, Almaniya, Norvec, İspaniya, İsveç, ABŞ kimi ölkələrdə bu qadağa konstitusion xarakter daşıyır. Bu ölkələrdə hakimiyət orqanları senzura tətbiq edə bilməzlər.

ABŞ-da hakimiyət orqanları 3 halda hər hansı məqalənin çapına qadağa qoya bilər:

1. materialın dərc olunması «müqəddəs» insan hüquqlarına dərhal açıq və birbaşa təhlükə yaradarsa;
2. materialın dərcinə qoyulan məhdudiyyət səmərəli olarsa;
3. mümkün olan digər daha kiçik məhdudiyyətlər heç bir səmərə verməzsə.

ABŞ Ali Məhkəməsi müharibə zamanı qoşunların yerdəyişməsini açıqlayan, hakimiyətin devrilməsinə və zorakılığa birbaşa çağırış ifadə edən, yaxud müttəhimin hüquqlarına açıq və birbaşa təhlükə yaradan informasiyaların yayılmasına məhdudiyyət qoya bilər. Yeri gəlmışkən, onu da qeyd edək ki, ABŞ Ali Məhkəməsi indiyədək heç bir informasiyaya məhdudiyyət qoymayıb.

Norveçdə mətbuat üzərində senzuranın qadağan olunması haqda Konstitusiya maddəsinə sox ciddi əməl olunur. Fransada isə vətəndaşların şəxsi həyatına müdaxilə edən məqalələrin dərcinə məhdudiyyətlər qoyula bilər. Avstriyada hər hansı nəşr yalnız o zaman müsadirə edilə bilər ki, Cinayət Məcəlləsinin prozulması haqqında əldə əsaslı dəlil olsun. Müsadirənin qarşısını mətbuatda təkzib çap etdirməklə də almaq olar.

«KİV haqqında» Qanunun 10-cu maddəsi kütləvi informasiya azadlığından sui-istifadəni qadağan edir. Həmin

maddədə göstərilir: «Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qorunan sırları yaymaq, mövcud konstitusiyalı dövlət quruluşunu zoraklıqla devirmək, dövlətin bütövlüyünə qəsd etmək, müharibəni, zorakılığı və qəddarlığını, milli, irqi, sosial ədavəti, yaxud dözülməzliyi təbliğ etmək, mötəbər mənbə adı altında vətəndaşların şərəf və ləyaqətinin alçaldan şayılər, yalan və qərəzli yazılar, pornoqrafik materiallar çap etdirmək, böhtan atmaq, yaxud digər qanuna zidd əməllər törətmək məqsədilə kütləvi informasiya vasitələrinən istifadə olunmasına yol verilmir».

Jurnalist baş redaktorun və ya redaksiya heyətinin tapşırığını yerinə yetirməyə borcludur. Lakin yuxarıda qeyd olunan qanun pozuntuları ilə əlaqədar yazı yazmayı ona heç kəs məcbur edə bilməz. Jurnalistin bu hərəkəti əmək intizamının pozulması kimi qiymətləndirilməlidir.

Jurnalist dərk etməlidir ki, onun başlıca vəzifəsi həqiqətə xidmət etməkdir. O bundan qürur duymalı və məsuliyyət hiss etməlidir.

KİV haqqında qüvvədə olan Qanunun 8-ci maddəsində göstərilir ki, KİV cəmiyyətdəki iqtisadi, siyasi, ictimai və sosial durum haqqında, dövlət orqanlarının, bələdiyyələrin, idarə, müəssisə və təşkilatların, ictimai birliklərin, siyasi partiyaların, vəzifəli şəxslərin fəaliyyəti barədə operativ və doğru-düzgün məlumatlar almaq hüququna malikdirlər. Amma çox təssüf ki, jurnalistlər bu hüquqlarından lazıminca istifadə edə bilmirlər. Bunun da günahı bəzi məmurlardadır. Onlar tabeliyində olanlara jurnalistlərə müsahibə verməyi qadağan edirlər. Məsələn, Daxili İşlər Naziri «Press-fakt» qəzetinə (26 fevral - 6 mart 1997) verdiyi müsahibədə tabeliyində olan polis işçilərinə belə bir qadağa qoyduğunu etiraf edib. Jurnalistin «hər hansı polis idarəsinə informasiya almaq məqsədi ilə üz tuturuqsa, Sizin onları bu hüquqdan

məhrum edən əmriniz olduğunu söyləyirlər. Elə isə deyin, belə bir daxili əmr varmı?» - sualına nazir belə cavab verib: «Bəli, belə bir əmr var...». O, bunu heç də KİV haqqında Qanunun pozuntusunu hesab etmir. C.Məmmədli «Jurnalistikaya giriş» kitabında məmurların, vəzifəli şəxslərin jurnalistlərdən total qaçışını dörd faktorla əlaqələndirir:

1. Rəhbər işçi işini yaxşı qurmayıb, cəmiyyət qarşısında gözü kölgəlidir;
2. Rəhbər işçi müstəqil deyil, ən adı informasiyanı da vermək olar, ya yox dilemması qarşısında yuxarıdan göstəriş umur. Belə məmür robot tipli olub özündən yuxarının əlində düymə rolunu oynayır;
3. Bu tipli məmür informasiyanı formalasdırmaq və jurnalistə vermək kimi elementar filoloji qabiliyyətdən mərhumdur.
4. Və bəlkə də ən başlıcası – bu tipli rəhbər işçi qanuna etinasızlıq cəzasını almayaçığına arxayındır. Məmurun qanuna etinasızlıq faktının mövcudluğu daha inandırıcıdır [47, 306].

KİV nümayəndələrini qapı arxasında qoyan, sorğusuna cavab verməyən bəzi məmurlar unudurlar ki, jurnalistlər onlardan şikayət edə bilərlər. Onlara bu hüququ Qanunun 8-ci maddəsi verib: «KİV nümayəndəsi məlumatı verməkdən imtina edən dövlət orqanlarından, bələdiyyələrdən, idarə, müəssisə və təşkilatlardan, ictimai birliliklərdən, siyasi partiyalardan və ya vəzifəli şəxslərdən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun şəkildə şikayət etmək hüququna malikdir».

Azərbaycan Respublikası bir sıra beynəlxalq təşkilatlara qoşulur və onlara hörmətlə yanaşmağı üzərinə götürür. Ona görə də KİV haqqında qanunvericiliyin əsas mənbələrindən biri də beynəlxalq konvensiya və sazişlərlə, BMT-nin qərar və

qətnamələri ilə bağlıdır. Birleşmiş Millətlər Təşkilatının qəbul etdiyi İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin (1948) 19-cu maddəsinə diqqət yetirsək bu mötəbər təşkilatın necə də fikir, söz azadlığına hörmətlə yanaşığının şahidi olarıq. BMT-nin bu sənədi bütün dünyaya bəyan edir ki, «hər bir insanın əqidə azadlığı və onu sərbəst şəkildə ifadə etmək hüququ var, bu hüquqa əqidəsinə maneəsiz etiqad bəsləmək, dövlət sərhədlərinən asılı olmayaraq informasiya və ideyalar almaq və yaymaq azadlığı daxildir» [27, 318].

Bəziləri belə düşünür ki, insan hüquqlarıancaq Qərb mədəniyyətinin məhsuludur. Və hər hansı bir ölkənin daxili işidir. Hər bir xalq insana hansı hüquqlar verəcəyini özü həll etməlidir, heç bir xarici qüvvə insan hüququ məsələsində ölkənin işinə müdaxilə edə bilməz. Bu fikrin özü yanlışdır. İndi hər hansı bir ölkədə insan hüquqları pozulursa, beynəlxalq təşkilatlar dərhal ona öz münasibətini bildirir və onun qarşısını almağa çalışır.

Biz Məhəmməd peyğəmbərin buyurduğu kəlamlara diqqət yetirsək hətta dini cəmiyyətlərdə belə insan hüquqlarının yüksəkdə durduğunu şahidi olarıq.

Məhəmməd peyğəmbər buyurub:

- «Heç kim ədalətsiz fərmana tabe olmamalıdır». Yəni hakim «təbii hüquqlar»ı pozursa, onun əmrini yerinə yetirmək günahdır.
- «Heç bir ərəbin başqa bir ərəbdən hansısa bir üstünlüyü yoxdur, eləcə də ərəbin zəncidən, zəncinin ağdərilidən üstünlüyü yoxdur».
- «Mənim icmamda fikir müxtəlifliyinin olması Allahın bizə mərhəmətini göstərən bir əlamətdir...».

Deyəsən, insan hüquqlarından çox danışdıq. Bu da təbiidir. İnsan hüquqları hər bir dövlətin necə deyərlər «yaralı

yeri»dir. Əgər bu hüquqlar pozulursa, demək insan azad deyil. «Yalnız azad xalq azad mətbuatı sahib ola bilər» [100, 241].

Mətbuat və söz azadlığının bərqərar olması üçün demokratik dəyərlərə söykənmək lazımdır. Bunun üçün Qanunların bizi verdiyi hüquqlardan yararlanmaq vacibdir. Hər bir vətəndaşın, o cümlədən jurnalistin məlumat almaq hüququ pozulmamalıdır.

Jurnalistlərin məlumat toplamaq mənbələri müxtəlidir. Onlardan biri də KİV haqqında Qanunun 50-ci maddəsində təsbit olunub. Həmin maddəyə görə, KİV idarə, müəssisə, və təşkilatların, ictimai birliliklərin razılığı ilə və müəyyən etdikləri akkreditə qaydalarına əməl etməklə onların nəzdində öz jurnalistlərini akkreditə (qeydə alınması) etdirə bilər. Həmin təşkilatlar akkreditə olunmuş jurnalistlərə, qapalı tədbirlər istisna olmaqla, iclas, müşavirə və başqa tədbirlər barədə qabaqcadan məlumat verir, protokollarla və başqa sənədlərlə tanış olması üçün şərait yaratır.

Akkreditə edilmiş jurnalistlər «KİV haqqında» Qanunda təsbit edilən hüquqlardan başqa, peşə fəaliyyətini həyata keçirməyi asanlaşdırın aşağıdakı əlavə hüquqları əldə edə bilərlər:

- iclaslar, müşavirələr və digər tədbirlər barədə qabaqcadan məlumat almaq;
- keçirilən tədbirlərdə iştirak etmək, açıq tədbirlər keçirilən zaman iclas zallarında və ya xüsusi olaraq mətbuat xidməti üçün təşkil edilmiş otaqlarda olmaq;
- redaksiyalarla əlaqə saxlamaq və operativ məlumatı çatdırmaq üçün şəhər telefonlardan istifadə etmək;
- operativ - rəsmi informasiya almaq;
- rəsmi sənədləri, iclasların stenoqramlarını, bəyənatların mətnlərini, press-relizləri və digər sənədləri almaq;

- nəşr olunmaq üçün nəzərdə tutulan informasiya xarakterli materiallarla tanış olmaq;
- əlavə informasiya almaq (şərhlər və izahatlar);
- xüsusi olaraq mətbuat üçün nəzərdə tutulan mətbuat konfranslarında, brifinqlərdə və digər tədbirlərdə iştirak etmək;
- nəzərdə tutulmuş qaydada arxiv materiallarından istifadə etmək;
- təşkilatın rəhbərləri və əməkdaşları ilə, millət vəkilləri ilə görüşlər və söhbətlər keçirməkdə mətbuat xidmətlərinin yardımından istifadə etmək;
- akkreditə olunduğu müəssisəyə akkreditasiya vəsiqəsi ilə sərbəst daxil olmaq [37, 109, 110].

Bütün bunlar jurnalistin informasiyanı almasını asanlaşdırır və onun işinin effektliyini yüksəldir. Akkreditə edilmiş jurnalistlər də unutmamalıdır ki, KİV haqqında Qanundan sui-istifadə etmək olmaz. Onlar akkreditə edilmiş təşkilatın daxili qaydalarına əməl etməli, tədbirin gedişinə qarışmamalıdır. Qanuna görə jurnalist akkreditə qaydalarını pozarsa, həmin təşkilat jurnalisti akkreditdən məhrum edə bilər. Məsələn, Azərbaycan Milli Məclisi Qanunun ona verdiyi hüquqlardan istifadə edərək iki qəzetiñ akkreditasiyasını ləğv etmişdir.

Beynəlxalq təcrübəyə müraciət etsək görərik ki, jurnalistləri akkreditdən məhrum etmək hüququ yalnız məhkəmələrə verilib.

Bir peşə olaraq jurnalistikanın mövcudluğu toplum və ayrı-ayrı fəndlərlə birbaşa təmasdan kənardə deyil. Onun azadlığı hüdudsuz olmayıb bəzi məqamlarda cilovlanır. KİV haqqında Qanunda jurnalistin fəaliyyət azadlığı nəzərdə tutulsa da, bəzi hallarda mülki, inzibati və cinayət hüququ ilə cəzalar da unudulmayıb. Vətəndaşların şəxsi həyatına, onların

Şərəf və ləyaqətinə qəsd də qanuna müvafiq olaraq məsuliyyətlə nəticələnir. Şəxsiyyətin toxunulmazlığı demək olar ki, bütün dövrlərin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunub. Ana yasamızın «Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi haqqında»Kİ 46-ci maddəyə görə, «Şəxsiyyətin ləyaqəti dövlət tərəfindən qorunur» [3, 19].

«Diffamasiya və məhkəmə təcrübəsi» (Bakı, 2002) kitabında yazılıb: «**Şərəf** – ictimai rəyin şəxsə verdiyi sosial dəyərli müsbət qiymətdir. **Ləyaqət** – şəxsin mənənən professional və başqa keyfiyyətlərinə özünün verdiyi qiymətdir. **İşgüzər nüfuz** – vətəndaşların və təşkilatların professional keyfiyyətləri və çatışmazlıqları barədə cəmiyyətdə mövcud olan ictimai fikirdir». Şərəf, ləyaqət və işgüzər nüfuzu ləkələyən və həqiqətə uyğun olmayan məlumatların yayılması nəticəsində şəxsiyyətin çəkdiyi mənəvi yaxud fiziki əzab mənəvi zərər hesab olunmalıdır.

Şərəf və ləyaqət haqqında təkcə Ana yasada, KİV haqqında Qanunda deyil, habelə Mülki Məcəllənin 23-cü maddəsində də danışılır.

Şərəf, ləyaqət və işgüzər nüfuzun müdafiəsi aşağıdakı qanunlar və başqa normativ aktlarla nizama salınır:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 46,47,50-ci və s. maddələr;
2. «KİV haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
3. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, 23,10, 97 və s. maddələr;
4. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, 147, 148, 323-cü maddələr;

5. Azərbaycan Respublikasının Cinayət – Prosesual Məcəlləsi, 37.2, 41.7, 43.2, 45.4, 298-307 və s maddələr;
6. «Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilməsi təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 1999-cu il 24 may tarixli, 7 sayılı qərarı.

Bütün bunlar bir daha onu göstərir ki, şərəf və ləyaqət dövlət səviyyəsində qorunur və insan hüquqlarının tərkib hissəsidir. Hələ 17 dekabr 1791-ci ildə ABŞ-da «şəxsi azadlıq və insan ləyaqəti» haqqında Böyük Amerika Xartiyası adlı sənəd qüvvəyə minmişdir [40, 7]. Bu tarixi sənəddə insanın şərəf və ləyaqətinin toxunulmazlığı təsbit edilmişdir. Bir məsələni xüsusən qeyd etmək yerinə düşər. Beynəlxalq hüquq normalarına və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin peresident qərarına əsasən şərəf, ləyaqət və işgüzər nüfuzun müdafiəsi haqqında qanunlarda vəzifəli şəxslər, onların statusundan asılı olmayaraq, xüsusi müdafiə vasitəleri ilə təmin edilməməlidirlər. Bu prinsipə əsaslanaraq Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 323-cü maddəsi (Azərbaycanın dövlət başçısının – Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin şərəf və ləyaqətini ləkələmə və alçaltma) qüvvədən düşmüş hesab edilsə daha ədalətli olar. Hər bir insan, hətta prezident, əgər ədalətsiz olaraq hücumlara məruz qalarsa, qanuni olaraq öz nüfuzunu müdafiə etmək hüququna malikdir və bunun üçün xüsusi qanun qəbul etməyə ehtiyac yoxdur. Onsuz da böhtana (CM, 147), təhqirə (CM, 148) qarşı qanunlar mövcuddur.

Hazırda Azərbaycan jurnalistikası inkişaf edir və bu inkişaf indiyədək qəbul olunmuş qanunların təkmilləşdirilməsini və yenilərinin yaradılmasını gündəmə gətirir.

BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏDƏ JURNALİSTLƏRİN PEŞƏ ETİKASI TARİXİNDƏN

«Etika», «şərəf», «ləyaqət», «vicdan», «əxlaq» kimi anlayışlar hamiya yaxşı tanışdır. «Filankəs etikadan uzaqdır», «Etikasız adamdan hər şey gözləmək olar» və s. buna bənzər fikirlərə həyatda tez-tez rast gəlirik.

Etika əxlaq, mənəviyyat (adətlər) haqqında elmdir. Nədir etika? Əvvəlcə bu terminin mənşeyini aydınlaşdırıraq. Dərsliklərdə göstərilir ki, «Etika» termini – etimoloji cəhətdən qədim yunan sözü ethos ilə əlaqədardır. Həmin söz əvvəlcə (məsələn, elə Homerin «İlliada»sında) yurd, birgəyəşayış məskənini bildirirdi. Sonradan bu söz yeni mənalar kəsb etdi: adət, temperament, xarakter, fikir tərzi.

Aristotel etosun xarakter kimi mənasına əsaslanaraq, **ethicos** (etik) sıfətini, sonra isə yeni isim **ethica** (etika) yaratmışdır. Hətta Aristotelin «Nikomax etikası», «Evdem etikası» adlı əsərlərində bir etika sözünə rast gəlirik. Bu da o deməkdir ki, e.ə.IV əsrдə etika elmi özünün indiyə kimi daşıdığı adını alır.

Ethos sözünün təxmini latın oxşarı xasiyyət, adət, xarakter, davranış, daxili təbiət, qanun göstəriş kimi tərcümə olunan **mos** sözüdür. Romalılar Aristotelə istinad edərək, **mos** sözündən **moralis** sıfətini yaratmış, sonralar, b.e.-nın IV əsrində **moralitas** (moral, yəni əxlaq) termini əmələ gəlmüşdir. Beləliklə, etimoloji məzmununa görə yunan **ethica** və latın **moralitas** sözləri uyğun gəlir.

Avropada geniş yayılmış «etika» və «moral» terminləri inkişaf prosesində müxtəlisif məzmunla zənginləşmişdir.

Hazırda «etika» və «moral» (əxlaq) terminləri bir-birini qarşılıqlı surətdə əvəz edən sözlər kimi işlədirilir.

Hər bir sahəyə aid qanunlar hazırlanır. Cəmiyyət də bu qanunlarla idarə olunur. «Bir də elə sahələr var ki, burada insanın fəaliyyəti üçün qanunlarla birlikdə etik normalar da iştirak edir. Etik normalar o sahələrə daha çox aiddir ki, orada işin obyekti, fəaliyyət sferası insanla, cəmiyyətlə bağlıdır. Və həm də o yerdə ki, peşə sahibinin öz işinə səhlənkar, etinasız, başqalarına ziyan vura biləcək məqamları da da olur. İnsanların bu tipli bir çox sahələrdəki tarixi təcrübəsindən peşə etikası doğmuşdur» [47, 220].

Peşə etikası birdən-birə yox, tədricon yaranmışdır. Özü də hər bir peşənin öz əxlaqı vardır. O cümlədən jurnalistika inkişaf etdikcə etik normalara hörmətlə yanaşmaq lazımlı gəldi. Bu barədə növbəti bölmədə söhbət açacağımız.

İndi də beynəlxalq təcrübədə peşə etikası tarixinə qısa da olsa nəzər salaq.

Jurnalistikada əxlaq kodeksləri Amerika Qəzet Redaktorları Cəmiyyəti (AQRC) kimi peşə birlikləri meydana çıxdıqdan sonra (1928) fəaliyyətə başladı. Baxmayaraq ki, bəzi ştatların jurnalist birliklərinin öz əxlaq kodeksi vardı, Amerika Qəzet Redaktorları Cəmiyyətinin yaratdığı jurnalistikianın Kanonları adlanan sənəd mətbuat işçilərinin ilk ümumamerika peşə etikası kodeksinə çevrildi. Daha sonra buna bənzər «Sığma Deltaxi» Peşəkar Jurnalistlər Cəmiyyəti, radio və televiziyanın informasiya şöbələri direktorları Assisiasiyası da oxşar kodekslər yaratdilar. 1975-ci ildə AQRC öz kodeksini yenidən işlədi və onu «Amerika Qəzet Redaktorları Cəmiyyətinin prinsipləri siyahısı» adlandırdı [38, 24]. Lakin bir sıra qəzet redaktorları tərəfindən cəmiyyətin prinsiplərinin pozulması 1929-cu ildə peşə əxlaq kodeksinin icrasının könüllülük prinsipi əsasında həyata keçirilməsinə

gətirib çıxarıb. Lakin bu o demək deyil ki, jurnalistlər peşə etikası kodeksindən imtina edə bilər. Sadəcə olaraq onlar prinsiplərə yenidən baxmağı məsləhət görürdülər.

Qeyd edək ki, jurnalistlərin peşə etikası bir sıra beynəlxalq qurum və təşkilatların da diqqət mərkəzindədir.

1952-ci ildə YUNESKO-nun qəbul etdiyi «İnformasiya sahəsində çalışan əməkdaşlar üçün Beynəlxalq Normalar Kodeksi» 5 maddədən ibarət olub, aşağıdakılardan nəzərdə tutur:

1. Jurnalistlər cəmiyyətə çatdırıqları məlumatın tam həqiqiliyinə əmin olmalıdır. Onlar əldə etdikləri hər məlumatı yoxlamalıdır.
2. Şəxsi maraqlar professional maraqlarla bir çərçivəyə sığdır. Böhtan, təhqir, əsassız ittihamlar, həmçinin plagiat – ciddi pozuntulardır. Cəmiyyət qarşısında vicdanla xidmət etmək gerçək jurnalistikanın əsasıdır.
3. Jurnalistlər insanların şəxsi ləyaqət hissini tapdalamanamalı, bunların özəl həyatına yersiz müdaxilə etməməlidirlər.
4. Beynəlxalq aləmdə baş verən proseslər barədə yazan jurnalistlər həmin ölkələr barədə dolğun məlumatlara malik olmalıdır ki, dəqiq və dolğun reportaj hazırlaya bilsin.
5. Kodeksdəki etik normalara vicdanla əməl etmək məsuliyyəti KİV sahəsində çalışan hər bir kəsin öhdəsindədir.

Aradan iki il keçəndən sonra Jurnalistlərin Beynəlxalq Federasiyası 1954-cü ilin aprel ayının 25 – 28-də «Jurnalistlərin davranış prinsipləri haqqında» Bəyannamə qəbul etdi [92, 21,22]. Bəyannamə 9 maddədən ibarət olub jurnalistlər qarşısında ciddi tələblər qoyur. Bunlar elə tələblərdir ki, onları nəzərə almamaq mümkün deyil. Burada

tələblərdir ki, onları nəzərə almamaq mümkün deyil. Burada həqiqətə hörmətdən tutmuş, dəqiq olmayan məlumatə görə təkzib vermək mədəniyyəti, plagiathıq, qəsdən faktları təhrif etməsinə, böhtana, təhqirə yol verməməsi kimi maddələr öz əksini tapıb.

İndi də bir sırə ölkələrdə peşə etikası kodekslərinə diqqət yetirək.

ABŞ Peşəkar Jurnalistlər Cəmiyyətinin «Etika kodeksi» 1993-cü ildə qəbul olunmuş və 6 prinsipdən ibarətdir: məsuliyyət; mətbuat azadlığı; jurnalist etikası; dəqiqlik və öhdəlik; əməyə vicdanlı münasibət; qarşılıqlı inam. Bu adı çəkilən prinsipləri qısaca belə şərh etmək olar:

- ✓ Vətəndaşların cəmiyyət üçün mühüm və maraqlı olan hadisələri bilmək hüququnu təmin etmək KİV-in başlıca vəzifəsidir.
- ✓ Mətbuat azadlığı azad cəmiyyətdə vətəndaşların ayrılmaz hüququ kimi müdafiə olunmalıdır. Bu hüquq ictimai və özəl qurumların hərəkətlərini və bildikləri fikirləri müzakirə etmək, şübhə altına almaq və onlara etiraz etmək azadlığını və vəzifəsini əhatə edir.
- ✓ Jurnalistlərin yeganə vəzifəsi cəmiyyətin həqiqəti bilmək səyləri ilə bağlı ona xidmət etməkdir. «Özəl mənbələrdən alınan məlumatlar» xəbərlərin ruhuna uyğun deyilsə, dərc olunmamalı, radio və televiziya vasitəsi ilə yayılmış olmamalıdır. Plagiat şərəfsiz və yolverilməz haldır.
- ✓ Əsas məqsəd həqiqəti axtarmaqdır. Yanlışlığa yol verilməsinə və ya diqqətliyin yetərli olmamasına haqq qazındırmaq mümkün deyil.
- ✓ Jurnalistlər informasiyanı toplayarkən və yayarkən rastlaşıqları insanların ləyaqətinə, şəxsi həyatına, hüquqlarına və rifahına həmişə hörmət bəsləməlidirlər.

- ✓ Bu prinsiplərə əməl etmə jurnalistlərlə xalq arasında mövcud olan qarşılıqlı inam və hörmətin saxlanması və möhkəmləndirilməsi üçün zəruridir.

ABŞ Peşəkar Jurnalistlər Cəmiyyətinin kodeksi nə qədər mütərəqqi olsa da bəzi jurnalistlər yazılı peşə kodekslərindən çəkinirlər. Amerikanın tanınmış jurnalisti – «Nyu-York Tayms» qəzetiinin aparıcı redaktorlarından biri Abraham Rozental peşə kodeksinə inam bəsləmir. Onun fikrincə hər bir qəzet istədiyi halda öz kodeksini qəbul edə bilər. O, qeyd edir ki, «Nyu-York Tayms» qəzetiinin informasiya şöbəsinin həm yazılmış, həm də yazılmamış iş prinsipləri var. Rozentalın sözlərinə görə, əgər ona bütün Amerika qəzətləri üçün vahid peşə kodeksi tərtib etmək tapşırılsaydı, bu kodeksin tələblərinə əməl etmək istəyən çox az adam tapılardı [38, 27].

Amerikada elə qəzətlər də var ki, jurnalistlərin mübahisə doğuran hərəkətləri açıq disskusiyada müzakirə olunur. Məsələn, «Sent-Pitersburq Tayms» qəzetiinin baş redaktoru Endryu Barns tez-tez öz əməkdaşları ilə müşavirələr keçirir və etik problemləri müzakirəyə çıxarır. O, elə hesab edir ki, yazılı qanunlardansa, disskusiyalar aparmaqla problemləri yoluna qoymaq olar. ABŞ-da vahid kodeks yoxdur. Jurnalistlərin fəaliyyətini yalnız peşə prinsipləri və ənənələri deyil, həm də ölkədə qəbul olunmuş qanunlar tənzimləyir. Hüquqi normaları da, yeri gəldikcə etik normalar kimi qəbul etmək olar. Qeyd etdiyimiz kimi, Birləşmiş Ştatlarda mətbuat haqqında qanun yoxdur. Ciddi mətbuat yazılmamış ənənələrə, etik normalara hörmətlə yanaşır, onu rəhbər tutur.

ABŞ və Avropa ölkələri diffamasiya – şərəf, ləyaqət və işgüzar nüfuzu ləkələyən, həqiqətə uyğun olmayan məlumatları yayan jurnalistləri əxlaq kodeksinin qanunları çərçivəsində cəzalandırırlar. Məsələn, ABŞ-da kiçik nəşrlərin

redaksiyalarında aparılan yoxlamalara görə, etik qaydaları pozan 78 jurnalist işdən çıxarılib.

Bütün ölkələrdə jurnalistlərin peşə etikası kodeksi informasiyanı toplayarkən, ifadə və şərh edərkən jurnalistin vicdanlı, qarəzsiz və cəsarətli olmasını tələb edir. Həm də onları kiməsə böhtan atmamağa çağırır. Qardaş Türkiyədə Mətbuat Şurası tərəfindən qəbul olunmuş «Mətbuatın peşə prinsipləri kodeksi» də yuxarıda göstərilənləri üstün tutur:

1. Nəşrlərdə irqi və ya cinsi əlamətinə görə, habelə sosial statusu ilə və ya etiqad bəslədiyi dinlə bağlı heç bir insanın hüquqları pozulmamalı, yaxud o, istehza predmeti olmamalıdır.
2. Söz və dini etiqad azadlığının məhdudlaşdırmağa yönələn, habelə ictimai əxlaqa, dini hissələrə və ya ailə ənənələrinə ziyan vuran materialların nəşrinə yol verilmir.
3. İctimai institut olan jurnalistikadan tamah məqsədi ilə və ya əxlaqa zidd məqsədlərlə istifadə edilə bilməz.
4. Özəl və ya ictimai şəxsləri təhqir etməyə və ya onlara böhtan atmağa yönələn hərəkatlər ədalətli təqnid çərçivəsindən kənara çıxarsa cəzalandırılmalıdır.
5. İnsanların şəxsi həyatı haqqında informasiya yalnız o halda aşkarlıq obyekti ola bilər ki, böyük ictimai maraq doğursun.
6. Dərc edilmədən əvvəl istənilən informasiyanın həqiqiliyi maksimum yoxlanılmalıdır.
7. Konfidensiallıq şərtləri altında təqdim edilən informasiya yalnız böyük ictimai əhəmiyyət daşıdıqda dərc edilir.
8. Bir kütləvi informasiya vasitəsinin hazırladığı informasiyanı başqa KİV öz mülkiyyəti kimi qələmə verməməlidir. İformasiyanı agentliklərdən alarkən

mənbənin göstərilməsinin zəruriyyinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

9. Məhkəmə tərəfindən müvafiq qərar çıxarılmamış heç kim ictimaiyyət qarşısında təqsirkar elan edilə bilməz.
10. Kifayət qədər əsaslar yoxdursa, qanunsuz sayılan hərəkətlərin edilməsi ayrı-ayrı şəxslərin ayağına yazılmamalıdır.
11. Jurnalist informasiya mənbəyini açmamalıdır. Mənbənin bilərkədən ictimaiyyəti azdırıldığı hallar, yaxud şəxsi, iqtisadi və ya siyasi maraq güddüyü hallar istisna təşkil edir.
12. İformasiya alarkən jurnalist onun peşəsinə kölgə salan hərəkət etməməlidir.
13. Zorakılıq və qəddarlıq mövzularını işıqlandıran informasiyanı dərc etməkdən vaz keçmək lazımdır.
14. Pullu elanlar və reklam elə dəprc edilməlidir ki, onların təbiəti barədə oxucuda azacıq da olsa şübhə olmasın.
15. Nəşrin müddətlərinə dəqiq şəkildə əməl edilməlidir.
16. Dərc edilən informasiya yanlış olduqda, mətbuat vətəndaşların cavab və təkzib hüququna hörmət bəsləməlidir.

Göründüyü kimi, Türkiyə Mətbuat Şurası tərəfindən qəbul olunan bu kodekslər mətbuat azadlığına, insan ləyaqətinə və ölkənin demokratik dəyərlərinə hörmətlə yanaşmağı tələb edir. Mətbuat Şurası kodekslərinin pozulmasına qarşı çox tələbkarlıq göstərir. «Hamının qarşısında dəyan edirik... Mətbuat özünü tənzimləmə mexanizmi» (Bakı, 2003) kitabında verilmiş nümunələrdən birini göstərək:

Türkiyə Mətbuat Şurasının Ali Orqanı «Aydınlıq» qəzeti barədə şikayəti təmin etdi

Qəzetenin 05 may 2002-ci il tarixli sayında dərc olunan «İzmirdə 40 kilsə» başlıqlı xəbərlə əlaqədar olaraq İzmirililər Dərnəyinin icraçı direktoru Gündüz Kapançioğlunun şikayətini dəyərləndirən Ali Orqan aşağıdakı əsasları görə «Aydınlıq» qəzetenin təqsirkar hesab olunmasına dir qərar verdi.

Şikayətə səbəb olmuş xəbərdə «Kilsələrdə İsrailin Falastina qarşı apardığı müharibədə İsrailin qələbə çalması üçün dualar və ayələr oxumur. Gənclərə pul verərək aldadırlar... Missionerlik fəaliyyətinin başında İzmirililər dərnəyi durur. Burada ibadətlə əlaqəsi olmayan filmlər göstərilir, konfranslar və toplantılar keçirilir» kimi fikirlər vardır. Məqalənin alt başlığında isə bu ifadələr yer almışdır: «İzmirdəki missioner fəaliyyətinin başında «İzmirlilər Dərnəyi» durur. Dərnəyin direktoru Gündüz Kapançioğludur. Kaprançioğlu 1969-cu ildə İzmirdə «Nasional Aktivite və Zində İnkışaf (NAZİ) adlı dərnəyin yaradıcısıdır. O, Selanikdən İzmirə köçən Kapanılər ailəsindəndir... Dərnəyin direktor yardımçısı Ertan Çevik də Karen Foqra əlaqədardır. Çevik, Karen Foqqun köməyi ilə «kəməraltı layihəyə milyonlarla avro yardım edəcəyini» bildirib: «Pul İzmirdəki tarixi kilsələrin təmiri üçün veriləcəkdir...». Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən Bursadakı kilsənin ibadət üçün açılmasını dəstəkləyən də Ertan Çevikdir. Xristianların olmadığı Bursada kilsə «dinlər arasında dialoq aparılması üçün» açıldı. Bundan əvvəl isə İzmir Müstəqil Protestant Birliyi «Baptistlər» rəsmi olaraq fəaliyyətə başlamışdı...»

Mətbuat Şurasının Ali Orqanı apardığı araşdırma nəticəsində, şikayətə səbəb olmuş xəbərdə işlədilən ifadələri Şuranın Peşə Etikası Kodeksinin I və IV maddələrinin tələblərinə zidd hesab edərək, «Aydınlıq» qəzetenin təqsirkar

hesab olunmasına dair səsçoxluğu ilə qərar verdi (TMŞAO /2002/061).

«Aydınlıq» qəzetiinin yuxarıda adı çəkilən məqaləsi irqi, milli, dini, sosial-ədavət və düşməncilik yaranan, insanın şərəf və ləyaqətinə ləkələyən, böhtan və təhqir xarakterli olduğundan MŞ-nin belə bir qərar çıxarması təqdirdəlayiqdir.

Jurnalist çap etdirdiyi hər bir xəbərə, yazdığı hər bir məqaləyə görə ictimaiyyət qarşısında sosial məsuliyyət daşıyır. İnsan ləyaqətinə, özəl həyata hörmət hər bir jurnalistin borcudur. Özəl həyata müdaxilə yalnız o zaman mümkündür ki, jurnalist müdaxiləsi ictimai maraqla izah oluna bilsin. Əgər belə bir izah yoxdursa jurnalistə haqq qazandırmaq olmaz. İndiyədək xarici ölkələrdə Avropa Şurası Parlament Assambleyasının «Jurnalist etikasına tövsiyyə»si (1993), Almaniya Mətbuat Şurasının «Mətbuat kodeksi» (1992), «Fransa jurnalistlərinin peşə vəzifələri xartiyası» (1918), «Rusiya jurnalistlərinin professional etik kodeksi» (1997), Böyük Britaniyanın «Davranış kodeksi» (1994), İsveçin «Mətbuat, radio və televiziya işçiləri üçün etika kodeksi» (1978), İsveçrənin «Jurnalistin hüquq və vəzifə bəyannaməsi» (1972) və s. ölkələrdə qəbul olunmuş KİV sahəsindəki etik kodekslərlə tanışlıq bir daha göstərdi ki, onların hamisində informasiya almaq hüququ, baxışları ifadə etməklə tənqid etmə azadlığı əsas insan hüquqlarına aid edilib. Bütün bunlar jurnalistin hüquq və vəzifələri cəmiyyətin faktlar və rəylər barədə məlumat almaq hüquqlarından doğur.

Jurnalistin əsas işi əhalini hakimiyyətin fəaliyyəti ilə tanış etməkdir. Jurnalist iş başında unutmamalıdır ki, öz ölkəsinin vətəndaşıdır. Və hər bir kəsin şərəf və ləyaqətinə hörmətlə yanaşmaq jurnalistin borcudur.

Birinci fəsildə qeyd etdik ki, «jurnalistika həm də yalan informasiyadır». Rus tədqiqatçısı T.Zasorinin «Professiya-

jurnalist» kitabından götürdüyümüz bu fikirlə istər-istəməz razılaşmalı olursan. Çünkü bəzi üzdəniraq «jurnalistlər» sensasiya xatirinə yalan informasiyaları mətbuata çıxarır, oxucuları çəş-baş salır. El bunun nəticəsidir ki, bir sırə oxucuların mətbuata inamı azdır. Belələri jurnalist peşəsinə ləkə gətirir, onu hörmətdən salır. Onlara qarşı təkcə Mətbuat Şurası yox, həm də ictimaiyyət mübarizə aparmalıdır.

AZƏRBAYCAN JURNALİSTLƏRİNİN PEŞƏ DAVRANIŞI QAYDALARI

Azərbaycan klassik jurnalistikasının görkəmli nümayəndələri həmişə peşə etikasına hörmətlə yanaşmış, özlərinin başlıca vəzifələrini həqiqətə, xalqa xidmətdə görmüşlər. Onların mətbuatda dərc olunmuş yazılarına diqqət yetirsək görərik ki, ağır senzura şəraitində və dindarların ciddi təzyiqi altında xalqa həqiqəti çatdırmış, Azərbaycanın gələcək taleyini düşünmüşlər. Həsən bəy Zərdabi «Əkinçi»ni doğma dildə çıxan həqiqət carçası kimi qiymətləndirirdi. O, yazırıdı: «*Bələ də qəzet çıxarmaqdan savayı qeyri-əsas yoxdur ki, kağızin üstə yazılımış doğru sözlər qapı-pəncərələrdən o iman mənzillərininə çata bilsin. Heç olmasa ki, doğru söz yerdə qalsın. Hər ildə on qəzet oxuyandan birisi oxuduğunu qansa, onların qədəri ilbəl artar...*» [60, 226].

Hələ kecən əsrin əvvəllerində M.Ə.Rəsulzadə «Mətbuat azadlığı» məqaləsində yazırı ki, mətbuat təmiz, saf olmalı, əxlaqdan kənara çıxmamalıdır. Aşağı səviyyəli yazı, söyüş, fitnə-fəsad törədən yazılar mətbuatı hörmətdən salır. O, : «*ziyanlı mətbuat və pozğun yazı da cəmiyyətə çox əziyyət verən zəhərdir, bəladır...*» - deyirdi [55, 74]. Onun təbirincə desək, belə zəhərli mətbuatın axırı yoxdur.

H.Zərdabi, C.Məmmədquluzadə, Ö.F.Nemanzadə, Ü.Hacıbəyli, A.Ağayev, M.Ə.Rəsulzadə kimi qeyrətli publisistlər oxucuları yüksək amallarla yaşamağa, bu amallar uğrunda mübarizə aparmağa çağırıldılar. O dövrün mütərəqqi ziyahları belə bir inamla yaşayırdılar ki, sərbəst olub, heç bir təzyiq altında qalmamalıdır. Ü.Hacıbəyli «Həqiqət» qəzetində (30 dekabr 1909) yazdı ki, «*insanın ağıl və insafı təzyiq altında iş görməyə məcbur olsa, elə insanın ağılı çox az səmərələr verib, insaf və vicedan da fənaliyi qəbulu məcbur ola*».

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü jurnalistikasına diqqət yetirsək bu az vaxtdə jurnalistikən inkişafına necə də qayğı ilə yanaşığının şahidi olarıq. Elə onu demək kifayətdir ki, xalq cumhuriyyəti tərəfindən «Mətbuat haqqında nizamnamə»nin qəbulu bu qayığının nəticəsi idi. Hələ o zaman Xalq Cümhuriyyəti söz və mətbuat azadlığına yüksək qiymət verir və onu demokratiyanın atributu sayırdı. Onlara görə, söz və mətbuat azadlığı yoxdursa demokratiya da yoxdur.

Azərbaycan jurnalistikası postsoviet dövründə totalitar rejimin qayda-qanunları çərçivəsində fəaliyyət göstərib. Söz və mətbuat azadlığının çərçivəyə salındığı bu dövrdə demokratiyadan, insan hüquqlarından danışmaq olmazdı. Yalnız Azərbaycan müstəqilliyə qovuşduqdan sonra jurnalistika inkişaf yoluna çıxdı. Lakin bununla yanaşı hazırda mətbuat orqanlarımızda insanların şərəf və ləyaqətini ləkələyən yazıların da yer aldığı məlumdur. Özü də bu yazılar azalmaq əvəzinə getdikcə artır. Artıma səbəb həm də yaranmış «cəzasızlıq mühiti»dir.

KİV-ə qarşı verilən ittihamların əksəriyyəti vəzifəli şəxslərin payına düşür. 2002-ci ildə KİV-ə qarşı verilmiş cərimə iddialarının ümumi məbləği 283 milyard 168 milyon 520 min manat olub. 2002-ci ildə dövlət məmurları 17, siyasi xadimlər isə 9 dəfə KİV-ə qarşı məhkəmə iddiaları

qaldırmışlar. Bir neçə məhkəmə çəkişmələrindən nümunə göstərək.

Birinci nümunə:

Nəsimi rayon prokurorunun müavini Tofiq Kərimov «Femida» qəzetiinin 28 iyul tarixli sayında dərc olunan «Nəsimi prokurorunun müavini DTK işçisidir?» yazısında şərəf və ləyaqətinin təhqir edilməsi ilə bağlı Yasamal rayon məhkəməsinə müraciət edərək qəzeti bağlanması tələb etdi və istədiyinə nail oldu [40, 37].

İkinci nümunə:

Bakı şəhər baş polis idarəsinin rəisi Məhərrəm Əliyev, onun müavini Yaşar Əliyev «Millətin səsi» qəzetiinin səhifəsində («Hacibala Abutalibovun başı qalda», 11 mart) öz şərəf və ləyaqətinin, işgüzər nüfuzunu alçaldılmasına görə 100 milyon manat cərimə edilməsi və təkzib verilməsi tələbi ilə məhkəməyə müraciət edirlər. Məhkəmə bu iddianı təmin edir [40, 37].

Bələ faktların sayını artırmaq da olar.

Jurnalistin peşə etikasının pozulmasının qarşısını almaq üçün ciddi iş görülməlidir. Söz azadlığını ölkəmizdə vətəndaş cəmiyyətinin, demokratik sisteminin dayağı və xalqın həqiqəti bilmək haqqının mühüm vasitəsi sayan Azərbaycan jurnalistləri 15 mart 2003-cü ildə jurnalistlərin I qurultayında «Azərbaycan jurnalistlərinin peşə davranış qaydaları»nı qəbul etdi. Dörd prinsipdən ibarət olan bu qaydalar aşağıdakılardır:

PRİNSİP 1. HƏQİQƏTƏ XİDMƏT, DƏQİQLİK VƏ OBYEKTİVLİK

1.1. Jurnalistikanın ali məqsədi həqiqəti yaymaqdır, obyektivlik isə əsas peşəkarlıq meyarıdır.

1.2. Jurnalist hazırladığı yazında tənqid obyektinin mövqeyini öyrənib bildirməlidir. Bu mümkün olmadıqda, tənqid obyekti tələb edərsə, öz fikirlərini çatdırmağa çox qısa vaxtda ona şərait yaradılmalıdır. Plüralizm prinsipinə əməl edilməlidir.

1.3. Yazında şərhlər elə şəkildə ifadə edilməlidir ki, oxucu onu xəbərdən, faktdan ayıra bilsin, bunun məhz jurnalistin mövqeyi olduğunu anlasın.

PRİNSİP 2. İNFORMASIYA QAYNAQLARINA SAYĞILI YANAŞMA

2.1. Təşkilatların, partiyaların, cəmiyyətlərin, birliklərin və hər hansı digər maraqlı qrupların rəsmi məlumatları yayılarkən mənbə mütləq göstərilməlidir. Lakin bilgi verən şəxs adının gizli saxlanması şərtini irəli sürürsə, jurnalist və informasiya orqanı bu şərətə mütləq əməl etməlidir. İnfomasiya qaynağının gizliliyi – məlumat cəmiyyəti çasdırmaq məqsədilə verilməyibse – qorunmalıdır.

2.2. Qeyri-rəsmi mənbələrin məlumatları onların həqiqətə uyğunluğu və infomasiya dəyəri yoxlanılmadan yayılmamalıdır. İnfomasiya çapa hazırlanarkən onun mənası təhrif olunmamalıdır. Başqa mətnindən və ya çıxışdan sitat gətirərkən jurnalist həmin sitatin harada başlandığını və bitdiyini dəqiqli bildirməlidir. Foto-simvolların (illüstrasiya, fotomontaj və s.) dərci zamanı şəkinin sənədli xarakter daşımadığı qeyd olunmalıdır. Yazıların sərlövhələri onun məzmununa uyğun gəlməlidir.

2.3. Jurnalist çalışmalıdır ki, götürdüyü müsahibəni onu verən adamın özü, yaxud da vəkil etdiyi şəxs imzalasın. Bu mümkünüsüz olduqda, müsahibənin hansı şəkildə çap ediləcəyi,

hətta jurnalistin özünün verdiyi sualların belə sonradan dəyişdirilib-dəyişdirilməyəcəyi müsahibə qabaqcadan bildirilməlidir.

PRİNSİP 3. ŞƏRƏF VƏ LƏYAQƏTİN QORUNMASI, ŞƏXSİ HƏYATIN TOXUNULMAZLIĞI

3.1. Jurnalist adamları millətinə, irqinə, cinsinə, dilinə, peşəsinə, dininə, yaşadığı və ya anadan olduğu yerinə görə pisləməməli, ehtiyac duyulmadıqda, onlar haqqında bu qəbildən olan bilgiləri qabartmamalıdır.

3.2. Jurnalist görüşdüyü, haqqında yazdığı hər bir şəxsin şərəf və ləyaqətinə, şəxsi həyatının toxunulmazlığı prinsipinə hörmətlə yanaşmalıdır.

3.3. Jurnalist vətəndaşların şəxsi həyatına aid faktları, onlar cəmiyyətin maraqlarına toxunmursa və ictimai əhəmiyyət kəsb etmirsə, özlərinin razılığı olmadan yaya bilməz.

3.4. Jurnalist və kütləvi informasiya vasitəsi buraxdığı səhvi, həmin səhvi kimin müəyyən etməsindən asılı olmayaraq, maksimum qısa müddətdə və tam həcmidə aradan qaldırmalıdır. Düzəliş zamanı aydın olmalıdır ki, əvvəl verilən məlumat tam, yoxsa konkret hansı hissədə səhvdir.

3.5. Şəxsi xarakter daşıyan məktublar dərc edilərkən onların müəllifindən, göndərildiyi şəxsdən və ya həmin şəxsin varislərindən icazə alınmalıdır.

3.6. Bədbəxt hadisələr və ya cinayət nəticəsində zərər çəkmiş şəxslərin razılığı olmadan onların adları açıqlanmamalı, şəkilləri verilməməlidir. Bu, yalnız xüsusi məqamlarda və zərərçəkənin ictimai xadim olduğu hallarda mümkündür. Əgər cinayəti yeniyetmələr və ya uşaqlar törədiblər, ictimai maraq kəsb etmədikdə, bu zaman da

cinayətkarın adını açıqlamaqdan və şəklini yaymaqdan çəkinmək lazımdır.

3.7. Cinayətdə şübhəli bilinən şəxsin tam adı və şəklinin dərci yalnız o hallarda mümkündür ki, bu, cinayətin açılmasına kömək edə bilər və ya həmin adam artıq həbs olunub, yaxud da törədilən cinayətlə onun tutduğu vəzifə arasında əlaqə var.

3.8. Kütłəvi informasiya vasitəsi hər hansı vətəndaşın şübhəli şəxs kimi həbs olunması, yaxud istintaqa cəlb edilməsi barədə məlumat yaymışsa və sonradan onun təqsirsizliyi sübuta yetmişsə, həmin informasiya orqanı bu barədə mütləq xəbər verməlidir.

PRİNSİP 4: JURNALİSTİN ÖZÜNÜN VƏ ÇALIŞDIĞI ORQANIN REPUTASIYASININ QORUNMASI

4.1. Qiymətli hədiyyələr, pulsuz xidmətlər həm jurnalistlərin, həm də onların təmsil etdikləri informasiya orqanlarının adına xələl gətirə bilər. Odur ki, jurnalist daşıdığı vəzifəyə görə heç kimdən qiymətli hədiyyə almamalı, yaxud özünə pulsuz xidmət gösiərilməsinə şərait yaratmamalıdır. Jurnalist redaksiya sənədindən şəxsi maraqlarını gerçəkləşdirmək üçün faydalananmamalıdır.

4.2. Jurnalist redaksiyada çalışdığı vaxtda onun və ya işlədiyi informasiya orqanının reputasiyasına kölgə salan, obyektivliyinə inamı azaldan hər hansı başqa işlə məşğul olmaqdan, siyasi təşkilatlara üzvlükdən çəkinməlidir.

4.3. Redaksiya tapşırığı qanunlara və peşə əxlaqına zidd olduqda, jurnalistin həmin tapşırıqdan imtina etmək hüququ var. Redaktə zamanı jurnalistin fikirləri təhrif olunubsa, o, həmin materialın öz imzası ilə verilməsindən imtina edə bilər.

4.4. Redaksiya sirri Azərbaycan Respublikasının qanunlarının və Peşə Davranış Qaydalarının pozulması ilə bağlı deyilsə, jurnalist həmin sirri qorumağa borcludur.

4.5. Jurnalist hazırladığı materialı işlədiyi kütləvi informasiya vasitəsinin rəhbərliyi ilə razılışdırmadan başqalarına təklif edə bilməz.

4.6. Plagiat yolverilməz hərəkətdir.

4.7. Jurnalist yazılarında vulqar ifadələrin, jarqonların işlədilməsindən çəkinməli, Azərbaycan dilinin zənginləşməsinə öz töhfəsini verməklə yanaşı, onun təmizliyinin qorunub saxlanmasına da çalışmalıdır.

NƏTİCƏ

Cəmiyyətimizdə gedən demokratikləşmə prosesi jurnalistikadan da yan keçmir. Son illər qəbul olunmuş ferman və qanunlar medianın inkişafına müsbət təsir göstərməklə yanaşı həm də onun fəaliyyətini tənzimləyir.

Kitabda jurnalistika fakültəsində tədris olunan fənlərin bir neçəsi üzərində dayandıq və güman edirik ki, artıq onlar haqqında bizim müəyyən təsəvvürümüz vardır. Hər halda bu kitabı nəzərdən keçirən oxucunun jurnalistika haqqında, Azərbaycanda, eləcə də xarici ölkələrdə KİV-in inkişafı haqqında az-çox bilgilərə malik olması şübhə doğurmur.

İndiyədək Azərbaycan jurnalistikasının tarixinə həsr olunmuş xeyli tədqiqat əsəri çar olunub. Lakin etiraf edək ki, o dövrün sərt qayda-qanunları həqiqəti deməyə imkan verməyi b. Elə bunun nəticəsidir ki, Azərbaycanın bir sıra qeyrətli oğullarının jurnalistik fəaliyyəti lazımı səviyyədə tədqiq olunmayıb, tədqiqatçı alımların əsərlərində ayrı-seçkilik özünü göstərib. Soy kökümüzə qayıdış keçmişə yeni nəzərlə baxmağı tələb edir.

Xarıçi ölkələrdə mass-medianın inkişafının müsbət cəhətlərini görmək, onlardan öyrənmək əvəzinə, nöqsanların qabardıb oxuculara təqdim edilməsi də postsovət dövrünün xüsusiyyəti idi. Halbuki Qərb jurnalistikasından əzx ediləsi çox şey var. Yaşadığımız informasiyalı cəmiyyət bunu tələb edir.

Jurnalistika yaradıcılığında janrların öyrənilməsi əhəmiyyət kəsb etdiyindən bu barədə onların imkanlarından necə istifadə edilməsindən, özünəməxsus xüsusiyyətlərindən danışılması jurnalist peşəsinə yiylənlər üçün köməkdir.

Sərəf və ləyaqətin hüquqi anlayışları etik normalar əsasında formalasır. Şəxsiyyətin ləyaqəti dövlət tərəfindən

qorunur. Biz bunu mətbuatda dərc olunmuş yazıların tiimsalında görməliyik. Təəssüflə qeyd edək ki, bəzi mətbu orqanlar demokratiyanın onlara verdiyi söz azadlığından suisitfadə edir, etik normalara məhəl qoymurlar. Kitabda əyani misallara müraciət – məhkəmə cəkişmələri öz əksini tapıb.

Senzuradan yaxasını qurtarmış Azərbaycan jurnalistikası getdikcə demokratik dəyərlərə söykənir. Keçid dövrünün çətinlikləri bütün sahələrə təsir etdiyi kimi jurnalistikaya da təsir edir. Bu hal hər halda müvəqqəti çətinlikdir və postsovət respublikalarının hamısında özünü göstərir.

Bir sıra nöqsanlara baxmayaraq, jurnalistikən inkişafını görməmək ən azı insafsızlıq olardı.

Əlavələr
Əlavələr

Kütləvi informasiya vasitələri haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Qəbul edilmişdir:

7 dekabr 1999

Əlavə və dəyişikliklər:

1. 23 noyabr 2001

2. 28 dekabr 2001

3. 30 aprel 2002

Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiyanın axtarılması, əldə edilməsi, hazırlanması, ötürülməsi, istehsalı və yayımının ümumi qaydalarını, habelə mətbuatın, informasiya agentliklərinin, televiziya və radio təşkilatlarının, vətəndaşların tam, doğru-dürüst və operativ informasiya almaq hüququnun həyata keçirilməsinə yönəldilmiş fəaliyyətinin təşkilati, hüquqi və iqtisadi əsaslarını müəyyən edir.

I Fəsil

Ümumi müddəalar

Maddə 1. Kütləvi informasiya azadlığı

Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiya azaddır. Kütləvi informasiya azadlığı vətəndaşların qanuni yolla informasiya axtarmaq, əldə etmək, hazırlamaq, ötürmək, istehsal etmək və yaymaq hüququna dövlət tərəfindən təminat verilməsinə əsaslanır..

Kütləvi informasiya vasitələrinin təsis olunması, onlara sahiblik, onlardan istifadə, onların idarə olunması, kütləvi informasiyanın axtarılması, əldə edilməsi, hazırlanması,

ötürülməsi, istehsalı və yayımı Azərbaycan Respublikasının kütłəvi informasiya vasitələri haqqında qanunvericiliyində nəzərdə tutulan hallardan başqa, məhdudlaşdırıla bilməz.

Maddə 2. Bu qanunun tətbiq sahəsi

Bu Qanun Azərbaycan Respublikasının ərazisində təsis olunmuş bütün kütłəvi informasiya vasitələrinə, həmçinin onun hüdudlarından kənarda yaradılan kütłəvi informasiya vasitələri məhsullarının yalnız Azərbaycan Respublikasının ərazisində yayılan hissəsinə şamil edilir.

Maddə 3. Əsas anlayışlar

Bu qanunda istifadə olunan anlayışlar aşağıdakılardır:

kütłəvi informasiya – axtarılması, əldə olunması, hazırlanması, ötürülməsi, istehsalı və yayımı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə məhdudlaşdırılmayan, ümumi istifadə üçün nəzərdə tutulmuş mətbu, audiovizual xəbər və digər məlumatlar;

teleradio və kinoxronika proqramları – daimi adı olan və ildə azı bir dəfə efirə buraxılan audio, audiovizual xəbər və materialların (verilişlərin) məcmusu;

dövri mətbu nəşrlər – çap prosesinin və ya hər hansı surətçixaran texnikanın vasitəsilə hazırlanmış, birdəfəlik tirajı 100 nüsxədən çox, daimi adı və cari nömrəsi olan, ildə azı on iki dəfə çıxan qəzetlər və ildə azı iki dəfə çap olunan jurnal, toplu, bülleten və başqa dövri nəşrlər;

kütłəvi informasiya vasitəsinin məhsulu – mətbu nəşrin bir nömrəsinin tirajı, yaxud onun bir hissəsi, teleradio, kinoxronika proqramlarının ayrıca buraxılışı, proqramın audio və ya videoyazısının tirajı, yaxud tirajının bir hissəsi;

kütləvi informasiya vasitəsi məhsulunun yayılması – dövri mətbu nəşrlərin, teleradio programlarının audio və ya videoyazılının satılması və ya paylanması, teleradio programlarının yayımı, kinoxronika programlarının nümayishi;

ixtisaslaşmış kütləvi informasiya vasitələri – istehsalı (yayımı) üçün bu Qanunda xüsusi qaydalar müəyyən edilmiş kütləvi informasiya vasitələri;

məsul redaktor – mətbu nəşrə rəhbərlik edən baş redaktor (redaktor), yaxud onu əvəz edən şəxs; teleradio təşkilatında verilişlərin (programların) yayımına icazə verən şəxs;

naşir – mətbu nəşrin məhsulunun istehsalını maddi-texniki cəhətdən təmin edən nəşriyyat, digər müəssisə (sahibkar), naşırə bərabər tutulan və əsas gəlir mənbəyi bu fəaliyyət növü olan fiziki və ya hüquqi şəxs;

yayıcı – redaksiya və ya naşirlə müqavilə bağlamaqla, yaxud digər qanuni əsaslarla kütləvi informasiya vasitəsi məhsullarının yayılmasını həyata keçirən fiziki və ya hüquqi şəxs;

pornoqrafik materiallar – əsas məzmunu seksual münasibətlərin anatomik və fizioloji cəhətlərinin kobud və ləyaqətsiz təsviri olan bədii, foto, rəsm əsərləri, informasiyalar və digər materiallar.

Maddə 4. Kütləvi informasiya vasitələrinin istehsalı və yayımının əsas prinsipləri

(28 dekabr 2001-ci il tarixli qanunla çıxarılmışdır)

Maddə 5. Kütləvi informasiya vasitələri haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi

Kütləvi informasiya vasitələri haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Qanundan, «Məlumat azadlığı

haqqında», «Vətəndaşların müraciətlərinə baxılma qaydası haqqında», «Rabitə haqqında», «Dövlət sirri haqqında», «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunlarından, habelə digər müvafiq qanunvericilik aktlarından ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrlə bu Qanun arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

Maddə 6. Kütləvi informasiya vasitələrinin dili

Azərbaycan Respublikasının ərazisində kütləvi informasiya vasitələri dövlət dilindən istifadə edirlər.

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının kütləvi informasiyanın istehsalı və yayımında Azərbaycan Respublikası əhalisinin danışdığı başqa dillərdən, habelə dünyada geniş yayılmış digər dillərdən istifadə etmək hüququ vardır.

Maddə 6-1. Kütləvi informasiya vasitələrinin maliyyələşdirilməsi

Kütləvi informasiya vasitələri qanunla qadağan olunmuş mənbələr istisna olmaqla, istənilən vəsaitlər hesabına maliyyələşdirilə bilər.

II Fəsil

Kütləvi informasiya azadlığının əsasları

Maddə 7. Senzurənin yolverilməzliyi

Kütləvi informasiya vasitələri üzərində dövlət senzurasına, habelə bu məqsədlə xüsusi dövlət orqanlarının və ya vəzifələrin yaradılmasına və maliyyələşdirilməsinə yol verilmir. Məlumatın və ya müsahibənin müəllifi olduqları

hallardan başqa, dövlət orqanlarının, bələdiyyələrin, idarə, müəssisə və təşkilatların, ictimai birliklərin, vəzifəli şəxslərin, habelə siyasi partiyaların kütləvi informasiya vasitələrində yayılan məlumat və materialların qabaqcadan onlarla razılışdırılmasını tələb etmək və ya yayılmasını qadağan etmək hüququ yoxdur.

Maddə 8. Kütləvi informasiya vasitələrinin məlumat almaq hüququ

Kütləvi informasiya vasitəleri cəmiyyətdəki iqtisadi, siyasi, ictimai və sosial durum haqqında, dövlət orqanlarının, bələdiyyələrin, idarə, müəssisə və təşkilatların, ictimai birliklərin, siyasi partiyaların, vəzifəli şəxslərin fəaliyyəti barədə operativ və doğru-dürüst məlumatlar almaq hüququna malikdirlər. Bu hüquq Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində göstərilən hallardan başqa, məhdudlaşdırıla bilməz.

Dövlət orqanları, bələdiyyələr, idarə, müəssisə və təşkilatlar, ictimai birliklər, siyasi partiyalar, vəzifəli şəxslər öz fəaliyyətləri haqqında məlumatı kütləvi informasiya vasitəsinin sorğusu əsasında, habelə mətbuat konfransları keçirmək yolu ilə, yaxud başqa formalarda verirlər.

İnformasiya almaq üçün sorğu yazılı və şifahi ola bilər. Tələb olunan informasiyanı adları çəkilən orqan, təşkilat və ictimai birliklərin rəhbərləri, onların müavinləri, mətbuat xidmətinin işçiləri, yaxud digər səlahiyyətli şəxslər verə bilərlər.

Məlumatın əldə edilməsi barədə yazılı sorğuya Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada və müddətdə baxılır. Qanunda göstərilən müddətdə həmin məlumat öz operativliyini itirirsə, sorğuya dərhal, bu mümkün olmadıqda isə 24 saatdan gec olmayıaraq cavab verilməlidir.

Kütləvi informasiya vasitəsinin nümayəndəsi məlumatı verməkdən imtina edən dövlət orqanlarından, bələdiyyələrdən, idarə, müəssisə və təşkilatlardan, ictimai birliklərdən, siyasi partiyalardan və ya vəzifəli şəxslərdən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun şəkildə şikayət etmək hüququna malikdir.

Maddə 9. Antiinhisar tədbirlər

Dövlət kütləvi informasiya vasitələrinin iqtisadi müstəqilliyinə təminat verir, kütləvi informasiya vasitələri məhsullarının istehsalı və yayımı sahəsində inhisarçılıq fəaliyyətinin və haqsız rəqabətin qarşısını almaq üçün Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun tədbirlər görür.

Maddə 10. Kütləvi informasiya azadlığından suisistifadənin yolverilməzliyi

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qorunan sirləri yaymaq, mövcud konstitusiyalı dövlət quruluşunu zorakılıqla devirmək, dövlətin bütövlüyünə qəsd etmək, mühərribəni, zoraklılığı və qəddarlığını, milli, irqi, sosial ədavəti, yaxud dözülməzliyi təbliğ etmək, mötəbər mənbə adı altında vətəndaşların şərəf və ləyaqətini alçaldan şayıələr, yalan və qərəzli yazılar, pornoqrafik materiallar çap etdirmək, böhtan atmaq, yaxud digər qanuna zidd əməllər törətmək məqsədilə kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə olunmasına yol verilmir.

Maddə 10-1. Gizli lent yazıları

Gizli audio və video yazılarından, kino və foto çəkilişindən istifadə etməyə və ya hazırlanmış məlumat və materialları yaymağa yalnız aşağıdakı hallarda yol verilir:

şəxsin və vətəndaşın bu barədə yazılı razılığı varsa, habelə kənar şəxsin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün zəruri tədbirlər görülmüşdürse;

məhkəmənin qərarı ilə nümayiş etdirilirsə.

Bu maddənin tələblərini pozaraq gizli audio-video yazıldan, kino-foto çəkilişindən istifadə olunması və onun yayılması Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun şəkildə məsuliyyətə səbəb olur.

Maddə 11. İnfomasiyanın yayılmasına, infomasiya mənbəyinin açıqlanmasına yol verilməyən xüsusi hallar

Kütləvi infomasiya vasitəsi redaksiyasının və ya jurnalistin:

- 1) şəxsin gizli saxlanmaq şərtiylə verdiyi məlumatı yayılan xəbər və materiallarda açıqlamasına;
- 2) adının bildirilməməsi şərtiylə məlumat vermiş şəxsin kimliyini göstərməsinə;
- 3) təhqiqtçının, müstəntiqin, ibtidai araşdırma prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun və ya məhkəmənin icazəsi olmadan ibtidai istintaq və təhqiqt məlumatlarının yaymasına;
- 4) cinayət etməkdə təqsirləndirilən yetkinlik yaşına çatmayanların və ya qanuni nümayəndələrin razılığı olmadan onların şəxsiyyəti barədə hər hansı məlumatı yaymasına yol verilmir.

Kütləvi infomasiya vasitəsinin məlumatın dərc olunmasına (efirə verilməsinə) məsul redaktoru və (və ya) jurnalist istintaqda, yaxud məhkəmə icraatında olan işlə əlaqədar qanunla müəyyən edilmiş hallardan başqa, infomasiya mənbəyini açıqlamağa məcbur edilə bilməz. Bu halda müəllifi açıqlanmayan təsvirə, məqaləyə, şəkilə və ya

karikaturaya görə məsuliyyət buraxılışa məsul redaktorun, yaxud jurnalistin üzərinə düşür.

Redaktor və ya jurnalist aşağıdakı hallarda məhkəmə tərəfindən öz mənbəyini açıqlamağa məcbur edilə bilər:

insan həyatının müdafiəsi üçün;

ağır cinayətin qarşısını almaq məqsədilə;

ağır cinayət törətməkdə ittiham olunan, yaxud təqsirli bilinən şəxsin müdafiəsi üçün.

Bu maddənin birinci hissəsinin 3-cü bəndinin tələbləri jurnalistin müstəqil təhqiqat aparmaq hüququnu məhdudlaşdırır.

Maddə 12. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların obyektivlərindən və oxucu məktublarından istifadə edilməsi

Müəlliflik hüquq və əlaqəli hüquqların obyektlərindən kütləvi informasiya vasitələrinin istifadəsinə «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə əməl etməklə yol verilir.

Oxucu (dinləyici, tamaşaçı) məktubları dərc edilərkən (efirə verilərkən) onların məzmununu təhrif etməyən ixtisara və redaktəyə yol verilir. Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallardan başqa redaksiya oxucu (dinləyici, tamaşaçı) məktublarına cavab verməyə məcbur deyildir.

Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallardan başqa kütləvi informasiya vasitəsinin redaksiyası imtina etdiyi materialları dərc etməyə (efirə verməyə) məcbur edilə bilməz.

Maddə 13. Reklamin yayılması

Kütləvi informasiya vasitələrində reklam "Reklam haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq hazırlanır və yayılır.

III Fəsil

Kütləvi informasiya vasitələrinin təşkilinin hüquqi əsasları

Maddə 14. Kütləvi İnfomasiya vasitəsinin təsis edilməsi

Mətbu nəşrin təsis edilməsi üçün dövlət orqanından icazə tələb olunmur.

Mətbu nəşr təsis etmək istəyən hüquqi və ya fiziki şəxs nəşrin çapından 7 gün əvvəl müvafiq icra hakimiyyəti orqanına rəsmi müraciət etməyə borcludur. Müraciətdə aşağıdakılardır:

Mətbu nəşrin adı, məqsədi, dövriliyi, hüquqi ünvani; mətbu nəşrin təsisçisinin, varsa redaktorunun (baş redaktorunun) adı, soyadı;

Mətbu nəşrin təsisçisi, yaxud redaksiyası hüquqi şəxsiyət, qeydiyyatdan keçirilmiş nizamnaməsi.

Mətbu nəşrin təsisçisi müvafiq icra hakimiyyəti orqanına rəsmi müraciət etmədən yayıldıqda, yaxud müraciətdə göstərilən məlumatların doğru olmadığı aşkarlandıqda müvafiq icra hakimiyyəti orqanı həmin nəşrin fəaliyyətinə xitam verilməsi barədə müvafiq məhkəmə qarşısında məsələ qaldırır.

Kütləvi informasiya vasitələrini dövlət orqanları, bələdiyyələr, siyasi partiyalar (yalnız mətbu nəşrlər üçün), İctimai birliklər, idarə, müəssisə və təşkilatlar, Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayan vətəndaşlar təklikdə və ya başqaları ilə birlikdə təsis etmək hüququna malikdirlər.

Xarici ölkələrin hüquqi və fiziki şəxslərinin Azərbaycan Respublikası ərazisində kütləvi İnfomasiya vasitəsi təsis etməsi Azərbaycan Respublikasının bağladığı dövlətlərarası müqavilə ilə tənzimlənir (xarici dövlətin hüquqi şəxsi dedikdə, hüquqi şəxsin nizamnamə kapitalının və ya səhmlərinin 30

faizindən çoxunun xarici dövlətlərin hüquqi şəxslərinə və vətəndaşlarına məxsus olduğu və ya təsisçilərinin 1\3 hissəsindən çoxunun xarici dövlətin hüquqi şəxsi və ya vətəndaşı olan hüquqi şəxslər başa düşülür).

Bu maddənin beşinci hissəsində və bu Qanunun 21-ci maddəsində göstərilən, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan digər hallardan başqa xarici ölkələrin dövlət orqanlarının, hüquqi və fiziki şəxslərinin kütləvi informasiya vasitələrini maliyyələşdirməsinə yol verilmir.

Həmçinin:

Məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə azadlıqdan məhrumetmə yerlərində cəza çəkən, habelə fəaliyyət qabiliyyətsizliyi məhkəmə tərəfindən təsdiq edilən şəxslər;

Dövlət qeydiyyatından keçməyən, yaxud fəaliyyəti qanunla qadağan olunan ictimai birliklər və siyasi partiyalar kütləvi informasiya vasitəsi təsis edə bilməzlər.

Maddə 15. İxtisaslaşmış kütləvi İnfomasiya vasitələri (28 dekabr 2001-ci il tarixli qanunla çıxarılmışdır)

Maddə 16. İnfomasiya agentliyi

Kütləvi infomasiya vasitəsi redaksiyasının, naşirin, yayıcının bu Qanunla müəyyənləşdirilən statusu və hüquqi vəziyyəti İnfomasiya agentliklərinə də şamil edilir.

İnfomasiya agentliklərinin xəbər və materialları kütləvi infomasiya vasitələrində və digər kütləvi infomasiya agentliklərində yayılarkən mütləq həmin infomasiya agentliyinə istinad edilməlidir.

Maddə 17. Təsisçinin statusu

Təsisçi (həmtəsisçi) kütləvi infomasiya vasitəsi

redaksiyasının nizamnaməsini təsdiq edir, redaksiya ilə (redaktorla, baş redaktorla) müqavilə bağlayır, kütləvi informasiya vasitəsinin istehsal və yayım istiqamətlərini müəyyənləşdirir, onun maliyyə, avadanlıq və texniki təchizat məsələlərini həll edir.

Təsisçi kütləvi informasiya vasitəsində çıxış etmək, bəyanat vermək, digər rəsmi məlumatlar dərc etdirmək hüququna malikdir. Təsisçinin çıxış və bəyanatının maksimum həcmi redaksiyanın qeydiyyatdan keçirilmiş nizamnaməsində, yaxud təsisçi ilə baş redaktor (redaktor) arasında bağlanmış müqavilədə müəyyənləşdirilə bilər. Həmin çıxış, bəyanat və rəsmi məlumatlarla bağlı şikayət və iddialara görə təsisçi özü məsuliyyət daşıyır.

Təsisçi (idarə, müəssisə, təşkilat, dövlət orqanları, bələdiyyələr, siyasi partiyalar, ictimai birliliklər) ləğv olunarsa, əgər qeydiyyatdan keçirilmiş nizamnamədə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, redaksiya kollektivi cyni adlı kütləvi informasiya vasitəsi təsis etməkdə üstün hüquqa malikdir.

Təsisçi bu Qanunda, nizamnamədə və redaksiya ilə (redaktorla, baş redaktorla) bağlanmış müqavilədə göstərilən hallar istisna olmaqla, kütləvi informasiya vasitəsinin istehsalına və yayımına müdaxilə etmir.

Kütləvi informasiya vasitəsinin həmtəsisçiləri birgə təsisçi kimi fəaliyyət göstərirlər.

Maddə 18. Naşirin statusu

Naşir öz hüquqlarını bu Qanun, habelə Azərbaycan Respublikasının müəssisələr və sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyi əsasında həyata keçirir və həmin qanunvericiliyə uyğun şəkildə vəzifələr daşıyır.

Naşir eyni zamanda kütləvi informasiya vasitəsinin təsisçi, redaksiyası, yayıcısı, redaksiya əmlakının mülkiyyətçisi ola bilər.

Maddə 19. Kütləvi informasiya vasitəsinin istehsalının və yayımının dayandırılması və ya ona xitam verilməsi

Kütləvi informasiya vasitəsinin istehsalı və yayımı yalnız təsisçinin və ya məhkəmənin qərarı ilə müvəqqəti dayandırıla, yaxud ona xitam verilə bilər.

Maddə 20. Müqavilə bağlanması qaydası

Kütləvi informasiya vasitəsinin həmtəsisiciləri arasında bağlanmış müqavilədə onların qarşılıqlı hüquqları, vəzifə-ləri, məsuliyyətləri, həmtəsisicilərin tərkibinin dəyişdirilməsi qaydası, şərtləri və hüquqi nəticələri, yarana biləcək mübahisələrin həlli göstərilir.

Təsisçi və redaksiya (redaktor, baş redaktor) arasında bağlanmış müqavilədə əmlak və maliyyə münasibətləri, habelə təsisçinin və redaksiyanın (redaktorun, baş redaktorun) öhdəlikləri öz əksini tapır.

Həmçinin redaksiya (redaktor, baş redaktor) ilə naşir, təsisçi və naşir öz aralarında digər müqavilələr də bağlaya bilərlər.

Maddə 21. Kütləvi informasiya vasitələrinə sponsorluq

Kütləvi informasiya vasitələrinin istehsalı və ya yayımı Azərbaycan Respublikasının hüquqi və fiziki şəxslərinin sponsorluğu ilə maliyyələşdirilə bilər. Reklamı qadağan edilmiş məhsulların istehsalçılarının və satışını həyata keçirən şəxslərin sponsorluğuna yol verilmir.

Xarici ölkələrin hüquqi və fiziki şəxsləri kütləvi informasiya vasitələrinə qismən (mətbü nəşrin ayrıca sayalarına, yaxud verilişlərə) sponsorluq edə bilərlər.

Kütləvi informasiya vasitələrinə sponsorluq aparıcının və jurnalistin müstəqilliyinə təsir edə bilməz.

Sponsorun maliyyə yardımı ilə hazırlanmış dövri mətbu

nəşrlərdə bu barədə məlumat çap olunmalı, verilişlərdə titrlər və ya diktor mətni vasitəsilə açıq İnfomasiya verilməlidir. Tərəflər arasında bağlanmış müqavilədə sponsorun elan edilməsinin başqa üsulları da müəyyən edilə bilər.

IV Fəsil

Mətbu nəşrin istehsalının hüquqi əsasları

Maddə 22. Mətbu nəşrin redaksiyası

Redaksiya öz fəaliyyətini peşə müstəqilliyi və nizamnamə əsasında həyata keçirir.

Redaksiya hüquqi şəxs, dövri mətbu nəşrin təsisçisi, əmlakının mülkiyyətçisi, naşiri və yayıcısı ola bilər.

Mətbu nəşrin redaktoru (baş redaktoru) ali təhsilli və Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olmalıdır.

Maddə 23. Redaksiyanın nizamnaməsi

(28 dekabr 2001-ci il tarixli qanunla çıxarılmışdır)

Maddə 24. Baş redaktor (redaktor)

(28 dekabr 2001-ci il tarixli qanunla çıxarılmışdır)

Maddə 25. Baş redaktorun (redaktorun) səlahiyyətləri

(28 dekabr 2001-ci il tarixli qanunla çıxarılmışdır)

Maddə 26. Çap məhsullarının yayılma qaydası

Mətbu nəşrlərin çap məhsulları bilavasitə redaksiya, naşir, yaxud müqavilə əsasında rabitə müəssisələri, başqa təşkilatlar, habelə vətəndaşlar tərəfindən yayılma bilər.

Mətbu nəşrlərin çap məhsullarının yayılması, bundan ötrü haqq alınırsa, kommersiya sayılır. Qeyri-kommersiya qaydasında yayılmaq üçün nəzərdə tutulmuş məhsulun

üzərində «Pulsuz» qeydi olur və belə məhsul kommersiya yolu ilə yayılma predmeti hesab edilmir.

Məhkəmənin qərarı yoxdursa, kütləvi informasiya vasitəsi məhsulunun yayılmasına mane olmağa, o cümlədən onun tirajının, yaxud tirajının bir hissəsinin müsadirə edilməsinə yol verilmir.

Maddə 27. Çap məhsullarının yayılmasına qadağ'a qoyulmasının xüsusi halları

Dövlətin bütövlüyünə və ölkənin təhlükəsizliyinə ciddi zərbə vuran informasiyalar, habelə pornoqrafik materiallar dərc edilən xarici mətbu nəşrlərin Azərbaycan Respublikasının ərazisində gətirilməsinə və yayılmasına məhkəmənin qərarı ilə qadağ'a qoyula bilər.

Məhkəmə bu maddənin birinci hissəsinin tələblərinə zidd olaraq mətbu nəşrin artıq paylanmış məhsulunu satışdan yığışdırmaq barədə operativ qərar qəbul edə bilər.

Maddə 28. İsttinad məlumatı

- Mətbu nəşrin hər buraxılışında bu məlumatlar olmalıdır:

- nəşrin adı;
- təsisçi (həmtəsisçi) barədə məlumat;
- baş redaktorun (redaktorun) soyadı və adı;
- sıra sayı və çapdan çıxdığı tarix, çapa imzalanma vaxtı (qrafiklə təyin olunmuş və faktiki vaxt);
- rabitə idarələri vasitəsilə yayılan nəşrlərin indeksi;
- tiraj;
- qiymət (nəşr kommersiya qaydasında yayılırsa), yaxud «Sərbəst qiymət» və ya «Pulsuz» qeydləri;
- redaksiyanın və dövri nəşrin çap olunduğu mətbəənin ünvanları.

İsttinad məlumatının göstərildiyi kütləvi informasiya vasitələri məhsullarının çapı və yayılması qadağan edilir.

Maddə 29. Məcburi nüsxələr

Dövri mətbu nəşrlərin pulsuz məcburi nüsxələri, tirajın ilk buraxılışı hazırlanan kimi nəşriyyat tərəfindən təsisçiye, dövlət arxivinə, Milli Kitabxanaya, Kitab Palatasına, qanunvericilik və müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının kitabxanalarına göndərilir.

Maddə 30. Dövlət qeydiyyatına alınmadan yayılan mətbu nəşrlər

(28 dekabr 2001-ci il tarixli qanunla çıxarılmışdır)

Maddə 31. Rəsmi məlumatların yayılması

(28 dekabr 2001-ci il tarixli qanunla çıxarılmışdır)

Maddə 32. Redaksiya materiallarının saxlanması

Mətbu nəşr redaksiyalarının materialları (əlyazmaları, məktubları, lent yazıları və s.) bir il müddətində saxlanılır.

Materialların saxlanma qaydaları mətbu nəşr redaksiyaları tərəfindən müəyyənləşdirilir.

V Fəsil

Televiziya və radio (teleradio) fəaliyyətinin hüquqi əsasları

(28 dekabr 2001-ci il tarixli qanunla çıxarılmışdır)

VI Fəsil

İnformasiyaya düzəliş, təkzibə və cavab verilməsi

Maddə 44. Təkzibə, düzəliş və cavab vermək hüququ

Kütləvi informasiya vasitəsində fiziki və hüquqi şəxslərin şərəf və ləyaqətini ləkələyən, böhtan və təhqir xarakterli məlumatlar verildikdə, fikirlər təhrif olunduqda fiziki şəxsin özünü və ya nümayəndəsinin, hüquqi şəxsin rəhbərlərinin

yaxud səlahiyyətli nümayəndəsinin həmin kütləvi informasiya vasitəsində bir ay müddətində cavab vermək, həqiqətə uyğun olmayan məlumatın təkzib olunmasını, düzəliş verilməsini, habelə üzr istənilməsini tələb etmək, yaxud birbaşa məhkəməyə müraciət etmək hüququ vardır.

Şikayətçi müraciət edərkən, yaxud məhkəmə qərar çıxararkən kütləvi informasiya vasitəsi müvəqqəti olaraq dayandırılmışsa və ya onun istehsalına (yayımına) xitam verilmişsə, təkzib, cavab və ya düzəliş cavabdehin vəsaiti hesabına iddiaçının istədiyi kütləvi informasiya vasitələrindən birində dərc oluna (efirə verilə) bilər.

Maddə 45. Təkzibə, cavab və düzəliş verilməsi qaydası

Təkzibdə hansı məlumatın həqiqətə uyğun olmadığı həmin kütləvi informasiya vasitəsində nə vaxt və necə dərc olunduğu göstərilir. Dövri mətbu nəşrdə təkzib bir qayda olaraq məlumatın və ya materialın verildiyi səhifədə həmin şriftlə yığılır və «Təkzib» başlığı altında dərc olunur. Gündəlik və həftəlik yayılan mətbu nəşrlər təkzib, cavab və ya düzəliş haqqında tələbin daxil olduğu gündən sonrakı nömrədə, digər dövri nəşrlər isə hazırlanın və ya yaxın günlər üçün planlaşdırılan buraxılışda təkzibi, cavabı və düzəlişi dərc etməlidirlər.

Təkzib, cavab və ya düzəliş radio və televiziya ilə, tələbin alındığı gündən sonrakı müvafiq verilişdə oxunur. Bu tələbi etmiş fiziki şəxsin özünə və ya nümayəndəsinə, hüquqi şəxsin rəhbərinə və ya onun səlahiyyətli nümayəndəsinə efirdə (ekranda) cavabla çıxış etmək imkanı verilə bilər.

Təkzib və ya cavab mətnində heç bir dəyişiklik edilmədən verilir. Təkzib və ya cavabın mətni təkzib edilən və ya cavab verilən məlumatın həcmindən iki dəfədən çox olmamalıdır.

Cavab dərc olunan (efirə gedən) buraxılışda həmin cavabı şərh etməyə və ya təkzib etməyə yol verilmir. Cavaba cavab kütləvi informasiya vasitəsinin sonrakı buraxılışlarında yerləşdirilə bilər.

Təkzib, cavab və ya düzəliş rədd edildikdə bu barədə tələb etmiş şəxsə 3 gün müddətində əsaslandırılmış məlumat verilməlidir.

Təkzibdən imtina üçün aşağıdakılardan əsas ola bilər:

məhkəmənin qanuni güvvəyə minmiş qərarına ziddirə; imzasızdırsa;

həmin məlumat və ya material barədə kütləvi informasiya vasitəsində artıq təkzib getmişdirə;

təkzib və ya cavabin mətni təkzib edilən və ya cavab verilən məlumatın həcmindən iki dəfədən çoxdursa;

məlumatın və ya materialın kütləvi informasiya vasitəsində yayılmasından bir aydan çox müddət keçmişdirə (vətəndaşın rəsmi sənədlərlə təsdiq olunan xəstəlik, məzuniyyət və ezaminiyyət müddətləri istisna olmaqla).

VII Fəsil **Jurnalisticin statusu və akkreditəsi**

Maddə 46. Jurnalisticin hüquqları

(28 dekabr 2001-ci il tarixli qanunla çıxarılmışdır)

Maddə 47. Jurnalisticin vəzifələri

(28 dekabr 2001-ciil tarixli qanunla çıxarılmışdır)

Maddə 48. Gizli lent yazıları

(28 dekabr 2001-ci il tarixli qanunla çıxarılmışdır)

Maddə 49. Jurnalist statusu

Jurnalistin bu Qanunla müəyyən edilmiş statusu aşağıdakılara şamil edilir:

1) kütləvi informasiya vasitəsinin məlumat toplamaq, hazırlanmaq, redaktə və istehsal etməklə məşğul olan şəhəri müxbirlərinə;

2) kütləvi informasiya vasitəsinin məlumat toplanması, hazırlanması və redaktəsi ilə bağlı tapşırıqlarını müntəzəm yerinə yetirən ştatdankənar müxbirlərinə.

Maddə 50. Jurnalistin akkreditəsi (qeydə alınması)

Kütləvi informasiya vasitəleri dövlət orqanlarının, idarə, müəssisə və təşkilatların, İctimai birliklərin razılığı ilə və müəyyən etdikləri akkreditə qaydalarına əməl etməklə onların nəzdində öz jurnalistlərini akkreditə etdirə bilərlər.

Həmin orqanlar akkreditə olunmuş jurnalistə, qapalı tədbirlər istisna olmaqla, iclas, müşavirə və başqa tədbirlər barədə qabaqcadan məlumat verir, onun stenoqrammlarla, protokollarla və başqa sənədlərlə tanış olması üçün şərait yaradırlar.

Jurnalist və ya redaksiya tərəfindən akkreditə qaydaları pozulmuşdursa, yaxud akkreditə etmiş təşkilatın şərəf və ləyaqətini ləkələyən, yaxud təhrif olunmuş və ya həqiqətə uyğun olmayan məlumatlar yayılmışdırsa və bu, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qətnaməsi ilə təsdiq olunmuşdursa, həmin təşkilat jurnalisti akkreditədən məhrum edə bilər.

Kütləvi informasiya vasitəleri redaksiyalarının xüsusi müxbirlərinin akkreditəsi də bu maddənin tələblərinə müvafiq olaraq həyata keçirilir.

VIII Fəsil

Kütləvi informasiya sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq

Maddə 51. Beynəlxalq əməkdaşlıq

Kütləvi informasiya sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr əsasında həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının kütləvi informasiya vasitələri, peşəkar jurnalist təşkilatları əcnəbilər və xarici təşkilatlarla beynəlxalq əməkdaşlıqda iştirak edə və bu məqsədlə sazişlər bağlaya bilərlər.

Maddə 52. Xarici mənbələrdən alınan informasiyanın yayılması

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının xarici mənbələrdən, o cümlədən kütləvi informasiya vasitələrindən bir-başa məlumat əldə etmək hüququ var.

Bilavasitə televiziya programlarının qəbul olunmasının məhdudlaşdırılmasına Azərbaycan Respublikasının bağlılığı dövlətlərarası müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hallarda yol verilir.

Təsisçisi və ya redaksiyasının daimi yeri Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarda olan xarici dövri mətbü nəşrin yayılma qaydası Azərbaycan Respublikasının bağlılığı dövlətlərarası müqavilədə müəyyən edilməmişdir, onun yayılması üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanının razılığı tələb olunur.

Maddə 53. Xarici kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinin Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyəti

Azərbaycan Respublikasında akkreditə olunmuş xarici müxbirlərin və xarici kütləvi informasiya vasitələrinin digər

nümayəndələrinin hüquqi statusu və peşə fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi və müvafiq dövlətlərərəsi müqavilələrlə tənzim edilir.

Azərbaycan Respublikasında xarici kütłəvi informasiya vasitələrinin nümayəndəlikləri, dövlətlərərəsi müqavilələrdə ayrı qayda müəyyənləşdirilməmişdirlər, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının razılığı ilə açılır.

Xarici müxbirlərin Azərbaycan Respublikasında akkreditəsi müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən bu Qanunun 50-ci maddəsinə müvafiq olaraq həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında akkreditə olunmuş xarici müxbirlərə jurnalistin bu Qanunla müəyyən edilmiş statusu şəmil edilir.

Azərbaycan Respublikasında müəyyən edilmiş qaydada akkreditə olunmamış əcnəbi müxbirlər xarici hüquqi şəxslərin nümayəndəliklərinə şəmil edilən hüquqlardan istifadə edir və vəzifələr daşıyırlar.

Azərbaycan Respublikası kütłəvi informasiya vasitələrinin müxbirlərinin peşə fəaliyyətini həyata keçirmək üçün öz ərazisində xüsusi məhdudiyyətlər qoymuş dövlətin kütłəvi İnformasiya vasitəsi müxbirinə münasibətə cavab olaraq eyni məhdudiyyətlər qoyula bilər.

IX Fəsil

Kütłəvi İnformasiya vasitələrinin iqtisidi əsasları

(28 dekabr 2001-ci il tarixli qanunla çıxarılmışdır)

X Fəsil

Bu qanunun pozulmasına görə məsuliyyət

Maddə 58. Məsuliyyətin şəmil edildiyi subyektlər

(28 dekabr 2001-ci il tarixli qanunla çıxarılmışdır)

Maddə 59. Kiitləvi informasiya azadlığının və jurnalist hüquqlarının pozulmasına görə məsuliyyət

Kütləvi informasiya vasitərinin təsisçilərinin, naşir-lərinin, redaksiyalarının (məsul redaktorlarının), yayıcılarının və jurnalistlərin qanuni fəaliyyətinə vətəndaşlar, dövlət orqanları, bələdiyyələr, idarə, müəssisə və təşkilatlar, siyasi partiyalar, habelə İctimai birliklər və ya vəzifəli şəxslər tərəfindən hər hansı müdaxilə, o cümlədən:

senzura tətbiq etmək;

peşə müstəqilliyini pozmaq;

tirajı və ya onun bir hissəsini qeyri-qanuni müsadirə etmək, yaxud məhv etmək;

jurnalisti informasiyanı yaymağa və ya informasiyanı çap etdirməkdən (efirə verməkdən) imtinaya məcbur etmək;

jurnalistə informasiya verilməsi üzərinə, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qorunan məlumatlar istisna olmaqla, məhdudiyyətlər qoymaq və ya informasiya verməkdən imtina etmək;

jurnalist sorğusuna Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş müddətdə cavab verməmək;

habelə jurnalistin bu Qanunla müəyyənləşdirilmiş digər hüquqlarını pozmaq Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə mülki, inziləti, cinayət və digər məsuliyyətə səbəb ola bilər.

Maddə 60. Kütləvi informasiya azadlığından və jurnalist hüquqlarından sui-istifadəyə görə məsuliyyət

Kütləvi informasiya vasitəsinin redaksiyası (məsul redaktoru) və jurnalistlər (müəlliflər):

1) açıqlanması qanunla qadağan edilən məlumatları

açıqladıqda;

2) baş redaktor (redaktor) mətbü nəşrdə çap olunan materialların bu Qanunun tələblərinə uyğun hazırlanmasına nəzarət etmədikdə;

3) bu Qanunda göstərilmiş hallardan başqa informasiyanı onun mənbəyini göstərmədən yaydıqda;

4) vətəndaşların şəxsi həyatına qəsd etdikdə;

5) pornoqrafik materialları dərc etdikdə və ya verdikdə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə mülki, inzibati, cinayət və digər məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 61. Kütləvi informasiya vasitələri haqqında qanunun digər pozulma hallarına görə məsuliyyət

Kütləvi informasiya vasitələri haqqında qanunun müddəaları aşağıdakı hallarda pozulursa:

1) təkzib, düzəliş və cavabdan əsassız olaraq imtina edildikdə, məhkəmənin qanuni güvvəyə minmiş qərar və qətnaməsinə əməl etmədikdə redaksiya (məsul redaktor);

2) bu Qanunun 9-cu, 11-ci, 13-ci, 21-ci və 28-ci maddələrinin tələblərini yerinə yetirmədikdə - təsisçi, redaksiya, naşir və yayıcı;

3) çap məhsulunun qanuni əsaslarla yayılmasına mane olduqda, dövri mətbü nəşrin tirajının pərakəndə satışına qeyri-qanuni məhdudiyyətlər qoyduqda - dövlət orqanları, idarə, müəssisə və təşkilatlar;

4) xarici ölkələrin dövlət orqanlarının, hüquqi və fiziki şəxslərin Azərbaycan Respublikasının ərazisində istehsal olunan (yayımlanan) kütləvi informasiya vasitələrini qanunazidd şəkildə maliyyələşdirmələrinə yol verdiklərinə görə - təsisçi və baş redaktor (redaktor);

5) istehsalın və yayımın dayandırılması və ya ona xitam verilməsi barədə məhkəmə qətnaməsindən sonra redaksiya və

nəşriyyat kütłəvi informasiya vasitəsinin məhsulunu qeyri-qanuni hazırladıqda və yaydıqda - naşır, yayıcı və redaksiya (redaktor, baş redaktor) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə mülki, inzibati, cinayət və digər məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 62. Məsuliyyətdən azad edilmə halları

Kütłəvi informasiya vasitəsində yayılmış həqiqətə uyğun olmayan məlumat:

- 1) rəsmi dövlət orqanları və ya onların mətbuat xidmətləri tərəfindən yayılmışdırsa;
- 2) informasiya agentliklərindən və ya idarə, müəssisə, təşkilat, siyasi partiya və ictimai birliklərin mətbuat xidmətlərindən alınmışdırsa;
- 3) digər kütłəvi informasiya vasitəsindən götürülmüş və təkzib olunmamışdırsa;
- 4) Milli Məclis deputatlarının, dövlət orqanlarının, bələdiyyələrin, idarə, müəssisə, təşkilat və ictimai birliklərin nümayəndələrinin, habelə siyasi xadimlərin və vəzifəli şəxslərin rəsmi çıxarışlarında olduğu kimi təkrar edilmişdirsa;
- 5) canlı yayımıla efirə gedən çıxışlarda deyilmişdirsa, yaxud bu Qanuna müvafiq surətdə redaktə edilməli olmayan mətnlərdə getmişdirsa, redaksiya (məsul redaktor), eləcədə jurnalist buna görə məsuliyyət daşımir.

Məlumat azadlığı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Qəbul edilmişdir: 19 iyun 1998-ci il, № 505-IQ

Əlavə və dəyişikliklər: 1 fevral 2000-ci il, № 799-IQ

Maddə 1. Məlumat azadlığı

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 50-ci maddəsinə uyğun olaraq hər kəsin istədiyi məlumatı qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq azadlığı vardır.

Bu Qanunun məqsədləri üçün məlumat dedikdə təqdimat formasından asılı olmayaraq təbiətdə, cəmiyyətdə və dövlətdə baş vermiş hadisələr, proseslər, faktlar və şəxslər haqqında xəbərlər nəzərdə tutulur.

Maddə 2. Məlumat azadlığının təminatı

Hər kəsin məlumat əldə etmək üçün müraciət etmək hüququ vardır.

Məlumat azadlığının həyata keçirilməsi fiziki və hüquqi şəxslərin hüquq və mənafelərinin pozulmasına səbəb olmamalıdır.

Məlumat azadlığının məhdudlaşdırılmasına yalnız Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş hallarda yol verilir. Məlumat azadlığından istifadə edilməsi qaydası Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və ona müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının Qanunları ilə müəyyən edilir.

Maddə 3. Qanunun təyinatı

Bu Qanun məlumat azadlığının həyata keçirilməsi ilə

əlaqədar yaranan münasılətləri tənzimləyir.

Maddə 4. Məlumat münasılətlərinin subyektləri

Məlumat münasılətlərinin subyektləri fiziki və hüquqi şəxslərdir.

Maddə 5. Məlumat azadlığının həyata keçirilməsinin əsas prinsipləri

Məlumat azadlığının həyata keçirilməsinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- məlumat azadlığının təmin edilməsi;
- məlumatın açıqlığı və onun mübadilə edilməsinin azadlığı;
- məlumatın obyektivliyi, tamlığı və həqiqiliyi;
- məlumatın axtarılmasının, əldə edilməsinin, istifadə olunmasının, yayılmasının və qorunmasının qanuniliyi;
- hər kəsin şəxsi və ailə həyatının sırrının saxlanması;
- şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyinin qorunması.

Maddə 6. Məlumatın əldə edilməsi üçün təminatlar

Məlumatın əldə edilməsi aşağıdakı yollarla təmin edilir:

dövlət hakimiyyəti orqanlarının və bələdiyyələrin öz fəaliyyətləri və qəbul olunmuş qərarları barədə məlumatlar vermələri yolu ilə;

dövlət hakimiyyəti orqanlarında məlumatın əldə edilməsi üçün İnformasiya xidmətlərinin yaradılması ilə;

statistik məlumatlardan, kitabxanaların, arxivlərin və muzeylərin fondlarından, habelə informasiya sistemlərindən maneəsiz istifadə edilməsi ilə;

vətəndaşların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yaradan fövqəladə hallar, təbii fəlakətlər və qəzalar barədə əhaliyə dərhal məlumat verilməsi ilə;

dövlətin təhlükəsizliyinə xətər yaradan fövqəladə hallar barədə əhaliyə dərhal məlumat verilməsi ilə;

kütləvi informasiya vasitələrində, o cümlədən mətbuatda dövlət senzurasına yol verilməməsi ilə;

normativ hüquqi aktların qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada əhalinin nəzərinə çatdırılması ilə.

Maddə 7. Məlumat mənbələri

Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada məlumatları əks etdirən sənədlər və başqa daşıyıcılar, kütləvi informasiya vasitələrinin məlumatları, açıq çıxışlar məlumat mənbələri hesab edilir.

Maddə 8. Məlumatın əldə edilməsi

Məlumatın əldə edilməsi müvafiq qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada və üsullarla həyata keçirilir.

Əldə edilməsi qaydasına görə məlumat açıq məlumata və alınması məhdudlaşdırılan məlumata bölünür.

Maddə 9. Açıq məlumatın əldə edilməsi

Açıq məlumatın əldə edilməsi aşağıdakı yollarla təmin edilir:

mütəmadi rəsmi nəşrlərlə;

kütləvi informasiya vasitələrinin yayılması ilə;

fiziki və hüquqi şəxslərə təqdim edilməsi ilə.

Açıq məlumatın alınması qaydası və şərtləri bu Qanunla və ya müqavilə ilə (məlumatın verilməsi müqavilə əsasında həyata keçirilirsə) müəyyən olunur. Məlumatın verilməsi barədə müqavilə mülki qanunvericiliyə uyğun bağlanır. Dövlət

hakimiyyəti orqanları, bələdiyyələr müqavilənin olmamasına görə məlumatı verməkdən imtina edə bilməzlər.

Maddə 10. Alınması məhdudlaşdırılan məlumat

Alınması məhdudlaşdırılan məlumatlara - dövlət, peşə (vəkil, notariat, həkim), qulluq, bank, kommersiya, istintaq və məhkəmə sirləri, şəxslərin şəxsi və ailə həyatına, terror aksiyalarına aid olan məlumatlar aiddirlər.

Dövlət, peşə (vəkil, notariat, həkim), qulluq, bank, kommersiya, istintaq və məhkəmə sirləri, şəxslərin şəxsi və ailə həyatına, terror aksiyalarına aid olan məlumatlarla bağlı yaranan münasiləətlər müvafiq qanunvericiliklə tənzimlənir.

Maddə 11. Məlumatın əldə edilməsi barədə müraciət

Məlumatın əldə edilməsi barədə müraciətə baxılması «Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir.

Məlumatın əldə edilməsi barədə müraciətə «Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda göstərilən müddətdə baxılması nəticəsində həmin məlumat öz əhəmiyyətini itirə bilərsə, məlumatın verilməsi barədə müraciətə dərhal, bu mümkün olmadıqda isə 24 saatdan gec olmayıaraq baxılmalıdır.

Məlumatın əldə edilməsi zəruriliyinin əsaslandırılmasının tələb olunması qadağandır.

Tələb olunan məlumat bu Qanunun 10-cu maddəsində göstərilən alınması məhdudlaşdırılan məlumata aid olduqda müraciət təmin olunmaya bilər.

Maddə 12. Məlumatın əldə edilməsi ilə əlaqədar şikayət etmək hüququ

Məlumatın verilməməsi barədə məhkəməyə şikayət edilə

bilər.

Məlumatın verilməməsinin qanuniliyinin sübuta yetirilməsi vəzifəsi cavabdehin üzərinə düşür.

Maddə 13. Şəxsiyyət haqqında məlumat

Şəxsiyyət haqqında sənədləşdirilmiş və ya açıq elan edilmiş xəbər şəxsiyyət barədə məlumat aiddir. Şəxsiyyət haqqında sənədləşdirilmiş məlumat mənbəyi onun adına verilmiş, onun tərəfindən imzalanmış sənədlər və öz səlahiyyətləri çərçivəsində orqanlar tərəfindən şəxsiyyət haqqında toplanmış məlumatlardır. Şəxsiyyətin dini mənsubiyəti və əqidəsi barədə məlumat yalnız onun tərəfindən könüllü təqdim edildikdə dövlət orqanları tərəfindən toplana bilər. Şəxsiyyətin siyasi partiyaya üzvlüyü və ya bitərəf olması barədə məlumat yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda dövlət orqanlarına təqdim edilməlidir.

Maddə 14. Şəxsiyyətin onun haqqında toplanmış məlumatla tanış olmaq hüququ

Şəxsiyyət haqqında məlumat qanunla müəyyən edilmiş qaydada toplanır. Məlumatın aldatma, hədə-qorxu və başqa qanunsuz vasitələrlə toplanması qadağandır.

Qanunla müəyyən edilmiş qaydada əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı əldə edilən məlumatlar, habelə cinayət işinin istintaqı ilə əlaqədar toplanılan məlumatlar istisna olmaqla şəxsiyyətin onun haqqında məlumatın toplanması ilə əlaqədar aşağıdakı hüquqları vardır:

onun haqqında toplanan məlumatla tanış olmaq;

məlumat toplanması vaxtı onun haqqında toplanan məlumatın hansı məqsədlə və necə, həmin məlumatın kim tərəfindən istifadə olunmasını bilmək;

məlumatda dəqiqləşdirmələr aparılmasını tələb etmək.

Qanunvericiliyə müvafiq surətdə dövlət orqanlarının topladığı məlumatların kənar şəxslər tərəfindən əldə edilməsinə yol verilmir.

Şəxslər haqqında məlumatın saxlanması qanuni məqsədlər üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş zəruri olan müddətdən çox ola bilməz.

Məhkəmənin qərarı olmadan gizli şəkildə məlumatın alınması üçün nəzərdə tutulan texniki vasitələrdən istifadə etmək, poçt və telegraf göndərişlərini yoxlamaq, telefon danışıqlarına qulaq asmaq qadağandır.

Maddə 15. Bu Qanunun tələblərinin pozulmasına görə məsuliyyət

Bu Qanunun tələblərini pozan şəxslər qanunvericiliyə müvafiq olaraq məsuliyyət daşıyırlar.

Televiziya və radio yayımı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Qəbul edilmişdir;

25 iyun 2002-ci il

Bu Qanun hər kəsin məlumat, fikir və söz azadlığının, açıq və azad müzakirələr keçirmək hüququnun təmin edilməsinə yönəldilən televiziya və radio fəaliyyətinin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarını müəyyənləşdirir.

I FƏSİL Ümumi müddəalar

Maddə 1. Əsas anlayışlar

1.0. Bu Qanunun məqsədləri üçün istifadə edilən anlayışlar aşağıdakı mənaları ifadə edir:

1.0.1. abonent - televiziya və radio (bundan sonra - teleradio) yayım xidmətlərindən istifadə edən fiziki və ya hüquqi şəxs;

1.0.2. audiovizual İnformasiya - səslə müşayət olunan görüntülü (təsvirli) İnformasiya;

1.0.3. yayım kanalı - teleradio verilişlərinin yayımı üçün zəruri olan texniki vasitələrin məcmusu, habelə teleradio ötürücüsünün istifadə etdiyi tezlik zolağı;

1.0.4. teleradio yayımı - elektromaqnit dalğaları ilə açıq və ya kodlaşdırılmış formada, peyk, kabel və ya digər yerüstü texniki qurğular vasitəsilə kütləvi yayılan və istənilən sayda teleradio qəbuledicilər tərəfindən qəbul edilən səsli və ya görüntülü teleradio programlarının müəyyən məsafəyə ilkin ötürülməsi. Bu anlayışa həmçinin digər yayımçılar tərəfindən retranslyasiya edilən proqramlar da daxildir. "Teleradio yayımı" anlayışı tele-kommunikasiya sistemi ilə ötürülən və

fərdi çağırışla qəbul edilən informasiyaları, yaxud digər materialları (faksla əlaqələr, elektron məlumat bankları və bu tipli digər xidmətlər) ehtiva etmir.

1.0.5. retranslyasiya - texniki vasitələrdən asılı olmayaraq teleradio yayımçısının qeyri-məhdud sayıda şəxsə ötürdüyü tele-radio programlarının (verilişlərinin) qismən, yaxud tam və dəyişdirilmədən qəbulu və eyni vaxtda yenidən yayılmışdır;

1.0.6. telekommunikasiya - elektrik və elektromaqnit rabitə vasitələri (kabel, optik və radio əlaqəsi) ilə hər hansı siqnalın, səsin və təsvirin ötürülməsi və qəbul edilməsi;

1.0.7. kollektiv bölüşdürücü şəbəkə - teleradio programlarının peykən, efirdən və kabel şəbəkəsindən qəbul olunaraq abonentlər arasında bölüşdürülməsi;

1.0.8. yayım zonası - fərdi qəbul şəraitinin dövlət texniki standartlarının və normalarının tələblərinə cavab verdiyi ərazi hüdudları;

1.0.9. teleradio yayımları şəbəkəsi - teleradio yayımçısının teleradio məhsullarını yayımlamaq üçün istifadə etdiyi və xüsusi razılıq (lisenziya) ilə müəyyənləşdirilən radiotezliklər, televiziya və radio öiürücü qurğuları, peyk ötürücü və qəbuledici stansiyaları, kabel və efir-kabel şəbəkələri;

1.0.10. teleradio yayımlarının tezlik siyahısı - efir məqsədi ilə istifadə olunan, istifadəsi planlaşdırılan və boş qalan radio-tezlikləri əks etdirən sənəd;

1.0.11. canlı yayım - teleradio verilişlərinin əvvəlcədən ləntə alınmadan birbaşa ötürülməsi;

1.0.12. sosial teleradio yayımı - karlar və ya eşitmə qabiliyyəti zəif olan insanlar üçün təhsil, tədris və İnfomasiya xarakterli verilişlər və ya proqramlar;

1.0.13. teleradio yayımçısı - Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində müəyyən edilmiş qaydada reyestrdən keçən, teleradio proqramları (verilişləri) istehsal etmək və ya-

yınlamaq səlahiyyəti olan, yaxud yayımın üçüncü şəxs vəsitiylə həyata keçirilməsini təmin edən fiziki və ya hüquqi şəxs;

1.0.14. ümumölkə yayımçısı - programları ölkənin bütün ərazisinə yayılan teleradio yayımçısı ("Ölkənin bütün ərazisi" dedikdə televiziya verilişləri üçün ölkə əhalisinin, radio verilişləri üçün ölkə ərazisinin azı 98 faizi başa düşülməlidir);

1.0.15. teleradio programı - əhalinin geniş təbəqəsi üçün nəzərdə tutulan, bu Qanunla müəyyənləşdirilmiş tələblər əsasında hazırlanan, canlı yayılan, yaxud əvvəlcədən ləntə alınmış audio və audiovizual materialların (verilişlərin) məcmusu;

1.0.16. teleradio verilişləri - teleradio yayımı üçün hazırlanan, təşkilati və tematik baxımdan teleradio programlarının ayrıca və bitkin hissəsi sayılan informasiya və digər materiallar toplusu;

1.0.17. teleradio programlarının (verilişlərinin) istehsalçısı – yayılmaq üçün nəzərdə tutulan teleradio programları (verilişləri) hazırlayan fiziki və ya hüquqi şəxs;

1.0.18. texniki yayım vasitəleri - programların istehlakçıya çatdırılması üçün istifadə olunan radioelektron vasitəlerinin və texniki cihazların məcmusu;

1.0.19. qapalı teleradio şəbəkəsi - kütləvi yayım üçün nəzərdə tutulmayan təhsil, tədris, müdafiə, təhlükəsizlik və s. sahə maraqları üçün bir və ya bir-biri ilə əlaqəli bir neçə bina daxilində istifadə edilən kabelli televiziya;

1.0.20. kabel şəbəkəsi yayımı - radiosignalların kabel sistemi vasitəsilə ötürülməsini və qəbulunu təmin edən televiziya yayımı;

1.0.21. əlavə İformasiya - teleradio yayım siqnalının tərkibində ötürülən və əsas programla heç bir əlaqəsi olmayan hərfli, rəqəmli, qrafik və digər İformasiyalar;

1.0.22. yayım siqnalı - teleradio proqramlarını və əlavə informasiyaları ötürən elektromaqnit dalgaları;

1.0.23. yayım cədvəli - yayımçının efir siyasətinin aparıcı istiqamətlərini eks etdirən, teleradio proqramlarının siyahısını, adını, ardıcılılığını və efirə getmə vaxtını göstərən sənəd;

1.0.24. sərhədsiz televiziya - televiziya proqramlarının beynəlxalq müqavilələr əsasında digər ölkənin ərazisində yayılmışması;

1.0.25. teleticarət - daşınmaz əmlakın, mal və xidmətlərin alınmaq, satılmaq, göndərilmək üçün efir vasitəsilə təklif olunması;

1.0.26. sponsor - teleradio yayım fəaliyyəti ilə məşğul olmayan, adının tanınması, ticarət markasının şöhrətlənməsi, yaxud imicinin yüksəlməsi məqsədi ilə ayrılıqda bir verilişi və ya bir proqramı maliyyələşdirilən fiziki, yaxud hüquqi şəxs;

1.0.27. nəzarət fonoqramı - efirə verilmiş bütün teleradio proqramlarının (verilişlərinin) nəzarət məqsədilə ləntə alınması.

Maddə 2. Teleradio yayımının azadlığı

2.1. Azərbaycan Respublikasında teleradio yayımı azaddır. Teleradio yayımının azadlığı vətəndaşların informasiyanı qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, hazırlamaq, ötürmək və yaymaq hüququna dövlət tərəfindən təminat verilməsinə əsaslanır.

2.2. Teleradio yayımı sahəsində senzura yolverilməzdır.

2.3. Yayımçıların yaradıcılıq və redaksiya fəaliyyəti peşə müstəqilliyi əsasında həyata keçirilir və yalnız qanunla müəyyənləşdirilmiş hallarda məhdudlaşdırıla bilər.

2.4. Dövlət və yərli özünüidarəetmə orqanlarının, siyasi partiyaların, ictimai birliliklərin, həmkarlar ittifaqı təşkilatlarının, fiziki və hüquqi şəxslərin yayımçıların yaradıcılıq və redaksiya fəaliyyətinə müdaxiləsi qadağandır.

Maddə 3. Teleradio fəaliyyətinin əsas prinsipləri

Yayımçı öz fəaliyyətində informasiyanın əhatəliliyi, obyektivliyi, tam və doğru-dürüstlüyü, vətəndaşların öz fikir və baxışlarını sərbəst ifadə etməsi, ideoloji və siyasi plüralizm, tərəfsizlik və qərəzsizlik, insanların şəxsi həyatına müdaxilənin yolverilməzliyi, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, peşə etikasına və əxlaq normalarına riayət edilməsi, programların keyfiyyətliliyi prinsiplərinə əsaslanır.

Maddə 4. Teleradio yayımı haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi

4.1. Teleradio yayımı haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, "Kütləvi informasiya vasitələri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunundan, bu Qanundan, digər normativ hüquqi aktlardan və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir.

Bu Qanunla Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

Maddə 5. Teleradio yayımında inhisarçılığa məhdudiyyətlər

5.1. Kabel şəbəkəsi ilə yayım və xarici ölkələrə yayım istisna olmaqla, bir teleradio yayımçısı, həmçinin onun struktur bölmələri televiziya ilə iki, radio ilə üç programdan artıq yayımla məşğul ola bilməzlər.

5.2. Fiziki və hüquqi şəxs yalnız bir teleradio yayımının təsisçisi (həmtəsisçisi) ola bilər.

II Fəsil Yayımçılar

Maddə 6. Azərbaycan Respublikasında teleradio sistemi

6.1. Azərbaycan Respublikasında teleradio yayımı mili teleradio sisteminin əsasını təşkil edən dövlət, bələdiyyə, özəl və ictimai yayımçılar tərəfindən həyata keçirilir.

6.2. Mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasında bütün yayımçılar bərabər hüquqlara malikdir və qanun qarşısında eyni məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 7. Dövlət yayımçısı

7.0. Dövlət yayımçısı:

7.0.1. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada təsis olunur;

7.0.2. dövlət büdcəsi, reklamdan daxilolmalar və qanunla qadağan olunmayan digər mənbələr hesabına maliyyələşdirilir;

7.0.3. dövlətin və cəmiyyətin mənafeyinə yönəlmış məlumatlandırıcı, maarifləndirici və əyləndirici proqramlar yayımlayırlar;

7.0.4. müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq olunmuş Əsasnamə ilə fəaliyyət göstərir.

Maddə 8. Bələdiyyə yayımçısı

8.1. Bələdiyyə yayımçısı:

8.1.1. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada yerli özünüidarəetmə orqanı tərəfindən təsis olunur və reyestrdən keçir;

8.1.2. yerli büdcə, reklamdan daxilolmalar və qanunla qadağan olunmayan digər mənbələr, habelə yerli rəy sorğusu

yolu ilə qəbul edilən qərarla müəyyənləşdirilmiş abonent haqqı hesabına maliyyələşdirilir;

8.1.3. ayrılıqda təmsil olunduğu ərazinin, bütövlükdə cəmiyyətin mənafeyinə yönəlmış məlumatlandırıcı, maarifləndirici və əyləndirici proqramlar yayımlayır;

8.1.4. teleradio fəaliyyətinin hüquqi rejimini bu Qanunun müddəalarını nəzərə almaqla, müstəqil şəkildə müəyyənləşdirir.

8.2. Bələdiyyə yayımçısı bir və ya bir neçə yerli özünüidarəetmə orqanı tərəfindən, yaxud fiziki və hüquqi şəxslərlə birlikdə təsis oluna bilər.

Maddə 9. İctimai yayımçı

9.1. İctimai yayımçı:

9.1.1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu Maddəsinin 32-ci bəndinə uyğun olaraq yaradılır və Yayım şurasına namizədlər siyasi fəaliyyətlə məşğul olmayan, üzvlərinin sayı min nəfəri ötən qeyri - kommersiya təşkilatları, ictimai, yaradıcı, dini və vətəndaş birlikləri, habelə Milli Elmlər Akademiyası tərəfindən irəli sürürlür və müsabiqə qaydasında seçilir;

9.1.2. qanunla başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, abonent haqqı hesabına maliyyələşdirilir.

9.2. İctimai yayımçının teleradio fəaliyyəti müvafiq qanunla və həmin qanunda müəyyən olunmuş qaydada təsdiq olunan Nizamnamə ilə tənzimlənir.

Maddə 10. Özəl yayımçı

10.1. Özəl yayımçı Azərbaycan Respublikasının ərazi-sində daimi yaşayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları və (və ya) Nizamnamə kapitalı Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına

məxsus olan hüquqi şəxslər tərəfindən təsis edilə bilər.

10.2. Özəl yayımçıların dövlət qeydiyyatı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə həyata keçirilir.

10.3. Aşağıdakılardır özəl teleradio yayımının təsisçisi ola bilməzlər;

10.3.1. ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərə, habelə ictimai mənəviyyat əleyhinə olan cinayətlərə görə əvvəllər məhkum edilmiş, habelə məhkumluğunu ödənmiş şəxslər;

10.3.2. fəaliyyət qabiliyyətsizliyi, yaxud fəaliyyət qabiliyyətinin məhdudlaşdırılması məhkəmə tərəfindən təsdiq edilmiş şəxslər;

10.3.3. siyasi partiyalar;

10.3.4. dini qurumlar.

10.4. Özəl teleradio yayımçısı qanunla qadağan edilməyən bütün mənbələr hesabına maliyyələşdirilə bilər.

III Fəsil

Teleradio yayımı sahəsində dövlət tənzimləməsi

Maddə 11. Teleradio yayımı sahəsində dövlətin əsas funksiyaları və fəzifələri

11.1. İnfomasiya məkanının vahid inkişaf konsepsiyasına uyğun olaraq dövlət:

11.1.1. teleradio fəaliyyətini tənzimləmək üçün qanunvericilik bazası yaradır;

11.1.2. məqsədli dövlət proqramları hazırlayır və həyata keçirir;

11.1.3. teleradio yayımı zamanı bu Qanuna, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarına və xüsusi razılığın (lisenziyanın) qayda və şərtlərinə əməl olunmasına nəzarəti həyata keçirir;

11.1.4. teleradio yayım kanallarını (tezlikləri) istifadəyə verir.

11.2. Azərbaycan Respublikasında teleradio yayımını tənzimləyən dövlət orqanı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu Maddəsinin 32-ci bəndində uyğun olaraq yaradılır.

11.3. Teleradio yayımı sahəsində müvafiq dövlət orqanı dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilir və öz fəaliyyətində müstəqildir.

11.4. Müvafiq dövlət orqanı bu Qanunla müəyyənləşdirilmiş funksiyaları həyata keçirmək məqsədilə;

11.4.1. öz aparatını və struktur bölmələrini yaradır;

11.4.2. teleradio yayımçılarının reyestrini aparır;

11.4.3. teleradio yayımının texniki və keyfiyyət standartlarını və normalarını müəyyənlişdirir;

11.4.4. bu Qanunun tələbləri, xüsusi razılığın (lisenziyanın) qayda və şərtləri pozulduqda məhkəmə qarşısında iddia qaldırır;

11.4.5. teleradio yayımına xüsusi razılıq (lisenziya) vermək məqsədilə müsabiqə elan edir, müsabiqənin qayda və şərtlərini hazırlayır və müsabiqəni keçirir.

11.5. Teleradio yayımı sahəsində müvafiq dövlət orqanı:

11.5.1. teleradio verilişlərinin ötürülməsi üçün istifadə olunan texniki yayım vasitələrinin qanunvericilikdə və xüsusi razılıqda (lisenziyada) müəyyən olunmuş qaydada və şərtlərə uyğun istismarına;

11.5.2. yayım kanalları (tezlikləri) resurslarından səmərəli istifadə olunmasına;

11.5.3. uşaqların və yetkinlik yaşına çatmayanların fiziki, əqli və mənəvi inkişafına ziyan vura bilən programların onların baxa biləcəyi vaxtda göstərilməməsinə;

11.5.4. terrorizmin, zoraklığın, qəddarlığın, milli, irqi və

dini ayrı- seçkiliyin təbliğinə yol verilməməsinə;

11.5.5. reklamın bu Qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada yayılmışmasına;

11.5.6. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin digər tələblərinin yerinə yetirilməsinə nəzarət edir.

11.6. İctimai yayımla bağlı konkret məsələlərin araşdırılması və həll edilməsi üçün ictimai yayımçının rəsmi məraciəti əsasında teleradio yayımı sahəsində müvafiq dövlət orqanına səlahiyyət verilə bilər, bu şərtlə ki, ictimai yayının yaradıcılıq və redaksiya müstəqilliyi məhdudlaşdırılmasın.

Maddə 12. Dövlət orqanlarının informasiyalarının yayılması

Mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq bütün yayımçılar insanların həyatı, sağlamlığı və yaşayış məntəqələrinin normal fəaliyyəti üçün təhlükə törədən fəvqələdə hallar, təbii fəlakətlər və qəzalar barədə dövlət orqanlarının informasiyalarını dərhal və pulsuz olaraq əhaliyə çatdırmağa borcludurlar.

Maddə 13. Dövlətin ehtiyacları üçün yayım məhsulları

13.1. Mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq istənilən yayımçı və teleradio məhsullarının istehsalçısı teleradio məhsullarının istehsalı və yayımı üzrə dövlət sifarişini yerinə yetirmək hüququna malikdir. Dövlət sifarişçisi teleradio yayımı sahəsində müvafiq dövlət orqanıdır.

13.2. Teleradio məhsullarının istehsalı və yayımı üzrə dövlət sifarişi müsabiqə əsasında həyata keçirilir.

13.3. Teleradio məhsullarının istehsalı və yayımı üzrə dövlət sifarişlərinin müqavilə əsasında formalasdırılması, yerləşdirilməsi və icrası qaydaları müvafiq dövlət orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilir.

13.4. Dövlətin ehtiyacları üçün teleradio məhsullarının haqqının ödənilməsi dövlət bütçəsi və bu məqsədlə cəlb edilən bütçədən kənar mənbələr hesabına təmin edilir.

13.5. Müvafiq dövlət orqanı məqsədli dövlət programlarına uyğun olaraq uşaqlar və gənclər, karlar və eşitmə qabiliyyəti zəif olanlar üçün proqramların, informasiya, tədris, maarifləndirici və s. proqramların siyahısını hazırlayıb bu Qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada sifarişlər verir.

IV Fəsil

Yayım üçün xüsusi razılığın (lisenziyanın) verilməsi qaydaları

Maddə 14. Teleradio yayımı üçün xüsusi razılıq (lisenziya)

14.1. Azərbaycan Respublikasının ərazisində teleradio yayımı bu Qanuna uyğun olaraq verilən xüsusi razılıq (lisenziya) əsasında həyata keçirilir.

14.2. Azərbaycan Respublikasında sərhədsiz televiziya yayımı Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir.

14.3. Sərhədsiz televiziya proqramlarını Azərbaycan Respublikasının ərazisində yayılmamaq istəyən xarici teleradio yayımçısı xüsusi razılıq (lisenziya) almaq üçün bu Qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada müsabiqədə iştirak edir.

14.4. Müsabiqənin nəticələrinə görə qalib elan edilən xarici teleradio yayımçısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə bu Qanunun 16.6-cı Maddəsində müəyyənləşdirilmiş qaydada müqavilə bağlayır.

Maddə 15. Xüsusi razılıq (lisenziya) almaq üçün müsabiqə

15.1. Yayım üçün xüsusi razılıq (lisenziya), dövlət və

ictimai teleradio yayımı istisna olmaqla, müsabiqə əsasında verilir.

15.2. Müsabiqənin qayda və şərtləri müsabiqədə iştirak etmək barədə ərizələrin qəbul müddətinin başa çatmasından ən azı bir ay əvvəl rəsmi mətbuat orqanında dərc edilir.

15.3. Xüsusi razılıq (lisenziya) üçün müsabiqə şərtləri müəyyən olunarkən tamaşaçıların, diniyicilərin və dövlətin mənafeyi nəzərə alınmalıdır.

15.4. Müsabiqədə iştirak etmək arzusunu bildirən ərizəçilər (bundan sonra - iddiaçılar) müsabiqə keçirən orqanın müəyyən etdiyi məbləğdə birdəfəlik haqq ödəməlidirlər.

15.5. Xüsusi razılıq (lisenziya) üçün müsabiqə keçirilərkən aşağıdakılardan nəzərə alınır:

15.5.1. iddiaçının göstəricilərinin müsabiqə şərtlərinə uyğunluğu;

15.5.2. teleradio yayımını həyata keçirmək üçün iddiaçının yaradıcılıq və texniki imkanları;

15.5.3. açıq diniyemələrin və digər müsabiqə prosedurlarının nəticələri.

Maddə 16. Teleradio yayımlarının tezlik siyahısı

16.1. Teleradio yayımlarının tezlik siyahısını müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərtib edir. Bu zaman radio xidmətləri arasında tezlik zolaqlarının bölgü cədvəli nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasının ərazisində efir məqsədi üçün istifadə edilən və istifadəsi planlaşdırılan radiotezliklərin siyahısı əsas götürürülür.

16.2. Tezlik siyahısına istifadə edilən tezliklərdə fəaliyyət göstərən yayımcılar, onların xüsusi razılıqları (lisenziyaları) və yayım zonası haqqında məlumatlar da daxil edilir.

16.3. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı boş qalan istifa-

dəyə yararlı efir radiotezliklərinin siyahısını ildə bir dəfədən az olmayaraq müsabiqə keçirən orqana təqdim edir.

16.4. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı boş qalan, istifadəyə yararlı efir radiotezlikləri haqqında məlumatı, həmçinin müsabiqə keçirən orqanın sorğusuna əsasən təqdim edir.

16.5. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı və müsabiqəni keçirən orqan tezlik siyahısını ildə bir dəfədən az olmayaraq kütləvi informasiya vasitələrində dərc etdirir.

16.6. Müsabiqənin nəticələrinə görə qalib elan edilən yayımçı texniki rabitə vasitələrindən istifadə etməklə xüsusi razılıqda (lisenziyada) göstərilən kanalda (tezlikdə) yayım aparmaq üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə müqavilə bağlayır və müəyyənləşdirilmiş qaydada və məbləğdə istifadə haqqı ödəyir.

16.7. Yayımçı yayımın texniki təminatı (ötürülməsi) ilə bağlı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə müqavilə bağlaya bilər. Bu müqavilədə, həmçinin bu Qanunun 16.6-cı maddəsində göstərilən müqavilədə tətbiq olunan tariflər müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən tənzimlənir.

16.8. Qanuni əsaslar olduqda, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müqavilə bağlamaqdan imtina edə bilməz.

16.9. Yayımçı müqavilə bağlanılmasından əsassız olaraq imtina barədə məhkəməyə şikayət etmək hüququna malikdir.

16.10. Eyni subyekt həm yayım, həm də yayımın texniki təminatı sahəsində fəaliyyət göstərə bilər.

16.11. Teleradio yayımçısı istifadə haqqını müəyyənləşdirilmiş müddətdə ödəməzsə, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı xüsusi razılığın (lisenziyanın) qüvvəsinin istifadə haqqı ödənilənədək dayandırılması barədə məhkəmə qarşısında iddia qaldırıa bilər.

Maddə 17. Xüsusi razılıq (lisenziya) alınması üçün tələb olunan sənədlər

17.0. Xüsusi razılıq (lisenziya) almaq üçün aşağıdakı sənədlər təqdim olunmalıdır:

17.0.1. müsabiqə keçirən orqan tərəfindən müəyyən olunmuş formada ərizə;

17.0.2. iddiaçı hüquqi şəxsdirə, program konsepsiyası, dövlət qeydiyyatından keçməsi barədə sənədin və nizamnaməsinin surətləri;

17.0.3. iddiaçı fiziki şəxsdirə, program konsepsiyası;

17.0.4. yayımı həyata keçirmək üçün zəruri olan yaradıcılıq və texniki imkanları haqqında müsabiqə keçirən orqan tərəfindən müəyyən olunmuş formada məlumat;

17.0.5. müsabiqədə iştirak üçün birdəfəlik ödəniş haqqında sənəd.

Maddə 18. Sənədlərin qəbulundan və xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsindən imtina

18.1. Aşağıdakı hallarda iddiaçının sənədləri qəbul edilmədən geri qaytarılır:

18.1.1. ərizə buna hüququ olmayan şəxs tərəfindən verilmişdirə;

18.1.2. eyni ad altında başqa teleradio yayımçısı fəaliyyət göstərirə;

18.1.3. sənədlər bu Qanunun tələblərinə və müsabiqənin şərtlərinə uyğun hazırlanmayıbsa;

18.1.4. təsisçinin nizamnamə kapitalında xarici fiziki və ya hüquqi şəxsin payı olduqda;

18.1.5. texniki və yaradıcılıq imkanları müsabiqənin şərtlərinə uyğun gəlmirsə;

18.1.6. iddiaçının teleradio yayımı üçün əvvəllər aldığı xüsusi razılığın (lisenziyanın) fəaliyyətinə xitam verilməsindən

bir ildən az müddət keçibəsə;

18.2. İddiaçıya sənədlərin geri qaytarılması barədə üç gün ərzində onu qane edən formada (yazılı və ya şifahi) məlumat verilir.

18.3. Sənədlərin geri qaytarılmasına səbəb olmuş nöqsanlar aradan qaldırıllarsa, iddiaçı sənədlərini yenidən müsabiqəyə təqdim edə bilər, bu zaman iddiaçıdan təkrar ödəniş tələb olunmur.

18.4. Sənədləri müsabiqəyə qəbul edilmiş iddiaçılara yalnız aşağıdakı hallarda xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsindən imtina edilir:

18.4.1. müsabiqənin yekunlarına görə qalib seçilməyibsa;

18.4.2. xüsusi razılıq (lisenziya) almaq üçün verilən ərizədə və sənədlərdə həqiqətə uyğun olmayan və ya təhrif olunmuş məlumatlar varsa;

18.4.3. teleradio yayımı sahəsində inhisarçılığın qarşısının alınması ilə bağlı bu Qanundan və digər qanunvericilik aktlarından irəli gələn tələblərə əməl olunmaması barədə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının rəyi olduqda.

18.5. Xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsindən imtina barəsində qərar müsabiqənin nəticələrinin elan olunduğu gündən etibarən 15 gün ərzində təqdim olunur. Xüsusi razılığın (lisenziyanın) verilməsindən imtina haqqında qərar imtinanın səbəbləri göstərilməklə, iddiaçıya yazılı şəkildə göndərilir. Bu qərarın təqdim edildiyi gündən bir ay müddətində məhkəməyə şikayət edilə bilər.

Maddə 19. Xüsusi razılığın (lisenziyanın) verilməsi

19.1. Xüsusi razılığın (lisenziyanın) verilməsi haqqında qərar müsabiqə keçirən orqan tərəfindən müsabiqənin elan olunduğu vaxtdan ən gec 60 gün sonra qəbul olunur və müsabiqənin nəticələri elan olunduğu gündən başlayaraq 15 gün müddətində təqdim edilir.

19.2. Xüsusi razılığın (lisenziyanın) forması müvafiq dövlət orqanı tərəfindən müəyyən olunur.

19.3. Xüsusi razılığın (lisenziyanın) qüvvəsi onu almış yaymcının hüquqi varislərinə, yaxud təsis etdiyi digər hüquqi şəxslərə şamil edilmir.

19.4. Bu Qanun qüvvəyə minənədək verilən xüsusi razılıq (lisenziya) həmin sənəddə göstərilən müddət ərzində etibarlıdır.

19.5. Yayımçı xüsusi razılıq (lisenziya) almaq üçün müvafiq icra hakimiyəti orqanının müəyyənləşdirdiyi məbləğdə dövlət rüsumu ödəyir.

Maddə 20. Yayım hüququnun təminatı

20.1. Xüsusi razılıq (lisenziya) teleradio yayımı sahəsində yeganə hüquqi sənəddir.

20.2. Dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları, siyasi partiyalar, ictimai birliliklər, həmkarlar ittifaqı təşkilatları, fiziki və hüquqi şəxslər yayımçıların xüsusi razılıq (lisenziya) ilə müəyyənləşdirilmiş hüquqlarını məhdudlaşdırıbilməzler.

20.3. Xüsusi razılıq (lisenziya) müvafiq icra hakimiyəti orqanı ilə, habelə digər fiziki və hüquqi şəxslərə teleradio yayımı sahəsində müqavilələr bağlamaq üçün əsasdır.

Maddə 21. Xüsusi razılığın (lisenziyanın) məzmunu

21.1. Xüsusi razılıqda (lisenziyada) aşağıdakı məlumatlar göstərilir:

21.1.1. teleradio yayımçısının adı, təşkilati-hüquqi forması və olduğu yer;

21.1.2. yayımın növü (televiziya yayımı, radio yayımı, əlavə yayım və s.);

21.1.3. yayım üsulu (kabelli, peyk vasitəsilə, internet, efir, efir-kabel və s.);

- 21.1.4. yayım zonası;
- 21.1.5. teleradio yayımının efirə çıxacağı vaxt;
- 21.1.6. xüsusi razılığın (lisenziyanın) qüvvədə olma müddəti;
- 21.1.7. xüsusi razılığın (lisenziyanın) qeydiyyat nömrəsi və verilmə tarixi;
- 21.1.8. teleradio yayımının tezliyi və bu tezlikdə teleradio programını yayımlayan ötürücünün gücü;
- 21.1.9. ötürücünün yerləşdiyi yer;
- 21.1.10. nəzərdə tutulan auditoriya;
- 21.1.11. teleradio yayımının dili (dilləri);
- 21.1.12. teleradio yayımının dövrliyi, həcmi;
- 21.1.13. yayımın başlama tarixi;
- 21.1.14. xüsusi razılığın (lisenziyanın) qayda və şərtləri pozulduğu hallarda yayımçının məsuliyyəti.

21.2. Teleradio yayımçısının ərizəsində göstərilən və xüsusi razılığa (lisenziyaya) daxil edilən məlumatlar dəyişdiyi gündən başlayaraq ən gec 30 gün ərzində müvafiq dövlət orqanına xəbər verilməlidir.

21.3. Teleradio yayımçısı xüsusi razılıqda (lisenziyada) göstərilən digər məlumatları müvafiq dövlət orqanı ilə razılaşdırmadan dəyişdirə bilməz.

Maddə 22. Xüsusi razılığın (lisenziyanın) qüvvədə olma müddəti

22.1. Ərizədə daha az müddət göstərilməyib, xüsusi razılıq (lisenziya) 6 il müddətinə verilir. Bu müddətdə ayrılan tezlikdən istifadə texniki baxımdan mümkün deyilsə, xüsusi razılıq (lisenziya) daha az müddət üçün verilə bilər.

22.2. Müsabiqə keçirən orqan xüsusi razılığa (lisenziyaya) ayrılan müddətin bitməsinə ən gec üç ay qalmış boşalan tezlik resursu barədə məlumatı dərc edir.

22.3. Boşalan tezlik resursundan istifadə edən və xüsusi razılığın (lisenziyanın) müddətini uzatmaq istəyən teleradio yayımçısı xüsusi razılığın (lisenziyanın) vaxtını uzatmaq barədə ərizə verdikdə, bu tezlik üçün müsabiqə keçirilmədən dövlət rüsumunu ödəmək şərti ilə xüsusi razılığın (lisenziyanın) müddəti daha 6 il uzadılır.

22.4. Yayımçı xüsusi razılığın (lisenziyanın) qüvvədə olduğu müddətdə qanunvericiliyin tələblərini dəfələrlə pozmuşdursa və müvafiq dövlət orqanının xəbərdarlığına baxmayaraq həmin pozuntular qısa müddətdə aradan qaldırılmamışdırsa və ya yayımçı barədə dəfələrlə cərimə və digər sanksiyalar tətbiq olunmuşdursa, boşalan tezlik resursundan istifadə etməklə xüsusi razılıq (lisenziya) almaq üçün bu Qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada müsabiqə elan edilir.

Maddə 23. Xüsusi razılığın (lisenziyanın) qüvvəsinin müvəqqəti dayandırılması və xüsusi razılığın (lisenziyanın) qüvvəsinə xitam verilməsi

23.1. Teleradio yayımçıları xüsusi razılığın (lisenziyanın) qayda və şərtlərini və bu Qanunun tələblərini pozduqda xüsusi razılığın (lisenziyanın) qüvvəsi məhkəmənin qərarı ilə bir gündən yeddi günədək müvəqqəti dayandırıla bilər.

23.2. Xüsusi razılığın (lisenziyanın) qüvvəsinə məhkəmənin qərarı ilə yalnız aşağıdakı hallarda xitam verilə bilər:

23.2.1. xüsusi razılıq (lisenziya) yayımçının bilərəkdən təqdim etdiyi həqiqətə uyğun olmayan məlumatlar əsasında alındıqda;

23.2.2. yayım xüsusi razılıq (lisenziya) alındıqdan sonra altı ay ərzində həyata keçirilmədikdə;

23.2.3. xüsusi razılığın (lisenziyanın) sahibinin müflis-ləşməsi məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qətnaməsi ilə

təsdiq olunduqda;

23.2.4. teleradio yayımı texniki cəhətdən mümkün olma-
dıqda;

23.2.5. dövlət quruluşunu zorakılıqla devirməyə, dövlətin bütövlüyünə və ölkənin təhlükəsizliyinə qəsd etməyə, milli, irqi və dini ədavəti qızışdırmağa, kütləvi ixtiashaşlar törətməyə və terrorizmə açıq çağırışlar teleradio yayımçısı tərəfindən müdafiə olunduqda və ya bu çağırışları səsləndirməyə bilərəkdən şərait yaradıldıqda;

23.2.6. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş digər hallarda.

23.3. Teleradio yayımı zamanı bu Qanunun və xüsusi razılığın (lisenziyanın) tələblərinin pozulması ilə bağlı məhkəməyə daxil olmuş ərizəyə ən gec 15 gün müddətində baxılıb müvafiq qərar qəbul edilməlidir.

Maddə 24. Əlavə informasiya yayımı hüququ

Yayımçı əlavə informasiya xidmətləri göstərə bilər. Teleradio yayım siqnalının tərkibində ötürülən və əsas proqramlarla heç bir əlaqəsi olmayan əlavə informasiya xidməti xüsusi razılıq (lisenziya) əsasında həyata keçirilir.

Maddə 25. Teleradio yayımının texniki vasitələrinin və avadanlıqlarının sertifikatlaşdırılması

Teleradio yayımının maddi-texniki bazasını təşkil edən, teleradio proqramlarının hazırlanması, istehsalı, forma-laşdırılması və yayılanmasını təmin edən texniki vasitələr və avadanlıqlar (dövlət standartlarına və beynəlxalq standartlara uyğunluğu məqsədilə) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada sertifikatlaşdırılır.

V Fəsil

Teleradio yayımının təşkili

Maddə 26. Teleradio proqramlarının yayımlanması şərtləri

26.1. Yayımcı:

26.1.1. yayım üçün xüsusi razılıq (lisenziya) alıqdandan;

26.1.2. teleradio yayımçısı kimi reyestrən keçidkən;

26.1.3. texniki rabitə vasitələrindən istifadə etməklə xüsusi razılıqda (lisenziyada) göstərilən kanal və tezlikdə yayım aparmaq üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə müqavilə bağladıqdan sonra yayım fəaliyyətinə başlaya bilər.

26.2. Yayımın texniki vasitələrinin sahibi ya ya onun istismarını həyata keçirən təşkilat həmin vasitələri yayım üçün xüsusi razılığı (lisenziyası) olmayan üçüncü şəxsin istifadəsinə verə bilməz.

26.3. Yayım ancaq xüsusi razılıqda (lisenziyada) müəyyən edilmiş tezlikdə və yayım zonasında aparıla bilər.

26.4. Teleradio proqramlarının (verilişlərinin) retranslyasiyası yayımçı ilə retranslyasiyanı aparan qurum arasında bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilir.

26.5. Proqramın (verilişin) yayımına teleradio yayımının rəhbəri və ya onun təyin etdiyi şəxs (məsul redaktor) icazə verir, həmin şəxs proqramın (verilişin) keyfiyyətinə və məzmununa görə məsuliyyət daşıyır.

Maddə 27. Teleradio məhsullarının istehsalı

27.1. Teleradio məhsulları, o cümlədən əlavə informasiya bu məqsədlə yaradılmış teleradio məhsullarının istehsalçısı, yaxud yayımçıının özü tərəfindən hazırlanır.

27.2. Yayımcı ilə teleradio məhsullarının istehsalçısı arasındaki münasibətlər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada bağlanmış müqavilə

ilə tənzimlənir.

Maddə 28. İstinad məlumatları

28.1. Yayımçı, gün ərzində yayım aparılırsa, azı dörd dəfə, başqa hallarda isə yayımın əvvəlində və sonunda öz adını və başqa məlumatları (çağırış kodunu, emblemini və s.) elan etməlidir.

28.2. Hər bir teleradio verilişi və ya onun təkrarı efirə buraxılarkən aşağıdakı məlumatlar əlavə olunmalıdır:

28.2.1. verilişin adı;

28.2.2. verilişin efir vaxtı;

28.2.3. müəllifin və efirə buraxılış üçün icazə vermiş baş redaktorun (redaktorun) adı və soyadı;

28.2.4. yayımçının adı və ünvanı;

28.2.5. yayımçının müəyyənləşdirdiyi digər məlumatlar.

Maddə 29. Peyk vasitəsilə teleradio yayımı

29.1. Peyk vasitəsilə teleradio yayımı aşağıdakı üstün istiqamətlər üzrə həyata keçirilir:

29.1.1. fərdi abonentbr və kollektiv bölüsdürүcү şəbəkələr tərəfindən qəbul edilməsi üçün ümumölkə yayımçılarının programlarının yayımı;

29.1.2. ölkə və xarici dövlətlərin teleradio yayımçıları ilə programların (verilişlərin) mübadiləsi.

29.2. Peyk vasitəsilə teleradio yayımının qaydaları müvafiq dövlət orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Maddə 30. Kabel şəbəkəsi yayımı

30.1. Kabel şəbəkəsi yayımı Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə tənzimlənir.

30.2. Kabel şəbəkəsi yayımı müvafiq dövlət orqanı tərəfindən tənzimlənir.

30.3. Kabel şəbəkəsinin yaradılması, inkişafı, təkmil-ləşdirilməsi, kabel yayım siqnalları sisteminin istismarı, tezlik və kanallarının istifadəyə verilməsi müvafiq dövlət orqanı və müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən birlikdə həyata keçirilir.

Maddə 31. Seçki kampaniyası zamanı televiziya və radiodan istifadə

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatlarının və bələdiyyə üzvlərinin seçkiləri, habelə referendumlar zamanı namizədlərin və siyasi partiyaların efirdən istifadə qaydaları Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları ilə tənzimlənir.

Maddə 32. Proqrama verilən tələblər

32.0. Proqramlar yayım üçün hazırlanarkən aşağıdakı tələblərə əməl olunmalıdır:

32.0.1. maarifçilik və mədəniyyət məsələlərinə üstünlük verilməli, proqramların tarazlaşdırılması yolu ilə efrin kommersiya, informasiya, yaxud digər eyni tipli verilişlərə yükleməsinin qarşısı alınmalıdır;

32.0.2. hər kəsin öz fikir və baxışlarını sərbəst şəkildə ifadə etmək hüququna şərait yaradılmalıdır, bu şərtlə ki:

32.0.2.1. informasiyanın tərəfsizliyi, qərəzsizliyi, əhatəliliyi, tam və doğru-dürüstlüyü prinsiplərinə əməl olunsun;

32.0.2.2. proqramı hazırlayanlar qanun qarşısında birbaşa məsuliyyət daşıyırlar;

32.0.3. insanların şərəf və layaqətinin alçaldılmasına, işgüzar nüfuzunun ləkələnməsinə yol verilməməli, şəxslərin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyənləşdirilmiş hüquq və azadlıqlarına hörmətlə yanaşılmalıdır;

32.0.4. faktlar və hadisələr ədalətli şərh olunmalı,

birtərəfliliyə yol verilməməlidir;

32.0.5. terrorizm, zorakılıq, qəddarlıq, milli, dini və irqi ayrı- seçkilik təbliğ olunmamalıdır;

32.0.6. programlarda (verilişlərdə) dövlət dilindən istifadə təmin edilməlidir;

32.0.7. teleradio yayımı sahəsində dövlət texniki standartlarına əməl olunmalıdır;

32.0.8. karlar və zəif eşidənlər üçün tədris və informasiya xarakterli sosial yayımlar təşkil olunmalıdır;

32.0.9. milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına ardıcıl şəkildə əməl olunmalıdır.

Maddə 33. Uşaqların və yetkinlik yaşına çatmayanların qorunması

33.1. Müvafiq dövlət orqanı uşaqların və yetkinlik yaşına çatmayanların fiziki, əqli və mənəvi inkişafına ziyan vura bilən və kodsuz yayımlanan, o cümlədən erotikani və qəddarlığı əks etdirən programlar üçün xüsusi qaydalar müəyyənlişdirir.

33.2. Göstərilmə vaxtı məhdudlaşdırılmış programların anonsunda, eləcə də yayımından əvvəl bu barədə mütləq məlumat verilməlidir.

33.3. Göstərilmə vaxtı məhdudlaşdırılmış programların yayımı uşaqların və yetkinlik yaşına çatmayanların baxmasına qadağa qoyulduğunu bildirən xüsusi simvollar, yazılar, yaxud programın xüsusiyyəti barədə digər xəbərdaredici nişanlarla müşayiət olunmalıdır.

Maddə 34. Teleradio yayımı sahəsində ictimai birliklər

34.1. Yayımcılar, istehlakçılar və teleradio məhsullarının istehsalçıları öz maraqlarını qorumaq məqsədilə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində müəyyən edilmiş qaydada

ictimai birliklər yarada bilərlər.

34.2. Bu ictimai birliklər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada qeydiyyata alınmış nizamnamələri əsasında fəaliyyət göstərirlər.

34.3. Müvafiq dövlət orqanı xüsusi razılığın (lisenzianın) qayda və şərtlərinə əməl olunması üzərində nəzarəti həyata keçirərkən bu ictimai birliklərin rəyini nəzərə alır.

Maddə 35. Reklam yayılması

35.1. Teleradio programlarında (verilişlərində) yayımlanan reklam və teleticarət asan başa düşülən olmalı və həmin programların (verilişlərin) elementlərindən vizual və (və ya) akustik şəkildə (görüntülü və (və ya) səsli) fərqlənməlidir.

35.2. Texniki və digər vasitələrdən istifadə etməklə hazırlanmış, istehlakçının şüuruna özünün dərk etmədiyi şəkildə təsir göstərən gizli reklamin yayılmasına qadağandır.

35.3. Reklam və teleticarət ayrı-ayrı verilişlərin arasına blok şəkildə salınmalıdır. Reklam bir verilişin yayımı zamanı da göstərilə bilər, bu şərtlə ki, bu Qanunun 35.4-cü və 35.5-ci maddələri ilə müəyyənləşdirilmiş qaydalara əməl olunsun.

35.4. Müstəqil hissələrdən ibarət televerilişlərdə, idman programlarında, fasilələrlə gedən tədbirlərin və tamaşaların yayımında reklam yalnız müstəqil hissələrin arasında, ya da fasilələrdə verilə bilər. Ayrıca verilişlərdə bir reklam blokunun sonu ilə o biri reklam blokunun əvvəli arasında zaman kəsiyi 20 dəqiqədən az olmamalıdır.

35.5. Bədii və televiziya filmləri 45 dəqiqədən çox davam edərsə, yalnız 45 dəqiqədən sonra reklamlı kəsilə bilər. Filmlər bir və ya bir neçə 45 dəqiqədən azı 20 dəqiqə çox çəkərsə, daha bir reklam fasiləsinə icazə verilir.

35.6. Xəbər programları, dini və uşaqlar üçün verilişlər, həmçinin 30 dəqiqədən az çəkən seriallar, əyləncəli proq-

ramlar, aktual siyasi verilişlər, sənədli filmlər reklamla kəsilsə bilməz. Əgər bu program və verilişlər 30 dəqiqədən çox çəkərsə, bu Qanunun 35.4-cü, bir və ya bir neçə 45 dəqiqədən ən azı 20 dəqiqə çox çəkərsə, bu Qanunun 35.5-ci maddələrinin tələbləri onlara da şamil edilir.

35.7. Reklamin və teleticarətin ümumi həcmi gün ərzində yayımlanan verilişlərin ümumi həcminin 20, ayrılıqda reklamin ümumi həcmi isə gün ərzində yayımlanan verilişlərin ümumi həcminin 15 faizindən çox ola bilməz.

35.8. Yayım zamanı teleticarət üçün ayrılmış blokun fasıləsiz həcmi 10 dəqiqədən, gün ərzində belə blokların sayı isə 6-dan çox ola bilməz.

35.9. Seçkilərin və referendumların keçirildiyi gün efirə siyasi təbliğat xarakterli reklam vermək qadağandır.

35.10. Televiziya və radio ilə narkotik vasitələrin, silahların, pornoqrafiyanın, tütün məmulatlarının, spirtli içki-lərin, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə reklamı qadağan olunan digər məhsulların reklamına yol verilmir.

35.11. Qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada istehsalına və satışına icazə verilməyən dərmanların, tibb təyinatlı məhsulların və texnikanın reklamı qadağandır. Xidmət göstərilməsinə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən icazə verilməyən müalicə metodlarının, profilaktika, diaqnostika və reabilitasiyanın (hətta onlar patent alsalar belə) reklamına yol verilmir.

35.12. Həkim resepti ilə verilən dərmanların reklamı qadağandır.

35.13. Televiziya reklamlarında:

35.13.1. insanların ləyaqətinə, dini və siyasi əqidəsinə;

35.13.2. sağlamlığına və təhlükəsizliyinə;

35.13.3. ətraf mühitin qorunmasına ziyan vuran hərə-

kətlərin təqdir olunması qadağandır.

35.14. Televiziya reklamları uşaqların və yetkinlik yaşına çatmayanların fiziki, əqli və mənəvi inkişafına zərərli təsir göstərməməlidir. Bunun üçün həmin reklamlarda aşağıdakı tələblərə əməl olunmalıdır:

35.14.1. uşaqlara və yetkinlik yaşına çatmayanlara ünvanlanan, yaxud onların iştirakı ilə yayımlanan reklamlarda uşaqların maraqlarına ciddi zərbə vuran elementlərdən istifadə olunmamalı;

35.14.2. tutarlı səbəblər olmadan, uşaqlar və yetkinlik yaşına çatmayanlar qorxulu vəziyyətlərdə göstərilməməlidir.

35.15. Aşağıdakılar reklam sayılır:

35.15.1. yayımçıların öz məhsullarının anonsu;

35.15.2. kommunal xidməti təşkilatlarının və xeyriyyəçilərin yayılmışdıqları elanlar.

35.16. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi sessiyalarının, rəsmi dövlət tədbirlərinin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Milli Məclis və Konstitusiya Məhkəməsi sədrlərinin çıxışları reklam materiallarının verilməsi məqsədilə kəsilsə bilməz, habelə reklam materialları titrlər vasitəsilə yayılana bilməz.

Maddə 36. Teleradio verilişlərinin (programlarının) hazırlanmasında sponsorluq

36.1. Teleradio məhsulu dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları, hüquqi və fiziki şəxsləri tərəfindən maliyyələşdirilə bilər.

36.2. Reklamı qadağan olunmuş məhsulların istehlakçılarının və satışı həyata keçirən şəxslərin sponsorluğuna yol verilmir.

36.3. Xarici ölkələrin hüquqi və fiziki şəxsləri teleradio məhsullarına qismən (ayrı-ayrı verilişlərə və ya programlara)

sponsorluq edə bilərlər.

36.4. Sponsorun maliyyə yardımını ilə hazırlanmış verilişlərin (programların) əvvəlində və sonunda firma nişanını göstərməklə, yaxud titrlər və ya diktor mətni vasitəsilə bu barədə açıq informasiya verilməlidir. Tərəflər arasında bağlanmış müqavilələrdə sponsorun elan edilməsinin başqa üsulları da müəyyən edilə bilər.

36.5. Xəbərlərin buraxılışı və siyasi informasiya programları sponsorların maliyyə köməyi ilə hazırlanara bilməz.

36.6. Sponsorlarm teleradio yayımçılarının müstəqilliyyinə, yaradıcı və redaksiya fəaliyyətinə müdaxiləsi yolverilməzdır.

Maddə 37. Müxbir məntəqələrinin, filial və nümayəndəliklərin yaradılması

37.1. Yayımçılar Azərbaycan Respublikasının ərazisində və onun hüdudlarından kənarda müxbir məntəqələri, filial və nümayəndəliklər yarada bilərlər.

37.2. Müxbir məntəqələri, filial və nümayəndəliklər teleradio yayımçılarının struktur bölməlidir və onların mənafeyini təmsil edir.

Maddə 38. Teleradio proqramları (verilişləri) materiallarının saxlanması

38.1. Teleradio proqramlarının (verilişlərinin) materialları (qoşma sənədlər, əlyazmalar, məktublar, lent yazıları və s.) efirə çıxandan sonra azı bir ay, qeydiyyat jurnalı isə sonuncu qeyddən sonra azı bir il müddətində saxlanılır.

38.2. Bir ay ərzində proqram (veriliş) barədə şikayət daxil olubsa, yaxud məhkəmə qarşısında iddia qaldırılıbsa, proqramın (verilişin) materialları mübahisə başa çatanadək saxlanılmalıdır.

38.3. Proqram (veriliş) materiallarının saxlanması qaydaları yayımçı tərəfindən müəyyənləşdirilir.

38.4. Qeydiyyat jurnalında efiş çıxmış proqramların (verilişlərin) tarixi, vaxtı, mövzusu, müəllifi, aparıcı və iştirakçıları göstərilməlidir.

VI Fəsil

Yayımçıların hüquq və vəzifələri

Maddə 39. Yayımçıların müəlliflik hüququ

39.1. Yayımçılar yayımladıqları verilişlər (filmlər) və proqramlar üzərində imzaladıqları müqavilələrin verdiyi səlahiyyət çərçivəsində müəlliflik hüququna malikdirlər.

39.2. Yayımçı digər teleradio yayımçılarının proqramlarından (verilişlərindən) yalnız onların rəsmi razılığı ilə istifadə edə bilər.

39.3. Mülkiyyətçinin razılığı olmadan proqramların (verilişlərin) digər təşkilatlar tərəfindən yayımı, köçürülməsi (tirajının çoxaldılması), satalması və kütləvi nümayışı qadağandır.

39.4. Başqa yayımçıların proqramlarından (verilişlərindən) qısa fragmətlər, - hər proqramdan (verilişdən) 20 saniyədən, hər filmdən 5 dəqiqədən çox olmamaqla, - habelə tədris müəssisələrində istifadə üçün gətirildiyi hallarda razılıq tələb olunmur.

39.5. Proqramlardan (verilişlərdən) müvafiq razılıq olmadan bu Qanunun tələblərini pozaraq istifadə edildikdə yayımçı vurulmuş zərərin ödənilməsi barədə məhkəmə qarşısında iddia qaldıra bilər.

Maddə 40. Yayımçıların hüquq və fəzifələri

40.1. Mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı

olmayaraq teleradio yayımçıları:

40.1.1. programlar (verilişlər) hazırlamaq, yayımlamaq, onların audio və videoyazlarını çıxaltmaq, satmaq və ya icarəyə vermək;

40.1.2. ödəniş haqqını müəyyən etmək;

40.1.3. reklam fəaliyyəti ilə məşğul olmaq;

40.1.4. öz verilişlərinin programını dərc etmək və ya bu hüququ üçüncü şəxsə vermək;

40.1.5. nizamnamə vəzifərini yerinə yetirmək üçün zəruri və qanunla qadağan edilməyən digər fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququna malikdirlər.

40.2. Teleradio yayımçılarının vəzifələri aşağıdakılardır:

40.2.1. programların (verilişlərin) mövzu rəngarəngliyini təmin etmək;

40.2.2. pornoqrafik materilları yaymamaq;

40.2.3. başqa teleradio yayımçılarının verilişlərinin yayınlanmasına və qəbuluna maneçilik törətməmək;

40.2.4. insanların şəxsi həyatına, işgüzar nüfuzuna, şərəf və ləyaqətinə hörmətlə yanaşmaq;

40.2.5. yayım zamanı peşə etikasına riayət etmək;

40.2.6. abonentlərin cavab vermə hüququna hörmətlə yanaşmaq;

40.2.7. nəzarət fonoqramlarının surətini müvafiq dövlət orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilmiş qaydada və müddətdə təqdim etmək;

40.2.8. hər kəsin öz fikir və baxışlarını sərbəst şəkildə bildirməsi üçün şərait yaratmaq;

40.2.9. informasiyanın qərəzsizliyini və tərəfsizliyini təmin etmək;

40.2.10. bu Qanunla müəyyənləşdirilmiş digər vazifələri yerinə yetirmək.

VII Fəsil

Televiziya və radio yayımı haqqında qanunvericiliyin pozulmasına görə məsuliyyət

Maddə 41. Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət

Bu Qanunun tələblərini pozan fiziki və hüquqi şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 42. Maddi və mənəvi zərərin ödənilməsi

Teleradio yayımı haqqında qanunvericiliyin pozulması nəticəsində fiziki və ya hüquqi şəxsə dəymış maddi və mənəvi zərər Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyinə uyğun olaraq məhkəmə tərəfindən müəyyənləşdirilir. Teleradio yayımçılarının hüquqi və fiziki şəxslərə vurduğu mənəvi zərərin son həddi teleradio yayımçısının üç aylıq əmək haqqı fondundan çox müəyyənləşdirilə bilməz.

Maddə 43. Məsuliyyətdən azad edilmə halları

Teleradio yayımçısı həqiqətə uyğun olmayan informasiyanın yayılmasına görə məsuliyyətdən yalnız kütłəvi informasiya vasitələri haqqında qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda azad olunur.

Maddə 44. Qanunun qüvvəyə minməsi

Bu Qanun dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Axundov M.F. Əsərləri, III cild, Bakı, 1962.
2. Axundov N. Azərbaycan satirik jurnalları (1906-1920), Bakı, 1968.
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2002.
4. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. IV cild, Bakı, 1980.
5. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. VIII cild, Bakı, 1980.
6. Azərbaycanda söz və mətbuat azadlığı sahəsində vəziyyət (yanvar-dekabr 2002), Bakı, 2003.
7. Azərbaycanda nəşriyyat işi. Bakı, 2000.
8. Azərbaycanda televiziya və radio yayımı. Bakı, 2004.
9. Azad mətbuat və onun cəmiyyətdə rolü. Bakı, 1997.
10. Babayev N. Oçerk sənətkarlıq. Bakı, 1966.
11. Bağırov Ə. Kütləvi informasiya və təbliğat vasitələri sistemində televiziyanın yeri. ADU elmi əsərlərin «Jurnalistika» seriyası, Bakı, 1979, № 1-4.
12. Belinski V.Q. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1948.
13. Belinski V.Q. Rus ədəbiyyatı klassikləri haqqında. Bakı, 1954.
14. Con Amerill. KİV-lə hökumət rəqib olmamalıdır. Media və hakimiyət. Bakı, 2002.
15. Demokratik dövlətlərin televiziya və radio sistemi. Bakı, 1999.
16. Elektron media: hüquqi tənzimləmə və təcrübə. Bakı, 2002.
17. Erik Fishtelius. Jurnalistikyanın on qızıl qaydası. Bakı, 2002.
18. Əlizadə Y. Radio jurnalistikyanın əsasları. Bakı, 1991.

19. Əlizadə Y. Müasir şəraitdə televiziya və radio informasiyanın rolunun yüksəldilməsi. Elmi əsərlərin tematik məcmuəsi. Bakı, 1981.
20. Əliyev S. Məqalə. Jurnalistika məsələlər. Bakı, 1972.
21. Əhmədov N. Səslər icində. Bakı, 1990.
22. «Əkinçi» qəzetiinin tam mətni. Bakı, 1979.
23. Əbdürəhimova C. Satirik publisistika. Bakı, 1980.
24. Hacıbəyov Ü. Əsərləri, II cild. Bakı, 1968.
25. Hacıbəyov Ü. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1985.
26. Hacıbəyov Ü. Fitnələr qarşısında. Bakı, 1995.
27. Hacizadə H. Demokratiya: gediləsi uzun bir yol. Bakı, 2001.
28. Hacıyev S. Nəcəf Nəcəfov haqqında düşüncələr. «525-ci qəzet», 15 yanvar 2000.
29. Hacıyev Ə. Azərbaycanda televiziya yayımı. Metodik göstəriş. Bakı, 2001.
30. Hüseynov Ş. Mətbuatımızın ilk addımları. ADU elmi əsərlərin «Jurnalistika» seriyası. Bakı, 1971, № 3.
31. Hüseynov Ş. Müstəqilliyyin çətin yolu. Biz hara gedirik? Bakı, 1996.
32. Xarici ölkələrin kütləvi informasiya vasitələri. Bakı, 1997.
33. İbrahimov Ə. İlk radio verilişləri. ADU elmi əsərlərin «Jurnalistika» seriyası. Bakı, 1971, № 3.
34. İskit S. Türkiyede metbuat idareleri ve politikaları. İstanbul, 1943.
35. Jurnalistika və hüquq. Bakı, 2002.
36. Jurnalist məsuliyyəti. Bakı, 2002.
37. Jurnalistin hüquq məsləhətçisi. Bakı, 2003.
38. Jurnalist etikası. Bakı, 2000.
39. «Kütləvi informasiya vasitələri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2000.
40. Kütləvi informasiya vasitələri və məhkəmələr. Bakı, 2002.

41. KİV sahəsində qanunvericilik. Bakı, 2001.
42. Mehdiyev F. Azərbaycan bədii publisistikası. Bakı, 1973.
43. Mehdiyev F. Bədii publisistika. Bakı, 1982.
44. Mehdiyev F. Mətbuat janırları. Bakı, 1995.
45. Məmmədquluzadə C. Əsərləri. II cild, Bakı, 1967.
46. Məmmədquluzadə C. Əsərləri. III cild, Bakı, 1967.
47. Məmmədli C. Jurnalistikaya giriş. Bakı, 2001.
48. Məmmədli C. Müasir jurnalistika. Bakı, 2003.
49. Məhərrəmov Q. Radio dalğalarında. Bakı, 1999.
50. Məhərrəmov Q. İctimai televiziya. Bakı, 2003.
51. Məmmədov Z. Danışan güzgüün sırrı. Bakı, 1985.
52. Mırəhmədov Ə. Azərbaycan Molla Nəsrəddini. Bakı, 1980.
53. Mass-media və intellektual mülkiyyət. Bakı, 1998.
54. Nemanzadə Ö.F. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1992.
55. Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. II cild, Bakı, 2001.
56. Rüstəmov A. Cumhuriyyət dövründə milli mətbuat. «525-ci qəzet», 15-16 aprel 2003.
57. Rüstəmov T. Efirdə addımlar. Bakı, 1969.
58. Şirvani S.Ə. Əsərləri. III cild, Bakı, 1969.
59. Vəliyev H. Dünya informasiya aqentlikləri. Bakı, 2003.
60. Zərdabi H. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1960.
61. Zeynalov N. Azərbaycan mətbuatı tarixi. I hissə, Bakı, 1973.
62. Zeynalov N. Azərbaycan mətbuatı tarixi. II hissə, Bakı, 1974.
63. «Azərbaycan ordusu» qəzeti, 21 noyabr 2001.
64. «525-ci qəzet», 20 aprel 2002.
65. «525-ci qəzet», 18 mart 2003.
66. «525-ci qəzet», 1 aprel 2003.
67. «525-ci qəzet», 7 fevral 2004.
68. «525-ci qəzet», 21 fevral 2004.

69. «Xalq qəzeti», 22 yanvar 1998.
70. «Yeni müsavat» qəzeti, 13-14 mart 2004.

Rus dilində

71. Абрамов Д.С. Профессиональная этика журналиста. М., 1991.
72. Вачнадзе Г.Н. Печать пятой республики. М., 1969.
73. Ворошилов В.В. Журналистика. СПб. 2001.
74. Вороненкова Г.Ф. СМИ Германии на рубеже столетий. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 2001, № 5.
75. Голованова Г.А. Буржуазная печать США. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 1990, № 5.
76. Голованова Г.А. Пресса США. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 2002, № 5.
77. Ефремов Н.П. Система и организация печати Парижской Коммуны 1871г. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 1971, № 1.
78. Желтяков А.Д. Печать в общественно-политической и культурной жизни Турции. М., 1972.
79. Ибрагимов А.К. Печать Турции. М., 1965.
80. Конституции зарубежных стран. М., 2001.
81. Константинова Т.П. К 70-летию газеты «Юманите». Вестник МГУ, серия «Журналистика», 1974, № 2.
82. Лазутина Г.В. Основы творческой деятельности журналиста. М., 2000.
83. Лазарев А.М., Полякова Н.А., Смирнов Б.В. Япония (печать, радио, телевидение) М., 1974.
84. Люблинский В.С. Книга в истории человеческого общества. М., 1972.

85. Любимов Б.Н. Тысячелетие начинается с кризиса (СМИ Великобритании в 2001г.). Вестник МГУ, серия «Журналистика», 2002, № 5.
86. Миражедов А. Хочу искупить вину... «Литературная газета», 21 февраля 2002.
87. Матвеев В.А. Империя Флит-стрит. М., 1961.
88. Массовая информация и коммуникация в современном мире. М., 1991.
89. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения, 2-е издание, том 35.
90. Орлов Ю.Я. Буржуазная печать Великобритании в 1980г. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 1981, № 3.
91. Орлов Ю.Я. Печать ФРГ. М., 1970.
92. Профессиональная этика журналистов. М., 1999.
93. Прохоров Е.П. Публицист и действительность. М., 1968.
94. Прохоров Е.П. Введение в теорию журналистики. М., 2000.
95. Прохоров Е.П. Журналистика. Государство. Общество. М., 1996.
96. Печать СССР за 40 лет: 1917 – 1957. М., 1957.
97. Сиверт Ф., Питерсон Т., Шрамм У. Четыре теории печати. М., 1997.
98. Сколов В.С., Михайлов С.А. Периодическая печать Соединенных Штатов Америки. СПб. 1998.
99. Сатирические жанры в газете. Л., 1989.
100. Современная журналистика. Киев, 1999.
101. Ташков Г.Н. СМИ Испании. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 2002, № 5.
102. Тертычный А.А. Жанры периодической печати. М., 2002.
103. Теплюк В.М. Этика журналистского творчества. М., 1980.

104. Урина Н.В. Коммунистическая печать Италии (1921-1974). М., 1977.
105. Урина Н.В. Средства массовой информации Италии в 1999г. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 2000, № 4.
106. Шарончикова Л.В. Средства массовой информации Франции. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 2002, №5.
107. Шумилина Т.В. Методы сбора информации в журналистике. М., 1997.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL	
AZƏRBAYCAN JURNALİSTİKƏ TARİXİ.....	8
Jurnalistikanın yaranması.....	10
XIX əsr jurnalistikası.....	14
XX əsr jurnalistikası.....	23
Müstəqil jurnalistikanın ilk addımları.....	53
Qeyri-hökumət jurnalist təşkilatları.....	67
Jurnalist təhsili tarixindən.....	75
II FƏSİL	
XARİCİ ÖLKƏLƏRİN JURNALİSTİKƏ TARİXİ.....80	
Böyük Britaniya.....	83
Fransa.....	91
Almaniya.....	97
İtaliya.....	103
İspaniya.....	108
Amerika.....	112
Yaponiya.....	129
Türkiyə.....	134
Rusiya.....	141

III FƏSİL

MƏTBUAT JANRLARI	154
İnformasiya janrları.....	158
Analistik janrlar.....	175
Bədii publisistik janrlar.....	194

IV FƏSİL

KÜTLƏVI İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİ:

HÜQUQI VƏ ETİK NORMALAR	209
Jurnalistikanın hüquqi fəaliyyət sahəsi.....	211
Beynəlxalq təcrübədə jurnalistlərin peşə etikası tarixindən.....	224
Azərbaycan jurnalistlərinin peşə davranışçı qaydaları....	233
NƏTİCƏ	240
ƏLAVƏLƏR	242
«Kütləvi informasiya vasitələri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu	243
Məlumat azadlığı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu	266
«Televiziya və radio yayımı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu.....	272
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	302

Nəşriyyatın direktoru: **Balakişi Ağayev**
Baş redaktor: **Məmməd Əlizadə**
Mətbəə üzrə direktor müavini: **Ələs Qasımov**
Yığı operatoru: **Viqar Əliyev**
Dizayn: **Rüstəm Rüstəmov**

Рустамов Акиф Рустам оглы

Журналистика

Çapa imzalanmışdır: 15.01.2005
Formatı 60x84 1/16. Həcmi 19,25 ç.v, sayı 500

Bakı Universiteti nəşriyyatı
Zahid Xəlilov küçəsi, 23